

KORSÓSNÉ
DELACASSE
KRISZTINA

„Csalfa áméttások
által többeket
megkárosított”

A stellionatus a 18–19. századi
magyar jogban

GONDOLAT

Jogtörténeti
Értekezések 59.

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 59.

Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

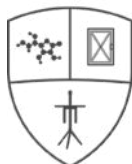
KORSÓSNÉ DELACASSE KRISZTINA

„Csalfa áméttások által
többeket megkárosított”

A stellionatus a 18–19. századi magyar jogban

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 59.

A kötet az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat tagjaként az ELTE Magyar Állam- és Jogi történeti Tanszékén működő MTA–ELTE Jogi történeti Kutatócsoport programja keretében jelenik meg. mtajogtortenet.elte.hu

ELKH
Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

A kötetet lektorálta
BÉLI GÁBOR

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes, írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Korsósne Delacasse Krisztina, 2022

Olvasószerkesztő (MTA–ELTE Jogi történeti Kutatócsoport [ELKH])
Megyeri-Pálffy Zoltán

www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolatkiado

A borító Hieronymus Bosch (1450 k.–1516) *A szemfényvesztő* című festményének felhasználásával készült.

A kiadásért felel Bácskai István
A borítót tervezte Lipót Éva
Tördelő Jeszenszky Katalin

ISBN 978-963-556-400-2
ISSN 0134-0026

TARTALOM

Bevezetés	9
Csel, csalás, csalárdság, hamisság, megtévesztés	9
A vizsgálat módszere, a <i>stellionatus</i> és a <i>falsum</i> értelmének feltárása	20
A <i>stellionatus</i> és a <i>falsum</i> magyar jelentése és a csalárdság kifejezései	22
<i>Stellionatus</i>	24
<i>Falsum</i>	28
A csalárdságra vonatkozó kifejezések a régebbi magyar jogban	30
<i>Hármaskönyv</i>	31
<i>Corpus Juris Hungarici</i>	35
Miért <i>stellionatus</i> ? A szó etimológiájához	37
A csalás, csalárdság allegóriái	43
Kitekintés	51
<i>Falsum</i> és <i>stellionatus</i> a római jogban	51
A <i>lex Cornelia testamentaria nummaria</i> és kiterjesztése	54
A <i>falsum</i> szűkebb értelemben	55
A <i>falsum</i> tágabb értelemben	58
A <i>lex Cornelia</i> hatálya alá nem sorolt deliktumok	60
A <i>stellionatus</i> a középkori és újkori Európa büntetőjogában	64
<i>Stellionatus</i> és <i>falsum</i> a hazai jogforrásokban	81
A <i>stellionatus</i> szal, illetve a <i>falsum</i> mal kapcsolatba hozható önálló deliktumok a dekrétumokban és a <i>Hármaskönyv</i> ben	88
Oklevél-hamisítás, hamis levelek készítése, hamis pecsétek vésése	88
Pénzhamisítás	92
Hamis mértékek és súlyok használata	95
Borhamisítás, élelmiszer-hamisítás	96
Hamis eskü, hitszegés	97
Hamis tanúzás, hamis bizonyágtétel és a hamis vád	99

<i>Álorcáság</i>	103
<i>Vértagadás, vérárulás</i>	107
<i>Hűtlenül viselt gyámság</i>	109
<i>Patvarkodás</i>	110
<i>Csalárd bukás</i>	116
Csalárd magatartások, csalással, hazugsággal összefüggő rendelkezések a dekrétumokban és a <i>Hármaskönyvben</i>	119
<i>Stellionatus</i> és <i>falsum</i> a <i>Ferdinandeában</i> , illetve a <i>Praxis Criminalisban</i>	129
<i>A stellionatus</i> és <i>a falsum</i> a magyar büntetőjogi kodifikáció során és a csalás önálló bűncselekményének kialakulásához vezető út	139
<i>A csalás a Sanctio Criminalis Josephinában</i>	142
<i>A stellionatus</i> és <i>a falsum</i> az 1795-ös büntető törvénykönyv tervezetében	148
<i>A stellionatus</i> és <i>a falsum</i> az 1830. évi tervezetben	154
<i>A csalás új útja a 19. századi kodifikáció során</i>	156
<i>Stellionatus</i> és <i>falsum</i> a korábbi magyar büntetőjogi irodalomban	163
Huszty István	165
Bodó Mátyás	168
Szlemenics Pál	176
Vuchetich Mátyás	178
Szokolay István	181
Pauler Tivadar	182
<i>A régi írók álláspontjainak összegzése</i>	186
<i>Stellionatus</i> a praxisban	195
<i>A stellionatus</i> Zala megye büntető gyakorlatában	196
Imposztorok az úri társaságban	203
Kincsnézés, pénzásás	205
<i>A stellionatus</i> és <i>a magia</i>	215
<i>Stellionatus</i> , ámítás, csalás – összefoglalás helyett	227
Forrás- és irodalomjegyzék	235
Jogszabályok, források és forráskiadványok	235
Szótárak, lexikonok, nyilvántartások	237
Irodalom	238
Jogtörténeti Értekezések	251

*„Minden, égben-gyülölt bűn célja dőre
bántás; s e bántás módját aki kérdi:
feloszlik ketté, cselre és erőre.”**

BEVEZETÉS

Csel, csalás, csalárdság, hamisság, megtévesztés

Dante soraiból az a már korán felismerhető és több jogi szerzőnél is jelentkező felosztás bontakozik ki, amely szerint a bűncselekményeket alapvetően két nagy csoportra lehet osztani: egyiket azok alkotják, amelyek megvalósításához erőre, erőszakra van szükség, míg a másikba tartoznak az enélkül, valamiféle csel által, hamissággal, vagy legalábbis alattomban megvalósuló bűntettek.¹

Az utóbbiak közül kiváltképp azok kerülnek itt most fókuszba, amelyek csalárdul mások tévedését használják ki, vagy egyenesen valakinek a megtévesztésével, átejtésével járnak. A hétköznapi nyelv e magatartásokat leginkább a csalás szóval írja le, és tágabb értelemben idesorol mindent, ami az előbbi módon valósul meg, legyen az komoly sérelmet okozó bűncselekmény, vagy ártatlan bűvészmutatvány. Ki ne ismerné a mondást: „Figyeljék a kezemet, mert csalok!” S hogy nincs is olyan nagy különbség a színpadi mágus ama művelete, amikor a köntöse vagy zakója ujjából elővarázsol egy dolgot és az újkori, különösen ravasz, rosszindulatú csalók némely eljárásai között, az alábbiakban

* DANTE, Alighieri: *Isteni színjáték*. Ford. BABITS Mihály, [https://mek.oszk.hu/00300/00362/html/Pokol_Tizenegyedik_ének_A_Pokol_beosztása_\(Pokol_11,_22–24\).Dante_művét_a_későbbiekben_az_utóbbi,_az_irodalomban_szokásos_módon_idézem,_Babits_fordítása_esetén_évszám_nélkül,_míg_más_fordítás_esetén_a_kiadás_évével_jelölve_az_eltérést.](https://mek.oszk.hu/00300/00362/html/Pokol_Tizenegyedik_ének_A_Pokol_beosztása_(Pokol_11,_22–24).Dante_művét_a_későbbiekben_az_utóbbi,_az_irodalomban_szokásos_módon_idézem,_Babits_fordítása_esetén_évszám_nélkül,_míg_más_fordítás_esetén_a_kiadás_évével_jelölve_az_eltérést.)

¹ A bűncselekményekre általában vonatkozó szóhasználat tekintetében a 19. századtól a magyar nyelvben meglehetősen egyöntetűség mutatkozik, hiszen a kodifikáció során a trichotómikus felosztásnak megfelelően kialakult ezek súly szerinti, bűntettek (olykor gonosztett elnevezéssel), vétségek-re és kihágásokra való elkülönítése. Azonban a korábbi jog erre vonatkozó tényleges gyakorlatáról nincsen feltárási mű. Van egyfajta jellemző szóhasználat, ami a már szintén később kialakult közbűncselekmény és magánbűncselekmény kategóriákhoz köthető, s ennek során a *criment* az előbbire, míg a *delictum* szót az utóbbira használták. Ettől függetlenül a magyar jogi nyelvbe is beszivárgott deliktum kifejezés mégis gyakorta általában véve jelöli a bűncselekményeket, jelen munka is e szóhasználatot fogja követni. Emellett a büntető törvénykönyv megalkotását megelőző időszakban a büntett szónak is előfordul a bűncselekmény értelmében való, általánosabb értelmű használata.

meg fog mutatkozni. Természetesen nem mindegy, az ember tisztában van-e vele, hogy ügyes trükköt lát, vagy esetleg éppenséggel az ő, esetenként jelentősebb, kárára valósul-e meg valamely cselekedés, amelynek akár büntetőjogi relevanciája is lehet.

Jogi értelemben véve mind a csalás, mind pedig a csalárdság érezhetően más jelent, mint a köznyelvben, ám értelmezésükhöz először érdemes a hétköznapi meghatározásokat is figyelembe venni. A csalásról szóló monográfiájában Madai Sándor megállapítja, hogy a nyelv fontos közvetítő közeg jogalkotó és jogalanyok között, s nyilvánvaló, hogy az (írott) jog feltételezi a nyelvet is, és könyvét kimondottan a terminológiai probléma felvetésével kezdi.²

Amikor egyes jogintézmények kialakulásának vizsgálatára sor kerül, nem csupán azt kell tehát rögzíteni, hogy a jelenkor tételes jogában, a modern büntetőjogi fogalomrendszerben mit ért a tudomány adott terminus alatt, hanem a jelentésbeliek mellett fel kell tárnai a kifejezésbeli változásokat is, amelyhez jogtörténeti kutatásokra van szükség.

A modern büntetőjogi dogmatika kialakulását megelőzően Magyarországon is az volt a jellemző, hogy a bűncselekményeket a jogszabályok nem definiálták: „hazánk törvényeiben, – a’ büntettes bukást és váltóhamisítást kivéve, – egy büntettnék ismértetése (definitio) sem levén világos szavakkal körülírva, következőleg a’ törvény e’ részben semmi megszorítást nem tévén, minden bizonyos fajú büntettnék köréhez mind azon sértő cselekvények számítandók, mellyek azon büntett nevüül szolgáló szónak hazánkban bevett jelentése alatt foglaltatnak.”³ Az emberek többsége azonban – jogi magyarázat nélkül is – tisztában volt azzal, mit jelentenek a legalapvetőbb fogalmak, például a tolvajság (lopás), a rablás vagy az erőszaktevés. Ez egyúttal arra is utal, hogy e kifejezések a hétköznapi nyelvben hasonló jelentéssel bírtak, mint a jogi nyelvben. A jog terminológiája azonban az idő előrehaladtával egyre inkább elvált a hétköznapi szóhasználatától, sőt amikor az egyes jogágak egymástól különváltak, tovább differenciálódott.⁴ Emellett a kifejlődő polgári állam jogrendjében szükség mutatkozott arra is, hogy a büntetőtörvények precízen határozzák meg a tilalmazott és büntetni rendelt magatartásokat, hiszen csak ezáltal valósulhatott meg a *nullum crimen sine lege* elve. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a laikusok ne lennének ma is általában véve tisztában a büntetőjog által tiltott leggyakoribb cselekmények mibenlétével, még akkor is, ha ismert, miszerint egyes bűncselekményekre a köznyelv hagyományosan jogilag helytelen, vagy a büntető törvénykönyvben

² MADAI Sándor: *A csalás büntetőjogi értékelése*. Budapest, 2011. HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 9–11. p.

³ SZLEMENICS Pál: *Fenyítő törvényszéki magyar törvény*. Pest, 1847. Eggenberger J. és Fia, 124. p.

⁴ MADAI 2011. 10. p.

már nem létező megnevezést használ, illetve a Btk. egyes tényállásainak neve alatt mást ért, mint amit az a törvény szerint jelent.⁵

A csalás Madai Sándor szerint tipikusan olyan büntetőjogi fogalom, amelyet a jogi nyelv a köznyelvből emelt át és ruházott fel különleges tartalommal, és ennek kapcsán felvetette, hogy érdemes lenne foglalkozni azzal a kérdéssel, vajon a magyar büntetőjogi terminológiában mikor alakult ki és rögzült a csalás azzal a jelentéssel, amit a mai jogi szaknyelv is ért alatta.⁶ Ahogyan *Angyal Pál* 1939-ben kiadott munkájában szintén kifejtette, a csalás modern törvényi fogalma nem azonos annak ún. életfogalmával, de amiben e kettő megegyezik, az „a tévesztő cselekmény, az ámtítás, a hazugság, illetőleg a valótlanak valóágként beállításával mások félrevezetése”.⁷

Az ún. életfogalom tisztázásához a nem jogi megközelítéseket érdemes keresni. A csalás a 19. századi értelmező szótár szerint „[s]zántsándékos félrevezetés, tévedésbe hozás, hibába ejtés”, másodsorban „[h]amis úton módon, különösen félrevezetés általi károsítás”, és végül a csábítást is ide sorolták.⁸ A csal ige értelme sokrétűbb volt. Az elsődleges jelentése hízelgő szavakkal, ígérekkel kecsegtetni valakit, és így elhívni, hogy valahová menjen, „mely esetben az illető hívott előnyösebb helyzetből vagy állapotból valamely hátrányosb és károsabb helyzetbe vagy állapotba jut”. Igekötéssel használva például becsalni valakit a házba, kicsalni az ellenséget a várból stb. A második jelentés, miszerint aki csal, az mást „[t]évútra, mintegy csáléra vezet, különösen az ismerő tehetséget hibába ejti. [...] *Holmi szemfényvesztő, kápráztató tünemények csalják a nézőt. Csal a várakozás, és remény, midőn nem az történik, amit vártunk, reméltünk.*” Harmadsorban pedig már a jogi fogalomhoz közelít a meghatározás: „Hamis, álnok, ravasz utakon, fogásokkal valakit károsít. *Csal a kalmár, ha valódi áru helyett mást ad, ha hamis mértéket használ. A hűtelen tiszt, cseléd csalja az urát, ha hamisan számadol, ha javaiból magának elsajátít. [...] valakitől álnok módon, hizelegve kizsarol valamit. [...] Utolsó fillérét kicsalták a korhely társak.*” A csal mint főnév is előfordult, a mai „csel” értelemben: „[h]amisság, ravasz fogás, hibába, tévedésbe vezető eszköz, mód.”⁹ Ugyanebben a gyűjteményben csalárd az, „[k]inek a csalás megrögzött tulajdonsága; hamissággal teljes; rókatermészetű; ki mindenkor kész a csalásra”, a csalárdság pedig „[t]ulajdonság, melynél fogva

⁵ Például ma is elterjedt a büntető törvénykönyvben már nem szereplő gyilkosság kifejezés az emberölésre, vagy a „kirabolták” használata a lopás bizonyos elkövetési formáira, illetve a zaklatást gyakran értelmezik szexuális abúzusként.

⁶ MADAI 2011. 10., 30. p.

⁷ ANGYAL Pál: *A csalás.* (A magyar büntetőjog kézikönyve 16.) Budapest, 1939. Athenaeum, 27. p.

⁸ CZUCZOR Gergely – FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára.* 1. kötet. Pest, 1862. Emich Gusztáv, 888–889. p.

⁹ CZUCZOR–FOGARASI 1862. 885–886. p. SZILY Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára: a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével.* II. kötet. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor, 426. p.

valaki mások csalására hajlandó, s mindenkor kész; cselszövény; álnok törekvés. [...] Bibliái értelemben: gonoszság, bűn. *Kinek szájában csalárdság nem található.*¹⁰ Az utóbbi példa a csalárdságot közelíti a hazugsághoz. A hazugságot régtől fogva vallási és erkölcsi normák tilalmazzák, elég csak a tízparancsolatra gondolni, ám a hazugságot önmagában a jog nem bünteti. Azokat a magatartásokat tudniillik, amelyeket úgy ítélnék meg, hogy „csekélyebb mértékben veszélyesek a társadalomra (például a hazudozás), általában nem a jog, hanem más normarendszer – az erkölcs, az illem stb. – szankcionálja”.¹¹ A valótlanság állítása azonban elvezethet a csaláshoz. Eme értelmezéshez kapcsolódhat a Werbőczy által a *Tripartitum* befejezésében is idézett Lactantius „[...] Isten az igazság természetét illetően úgy döntött, hogy az a maga póré egyszerűségében ragyogjon – lévén önmagában is elég ékes, a kívülről ráaggatott díszítmények pedig csak elhomályosítják és megrontják, míg ellenben a hazugság idegen szépséggel tetszeleg, lévén önmagában, ha nem burkolják be, nem fényezik ki máshonnan származó ékítménnyel, romlott, üres és illékony.”¹² Az „idegen szépséggel tetszelgő hazugság” ugyanis magában rejti azt az értelmet, hogy valaminek így a valóságtól eltérő feltüntetése azt vonzóvá teszi mások számára, vagyis ez voltaképpen egy galád, fondorlatos módja más személy becsapásának, félrevezetésének, megcsalattatásának.

A család hétköznapi felfogása napjainkban sem teljesen azonos annak jogi definíciójával. Ennek vizsgálatára egy felmérést készítettem, amelynek eredményeiből itt csupán röviden foglalok össze néhányat.¹³ Az online kérdőív négy hónapon keresztül, 2022. április 23. és augusztus 23. között fogadta a válaszokat, és azt 146 fő töltötte ki. A beküldés teljesen önkéntes volt, a válaszadókat nem szűrtem vagy válogattam meg előzetes szempontok szerint, így az eredmények

¹⁰ CZUCZOR–FOGARASI 1862. 888. p.

¹¹ SZILÁGYI Péter: *Jogi alaptan*. Budapest, 2006. Osiris Kiadó, 292. p.

¹² LACTANTIUS, L. Caelius Firmianus: *Isteni tanítások*. Divinae Institutiones. Ford. DÉR Katalin, Budapest, 2012. Kairosz Kiadó, 175. p. Az idézet a *Tripartitum* fordításában így szerepel: „Isten [...] a természetet olyannak akarta, hogy az egyszerű és meztelen igazság érthetőbb legyen: mivel az [...] önmagában elég ékes, és azért ha kívülről hozzátett ékességekkel cziczomázzák fel, elfacsarják. A hazugság pedig idegen külszín alatt válik tetszetőssé, mert önmagában romlott lévén, hacsak másunnan vett ékességgel körül nem burkolják és nem díszítik, elenyészik és eltűnik.” (A munka befejezése) *Werbőczy István Hármaskönyve*. Budapest, 1897. Franklin-Társulat. Reprint kiadás, Pécs, 1989. 425. p. Mind Lactantius, mind Werbőczy azonban inkább az írás nyelvezetéhez kapcsolódva használta e hasonlatot. Werbőczy *Hármaskönyve* a továbbiakban még számtalan hivatkozás alapja lesz, ezért a további említéseknel – a jogtörténeti szakirodalomban bevett módon – a HK. rövidítéssel, a rész római számmal, a cím arab számmal jelezve szerepel majd. Ettől csak akkor tér majd el a hivatkozás, ha a *Tripartitum* másik kiadásában szereplő eltérő magyar fordításnak jelentősége lesz. *WERBŐCZY István: Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve*. Ford. CSIKY Kálmán. Budapest, 1990. Téka Könyvkiadó. Ezt a HK. helyett a *Tripartitum* jelöli majd.

¹³ A kérdőíves felmérés részletes eredményeit még kéziratban levő, önálló cikk taglalja. KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: *A család, csalárdság értelmezése a hétköznapiakban és a jogban*.

nem minősülnek statisztikai értelemben reprezentatívnak. A demográfiai kérdésekre adott válaszokból annyit érdemes csak kiemelni, hogy a kitöltők közel háromnegyede felsőfokú, vagy annál magasabb végzettségű (74,6%), csaknem egynegyede (24%) középfokú iskolát végzett, és lényeges az is, hogy többségük nem rendelkezett jogi iskolázottsággal, csupán 20 fő (13,7%) volt végzett jogász, 14 fő (9,6%) joghallgató, 16 fő (11%) pedig hallgatott más szakokon jogi tárgyakat, beleértve az igazgatási, illetve a jogi asszisztensi képzéseket is. Vagyis a többség, mintegy kétharmad részük (93 fő, 64,4%) laikusnak tekinthető.

Az ív nyitott kérdésekkel indult, amelyek közül jelen témakörrel kapcsolatban az első volt releváns. Ez arra irányult, hogy a felelet adója fogalmazza meg röviden, mire gondol a csalás kifejezés hallatán, mit ért alatta a hétköznapiakban, esetleg írjon rá egy konkrét példát is. Néhányan már ennek során is a csalásra (esetenként pedig az adócsalásra, a sikkasztásra) mint bűncselekményre gondoltak, netán a választásokkal vagy a politikával kapcsolatos üzemeket említették, vagy a házasságtörést, párkapcsolati hűtlenséget, szó szerint – ahogyan ez a köznyelvben elterjedt – a „megcsalást” írták le. Ezeken túl a többi jellemző válasz azonban alapvetően négy lényegesnek tartott elem valamelyikét, vagy ezek különféle kombinációit tartalmazta, mely elemek annak ellenére egyértelműen elkülöníthetők egymástól, hogy kifejezésük nem mindig azonos szavakkal, hanem gyakran szinonimákkal vagy körülírva történt. A válaszok közel felében (47,3%) megjelent, hogy a csalás nem más, mint valakinek a megtévesztése, félrevezetése, becsapása, átverése, a másik személy jóindulatának, hiányos ismereteinek a kihasználása. Emellett hasonlóan magas arányban (42,5%) rajzolódott ki az, hogy a csaló önös érdekből cselekszik, magának (gazdasági, anyagi, hatalmi stb.) előnyt kíván kovácsolni, haszonszerzésre, sikerének maximalizálására törekszik, amihez sokan hozzáfűzték azt is, hogy ezt jogtalanul, alaptalanul, tisztességtelenül, etikátlanul, az igazságérzetet sértő, illetve nem becsületes módon teszi. Utóbbi kifejezések esetenként előfordultak önmagukban is, azaz egyesek egyszerűen úgy foglalták össze a csalást, hogy az nem más, mint „igazságtalanság”, vagy olyasmi, ami „nem tisztességes”. Kétségtelenül számosan voltak, akik az előbbieket egymással összekapcsolva határozták meg, például: „Mások maliciózus félrevezetése önös érdekből.” „A csalás szándékos megtévesztése a másinak valamilyen haszon reményében.” Az utóbbi idézett mondatokból az is kitészik, hogy nemegyszer említést érdemlőnek tartották a válaszadók a csaló szubjektumát: hogy szándékosan, sőt rosszindulatúan cselekszik. Azon túl, hogy aki csal, önmagát előnyösebb helyzetbe szeretné juttatni, az ellenpólust is többen megemlítették (15%), azaz hogy a csalás nem más, mint „más (mások) kárára haszonszerzés”, egy egészen általános megközelítés szerint pedig, „ha egy jóhiszemű embernek rosszat csinállok”. Többen hangsúlyozták, miszerint a „megtévesztett személy hátrányosabb helyzetbe hozása” jelentheti azt is, hogy a csaló áldozatának anyagi vagy erkölcsi veszteséget okoz,

öt szakmai, vagy éppen lelki értelemben károsítja meg. Az utolsó kiemelkedő tényező (25,3%) volt a definiálási kísérletekben a normákkal való szembehe-lyezkedés, a törvénysértés, tágabb értelemben a szabályok kijátszása, áthágása, vagy néhány fő szerint az egyezés, ígérek be nem tartása. A legtöbben azt is hozzátették, hogy a szabályszegés nyereség, előny szerzése érdekében tör-ténik, azért, hogy így a csaló magának kedvezzen, de akadt, aki önmagában a szabályok be nem tartását elegendőnek tartotta a meghatározáshoz.

A kérdőív következő oldalán tízes skálán kellett a válaszadóknak jelölniük azt, hogy véleményük szerint mennyire tartalmazza a csalás kifejezés a fel-sorolt elemeket, tényezőket, ezek mennyire szorosan tapadnak hozzá, illetve mennyire képesek lefedni a csalás hétköznapi fogalmát: az igazság elferdítése, hazugság, a valóság elhallgatása, valakinek a megtévesztése, becsapása, félre-vezető látszat keltése, más tudatlanságának, tájékoztatatlanságának a kihasználása, más tévedésének kihasználása, ígéret be nem tartása, más hátrányosabb hely-zetbe juttatása, haszonszerzés, más megkárosítása, hamis személyazonosság, alattomoság, álnokság, csábítás, fondorlat, gonoszság, ravaszság, szemfény-vesztés, bűn, bűncselekmény.¹⁴ Eltekintve a számszerű eredmények közlésé-sztől, az átlagokból az rajzolódott ki, hogy a beküldők összességében mindegyik felsorolt kifejezésről úgy vélték, inkább van köze a csaláshoz, még akkor is, ha külön-külön megnézve a válaszokat, előfordult az is, hogy bizonyosakat valaki egyáltalán nem érzett kapcsolódónak (azaz 0 értékre állította).¹⁵ Legmagasabb átlagos értéket (9,5 a 10-ből) a más megtévesztése, becsapása kapta, vagyis ennél volt a legerőteljesebb az egyetértés abban, hogy szinte teljes mértékben lefedi a csalás fogalmát. A számsorból valamivel jobban kiemelkedő három következőt, a félrevezető látszat keltését (8,8), a más megkárosítását (8,5) és

¹⁴ *Ön szerint mennyire tartalmazza a csalás kifejezés az alábbi elemeket/tényezőket, mennyire szorosan tartoznak hozzá, illetve mennyire fedik le ezek a csalás hétköznapi fogalmát?* (0=semeny-nyire, 10=teljesen lefedik vagy egészen szorosan kapcsolódnak hozzá.) Annak kiválasztása, hogy milyen kifejezések kerüljenek be a sorozatba, a korábbi kutatási eredmények alapján történt. Lásd KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: A stellionatus meghatározásához, különös tekintettel a 18. századi magyar büntetőjogi irodalomra. *Jogtörténeti Szemle*, 2014. 1. sz. 38–43. p.; KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: A stellionatus és a falsum jelentéséhez. In BIRÓ Zsófia – JUSTINGER János – PÓKECZ Kovács Attila (szerk.): *Antecessores Iuris Romani. Óriás Nándor és Benedek Ferenc emlékezete. Tanulmányok a római jog és a jogtörténet köréből*. Publications Cathedrae Iuris Romani Quin-queeclesiensis 4. Pécs, 2016. PTE ÁJK Római Jogi Tanszék, 185–187. p. (KORSÓSNÉ DELACASSE 2016a.), KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: A csalás a Ferdinanda szabályozásában, avagy miért éppen stellionatus. In Béli Gábor – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – HERGER Csabáné (szerk.): *Ut juris ordo exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. Pécs, 2016. Publikon Kiadó, 151. p. (KORSÓSNÉ DELACASSE 2016b.), KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: A csalás törvényi szabályozásának alakulása a XIX. századi büntetőjogi kodifikáció előtt. *Acta Universitatis Szegediensis. FORVM Acta Juridica et Politica*, 2019. 99–111. p., KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: Definitions and Interpretations of Stellionatus in 18th Century Hungarian Law. *Jogtörténeti Szemle*, 2021. Különszám, 37–41. p.

¹⁵ Minden kifejezés 5 feletti értéket kapott, sőt egy kivétellel (csábítás) mindegyik 6 felettit.

a más tudatlanságának, tájékozatlanságának a kihasználását (8,4) az előbbi mellé rendelve pedig gyakorlatilag azt a meghatározást adják ki, amit az emberek többsége szabadon is megfogalmazott a kérdőív elején, amikor a csalás hétköznapi értelmét próbálták megragadni.¹⁶

A felmérés e vonatkozásában igazolta azt a kiindulási feltételezést, hogy a csalás hétköznapi értelme nem tökéletesen azonos annak jogi fogalmával, azonban vannak esszenciális elemei a büntető tényállásnak, amelyek dominánsan jelennek meg a köznyelvi értelmezésben is.

A régi magyar szavak magyarázó adatbázisa szerint csalás jelentéssel bírtak a következő kifejezések is nyelvünkben: csalatság, csemp, panama (mint nagy öszszeg elsikkasztása), perfídia (csalás, árulás, gazság).¹⁷ A csaló szinonimája főnévi alakjában a hitető, a svindler, illetve az imposztor, a sib (csaló, szemfényvesztő, haszontalan), a sipista (csaló, hamiskártyás, szélhámos), a világszaló (kalandor, szélhámos, szerencsevadász), esetleg a panamista, míg melléknévként a ledér, lödér (csaló, kétszínű, léha, pajzán), nyegle (csaló, szélhámos, csalárd), a zsinár (alávaló, csaló) és úgyszintén a sib,¹⁸ másutt a csal-ember.¹⁹

A magyar jogi szaknyelvre térve, abban a csalárdság kifejezés vélhetően előbb jelen volt, mint maga a csalás. Kovács Ferenc a jogi szakkifejezésekre vonatkozó kutatásainak összegzésében bemutatja, hogy számos büntetőjogi műszavunkat a 16. században már magyarul használták írásban is, és erre nem csupán a 19. század végén megjelent *Magyar nyelvtörténeti szótár* által közölt, a 16. századi kódexekből, valamint későbbi szótárakból vett adatokat említi, hanem azt is, hogy szójegyzékekben és a 16. század elejéről való levelezésekben ennél korábbi adatok is találhatóak.²⁰ A csalárdság egy korai, 1555-ből fellelt formája a „chylarsaggal”, amelyet egy levélgyűjtemény tartalmaz.²¹ A szavak eredetének kutatásával összefüggésben fontos továbbá az a következtetés, miszerint a középkori Magyarországon elterjedt latin írásbeliséggel párhuzamosan létezett a jogi területen is a magyarnyelvűség, így a magyar nyelvű jogi terminológia kialakulása nem a 16. századra tehető, hanem az vélhetően már korábban, a jogrendszer kialakulásával párhuzamosan, fokozatosan bontakozott ki.

¹⁶ Az értékek egy tizedesjegyre kerekítve szerepelnek.

¹⁷ KOHÁRI Anna – MANDL Orsolya (szerk.): *Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa. Kihalt, elfeledett és kiveszőben lévő szavak, szóalakok és szójelentések magyarázata*. Budapest, 2012. Tinta Könyvkiadó 71. p., 75. p., 373. p.

¹⁸ Uo. 188., 201., 282., 338., 361., 426., 429., 443., 538., 552. p.

¹⁹ SZILY Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára: a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével*. I. kötet. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor, 34. p.

²⁰ KOVÁCS Ferenc: *A magyar jogi terminológia kialakulása*. Budapest, 1964. Akadémiai Kiadó, 151. p.

²¹ Uo. 153. p. A szó a következő gyűjteményből való: SZALAY Ágoston: *Négyszáz magyar levél a XVI. századból 1500–1560*. Magyar Leveles Tár I. Pest, 1861. 166. p.

Csupán arról volt szó, hogy a körülmények ekkor, a 16. századtól alakultak úgy, hogy e kifejezéseket írásban is lejegyezzék.²²

A családság számos esetben bír jogi relevanciával, mind a magánjogban, mind pedig a büntetőjogban. Tekintettel arra, hogy a jogfejlődés kezdeti időszakában e jogágak elválasztásáról mai értelemben nem lehet beszélni, ezért a kezdeti vizsgálódásban sem teendő különbség ilyen szempontból. A 16–17. századi európai humanista jogtudomány művelői ekkortájt általában véve is úgy tekintettek a jogra, mint univerzális egészre, amelyet egységében kell vizsgálni,²³ így egyáltalán nem meglepő, hogy Magyarországon ebben az időszakban és még jó ideig szintén nem foglalkoztak azzal, hogy a jogrendszert valamiféle jogági tagolásában kellene esetleg bemutatni, még akkor sem, ha már Werbőczy – éppen büntetőjogi példával élve – kifejtett ezek közti különböztetést a *Hármaskönyv* prológosában.²⁴ A modern fogalmaink szerinti jogrendszeri tagozódás alapja (magánjog, közjog) tulajdonképpen Grotiusnál jelent meg.²⁵ A magánjog és a közjog éles, szisztematikus elhatárolása azonban még a 20. században sem volt mindenütt egyértelmű, és sem a kontinentális bírói gyakorlatban, sem a jogelméleti munkákban nem érvényesült töretlenül.²⁶ Hozzá kell tenni azt is, hogy – ahogyan Hamza Gábor erre rámutatott – a *ius publicum* és a *ius privatum* a történeti fejlődésnek nem minden szakaszában jelentették ugyanazt, így ezek mint római jogi fogalmak nem azonosíthatók a modern közjoggal és magánjoggal.²⁷ Épp a büntetőjoggal kapcsolatban említi, hogy a rómaiak azt nem ismerték mint külön jogágot, hanem annak „egyik területe, az ún. közbűncselekmények (*crimina* illetve *delicta publica*) a *ius publicum*, másik területe pedig, az ún. magánbűncselekmények (*delicta privata*) a *ius privatum* területéhez tartozott”.²⁸ Hasonló szemléletmód figyelhető meg a magyar tradicionális jogban is, amelynek 19. század eleji összefoglalásaiból még szintén az derül ki, hogy az ún. magánbűncselekményeket a rendes magánjogi perben ítélték meg, és csak a közbűncselekmények esetén indult büntetőper.²⁹ Ezzel szemben a mo-

²² KOVÁCS 1964. 179. p.

²³ HAMZA Gábor: A magánjog és a közjog kapcsolata az európai jogtudományban. *Jogelméleti Szemle*, 2007. 2. sz. <http://jesz.ajk.elte.hu/hamza30.html> III.

²⁴ LÁSZLÓ Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat*. (Jogtörténeti Értekezések 55.) Szerk. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán, Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 15. p., HK. Előbeszéd 2. cím 3. §.

²⁵ HAMZA 2007. III.

²⁶ Uo. V–VI.

²⁷ Uo. VII.

²⁸ Uo. VII., FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, 2021. Novissima Kiadó, 590. p.

²⁹ CZÖVEK István: *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások*. Pest, 1822. Petrózai Trattner János Tamás, 701–714. p., KÖVY Sándor: *A magyar polgári törvény*. Sárospatak, 1822. Nyomtatott Nádaskay András által, 218. p., FRANK Ignác: *A közigazság törvénye Magyarországon I–II*. Buda, 1845. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 717. p., SZLEMENICS Pál: *Közönséges törvényszéki polgári magyar törvény*. III. kötet. Pozsony, 1823. Snischeck Károly G. betűível,

dern büntetőjogot napjainkban – az uralkodónak tekinthető nézet szerint – a közjog körébe szokás sorolni.³⁰ „A 18–19. század legfontosabb fejleménye volt a büntetőjog szempontjából, hogy megkezdődött a jogági kibontakozás a közjogi és magánjogi szabályozás egybefonódott szövedékéből, s úgy a szakmai körökben, mint a közvélemény számára egyértelműen önálló jogterületként jelent meg. A folyamat egy másik, szintén nagy jelentőségű fordulathoz vezetett: előbb a jogkompiláció, majd a kodifikáció megindultához” – írja Mezey Barna.³¹ A különbség és különböztetés viszont a magánjogi és a büntetőjogi értelemben vett csalárdság, *fraus* között sokáig nem volt egyértelmű. Ahogyan Heil Fausztin írta a 19. század végén: „A vagyón-érdekek védelmére rendelt azon tilalmak mellé, »nem szabad idegen dolgot elvenni«, »nem szabad azt megtartani«, harmadikul azon tilalom csatlakozik, »nem szabad mást tévedésbe ejteni«. (A mi azonban nem azt jelenti, hogy e tilalom egész területe büntető sanctióval védendő.) A tudományban s a törvényhozásban mindeddig uralkodó ezen kiindulási pontnak vélik némelyek tulajdonítani a csalás büntetének – kétségkívül a gyakorlatnak nem előnyére – relativ határozatlanságát s azt, hogy a »*fraus civilis*« és a »*fraus criminalis*« közti határvonal határozott megállapítása mindeddig nem sikerült.”³²

A kiindulási pontot a csalárdul megvalósított cselekmények jogi értékelése esetében is a jogi tényeknél kell keresni. Ezek megjelenési formái változatosak és a jogtudomány is különféle módokon csoportosítja őket.³³ Általában „a fő csoportosítás alapját a jogi tényeknek az ember tudatához, akaratához való viszonya képezi. Ennek megfelelően a jogi tények két nagy csoportjáról beszélünk, az emberi magatartásokról és az objektív eseményekről.”³⁴ Más megközelítés szerint vannak azonban olyan jogi tények, amelyek objektív vagy szubjektív emberi körülmények, de nem minősülnek magatartásoknak, sokkal inkább tulajdonságokat, állapotokat tükröznek.³⁵ Ezek közül az előbbieket (pl. életkor, nem, születés, halál stb.) a korábban említett csoportosítás egyszerűen az objektív tények, események körébe sorolja.³⁶ Lényegesebbek a jelen

291., 295. p. E kézikönyvek egyes magánjogi kérdésekkel összefüggésben tárgyaltak bizonyos bűncselekményeket, így a tulajdonjogi kérdésekkel való kapcsolat miatt a hűtlenséget a dologi jog körében, a magánbűncselekményeket, illetve egyes polgári-politikai vétkeket a deliktumból fakadó kötelmek körében. VUCHETICH, Matthias: *Institutiones juris criminalis Hungarici in usum academiaram regni Hungariae*. Budae, 1819. Universitatis Hungaricae, 291. p.

³⁰ HAMZA 2007. VII.

³¹ MEZEY Barna: *A börtönügy a 17–19. században*. Budapest, 2018. Gondolat Kiadó, 442. p.

³² HEIL Fausztin: *A ravasz fondorlat mint a csalás tényeleme. Jogtudományi Közöny*, 1888. 16. sz. 141. p.

³³ FÖLDI–HAMZA 2021. 69. p.

³⁴ SZILÁGYI 2006. 300. p.

³⁵ LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana*. Budapest, 2017. Szent István Társulat, 226. p.

³⁶ SZILÁGYI 2006. 300–301. p.

összefüggésben a szubjektív körülmények, amelyek „az ember bizonyos lelki állapotait fejezik ki. Ide soroljuk a személyek tudatállapotával, akarati állapotával, továbbá” – rendszerint kivételesen – „érzelmi állapotával kapcsolatos jogi tényeket” (pl. jóhiszem, rosszhiszem).³⁷ Már utóbbiak esetében is megjelenik az, milyen a tudati tényezők szerepe a jogban, s hogy ez azzal függ össze, hogy mi a látszat és mi a mögötte rejlő valóság. Jóhiszeműnek tekintendő például az, „aki a látszat szerint fennálló jogi helyzettel ellenkező valóságról nem tud és nem is tudhat”.³⁸ A hiszemhez hasonló, ám egy másik e körbe tartozó tényező, emberi körülmény a tévedés is, amelynek a lényege a valóságtól eltérő képzet-tartalom, valaminek a nem tudása vagy rosszul tudása.³⁹ A hasonlóság abból fakad, hogy mindkettő lényegi eleme a hamis tudattartam.⁴⁰ A büntetőjogi szakirodalomban azonban vitatott volt, hogy tévedésnek minősül-e valaminek a nem tudása, mert némelyek úgy határozták meg a tévedést, hogy az a valóságnak meg nem felelő és pozitív tartalmú képzet.⁴¹

A jog tehát e tudati tényezőknek, mozzanatoknak komoly jelentőséget tulajdonít. Újabb kérdést vet fel, hogy vajon ezek pusztán a körülmények valóságtól eltérő észleléséből fakadnak-e, vagy valamely más személy közreműködésének tudhatók-e be. Amennyiben ugyanis a valóságtól eltérő tudattartam kialakításában vagy fenntartásában másvalaki játszik szerepet, akkor már megtévesztésről, vagy a tévedés fenntartásáról van szó.

A jog pedig felteszi a következő kérdéseket: a tévedésben cselekvő személynek vajon mennyire róható fel, hogy nem észleli megfelelően a valóságot (objektív, ha az általában társadalmilag elvárhatóra, illetve szubjektív, ha a tőle személy szerint elvárhatóra alapoz), a tévedést előidézőnek pedig a vétkeisége lesz az, amely – további feltételek fennállásától is függően – a felelősségét megalapozza. Már-már filozófiai síkra vinné a problémát annak a vizsgálata, vajon a tévedésbe ejtés és tévedésben tartás megvalósulhat-e gondatlan módon vagy csak szándékosan. Önmagában elképzelhető, hogy a másikat tévedésbe ejtő, vagy abban megerősítő személy ugyanúgy torzult képpel rendelkezik a valóságról, mint akinek a tévedésére hatással van. E kérdést azonban a jog kezelni tudja: azt is el kell dönteni, vajon neki tudnia kellett-e a valóságos tényektől való különbözőségről, azaz felróható-e neki saját tévedése. Ebben megint csak az a döntő, vajon elmulasztotta-e az elvárható gondosságot, s a gondatlanságnak számos fokozata között tesz a szakirodalom különbséget.⁴² Amennyiben pedig egyértelműen

³⁷ LÁBADY 2017. 227–228. p.

³⁸ Uo. 227. p.

³⁹ ANGYAL 1939. 38. p. A római jogban két kifejezést is használtak a tévedésre. A tévedést általában az *error* fejezte ki, míg az *ignorantia* inkább a nem tudást, valaminek a nem ismerését. FÖLDI–HAMZA 2021. 481. p.

⁴⁰ LÁBADY 2017. 227. p.

⁴¹ ANGYAL 1939. 41. p.

⁴² LÁBADY 2017. 228. p.

átfogta a tudata, hogy a valósággal ellentétes információ másnak a tévedését idézi elő, s annak milyen következményei lesznek, akkor már a rosszhiszeműség és a szándék áll a középpontban. A magánjogi dogmatikai rendszerezésben ennek a kérdésnek az akarathibák között van szerepe, és számos okból megbomolhat a felek akaratának és nyilatkozatainak az összhangja (tévedés, titkos fenntartás, színlelés, megtévesztés).⁴³ A megtévesztés római jogi eredetű megnevezése a *dolus malus*, aminek abból a szempontból van jelentősége, hogy a római jog ismerte a *dolus bonust* is, ilyen volt például az ellenség vagy a rabló becsapása.⁴⁴ A *dolus*nak úgyszintén további megvalósítási módjai (aktív vagy passzív, utóbbihoz tartozik például az elhallgatás vagy *reticentia*),⁴⁵ valamint fokozatai különböztethetők meg, amelyek között az egyenes vagy az eshetőleges szándék mellett a csalárd, fondorlatos szándékot is el szokás különíteni.⁴⁶ A megtévesztés esetéről a mai magánjog álláspontja pedig az, hogy ez esetben a jog a szándékosság elemeként külön célzatot is megkíván.⁴⁷

Az elkülönültté váló büntetőjog hasonlóképpen definiálja az elkövető oldalán a bűncselekmény megvalósulásához szükséges, felelősségét megalapozó szubjektív oldalt, a szándékos és a gondatlan elkövetést, a régies, 19. századi megnevezésekkel a *dolusra* az álnokság, a *culpára* a vétkekesség szót is használva.⁴⁸ A következő lépés a magatartás, amelyet valaki e tévedés vagy megtévesztés nyomán tanúsít, hiszen a magatartások az ember akaratától, tudatától függenek. Ez egyúttal azt a további kérdést veti fel, hogy van-e okozati összefüggés a tévedés előidézése és a tévedésben cselekvő magatartása között.⁴⁹ Elképzelhető ugyanis, hogy valaki akkor is ugyanúgy járt volna el, ha a tudatában kialakult kép adekvát a valósággal. Az összes magatartás és emberi kommunikáció során az egyénben a másik szándéka csak mint kép él, arról kizárólag az ő megnyilvánulásaiából tud értesülni. Sokszor nehéz megállapítani, mire irányul a másik személy magatartása, hogy nyilatkozata valós-e, vagy a valóságot elferdíti.

A probléma e helyütt való tárgyalásának éppen az a legfőbb indoka, hogy csalás esetében „a jogsértés eszközéül rendszerint a sértett félnek saját, – tévedésbe vitt – akarata használtatik fel”.⁵⁰ A bűncselekményeket tekintve tudniillik

⁴³ A témához nem kapcsolódik, de ide tartozik még a kényszer és a fenyegetés is. Megjegyzendő továbbá, hogy az archaikus római jog szerint például a tévedésnek nem volt jelentősége a megkötött ügylet érvényes létrejötté szempontjából, tehát az egyes jogrendek akár különböző korszakokban másként értékelték ezt a tényt. FÖLDI–HAMZA 2021. 481–485. p.

⁴⁴ Uo. 484. p.

⁴⁵ BENEDEK Ferenc–PÓKECZ Kovács Attila: Római magánjog. Budapest–Pécs, 2010. Dialóg Campus Kiadó, 271. p.

⁴⁶ LÁBADY 2017. 228. p.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ SZLEMENICS 1847, 47–49. p.

⁴⁹ ANGYAL 1939. 42–43. p.

⁵⁰ ILLÉS Károly: A vagyon elleni büntettekről. Tanulmány, tekintettel a magyar büntető törvénykönyv javaslatára. (Első közlemény) *Magyar Igazságügy*, 1875. 4. k. 5. sz. 298. p.

a nyilvánvalóan (szemtől szemben) elkövetettek esetében az elkövető magatartása és annak jogellenessége, illetve az elkövető szándéka a sértett számára általában nyomban észlelhető (pl. kardrántás), ellenben a nem nyilvánvalóan (alattomban, titkon, csalárdul stb.) elkövetett deliktumok során az elkövetési magatartás, az elkövető szándéka a sértett által nem észlelhető, sőt a hátrány, sérelem maga is rendszerint később következik be, vagy később vehető észre (pl. mérgezés, lopás). A bűncselekményeknek a hasonló felosztását már számos újkori büntetőjogi szerző, például Feuerbach is leírta, aki különbséget tett erőszakkal, erőhatalommal megvalósuló bűncselekmények és a más megtevéstése által elkövetettek közt.⁵¹ Az utóbbi, második kategóriánál különösen lényeges elem, mire irányul a sértett szándéka, vagyis ezeket rendszerint csak szándékosan, olykor célzatosan lehet megvalósítani. Az előbbi példák továbbá azt mutatják, hogy adott bűncselekmény, elkövetési módja szerint, akár mindkét csoportba tartozhat (pl. emberölés), míg egyes bűncselekményeknek eleve fogalmi eleme az, hogy a sértett voltaképpen tudtán kívül szenved hátrányt, károsodást (csalás).

A vizsgálat módszere, a *stellionatus* és a *falsum* értelmének feltárása

A helyzetet Magyarországon a nyelv szempontból bonyolította az a tény, hogy a magyar jogi írásbeliségben hosszú időn keresztül a latin volt az elterjedt, és nem minden esetben deríthető ki tökéletesen, hogy egyes kifejezéseknek mi volt a pontos magyar megfelelőjük.⁵² A vizsgálódást tehát két úton kell folytatni, érintve egyrészt a latin terminológiát, másrészt a vonatkozó magyar szakki-fejezéseket, amelyek döntően a 19. századi kodifikáció során jegecesedtek ki, majd elvégezni ezek összevetését, amelyben fontos szerepet játszanak a korabeli tudományos művek, szótárak, ám amire nézve a bírósági praxis is ad némi eligazítást.

⁵¹ FEUERBACH, Anselm Ritter von: *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts*. Mit vielen Anmerkungen und Zusatzparagraphen und mit einer vergleichenden Darstellung der Fortbildung des Strafrechts durch die neuen Gesetzgebungen herausgeben von C. J. A. MITTERMAIER, Dreizehnte Originalausgabe, Giessen, 1840. Druck und Verlag von Georg Friedrich Heyer, XXIX. p., 553., 565. p. SCHAFFSTEIN, Friedrich: *Das Delikt des Stellionatus in der gemeinrechtlichen Strafrechtsdoktrin. Eine Studie zur Entstehungsgeschichte des Betrugsbestandes*. In BEHREND, Okko – DIESELHORST, Malte – LANGE, Hermann – LIEBS, Detlef – WOLF, Joseph Georg – WOLLSCHLÄGER, Christian (Hrsg.): *Festschrift für Franz Wieacker zum 70. Geburtstag*. Göttingen, 1978. Vanderhoeck & Ruprecht, 292. p.

⁵² A latin fordítások ellenőrzésében, értelmezésében és a korabeli szóhasználatra vonatkozó útmutatások körében nyújtott segítségéért hálával tartozom és köszönetet mondok dr. Béli Gábor kollégámnak, e kötet lektorának.

Kiindulásként annyit előre lehet bocsátani, hogy teljes egészében nem azonosítható egymással a 18. században jogunkban megjelenő *stellionatus* és a csalás, sem pedig a *falsum*nak akár a csalással, akár a hamisítással szinonim használata.⁵³ Tehát elsődlegesen a *stellionatus*, illetve ehhez kapcsolódóan a *falsum* értelmét is meg kell határozni, mégpedig természetesen jogtörténeti szempontból. Már Friedrich Schaffstein is megállapította, hogy a *stellionatus* fogalmának feltárása nem vizsgálható a *falsum*tól elkülönítetten, sőt abban, hogy a középkori és újkori jogi megközelítések hogyan fogták fel a *stellionatus*t, feltétlenül szerepet játszott a *falsum* is, pontosabban leginkább a két fogalom egymáshoz való viszonya.⁵⁴ Mindazonáltal jelen munka – e szükségszerű összevetéstől eltekintve – alapvetően a *stellionatus*ra koncentrál.

A módszer a jogintézmény történeti kifejlődésének és magyarországi elterjedésének végigkövetése, alapvetően időrendben haladva. Meggyőződésem ugyanis, hogy amennyiben a kutató a fogalmakat nem eredeti jelentésükből próbálja meg értelmezni, hanem mintegy visszafelé gondolkodva, valamely mai bűncselekmény tényállásából kiindulva kísérli meg az előzményeket felfejteni, ettől determinálva könnyebben csúszhat hiba az okfejtésbe. Hiszen e megközelítés – ha a tételes jog szempontjából dogmatikailag mégoly hasznos is lehet – mégis azért nehézkes vagy aggályos, mert amennyiben a történeti előzményeket részleteiben nem veszi figyelembe, leegyszerűsítővé válhat, abból a szempontból, hogy míg valamely ma is létező bűncselekményre fókuszál, közben figyelmen kívül maradhatnak, elveszhetnek azok az elemek, amelyek nem illeszthetők bele egy-egy jelenkori tényállásba, ez esetben például a csalás mai fogalmi keretei közé. Jogtörténészként tehát abból érdemes kiindulni, hogy amikortól megjelennek ezek a kifejezések – a *stellionatus* és a *falsum* is – a magyar jogban, vajon mit fedtek, milyen tartalommal bírtak. Az írott jog már említett hosszú ideig tartó latinnyelvűsége miatt további kérdésként merül fel az is, hogy a magyar jogi szaknyelv kialakulása során hogyan fordították le őket.

Nem vitás, hogy kiindulásképpen mindkettőt „eredeti környezetében”, azaz a római jogban elfoglalt helye és értelme szerint is vázolni kell, illetve a velük kapcsolatos, és közvetetten, jogexport vagy egyes szerzők munkássága révén akár hazánkban is hatással bíró legfontosabb európai – a *ius commune* világában kialakuló – doktrínákat is célszerű röviden szemügyre venni.

Így, ezeket az alapokat áttekintve indulhat meg a *stellionatus* jogintézményének részletes feltárása a magyar jogban, amelyet kézenfekvően a tradícionális jog idejében kellett kezdeni. Erre több út is kínálkozott, mindenekelőtt

⁵³ Néhány korábbi tanulmányomban elsősorban ezzel foglalkoztam, és kísérletet tettem a terminológia változásainak bemutatására. E dolgozataim eredményét a következő fejezetekben is felhasználtam. KORSÓSNÉ DELACASSE 2014., KORSÓSNÉ DELACASSE 2016a., KORSÓSNÉ DELACASSE 2016b.

⁵⁴ SCHAFFSTEIN 1978. 284. p.

a jogforrások e szempontból való átfésülése, amelyből hamar kitetszett, hogy a 17–18. század fordulójáig az intézmény nem volt ilyen formában jelen jogunkban. Ehhez kapcsolódóan azonban szükségesnek mutatkozott tanulmányozni voltaképpen mindenféle magatartást, ami a törvények és a *Hármaskönyv* szabályaiban szerepelt, az összes olyan ravasz, fondorlatos eljárást, ténykedést, amely mások becsapásával járt, akár származott belőle haszna bárkinek is, akár nem, illetve függetlenül attól is, okozott-e valakinek jogsérelmet, vagyoni hátrányt, illetve hogy mi volt a jogkövetkezménye. Ezzel párhuzamosan továbbá azt is érinteni kellett – noha szűkebb terjedelemben –, hogy melyek voltak azok a cselekmények, amelyekről a *stellionatus* el kellett határolni, vagyis ezen kívül milyen egyéb, csalárd módon megvalósított deliktumokat ismert a magyar jog. A vizsgált korszakban, a 18–19. században vált hangsúlyossá Magyarországon a törekvés a szabályok rendszerezésére, a kodifikációra, ami büntetőjogi tervezetekben nyilvánult meg. Ezeknek a *stellionatus*, illetve a *falsum* szempontjából való feltérképezése viszont lezárul, amikor a törvényelőkészítő munkálatok, illetve a törvényalkotás nyelve már magyar, és az elkészülő anyagokban az előbbiek ennél fogva már nem kapnak helyet. A kifejezésbeli cezúrában nem csupán a nyelvi fordulatnak van szerepe, hanem annak az ezzel nagyjából egyidejűleg zajló, a tudományos megközelítésben bekövetkező változásnak is, amely szakított némely korábbi, az előbbiekhez tapadó elmélettel, és új felfogással közelített a mások megtévesztésével elkövetett cselekmények besorolásához. A mindenkor érvényben lévő országos írott jog és a szokásjogi normák mellett nem lehetett elhanyagolni azok korabeli magyarázatait, a korszak jelentős kézikönyveit, a magyar büntetőjogi szakirodalom fontos szerzőinek véleményét sem. Mindezeket követően kívánatos volt néhány „mélyfúrás” erejéig a joggyakorlat megvizsgálása, ami izgalmas és a jövőben további kutatásra érdemes eredményekhez vezetett.

Ténylegesen tehát csak az előbbi lépcsőkön végighaladva lehet feltárni, pontosan mely korban mit jelentett, milyen fogalmi átalakuláson ment keresztül a *stellionatus*, amire aztán a 19. századi büntetőjogi kodifikáció megalkotta a csalás törvényi tényállását, és a kifejezés elvesztette tételes jogi relevanciáját.

A stellionatus és a falsum magyar jelentése és a csalárdság kifejezései

Látszólag könnyű e szavakra magyar fordítást adni – csalás, illetve hamisítás –, ez azonban már egy későbbi, leegyszerűsítésből fakadó, illetve a hétköznapi élet igényeit kiszolgáló meghatározás. Még jogtörténeti – noha nem büntetőjog-történeti – munkában is előfordul az a megközelítés, hogy a *stellionatus* a csalással azonosítható, és a szerző ezt a modern besorolás szerint mint vagyoni elleni

bűncselekményt említi, azzal a megjegyzéssel, hogy ezek esetében „a régi és a mai definíciók kevésbé eltérőek”.⁵⁵ Nos, a *stellionatus*ra az előbbi megállapítás egyáltalán nem igaz és a kérdés korántsem ilyen egyszerű, még akkor sem, ha a vizsgálat egyelőre nem terjed ki részletekbe menően azokra a magatartásokra, amelyeket a *stellionatus* és a *falsum* takarnak. A munka célja azonban éppen az, hogy ezt a mélyebb elemzést elvégezze, a kutatás e jogintézményeknek a magyar jogban, továbbá jogirodalmunkban való megjelenésére, értelmezésére és értelmére összpontosít, tárgya az egyes forrásokban való előfordulásuk, továbbá a főként 18–19. századi művekben található fogalomelemzések bemutatása, kiegészítve a praxis tapasztalataival.

Amennyire tehát egyszerűnek tűnik a *stellionatus* fordítás útján történő meghatározása mint csalás, épp annyira lehet bonyolult pontos mibenlétének a magyarázata a régebbi jogban, tekintettel arra, hogy egyéb, csalárdságot feltételező bűntettektől, vagy azok bizonyos csoportjaitól, így a *falsum*tól is el kell határolni. Egészen speciálisan jelentkezett a kérdés a büntetőjogi kodifikációk idején, a 19. században, amikor a fő probléma már a csalásnak a hamisítástól való különválasztásában rejlett. A korszak szerzői közül többen egyetértettek abban, hogy „keine Materie des Strafrechts ist so schwierig als die Lehre vom Betrüge und von der Fälschung”.⁵⁶

Hogy kiderüljön, vajon mennyiben azonosítható a *stellionatus* és a csalás, mindenekelőtt a kifejezés magyar jelentésének felderítését kell röviden elvégezni. Természetesen nem marad el a római jogi értelmének a feltárása sem, azonban e ponton, a most vizsgált összefüggésben nem csupán általában a magyar, hanem egyenesen a magyarországi jelentés feltérképezésére kell koncentrálni. Ezt pedig abban az időszakban érdemes elkezdeni, amikor a jogi szaknyelvben is egyértelműen túlsúlyra jut a magyar, vagyis megfelelőket keresnek a korábbi latin szakszavakra, a latin nyelven megírt műveknek magyar fordításai, kiadásai készülnek. Ez a 19. századra, annak első felére tehető, miután 1790-től már megindult a hazai nyelv térhódítása az országgyűlési üzenetváltások és jegyzőkönyvek magyar nyelvűvé tételével, majd egy hosszabb folyamat során megvalósult a magyar nyelv államnyelvvé tétele.⁵⁷ Az 1836. évi III. törvénycikk már kimondta elsőségét a törvények értelmezésében, használatát az igazságszolgáltatásban, és e folyamat betetőzéseként az 1844. évi II. törvénycikk a magyart hivatalos nyelvvé tette.

⁵⁵ VARGA Endre: *A királyi curia 1780–1850*. Budapest, 1974. Akadémiai Kiadó, 187. p.

⁵⁶ HÄBERLIN, Carl Friedrich: *Grundsätze des Criminalrechts, nach den neuen deutschen gesetzbüchern*. Leipzig, 1849. Saját véleményének alátámasztására idézi PAULER Tivadar: *Büntetőjogtan*. 2. kötet. Pest, 1865. Pfeifer Ferdinand, 269. p.

⁵⁷ NAGY Noémi: *A hatalom nyelve – a nyelv hatalma. Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében*. Budapest, 2019. Dialóg Campus, 164–168. p.

Stellionatus

Sajátos, hogy más idegen nyelvű forrásban, így például a németül készült *Ferdinandeában* (*Neue peinliche Landgerichtsordnung in Oesterreich unter der Enns*, 1656) is e névvel, tehát latinul található a *stellionatus*, noha a legtöbb bűncselekményt német néven említette a rendtartás. Magyarországon is, ahol ez a kifejezés felbukkant, egészen a 19. század elejéig nemigen fordították le, sőt még később is előfordult (akár szépirodalmi művekben is),⁵⁸ hogy a latin elnevezéssel tűnt fel.

A szó már korábban ismert volt, hiszen az 1708-ban kiadott első magyar–latin szótárban is szerepelt a *stellionatus*. Pápai Páriz Ferenc műve az alábbi meghatározást adta rá: „Tzimborálódásban, árulásban, és egyéb szerződésben-való tsalárdság, mikor valamit kétfelé-is eladnak.”⁵⁹ E szócikre az 1890-ben megjelent *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* a cimborálódás jelentése miatt hivatkozott vissza, a magyarázatban pedig megtalálható az előbbi idézet és a *stellionatus* is.⁶⁰

Ezzel szemben például egy 1827-es megjelenésű szótár és thesaurus a *stellionatus* szócikket nem is tartalmazta.⁶¹ 1834-ben a német *Brockhaus* társalgási lexikon fordításán alapuló, annak közel 34 magyar szerző munkája nyomán elkészült magyar kiadása,⁶² a *Közhasznú esmeretek tára* világcsalásként fordította, és alapvetően úgy határozta meg, hogy ez egy „a’ romai törvényekben előforduló kifejezés”. Jelentését szűkebb, valamint tágabb értelemben adta meg, előbbi szerint hamisítási vétek, „mellyről a’ törvényekben névszerint említés nem tétetik”, míg a szűkebb értelmezés szerint olyan csalásokat foglalt egybe az elnevezés, amelyeket szerződések, kereskedés vagy bármiféle alku-dozások körül követtek el. Elhatárolta a *falsum* eseteitől is, és külön megemlítette, hogy „A’ mi törvényeinkben a’ világcsalásról nem tétetik említés; más csalárdságok büntetései azonban, millyenek p. o. a’ gonosz meg-bukás, vagvis vagyona-fogyottságot álnokul hirtelés, levélhamisítás, álarczoskodás ’sa’t. meg vannak határozva, mellyekhez alkalmazottan a’ világcsalások is mindenkor meg-büntetendők, különös figyelembe vévén az általok okozott vagy okozhatandott

⁵⁸ „A zugügyvéd felhordott ellene minden ráférhető vádat, bebizonyítja, hogy nincs elég esze, hogy larvatus, stellionatus, és perduellio bűneiben leledzik...” JÓKAI Mór: *Az elátkozott család*. Budapest, 1963. Akadémiai Kiadó, 203. p.

⁵⁹ PÁPAI PARIZ, FRANCISCUS: *Dictionarium Latino-hungaricum*. Leutschoviae, MDCCVIII. [1708] apud Haeredes Samuelis Brewer, 545. p.

⁶⁰ SZARVAS GÁBOR – SIMONYI ZSIGMOND (szerk.): *Magyar Nyelvtörténeti Szótár. A legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig*. I. kötet (A–I) Budapest, 1890. Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, 355. p.

⁶¹ *Gradus ad parnassum sive synonymorum epithetorum*. Buda, 1827.

⁶² *Közhasznú esmeretek tára A’ Conversations-Lexicon szerént Magyarországra alkalmaztatva*. 1. kötet. Pest, 1831. Wigand Ottó, VII– XII., XIX. p.

személyes vagy országos károkat.”⁶³ Sajnos a lexikon nem jelölte meg a pontos forrásait, amelyek alapján a jogi vonatkozásokat megfogalmazták.

A magyar nyelv hivatalos térhódításával párhuzamosan megindult az a folyamat, amelynek során a különféle tudományágak – így a jog terén is – arra törekedtek, hogy a korábbi idegen kifejezéseket saját, magyar nyelvű szakkifejezésekkel váltsák fel. A 19. század eleji és a reformkori magyar jogi szaknyelvben azonban még nem leltek mindenre igazán találó megfelelőt. E nehézséget igyekezett áthidalni a Magyar Tudós Társaság első alkalommal 1843-ban kiadott jogi műszótára. Ennek célja mindenekelőtt az volt, hogy a meglévő jogi kifejezéseket összegyűjtse és közreadja, anélkül azonban, hogy döntést vagy útmutatást tartalmazna bármelyik szó használatának helyessége felől.⁶⁴ A kiadványban feltüntetett szavak azonban sok esetben nem gyökeresedtek meg a magyar jogi szaknyelvben. Ilyenek a *crimen stellionatusra* ajánlott megfelelők is: a szemfényvesztés bűne, illetve az álszerződés bűne.⁶⁵

Elképzelhető, hogy azért sem terjedtek el a *Törvénytudományi műszótár* által javasolt szavak szélesebb körben, mert a bűncselekmény megnevezésére az akkortájt magyar nyelven is kiadott és e tekintetben páratlannak számító büntetőjogi mű, Szlemenics Pál 1836-os *Fenyítő törvénytörvényeségi magyar törvény* című könyve jobb vagy egyszerűbb változatot tartalmazott.⁶⁶ Ahogyan a korszakban forgatott többi kézikönyv, eredetileg ez is latin nyelven jelent meg, még 1817-ben, *Elementa juris criminalis hungarici* címmel. A szerző célja az volt vele, hogy – egyéb tananyag híján – mindenekelőtt az oktatási tevékenységet, illetve a hallgatóság könnyebb felkészülését segítse.⁶⁷ A nyelvújítás hatására a következő kiadást már magyarul jelentette meg, amelyben a *stellionatusra* a csalfaság szót használta, azaz a *crimen stellionatus* magyarul a csalfaság gonosztette lett, amelyet Szlemenics a későbbi, 1847-es átdolgozott kiadásban a csalfaság büntetteként nevezett meg (ahogy abban már általában a *crimenre* sem a gonosztett, hanem a büntett szót használta).⁶⁸ Az 1836. évi magyar kiadás említette továbbá az ezzel azonosnak tartott „világ-csalás”, illetve „fortélyos csalás” kifejezéseket, amelyekben tehát már megjelent a később meggyökeresedett szóalak. Előbbit – Szlemenics közlése szerint – a veszprémi, míg

⁶³ *Közhasznu esmeretek tára A' Conversations-Lexicon szerént Magyarországra alkalmaztatva*. 11. kötet. Pest, 1834. Wigand Ottó, 184–185. p.

⁶⁴ *Törvénytudományi műszótár*. Magyar Tudós Társaság 1843. IV. p., NÁNÁSI László: A magyar jogtudomány első akadémikusa, Szlemenics Pál (1783–1856). *Magyar Tudomány*. 2014. 1. sz. 39. p.

⁶⁵ *Törvénytudományi műszótár* 1843. 101. p.

⁶⁶ SZLEMENICS Pál: *Fenyítő törvénytörvényeségi magyar törvény*. Buda, 1836. A' Magyar Kir. Egyetem' Könyvnyomtató Intézetéből, 137. p.

⁶⁷ NÁNÁSI 2014. 35. p.

⁶⁸ SZLEMENICS, Paulus: *Elementa Juris Hungarici Judiciarii Criminalis*. (Editio tertia) Posonii, 1833. 143. p., SZLEMENICS 1836. 137. p., illetve SZLEMENICS 1847. 118. p.; NÁNÁSI 2014. 38. p.

utóbbi a pesti törvéyszavak gyűjteménye tartalmazta a *stellionatus*-ra; mindkettő 1807-ben jelent meg.⁶⁹

Mivel Szlemenics munkáját az oktatásban használták, sőt, az voltaképpen tankönyvnek készült, a leendő jogászok vélhetően sokkal inkább azt forgatták, mintsem az akadémia szótárát, így helytálló lehet egy olyan feltételezés, hogy a jogi stúdium befejezését követően is inkább az ott elsajátított, megismert terminológiánál maradtak meg. Különösen, hogy a mű a legkedveltebb tankönyvként forgott a jogász ifjúság körében közkézen.⁷⁰ A *Fenyítő törvénytudományi magyar törvény* későbbi, és nyilván a magyar jogi nyelv időközben végbement változásait tekintetbe vevő, Ökröss Bálint által átdolgozott és bővített kiadása pedig az 1870-es évek elején már egyszerűen csalásként magyarázta a *stellionatus*-t: alatta „[...] a csalásnak mindazon nemeit értjük, melyek törvényünkben külön elnevezésekkel nem bírnak”.⁷¹

A fentiekből látszik, hogy a század első felében a fordítás még egyáltalán nem volt stabil, és a *stellionatus*-ra a csalás szót csak összetételekben vagy valamilyen jelzővel együtt használták. Noha a *Törvénytudományi műszótár* összeállítói több munkát is alapul vettek a kötet elkészítéséhez, így mind a veszprémi, mind a pesti gyűjteményt, sőt a *Fenyítő törvénytudományi magyar törvényt* is,⁷² ennek ellenére a *stellionatus* meghatározására nem az előbbieket, hanem ezektől eltérő újabb alternatívákat közöltek. Igaz, mint említettem, kimondott céljuk is az volt, hogy a meglévő jogi kifejezéseknek tárházát vonultassák fel.⁷³ Ettől függetlenül vagy épp emiatt viszont azt lehetne várni, hogy a Szlemenics által közölt szavak is szerepeljenek a kötetben. Adalék, hogy Szlemenics Pál maga is érdeklődött a magyar jogi szaknyelv megújítása iránt, akadémiai tagként az említett szótár összeállítói között szerepelt,⁷⁴ továbbá ifjúkorában jogi tanulmányai mellett a bölcsészkaron is hallgatott előadásokat, így például a magyar nyelvtudomány úttörőjétől, Révai Miklóstól.⁷⁵

Továbbá még egy igen lényeges tényezőt számításba kell venni. A műszótárt 1843-ban adták ki, amikor ráadásul a magyar jogi nyelvben a csalás kifejezés már egyértelműen ismeretes volt. Az ezzel egy időben elkészülő büntetőtörvény-

⁶⁹ Veszprémi gyűjteménye a' törvényeket érdeklő kifejezéseknek. Veszprém, 1807., *Pesti gyűjteménye a' tisztbeli Írásmód' saját szavainak*. Pest, 1807. Lásd *Törvénytudományi műszótár* 1843. VI. p., SZLEMENICS 1836. 137. p.

⁷⁰ NÁNÁSI László: Az első magyar jogász-akadémikus, Szlemenics Pál élete és munkássága (1783–1856). *Acta Universitatis Szegediensis. FORVM Acta Juridica et Politica*, 2013. 2. sz. 193. p.

⁷¹ SZLEMENICS Pál: *Magyar fenyítő törvénykönyve*. Pest, 1872. Heckenast, 168. p. Már a mű 1865-ben kiadott javított és bővített 4. kiadása is Ökröss Bálint nevéhez köthető, ám az 1872. évi kötetben az ő neve nem szerepel. NÁNÁSI 2013. 193. p.

⁷² *Törvénytudományi műszótár* 1843. VII. p.

⁷³ *Törvénytudományi műszótár* 1843. Előbeszéd IV. p., NÁNÁSI 2014. 39. p.

⁷⁴ *Törvénytudományi műszótár* 1843. VI–VII. p.

⁷⁵ NÁNÁSI 2013. 172. p., NÁNÁSI 2014. 32. p.

javaslat XVIII. fejezete ugyanis „A csalásról” címet viselte.⁷⁶ A szótár mégsem ezt, hanem a fent említett szemfényvesztés, illetve álszerződés bűne kifejezéseket ajánlotta a *crimen stellionatus*-ra, amiből egyetlen logikus következtetés marad: összeállítói szándékosan nem használták a csalás szót, mivel annak modern fogalma nem fedte le tökéletesen azt, amit a *stellionatus* korábbi jogunkban jelentett.

A század második felében viszont már látszott az egyértelműsödés és egyben egyszerűsödés, minden bizonnyal a büntetőjog átalakulásának következtében is. Finály Henrik talán legelterjedtebb 19. század végi latin–magyar szótára a *stellionatus*-ra a következő definíciót adta: „mindennemű csalás vagy vesztegetés, hamisítás, a mely a törvényben nincs külön megnevezve”; azaz nemcsak fordított, magyarázott is.⁷⁷ Bartal Antal 1901-es szótára fortélyos csalásként, ámításként adta vissza, és a következőképpen magyarázta: „Crimen falsi, si iure scripto propriam compellationem non habeat, vocatur Stellionatus”, azaz a *falsum* bűntettét, ha nincsen saját elnevezése, *stellionatus*-nak nevezik. *Stellio* pedig az a személy, aki mást csalárdul rászéd, vagyis csaló, álnok, ravasz, sőt mint a kígyó, ravasz elméjű ember, magyarul világcsaló vagy fortélyos csaló.⁷⁸ Mindezekből tehát úgy tűnik, a *stellionatus* egy szubszidiárius jellegű tényállás volt, amely azokat a csalárdul elkövetett cselekményeket foglalta magában, amelyek önálló deliktumként nem voltak definiálva, ám beletartozhattak egyéb álnok, például hamisítási magatartások is. Az előbbi szótári meghatározások azonban használhatatlanok abban az értelemben, hogy nem tudni, mely kor-szakra és területre vonatkoznak, ugyanis Bartal például római jogi, egyházi és más külhoni forrásokat is megjelölt.

A *Pallas Nagy Lexikona*, az 1893–1897 között kiadott első önálló, nem fordításon alapuló magyar nagylexikon szerint pedig a *stellionatus* röviden annyi, mint csalás; a szócikk a meghatározásban a szó latin eredete mellett arra is utalt, hogy az egy *criment* takar.⁷⁹

Pauler Tivadar több kiadást megért, és még a kodifikáció előtti joganyagot összefoglaló jeles büntetőjogi könyve szintén azonosította egymással a csalást és a *stellionatus*-t.⁸⁰

⁷⁶ FAYER László: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. I. kötet. Budapest, 1896. Magyar Tudományos Akadémia, II. rész, 86–88. p.

⁷⁷ FINÁLY Henrik: *A latin nyelv szótára*. Budapest, 1884. Franklin Társulat

⁷⁸ „Stellio [...] qui alios dolo, fraude, arte circumvenit, capit, decipit. [...] translate hominem astutum, vafrum, callidum, fraudulentum, dolosum, qui est colubrino ingenio.” BARTAL Antal: *A magyarországi latinság szótára*. Budapest, 1901. Franklin Társulat, 628. p.

⁷⁹ *Pallas Nagy Lexikona*, Budapest 1893–1897. *stellionatus* szócikk, <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/093/pc009383.html#2>

⁸⁰ PAULER 1865. 240. p.

Tekintettel arra, hogy a jogalkotás ekkor már magyar nyelven zajlott, sem az 1843. évi büntető javaslat, sem pedig az első magyar büntető törvénykönyv, az 1878. évi V. törvénycikk nem visz közelebb a *stellionatus* fogalommagyarázatához. Sőt, valószínűleg az, hogy a kodifikáció során megszületett a csalás bűncselekménye, amelyet elhatároltak a hamisítástól, hozzájárult ahhoz a leegyszerűsítéshez, aminek következtében a szó szinonimájává a század végére egyre inkább a csalás vált, amelynek következtében a korábbi jelentésárnyalatai elkoptak.

A 20. században – amennyiben a kifejezés egyáltalán még feltűnt valahol – van arra példa, hogy próbálták a régebbi értelmét is megragadni: egy 1990-es levéltári kiadvány, egy sillabusz tudniillik tartalmazza, mégpedig akként, hogy a *crimen stellionatus* hamis szerződést jelent,⁸¹ ez viszont önmagában hiányos meghatározás. Egy 200 éve keletkezett büntetőjogi mű, Vuchetich Mátyás *Institutiones juris criminalis Hungarici* című könyvének 21. századi fordításában viszont nem a szokásosnak tekinthető csalás, hanem a csalfaság kifejezéssel adta ezt vissza Király Tibor.⁸² Kimondottan szerencsésnek találom, hogy László Balázs a legújabban megjelent 1811. évi erdélyi büntető kódex-tervezet vonatkozó címében, és a szó más előfordulásai során is inkább szemfényvesztés néven szerepelteti a *stellionatust*.⁸³ Mindezek okán, hogy tudniillik a modern szóhasználat is váltakozó, sem jelentéktelen tehát a kérdés beható tisztázása.

Falsum

Pápai Páriz Ferenc szótára tartalmazta a *falsumot*, azaz a hamisságot, és a *crimen falsit* is: „Hamis levél tsinálás”. A *falsus* fordítása melléknévként hamis, csalárd, ellenben melléknévi igenévként „[m]egtsalattatott, [r]eá-vétetett”.⁸⁴ A nem kifejezetten jogi célból készült további kötetek szöszedetét tekintve a *falsum* maga – ahogyan a *stellionatus* – ugyancsak nem szerepelt a már említett 1827-es kiadású szótárban. Igei alakok és a *falso* adverbium viszont igen,

⁸¹ KOVÁCS Béla (szerk.): *Syllabus latino – hungaricus*. Eger, 1990. Heves Megyei Levéltár, 30. p. A cél az volt, hogy zömében olyan szavakat gyűjtsenek össze, amelyek a 17–19. századi iratokban gyakrabban előfordulnak, és a modern szótárakban sok esetben nem. Ezért elsősorban a régebbi szótárakból válogatták össze a szavakat, illetve magyar jelentéseik közül sokszor az archaikusabbat adták meg, ezért fordulhatott elő, hogy valószínűleg a 19. század eleji szógyűjteményekben szereplő, vagy azokhoz hasonló megfelelőt adták meg.

⁸² VUCHETICH Mátyás: A magyar büntetőjog rendszere. I. könyv: elméleti büntetőjog Magyarország felsőiskoláinak használatára. Ford. KIRÁLY Tibor, Budapest, [2010] Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 342. p.

⁸³ LÁSZLÓ 2022. 20., 41., 49., 53., 155. p.

⁸⁴ PÁPAI PÁRIZ 1708. 246. p.

utóbbi a hamisan, csalárdul, helytelenül, hazugul szavakkal adták vissza.⁸⁵ Finály latin–magyar szótára is a *falsus* melléknévhez utal, amelynek egyértelmű, elsődleges jelentése „hamis”, s itt szerepel a főnévi alak – mint hamisság, hazugság, álnokság.⁸⁶

A *falsum* az 1843-as *Törvénytudományi műszótár* szerint nem más, mint hamisság, hamis lelkűség, vagy általában minden, ami álságos, álnok, hamis, ahogyan utóbbi két szóval fordították benne a *falsus* melléknevet is.⁸⁷

Szlemenics Pál tankönyvét – mint aminek tehát a korszakban magyar nyelvű kiadása is készült – figyelembe lehetett venni a *stellionatus* esetében, összevetve, miként tartalmazta e bűntettet a magyar változat, a *falsum* vonatkozásában viszont ugyanígy már nem használható, tudniillik az nem szerepelt benne. Csupán olyan bűncselekményeket lehet találni a műben, amelyek a *falsus* melléknevet tartalmazták egy bűncselekmény megnevezésénél vagy leírásánál. A hamisságot ilyen szóhasználattal magukba foglaló tényállások közül a hűtlenség alatt említette a hamispénz-verést (*cusores falsarum monetraum*), valamint a hamis levelek készítőit és felhasználóit (*falsas literas scienter et dolose conficientes*), amit állevélkötés megnevezéssel adott vissza az 1847-es kiadás.⁸⁸ Egy ettől különböző pontban fejtette ki továbbá a hamis vád- és tanúságtételt (*crimen falsi Delatorum et Testium*).⁸⁹

Ezzel szemben Pauler Tivadar *Büntetőjogtan* című művében a *falsum*nak kétféle értelmét ismerte. Tágabban felfogva az ún. csalási bűntetteket (*crimina falsi in sensu lato*), míg szűkebben a hamisítást (*crimen falsi in specie*) értette alatta.⁹⁰

Pallas Nagy Lexikona szerint, az előbbieken tárgyalt 19. század végi egyszerűsödést ennél is érzékelve, a *falsum* nem más, mint hamisítvány, csalás.⁹¹ Ez esetben tehát a büntetőjogban időközben végbement elhatárolásra nem volt tekintettel a lexikon. Hasonló szóhasználatbeli összemosódás figyelhető meg Vuchetich művének már említett 21. században elkészült fordításában, amely a *falsum*ra általában a csalás kifejezést használja,⁹² és hozzá hasonlóan László Balázs is leginkább csalásként adja vissza a *Praxis Criminalis*ban és számos

⁸⁵ *Gradus ad parnassum sive synonymorum epithetorum*. Buda, 1827. Azonosan jelölte meg ennek az értelmét a legrégebbi latin szótárunk is. PÁPAI PARIZ 1708. 246. p.

⁸⁶ További jelentések Finály szótárában a főnévi alakra: hamisság, hazugság, álnokság; a melléknévire: nem igaz, nem való, az igazsággal és valóval nem egyező, nem biztos, költött, ráfogott, utáncsinált, ál stb.

⁸⁷ *Törvénytudományi műszótár* 1843. 152. p.

⁸⁸ SZLEMENICS 1833. 109. p., SZLEMENICS 1847. 124. p.

⁸⁹ SZLEMENICS 1833. 134–135. p., SZLEMENICS 1847. 155. p.

⁹⁰ PAULER 1865. 240., 249. p.

⁹¹ *Pallas Nagy Lexikona*, *falsum* szócikk, <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/034/pc003477.html#10>

⁹² VUCHETICH 2010. 341. p.

magyar szerző büntetőjogi kézikönyvében fellelhető, továbbá az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-tervezetben szereplő *falsumot* is.⁹³

Látszik tehát, hogy noha van némi bizonytalanság és összemosódás a kifejezések alkalmazásában, nemcsak a hétköznapi, hanem a jogi nyelvben is, de a 19. század során jobbra úgy rögzültek ezek, hogy a *falsum* inkább a hamisságot, esetleg hamisítást, ál-dolgokat, míg a *stellionatus* főként a csalást jelenti. Mindezek eredetéhez szükség lesz egy rövid történeti összehasonlító áttekintésre is, annak megvizsgálására, hogy ezek a jelentések miből vezethetők le, és vajon Európa más területén (különös tekintettel a *ius commune* világára, továbbá a magyar viszonyokkal közvetlenebb kölcsönhatásban levő osztrák jogra) ugyanezzel a jelentéstartalommal használták-e őket.

A csalárdságra vonatkozó kifejezések a régebbi magyar jogban

A *stellionatus* és a *falsum*, csalás, hamisítás, hamisság, szemfényvesztés stb. szavakon kívül számos további kifejezést is ismert a korábbi jogi szaknyelv annak a megvilágítására, hogy valaki csalárdul, másokat kijátszva jár el. Ezek közül a *fraus*, avagy csalárdság, másként „rossz álnokság” a legismertebb és leggyakoribb, amelyet Czövek István a következőképpen írt le: „Másnak megtalására, és megsértésére intézett ravaszság és álnokság”.⁹⁴ Elvégeztem egy olyan nyelvi, helyesebben terminológiai (és részben lexikológiai, illetve szemantikai) áttekintést, amelynek tárgya először a *Hármaskönyv*, majd pedig az 1848 előtti magyar törvények voltak.

Sorra vettem tehát a *Hármaskönyv* címeit és a *Corpus Juris Hungaricum*ban szereplő dekrétumokat – elsődlegesen természetesen azokat a legkézenfekvőbb titulusokat és törvénycikkeket, amelyek mondhatni közismertek, és csalárdul megvalósított deliktumokat írnak le – és ezekben, illetve ezeken kívül is mindenütt azt kerestem, milyen kifejezések fordulnak elő, amelyek a csalásra, csalárdságra, hamisságra, mások megtévesztésére, rosszhiszemre utalnak. A *Tripartitum* átvilágítása e szempontból a terjedelemben is tekintettel nyilván

⁹³ LÁSZLÓ 2022. 20., 31., 40–41., 52–53., 71. p. *Büntető Törvény a bűncselekményekre...* Uo. 149. p., Sanctio Criminalis quoad poenas delictis aequas prompte irrogandas, pro omnibus tribunalibus Magni Transylvaniae Principatus, Pertinensque eidem adnexarum pro Norma deserviens. In *Az Erdélyi Nagy Fejedelemség MDCCCIXdik esztendőről MDCCCXdikre által nyújtott, és Sz. Jakab Havának 9dik napjától fogva, Kolozsvár várossában folytatva tartott országos gyűlésének jegyző könyve*. Kolozsvár, 1811. Nyomtatott a Réformátum Kollégium betüivel, Török István által, 1189. p.

⁹⁴ Czövek ettől elhatárolta a „jó ravaszságot”, amely elmés készség arra, hogy valaki magát vagy mást kiszabadítson, az ellenséget vagy a bűnelkövetőket részedje, és amelyet a hadakozás során hadi fortélynak neveztek. CZÖVEK 1822. 512. p.

teljesebb tudott lenni, mint a *Corpus Juris*é, utóbbi esetében jobbára azokra a törvénycikkre szűkült a vizsgálódás, amelyek valamely csalással, hamissággal kapcsolatos cselekményt szabályoztak, azonban az, hogy az anyag digitalizált formában is elérhető, jelentősen megkönnyítette a keresést.

Többek között olyan kérdéseket tettem fel, hogy milyen szinonimákat használt a szerző, illetve az eredeti latin törvényszöveg – és milyeneket a fordítók.⁹⁵ Mikor alkalmaztak egymással párban, mintegy megerősítésképpen hasonló jelentésű szavakat, illetve a szöveggörnyezet adhatott-e okot olykor, például az ismétlések elkerülése végett, inkább bizonyos szinonimák használatára, vagy mely esetekben alkalmaztak egyértelműen és következetesen adott konkrét kifejezést valaminek a megjelölésére? Vizsgáltam azt is, hogy az erre vonatkozó szavak milyen összefüggésekben kerültek elő, és aszerint milyen jelentéstartalommal bírnak. Ez utóbbi kérdés pedig már átvezetett a szöveg tényleges tartalmi vizsgálathoz, és hozzásegített annak a későbbi fejezetnek az összeállításához, amely azzal foglalkozik, hogy a külön néven nevezettekén kívül hol szabályoztak még családi cselekményeket a magyar országos jog forrásai a rendi korszak végéig.

*Hármaskönyv**

A nyelvi elemzés során talált kifejezéseket természetesen önmagukban nem érdemes felsorolni, de hogy a paletta színességét szemléltessem, illetve néhány összefüggésre rámutassak, röviden az alábbiakban lehet összefoglalni az eredményt.

A magyar fordításban leggyakrabban arról esik szó, hogy valaki csalárdul, csalárdsággal, csalással, mást megcsalván, csaló szándékból netán álnokul, álnoksággal vagy ravaszul, ravaszságból, fortéllyal jár el. Nem kevésbé gyakori

* Kizárólag a *Hármaskönyv* e szempontú elemzésével egy külön tanulmányom is foglalkozik, amelyben csoportosítottam a fellelt szöveghelyeket is, jogintézményekhez kapcsolva, és – összegezve a feltárt eredményeket – megpróbáltam kapaszkodókat keresni az egyes fondorlattal elkövetett cselekmények későbbi kategorizálásához. KORSÓS-NÉ DELACASSE Krisztina: Csalárdság a Hármaskönyvben. In BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Tripartitum trium professorum. Három szegedi jogtörténetész*. Szeged, 2017. Pólay Elemér Alapítvány, Jurisperitus Kiadó, 95–106. p.

⁹⁵ A vizsgálódás jellegéből fakadóan fontos, hogy a *Hármaskönyv* két fordítását használtam. Elsősorban a *Magyar Törvénytár 1000–1895*. ún. millenniumi emlékkiadásában megjelent, Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen fordítását tartalmazót, továbbá az 1894-ben kiadott, Csiky Kálmán általi fordítást. A *Tripartitum* hivatkozást kizárólag akkor használtam, ha a fordítás különbözik, HK. és *Tripartitum* megjelölést alkalmazok akkor, amikor mindkét fordítás lényeges. A *Corpus Juris Hungarici* esetében szintén a millenniumi kiadás köteteit, továbbá a következő korábbi kiadásokat használtam: *Corpus Juris Hungarici, seu, Decretum generale inlyti Regni Hungariae*. Tomus Secundus. Tyrnaviae, MDCCCLI. [1751] Typis Academicis Societate Jesu, *Corpus Juris Hungarici, seu, Decretum generale inlyti Regni Hungariae*. Tomus Primus. Budaë, MDCCCXLIV. [1844] Typis et Sumtibus Typographiae Reg. Universitatis Hungaricae

az előfordulása a gonoszul, gonosz szándékkal szerkezeteknek, szintúgy a hamisságnak, vagy általában a hamis jelzőnek (akár úgy is, hogy hamislelkű), hozzátevé, hogy előbbinél ide nem tartozónak tekintetem azokat az eseteket, ahol általában a gonoszságról, gonosztettekről vagy gonosztevőkről van szó.

Árnyalják továbbá a képet az alattomoság, a latrul, az ármányosan, rosszlelkűleg, tettetéssel, színleléssel szavak, amikor más félrevezetéséről, rászedéséről, gáncs(oskodás)ról, fortély(oskodás)ról, a valóság (pontosabban valós név) elferdítéséről, csűrés-csavarásról esik szó, ha valaki gyanús személy (pl. gyám), ő vagy eljárása rosszhiszemű (bár utóbbi szinte csak a birtoklással kapcsolatban kerül elő jelzőként).

Sokkal többet mondanak azonban a latin kifejezések, hiszen magának a munkának ez az eredeti nyelve, továbbá tekintettel arra is, hogy ezeknek a magyar fordítása nem mindig egyértelmű. A *fraus*, *fraudulenter* (*per fraudem*, *fraudento modo*) értelmében leginkább a csalás, csalárd, csalárdul, csaló szándékból szavainkat használják, de esetenként az álnokság, álnokul is előfordul.⁹⁶ Igeként (vagy igenévi formában) a *defraudo* mellett még a *decipio* bukkan fel, mindkettő fordítása megcsalom, rászedem.⁹⁷ Alkalmanként *dolus*, *dolosus* visszaadására is a csalás, csalárdság, csalárdul szolgál.⁹⁸ Sokszor kerül még elő a *male*, illetve a *malitiose*: néha álnokul vagy rosszlelkűleg,⁹⁹ netán rosszhiszeműleg,¹⁰⁰ néha ravaszul vagy hamisan,¹⁰¹ de leginkább gonosz, gonoszul, gonosz szándékkal¹⁰² fordításban. Az utóbbi értelemben még a *nequitiose*, illetve a *nequiter* fordul elő¹⁰³ (egy helyütt található meg „álnokul”-ként magyarítva, ám érdekes, hogy itt sem egyedül állva, hanem a *fraudenter*rel együtt: *nequitiose, fraudenterque*).¹⁰⁴ Néhány helyütt *sinister*, *sinistre* tűnik

⁹⁶ *Tripartitum* I. 39. §, *Tripartitum* I. 71., HK. I. 71. 1. §, HK. és *Tripartitum* I. 86. 1. §, HK. II. 59. 3. §, *Tripartitum* II. 71. 11. §, *Tripartitum* II. 80. 4. §

⁹⁷ HK. és *Tripartitum* I. 71., I. 112. 1. §, II. 29. 3. §

⁹⁸ *Tripartitum* I. 86. 1. §, HK. és *Tripartitum* I. 110. 3. §

⁹⁹ HK. és *Tripartitum* I. 23.

¹⁰⁰ *Tripartitum* II. 25. „male et injuste” – „rosszhiszeműleg és igaztalan módon”. Másutt, ahol kimondottan a *male fides* (*malae fidei possessor*) szerepel, mindkét fordítás a rosszhiszemet használja az ilyen birtokosra. Pl. HK. és *Tripartitum* I. 23. 1. §, I. 24., I. 76. 1. §, II. 71. 9–10. §

¹⁰¹ Ravaszul (HK. II. 15.) vagy hamisan (*Tripartitum* II. 15.) koholt levelek: „malitiose fulminatae”.

¹⁰² Pl. HK. Bevezetés 15. 5. §, I. 25., I. 37., I. 58., I. 59., I. 60., I. 123., I. 125., II. 14., II. 29., II. 30., II. 41., II. 43., II. 61.

¹⁰³ HK. II. 14., II. 15., *Tripartitum* II. 15.

¹⁰⁴ HK. II. 14. 49. §. Ezzel szemben a Csiky-féle fordítás szerint: „hamis és csalárd módon”. *Tripartitum* II. 14. 49. §. Noha „nequitiose aut fraudulenter” fordul elő nem sokkal alább, ahol már ismét „gonoszul” értelemben jelenik meg a *nequitiose*. HK. II. 15. 2. §, míg a másik fordítás továbbra is következetesen a hamis jelzőt használja.

még fel ugyanebben az értelemben (gonosz, gonoszulként, esetleg álnokulként fordítva),¹⁰⁵ illetve *prave*,¹⁰⁶ vagy *perperam*.¹⁰⁷

Egy-két helyen használta csak Werbőczy az alábbiakat: *adumbratus*,¹⁰⁸ *subterfugius*¹⁰⁹ (*főként alattomos*). Előfordul még az *astutia* (*excogitata*) mint (kigondolt) ravaszság vagy ravasz fortély,¹¹⁰ a *cavillatio* (gáncsoskodás, csúrés-csavarás),¹¹¹ sajtáságosan a *calumniose*, ám ez is mint *calumniose et fraudulenter*, azaz patvarkodva és csalárdul,¹¹² a hazugság (hazug) *mendatium* (*mendax*),¹¹³ valamint a *simulate*¹¹⁴ és a *ficte* (vagy ellentéte a *non ficte*), a tettetésre, színlelésre (vagy annak hiányára) utalva.¹¹⁵

Érdekes, hogy a *falsum*ra mint főnévre egyáltalán nem, míg a *falsus* melléknévre is csupán a hamis, koholt oklevelek vonatkozásában (*falsae literae*) lehet rálelni a *Hármaskönyv* szövegében.¹¹⁶ *Falsarius* a hamisító (vagy hamis lelkű személy), akit a büntetésre tekintettel a hitszegőkkel, illetve hazugokkal említett egy sorban Werbőczy.¹¹⁷

A fentieket összegezve talán az a legszembeötlőbb, hogy az álnokság tűnik a magyar kifejezések közül a legkevésbé következetesen hasznátnak. Mondhatni talán ez az, amelynek a legkevésbé a jogi terminológiai árnyalata; gyakran pusztán utalásképpen, szinonimaképpen található meg, általában úgy, hogy a különböző kifejezések (*fraus*, *fraudulenter*, *dolus*, *dolosus*, *nequitiose*, *sinistre*, *male*), amelyek helyett áll, az adott szövegrészletben, szövegkörnyezetben már nem először, vagy más hasonló jelentésű szavakkal együttesen fordulnak elő. Mindazonáltal itt is megállapítható, hogy – mindkét fordítást összevetve – mégis leggyakrabban a *fraus*, *fraudulenter* visszaadására szolgál.

A fenti kifejezések esetenként tagadólag szerepelnek, tehát azt alátámasztandó, hogy igaz ügyletről, vagy igaz személyről, helyes eljárásról esik szó. Ezzel jelölte a *Tripartitum* szerzője az elzálogosítás megfelelőségét, ha tehát a jogban semmi csalárdság nem volt, bár ez esetben éppenséggel a *dolus* szót használta („si scilicet abfuerit dolus omnis”).¹¹⁸ Szintúgy a helyesen kiállított,

¹⁰⁵ HK. I. 9., I. 125. *Tripartitum* I. 37. 10. §, illetve HK. II. 14.

¹⁰⁶ HK. I. 52.

¹⁰⁷ HK. I. 61. 4. § „perperam et irrationabiliter”

¹⁰⁸ HK. I. 39.

¹⁰⁹ HK. és *Tripartitum* II. 74. 11. §, *Tripartitum* II. 24. 7. § Utóbbi helyen „(keresett) hamis kifogás” a fordítás.

¹¹⁰ HK. és *Tripartitum* II. 74. 1. §

¹¹¹ HK. II. 74. 3. §

¹¹² HK. II. 80.

¹¹³ A munka befejezése. HK. 425. p., HK. I. 37. 9. §, II. 30. 7. §

¹¹⁴ HK. I. 71.

¹¹⁵ HK. II. 59. 3. §, II. 77. 2. §

¹¹⁶ HK. II. 14. 50–51. §, 82. §, II. 16. 3–4. §, II. 17.

¹¹⁷ HK. és *Tripartitum* I. 37. 9. §; II. 16. 3. §

¹¹⁸ HK. I. 110. 3. §

valódinak tekintendő oklevélnél, ilyen ugyanis az lehetett, amelyik *sine dolo fraudeque*, azaz „csalárdság és hamisság nélkül” készült.¹¹⁹ A tanú arra is esküt tett, hogy a hamisságot nem igazolja, az igazságot pedig nem hamisítja meg („falsitatem non justificabit, justitiam non falsificabit”).¹²⁰ A *juste et non ficte* kifejezéssel élt annak körülírására, hogy új adományak akkor volt helye, „ha igazságosan és nem csalárdul” kérték,¹²¹ ami nem jelentett mást, mint hogy a felkérő valóban szakadatlan békés birtoklást tudott kimutatni („maga vagy az ő elei is a felkérés idejéig azoknak valóságos uralmában benne voltak”). A helyes mentség pedig nem tűnhetett olyanoknak, amit valaki „hamisan költöten és álnokul rántott elő” („non dolose neque ficte vel fraudulenter”).¹²²

Csemegi Károly a büntető törvénykönyv javaslatával kapcsolatban jegyezte meg, hogy a *spoliator* kifejezésnek szintén volt egy olyan értelme, hogy valaki csalárdul, ravasz mesterkedés útján fosztott meg másat a vagyonától, vonta azt magához, vagy pedig megtagadta, hogy a tulajdonosnak az őt megillető vagyont visszaadja. Ő is rögzítette viszont, hogy bár régi jogunkban előfordult a *spoliator*, ám mind ezt, mind az ennek tövéül szolgáló *spolio* igét csak jóval később kezdték el az előbbi átvitt értelemben használni, a tradicionális jog idején pedig még az elsődleges kifosztani, kirabolni értelmében alkalmazták.¹²³ Igazolja ezt Werbőczy *Hármaskönyve* is, amikor az I. rész 15. címében, a tolvajokról, rablókról, haramiákról és más hozzájuk hasonló fosztogatókról szólva alkalmazza ezt a szót: „furum, ac latronum seu praedonum, et aliorum ejuscemodi spoliatorum”.¹²⁴ A régebbi okleveles forrásokban is az erőszakkal elvenni, kifosztani értelemben szerepelt, amelyre példa egy hatalmaskodásról szóló jelentőlevél 1290–1300 között: „potentialiter eundo quas villas [...] destruxerit bonis omnibus easdem spoliando.”¹²⁵ Épp ezért ezek a „kifosztások” magától értetődően nem fognak szerepelni a kifejtés során.

¹¹⁹ HK. II. 15. 2. §

¹²⁰ HK. II. 18.

¹²¹ HK. II. 77. 2. §

¹²² HK. II. 59. 3. §

¹²³ „Spoliatornak átvitt értelemben azt is lehet ugyan nevezni, a ki más vagyonát ravasz mesterkedés – csalás által magához vonja; vagy a ki a tulajdonost az ezt illető vagyon visszaadásának megtagadásával megfosztja; azonban a szavaknak átvitt értelemben használata, nem felel meg az azon időbeli törvényhozási szokásoknak, s így valószínű az: hogy a spoliator más vagyonának erőszakos, vagy erőszak nélküli elvevőjét, illetőleg elvivőjét jelenti.” CSEMEGI Károly: A vagyon elleni büntettek és vétségek. (A m. btkv. javaslatának 26–37. fejezetei) *Magyar Igazságügy*, 1876. 6. k. 4. sz. 225. p.

¹²⁴ *Tripartitum* I. 15.

¹²⁵ GÉRESI Kálmán (szerk.): *A Nagy-károlyi gróf Károlyi Család oklevéltára I.*, Budapest, 1882. Kocsi Sándor, 25., idézi BÉLI Gábor: Hamis oklevelek és hamisítók a XIII–XIV. századi Magyarországon. *Bűnügyi Szemle*, 2010. 1. sz. 70. p.

Corpus Juris Hungarici

A hazai dekrétumok, törvények nyelve a 19. század első harmadáig latin volt, az 1832–1836-os országgyűlésen alkotott törvényeket már hasábosan latin és magyar nyelven adták közre, míg az 1840-es évtől már kizárólag magyarul.¹²⁶ Törvényeinkben szintén előfordultak a fentiekkel azonos kifejezések. Se szeri, se száma azoknak a jogszabályainknak, amelyben a hamisság, de főként a hamis jelző (a *falsus* melléknév) megjelent. A főnévi alakok közül emellett a már említett *fraus*, illetve az ebből képzett *fraudulenter*, magyar fordításban leggyakrabban mint csalás, vagy a legtöbbször ezzel szinonim használatban csalárdság, esetleg csalfaság fordult elő,¹²⁷ de viszonylag sokszor a ravaszság, álnokság kifejezések is; sőt egyes, már saját korukban magyar nyelven közreadott reformkori normák némely rendelkezései egyenesen arról szóltak, hogy valakik „csalási büntettek” miatt voltak megfenyítve,¹²⁸ és 1848-ban a csalás más bűncselekmények mellett (pl. rablás, lopás, gyilkosság stb.) önállóan szerepelt egy felsorolásban.¹²⁹ A *surreptio* szót ugyan gyakran lopással fordították, ám ennek értelme inkább a dolog vagy pénz alattomos elvétele, megszerzése volt.¹³⁰

Az e szabályokban foglalt magatartások egyikét-másikat pontosabban körülírták a törvénycikkek, némelyek olyan bűncselekményeket tartalmaztak, amelyekben a csalárdság az elkövetési magatartáshoz szorosan tapadt, azt jellemezte, mint például a patvarkodás esetében, vagy ténylegesen pénzüsszegnek az „elcsalásáról”, elsikkasztásáról volt szó (pl. bizonyos célra beszedett adók másra, vagy önös célokra való felhasználása). Esetenként azt lehet megállapítani, hogy a csalást, a csalással élni kifejezést egy tágabb, a köznyelvi szóhasználathoz hasonló értelemben használták a visszaélésekre, vagy olyan bűncselekményekre, amelyeket nem nyíltan, hanem alattomban követtek el.

¹²⁶ ILLÉS József: *Bevezetés a magyar jog történetébe*. Budapest, 1910. Rényi Károly Könyvkiadó-Vállalata, 196. p.

¹²⁷ 1435 (II.):8. tc., 1435 (II.):9. tc., 1486:8. tc., 1486:11. tc., 1486:12. tc., 1495:4 tc., 1498:43. tc., 1500:19. tc., 1518:1. tc., 1519:17. tc., 1536:58. tc., 1545:10. tc., 1545:29. tc. tc., 1545:26. tc., 1545:33. tc., 1546:9. tc., 1548:28. tc., 1548:31. tc., 1550:22. tc., 1553: 23. tc., 1554:9. tc., 1555:4. tc., 1557:16. tc., 1559:44. tc., 1559:50. tc., 1563:6. tc., 1563:57. tc., 1563:59. tc., 1563:67. tc., 1567:5. tc., 1567: 27. tc., 1595:21. tc., 1595:23. tc., 1596:5. tc., 1596:50. tc., 1596:56. tc., 1598:7. tc., 1598:18. tc., 1600:3 tc., 1601:6. tc., 1602:2. tc., 1603:3. tc., 1604:4. tc., 1609:4. tc., 1613:4. tc., 1618:52. tc., 1622:15. tc., 1622:48. tc., 1630:3. tc., 1638:11. tc., 1655:9. tc., 1655:83. tc., 1655:117. tc., 1659:3. tc., 1687:5. tc., 1715:27. tc., 1715:38. tc., 1715:91. tc., 1715:101. tc., 1723:13. tc., 1723:40. tc. 1723:46. tc., 1723:118. tc., 1741:29. tc., 1790/91:35. tc., 1792: 17. tc., 1807:12. tc., 1807:22. tc., 1808:6. tc., 1836:IX. tc., 1836:X. tc., 1836:XVIII. tc., 1840:XV. tc., 1840:XVI. tc., 1840:XVIII. tc., 1840:XIX. tc., 1848:XXII. tc. A gyűjtés során törekedtem a legnagyobb teljességre, azonban még így is elképzelhető, hogy néhány törvénycikk kimaradt akár itt, akár a további felsorolásokból.

¹²⁸ 1840:XV. tc., 1840:XVI. tc., 1840:XVIII. tc.

¹²⁹ 1848:XXII. tc.

¹³⁰ 1550:22. tc.

Erre jó példa az 1563. év 67. törvénycikk, amely büntetni rendelte azokat, akik a törököknek fegyvert vagy bármely más tiltott dolgokat vittek (ilyen volt az ágyúkhöz használt réz és később a lőporhoz szükséges salétrom is),¹³¹ vagyis az ellenséggel összejátszottak, velük kereskedtek, amit természetesen csak titkon tudtak megvalósítani. A törvénycikk 5. és 6. szakaszai az ilyen ügyekben elkövetett csalásokot említették, amelyek jelentése tehát nyilvánvalóan első sorban nem más személyeknek, hanem a törvényi tilalmaknak a kijátszására utalt. Az elkövetők ugyanis mint az ország közbiztonsága ellen is vétők voltak képpen hűtleneknek minősültek.¹³²

Az alattomban, alattomosan, alattomos, alattomosság kifejezések (*clam*, *clancularius*, *clandestino*, esetleg *subterfugius* vagy *subreptitium* fordításaként, inkább a titkon, rejtve értelemben) szintén viszonylag gyakran találhatók meg a dekrétumokban, törvényekben,¹³³ míg az álnok, álnokul, álnokság (*perfidus*, *perfidia*), sőt legálnokabb (*perfidissimus*) már valamivel ritkábban szerepelt,¹³⁴ ahogyan a ravaszság (sőt, ördögi ravaszság: *astutia diaboli*), vagy ravasz fondorlat (*dolosa circumventio*) is.¹³⁵ Olykor párban fordult elő némely kifejezés: *dolus et fraus* vagy *fraus et dolus*, *fraude*, *dolo* (álnokság és csalárdság; csalás és cselekedés; csalárdsággal, ravaszággal),¹³⁶ *fraus et calumnia* (csalárdság és ármány),¹³⁷ *furtim vel fraude* (lopva és álnokul),¹³⁸ *perfide et dolose* (álnokul és csalárdul),¹³⁹ *clam vel dolo* (alattomban és csalárdul).¹⁴⁰ Az ármány, kigondolt ármány (*excogitata calumnia*), a fortély(oskodás), illetve a rászedni, megcsalni (*defraudo*, *circumvenio*) talán ha egy-két alkalommal került elő.¹⁴¹

A fentiek bővebb kifejtését a „A *stellionatus*szal, illetve a *falsum*mal kapcsolatba hozható önálló deliktumok dekrétumokban és a *Hármaskönyvben*”, valamint a „Csalárd magatartások, csalással, hazugsággal összefüggő rendelkezések

¹³¹ Ezekre az anyagokra nézve kiviteli tilalmakat állapítottak meg az 1563. évi 67. törvénycikkén túl az 1596. évi 50., az 1597. évi 26. és az 1599. évi 29. törvénycikkek.

¹³² BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest–Pécs, 2000. Dialóg Campus Kiadó, 181. p.

¹³³ 1405 (I.):16. tc., 1435 (II):7. tc. (*furtive*), 1495:4. tc., 1498:29. tc., 1498:73. tc., 1546:39. tc., 1550:38. tc., 1556:31. tc., 1563:25. tc., 1563:45. tc., 1609:4. tc., 1618:35. tc., 1622:19. tc., 1622:20. tc., 1647:135. tc., 1687:14. tc., 1723:9. tc., 1723:40. tc., 1729:42. tc., 1790/91:35. tc., 1836:VI. tc.

¹³⁴ Szent István II. dekrétum 53. fejezet, 1547:3. tc., 1575:1. tc., 1836:XVIII. tc.

¹³⁵ Szent István II. dekrétum 54. fejezet, V. László 1454. évi II. dekrétumának bevezetése (a török császárt nevezte legálnokabbnak), 1405:16. tc., 1687:5. tc., 1715:27. tc., 1836:VIII. tc., 1836:X. tc.

¹³⁶ 1492:43. tc., 1518:29. tc., 1519:30. tc., 1522:22. tc., 1526:46. tc., 1536:58. tc., 1608:4. tc., 1715:53. tc.

¹³⁷ 1481:10. tc.: „sine fraude, et calumnia; cum veritate, et justitia res agatur”, azaz „csalárdság és ármány nélkül, őszintén és igazságosan járjon el”.

¹³⁸ 1547:34. tc.

¹³⁹ 1575:1. tc.

¹⁴⁰ 1723:101. tc.

¹⁴¹ 1486:39. tc., 1486:28. tc., 1790/91:25. tc., illetve 1546:12. tc., 1723:50. tc., 1723:118. tc.

a dekrétumokban és a *Hármaskönyvben*” című fejezetek fogják képezni, amelyek a szükséges részletességgel mutatják majd be e szabályokat, itt csupán a kifejezéshasználatra kívántam utalni.

Miért *stellionatus*? A szó etimológiájához*

A *stellionatus* bűncselekményével foglalkozó szerzők jó része szintén azzal kezdi magyarázatait, vajon hová vezethető vissza maga a szó, mi annak a gyökere. Ez különösen jellemző volt a humanista jogtudomány művelőire, akik, mivel eleve céljuk volt a helyes latinsághoz és az eredeti szövegekhez való visszatérés, szívesen bocsátkoztak etimológiai fejtegetésekbe.¹⁴² Egyes jogász szakírók behatóbb magyarázatainak megismerését megelőzően szótárakat, általános lexikonokat és kézikönyveket böngészve az alábbiakat lehet megtudni a *stellionatus* eredetéről és az annak tövét jelentő *stellio* szavakról.

A *Pallas Nagy Lexikona* a *stellionatus* megvilágításához hozzáteszi, hogy a latin eredetű szó a „...»stellio«-tól (gyík) származik, mert a gyík csúszó-mászó voltánál fogva a ravaszágnak jelképe”.¹⁴³ Tudva azt is, hogy a gyík általános latin megfelelője inkább a *lacerta*, ezzel a meghatározással még nem lehet megelégedni. Bodó Mátyás csak éppen két-három szóval említi, hogy e bűncselekmény a *Stellione Lacerti genere* ered.¹⁴⁴ Néhány jeles latin–magyar szótárt felütve szintén a gyík lesz a közös pont, noha más csoporthoz való tartozás lehetősége is felmerül. Már a legkorábbi ilyen szótárunkban is megtalálható a *stellio*, sőt az ebből képzettek közül nem csupán a *stellionatus*, hanem a *stellatura* szó is. Utóbbi a szótár szerint azt jelenti, „[m]eg-lopás, [m]eg-tsalás, mint mikor a kapitány a vitézek kenyerekért pénzt ránt-fel, azonban ezek éheznek miatta”.¹⁴⁵ Tehát már ez is egy sajátos család magatartás (ma inkább úgy fogalmaznánk, sikkasztás). A *stellio* pedig leírása alapján nem más, mint „[t]sillagos-hátú, álnok-természetű gyéketske”, illetve „[f]öldi mérges pók”.¹⁴⁶ Az utóbbi fordulattal kapcsolatban érdekes, hogy Theodor Mommsen a római büntetőjogról írt híres könyvében szintén egy ízeltlábút említ, amikor azt állítja, a *stellio* voltaképpen

* Az e szakaszban található állatrendszertani fejtegetéseim ellenőrzésében, a taxonómiai és nevezéktani alapok tisztázásában köszönöm szépen dr. Fülöp Dávid önzetlen segítségét.

¹⁴² SCHAFFSTEIN 1978. 283. p., STEIN, Peter: *A római jog Európa történetében*. Budapest, 2005. Osiris kiadó, 99–100. p.

¹⁴³ *Pallas Nagy Lexikona*, *stellionatus* szócikk

¹⁴⁴ BODO, Matthias: *Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones Hungaricas*. Posonii, MDCCLI. [1751] 314. p.

¹⁴⁵ PÁPAI PARIZ 1708. 545. p.

¹⁴⁶ Uo.

egy skorpió faj.¹⁴⁷ Ezt a szálát azonban úgy tűnik, nem érdemes követni, vagyis marad a *stellio* mint gyík, ami Finály Henrik latin–magyar szótárában is hasonlóképpen lelhető fel, az eddigiekhez képest egy jelentős kiegészítéssel: „valami kicsiny gyík, a melynek hátán csillagforma foltok vannak, lacerta gecko”.¹⁴⁸ Bartal szótára szintén azt hangsúlyozta, hogy a *stellionatus* nevét *ab animalii stellione* kapta, amelynek hátát különféle csillagszerű foltok díszítik.¹⁴⁹ Sőt, a *stellio* külön is megtalálható szószerkezetében, fortélyos csaló jelentéssel, amit egy csillagos hátú, ravasz karakterű gyíkról neveztek így.¹⁵⁰ Vuchetich Mátyás is egy csillag alakú, élesen elhatárolt foltjairól megkülönböztethető gyíkról írt ennek kapcsán büntetőjogi művében, Pliniusra hivatkozva.¹⁵¹

Innen már csak egy lépés az állatrendszertanban való elmerülés, és a hullólk világának megismerése. Korábbi, és immár természettudományos meghatározásokba pillantva egy 16. századi leírás szerint a *stellion* már kétségtelenül egy gyíknak látszik,¹⁵² méghozzá mind a szövegből, mind a fametszetes ábrázolásból egyértelműen kivehető az is, hogy hátán fénylő, csillagokhoz hasonló foltokból álló mintázat figyelhető meg.¹⁵³ E gyíkféle angol megfelelőjének egyik nevében ma is szerepel a csillagra utaló *starred* jelző (*starred agama*).¹⁵⁴ A 20. századi szerzők szintén ugyanezt rögzítik, így például Peter Stein, aki a hátán színes foltokat, voltaképpen csillagokat viselő gyíkként írja le a *stelliot*. Ő ezt a gekkók (*Gekkonidae*) közé sorolja, annak alapján, hogy e család egyes fajainak van hasonló, foltos bőre, és hogy ma is létezik egy *stellion*nak nevezett faj.¹⁵⁵

¹⁴⁷ MOMMSEN, Theodor: *Römisches Strafrecht*. Leipzig, 1899. Verlag von Duncker & Humblot, 680. p.

¹⁴⁸ FINÁLY 1884. A *Lacerta gecko* mint tudományos név jelenleg a *Gekko geckót*, egy Ázsiában honos gekkó fajt takar, amelyet díszállatként szoktak tartani. Valószínűleg ez csupán egy általános gekkó hivatkozás lehet, mintegy „gekkó-gyík”, nem pedig kifejezetten a fajt akarta a szótár megnevezni.

¹⁴⁹ „Crimen falsi, si iure scripto propriam compellationem non habeat, vocatur Stellionatus, ab animalii stellione, cuius dorsum variis ornatur maculis quasi stellulis et homini valde insidiatur.” BARTAL 1901. 628. p.

¹⁵⁰ „Voc. stellio proprie lacertam stellato tergo significat et astutae indolis,…” Uo.

¹⁵¹ „Nomen habet a stellione, animalii lacertae haud absimili, vafro, guttisque stellatis distincto, [...]” VUCHETICH 1819. 291. p.

¹⁵² Megjegyzendő, hogy Carolus Linnaeus (Linné) *Systema Naturae* című művének 1758-as kiadása előtt nincs nevezéktan vagy rendszertan, és bármely e dátum előtt született ilyen témájú megállapítást semmisnek tekint a tudomány.

¹⁵³ TOPSELL, Edward: *The History of four-footed Beasts, Serpents, and Insects*. London, 1658. T. Muffet, 790. p.

¹⁵⁴ KARAMETA, Emmanouela – LYMBERAKIS, Petros – GRILLITSCH, Heinz – ILGAZ, Çetin – AVCI, Aziz – KUMLUTAŞ, Yusuf – CANDAN, Kamil – WAGNER, Philipp – SFENTHOURAKIS, Spyros – PAFILIS, Panayiotis – POULAKAKIS, Nikos: The story of a rock-star: multilocus phylogeny and species delimitation in the starred or rougtail rock agama, *Laudakia stellio* (Reptilia: Agamidae). *Zoological Journal of the Linnean Society*, 2022. 1. sz. 195–219. p.

¹⁵⁵ „The word derives from stellio, a reptile with a skin of coloured spots, resembling stars. It seems to have referred not to lizards (lacertae) but more precisely to their relatives, gekkos.

A jelenleg érvényes taxonómiai besorolás alapján azonban Stein meghatározása téves. Még akkor is kritikával kellene élni, ha az ember figyelembe veszi, hogy az állattani elnevezések a nómenklaturai szabályok miatt a legújabb kutatások következtében – főleg az alsóbb besorolási szinteken – folyamatosan változnak.¹⁵⁶ A gyík, amelyről minden bizonnyal szó van, nem más, mint a *Stellagama stellio* (Linnaeus, 1758), vagy *Stellagama* (Baig *et al.*, 2012),¹⁵⁷ amelynek azonban a rendszertani változások miatt több szinonim neve ismert, így tudományos neve másképpen *Lacerta stellio*, *Laudakia stellio* vagy *Agama stellio*, mai magyar elnevezésével közönséges agáma vagy hardun agáma.¹⁵⁸ A Földközi-tenger keleti régiójában: Görögország bizonyos részein, Törökországban, Cipruson és a Közel-Keleten honos fajnak néhány évvel ezelőtt hét ismert alfaját írták le,¹⁵⁹ azonban a legfrissebb, molekuláris markereken alapuló, e faj evolúciós történetét vizsgáló és a legújabb filogenetikai és fajmeghatározási módszereket alkalmazó kutatás szerint elképzelhető, hogy ezeket mégis inkább három önálló fajként kellene meghatározni, azaz a *Stellagama stellio* alatt is egy fajkomplexum értendő.¹⁶⁰ Ez az állatok országában (*Animalia*) a gerinchúrosok törzsén (*Chordata*) és a gerincesek altörzsén (*Vertebrata*) belül a hüllők osztályába (*Reptilia*), a pikkelyes hüllők rendjébe (*Squamata*), a leguánalakúak alrendágába (*Iguania*), az agámafélék családjába (*Agamidae*), az agámaformák (*Agaminae*) alszállójába, azon belül pedig a *Stellagama* nembe tartozik.¹⁶¹

Certain species of the family Gekkonidae have such skins; one species indeed is called stellio today but in antiquity the designation seems to have been wider.” STEIN, Peter: The Origins of Stellionatus. *IURA*, 41. 1990. 82. p.

¹⁵⁶ A taxonómiai rendszerben való elhelyezésről az újabb kutatási eredmények és elemzések alapján tudományos diszkusszió folyik. A rendszertani felülvizsgálatok különféle – elsősorban morfológiai, illetve genetikai – kutatásokból nyert adatok alapján történnek.

Egy 2014-ben megjelent kötetben például az olvasható, hogy a korábbi *Laudakia* nemet már újabban három nemre osztották (*Stellagama*, *Paralaudakia* és *Laudakia*). ŠMÍD, Jiří – MORAVEC, Jiří – KODYM, Petr – KRATOCHVÍL, Lukáš – YOUSEFKHANI, Seyyed Saeed Hosseinian – RASTEGAR-POUYANI, Eskandar – FRYNTA, Daniel: *Laudakia* Gray, 1845. In Šmíd, Jiří – Moravec, Jiří – Kodym, Petr – Kratochvíl, Lukáš – Yousefkhani, Seyyed Saeed Hosseinian – Rastegar-Pouyani, Eskandar – Frynta, Daniel: Annotated checklist and distribution of the lizards of Iran. *Zootaxa*, 2014. 3855 (1), 8. p., Baig, Khalid Javed – Wagner, Philipp – Ananjeva, Natalia B. – Böhme, Wolfgang: A morphological revision and checklist of the genus *Laudakia* GRAY, 1845 (Squamata: Agamidae). *Vertebrate Zoology*, 2012. (Print: 1175-5326 Online: 2625-8498) 213–260. p.

¹⁵⁷ *The Official Registry of Zoological Nomenclature* (Zoológiai nevezéktan hivatalos nyilvánlátása) <http://www.zoobank.org/NomenclaturalActs/d65554b1-cfa7-4e06-8d0a-f11fffef3c9f>

¹⁵⁸ GOZMÁNY László (szerk.): *Vocabularium nominum animalium Europae septemlinguis reductum I*. Budapest, 1979. Akadémiai Kiadó, 26. p., *The Reptile Database* <http://reptile-database.reptarium.cz/search?search=Stellagama&submit=Search>

¹⁵⁹ SPANELI, Vassia – LYMBERAKIS, Petros: First record of *Stellagama stellio* (Linnaeus, 1758) from Crete, Greece. *Herpetology Notes*, 2014. 7. sz. 367. p.

¹⁶⁰ KARAMETA *et al.* 2022.

¹⁶¹ Egy korábban megjelent tanulmányomban az akkori információk alapján magam is azt írtam, hogy a *Stellagama* kifejezést egy fajra használták. KORSÓSNÉ DELACASSE 2016b. 154. p. A legújabb

Már a korábbi keletkezésű ezzel kapcsolatos munkák is azt rögzítették azonban, hogy a gyíkok alrendjében (*Sauria*) a vastagnyelvű gyíkok (*Crassilinguia*) között elhelyezkedő két külön család a *Gekkonidae* és az *Agamidae*, a fajt pedig már ezek is az utóbbi családba sorolták.¹⁶² A Stein által említett gekkók viszont a másik (*Gekkonidae*) család tagjai, amely a jelenleg elfogadott besorolás szerint egy másik alrendágba is tartozik, nevezetesen a gekkóalakúak (*Gekkota*) közé.¹⁶³ A fentiek alapján abban viszont okvetlenül igazat kell adni Steinnek, hogy az ókorban – noha már létezett az élőlényeknek és azokon belül az állatoknak valamiféle osztályozása – az elnevezések és a megkülönböztetések messze nem voltak még ennyire precízek, és sokkal szélesebb kört lefedhetett egy-egy név, továbbá elképzelhető, hogy egyazon névvel illettek olyan állatokat is, amelyek akár csak a Linné kori állattrendszertan szerint különböző fajoknak minősültek.¹⁶⁴ Hozzá kell azonban tenni, hogy például az ókori Egyiptomban már egészen kifinomult tagolás figyelhető meg, amelyben – különféle tulajdonságaik alapján – a gyíkok számtalan kategóriáját különítették el, s ebben is más szinten helyezkedtek el a fenti családoknak megfelelő állatok.¹⁶⁵

A zoológiai bűvárkodás valódi indoka természetesen nem annak a megállapítása volt, hogy egészen pontosan hová sorolható a szóban forgó gyík az állattani szisztematika és nómenklatúra szempontjából, hanem hogy a faj pontos meghatározásával és tulajdonságai ismeretében párhuzamot találjak a gyíkfaj és a *stellionatus* jellemzői között. A herpetológusok azonban sajnos kevés olyan konkrétumot rögzítettek erről, amelyek további információval szolgálhattak volna. Mindezek alapján tehát csak odáig sikerült eljutni, hogy feltételezzem, talán az egyéb agámaféléknél sem ritka színváltoztatás lehet a kulcs, amivel a gyík meg tudja tévesztetni a környezetét, esetleg az a fürgeség, ahogyan kövek vagy egyéb tereptárgyak közé rejtőzve pillanatok alatt el tud bújni lehetséges támadói elől.

álláspont szerint azonban a *Stellagama* nem más, mint *genus*, amely azonban egy monotipikus nem, így abba csak a *Stellagama stellio* faj és annak alfajai tartoznak. BAIG et al. 2012. 222. p., ŠMÍD et al. 2014. 8. p., *Integrated Taxonomic Information System* https://www.itis.gov/servlet/SingleRpt/SingleRpt?search_topic=TSN&search_value=1055416#null és https://www.itis.gov/servlet/SingleRpt/SingleRpt?search_topic=TSN&search_value=1056675#null, *The Reptile Database* <http://www.reptile-database.org/db-info/taxa.html#Sau>

¹⁶² GOZMÁNY 1979. II. kötet 1166–1167. p., WERNER, Y. L.: Identity and distribution of *Agama stellio picea* Parker (*Sauria*: *Agamidae*), endemic to the volcanic desert of Jordan. *Zoology in the Middle East*, 1992. 59–63. p. (Stein írása 1990-ben jelent meg.)

¹⁶³ *Integrated Taxonomic Information System* https://www.itis.gov/servlet/SingleRpt/SingleRpt?search_topic=TSN&search_value=174034#null

¹⁶⁴ STEIN 1990. 82. p.

¹⁶⁵ ANDREOZZI, Ricardo: Categorizing reptiles in Ancient Egypt: an overview of methods. In BRÉMONT A. – BOUDES Y. – THUAULTS S. – BENN SAAD M. (ed.): *Appréhender les catégories zoologiques dans les sociétés du passé* / *Appréhender les catégories zoologiques dans les sociétés du passé*. *Anthropozoologica*, 55 (9). 133. p.

Itt lép be más jogász szerzők véleményének vizsgálata, akik saját kutatásaik kapcsán szintén foglalkoztak a kérdés megoldásával. Schaffstein a humanista jogtudósok nyomán, akik idősebb Pliniust tanulmányozták, valóban úgy jellemzi a *stellio*kat, mint amelyek sokféle színben csillognak, bőrüket gyakorta váltogatják, s így fondorlatos viselkedésükkel minden más állatnál jobban meg tudják tévesztetni az embereket.¹⁶⁶ Azonban nem foglal állást abban, pontosabban azt írja, nyitott kérdés marad, vajon az egyes szerzők a gyík szemképrázta tulajdonságát hasonlították a *stellionatus* elkövetőjének megtévesztő természetéhez, vagy a színejátszó gyíkkal való összevetés során a bűncselekmény fogalmának a legkülönbözőbb értelmezéseket lehetővé tevő határozatlan jellegére gondoltak.¹⁶⁷

Sáry Pál – részben Stein alább ismertetőre támaszkodva – azon az állásponton van, hogy a hasonlóság a *stellio* nevű gyík és a bűncselekmény között lelhető fel. Szerinte ez abban rejlik, hogy amikor az ember az állatot megfogja, azt hiheti, már a markában tartja; ám a legtöbb gyíknak megvan az a jellegzetessége, hogy farkát ledobva elmenekül, s elejtője végül csupán egy farkincát tart a kezében. Vagyis a gyík „rászedte”.¹⁶⁸ Maga Stein azonban – noha valóban hasonló párhuzamot állít fel – ennél többet is felfed, méghozzá a humanistákhoz hasonlóan ő is idősebb Plinius *Naturalis Historia* című művére hivatkozva.¹⁶⁹

Ez arra is rámutat, hogy nyilván inkább antik szerzők további tanulmányozása lehet szükséges ahhoz, hogy biztosan feltárható legyen, vajon a *Stellagama stellio* viselkedése mennyire adhat okot az ismertetett leírások szerinti álnokságra, és konkrétan megfejtendő legyen az összefüggés a *crimen stellionatus* elnevezésével. Már csak azért is, mert ez esetben nem az a lényeges, hogy a jelenkori biológiai ismeretek alapján mi mindent tudhatunk a fajról, hanem az, hogy ők a maguk idejében mit tartottak róla.

Plinius alapján, aki az említett munkájában több helyen is említette a *stellionest*, Stein azt állapítja meg, hogy ezek a gyíkok mérget (*malum medicamentum*) termeltek.¹⁷⁰ Abból, hogy harapásuk állítólag Szicíliában mérgező, míg Görögországban teljesen ártalmatlan, az lehet a konklúzió, hogy az elnevezés több fajt fedett le.¹⁷¹ Felmerülhet, hogy már ekkor is alfajokról volt szó az előbbieket ese-

¹⁶⁶ SCHAFFSTEIN 1978. 283–284. p.

¹⁶⁷ SCHAFFSTEIN 1978. 284. p. Ugyanitt ő maga felhasználja a bőrét váltogató gyík hasonlatát arra, hogy a *stellionatus* fogalom fejlődési szakaszainak változatosságát jelezze.

¹⁶⁸ SÁRY Pál: A tévedés értékelése a római büntetőjogban. In JAKAB Éva (szerk.): *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*, Szeged, 2011. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 188. p.

¹⁶⁹ STEIN 1990. 82. p.

¹⁷⁰ STEIN 1990. 82. p.

¹⁷¹ STEIN 1990. 82. p., PLINIUS: *Természetrész VII–VIII. Az emberről és a szárazföld élőlényeiről*. Ford. DARAB Ágnes, Budapest, 2014. Kalligram Kiadó, VIII. könyv XLIX. 111. 256–257. p.

tében, de a mai *agama stellio* a kutatások szerint Szicíliában nem fordul elő,¹⁷² ami természetesen nem jelenti azt, hogy az 1. században még ne élt volna ott is valamelyik alfaja, viszont akár valóban arra is engedhet következtetni, hogy a Plinius által leírt *stelliones* mai felfogásunk szerint különféle fajokhoz vagy akár családokhoz is tartozhattak. Plinius művének egyik legfrissebb magyar természettudományos fordítása a *stellionest* például gekkók néven adja vissza, azonban lábjegyzetben már az szerepel, hogy ez „[m]ás néven csillaggyík”.¹⁷³ Plinius ugyanitt Theophrasztosz alapján azt közli, hogy miként a kígyók, ezek a gyíkok is „levedlik régi bőrüket, amit rögtön le is nyelnek, ezzel megfosztva bennünket az epilepszia elleni orvosságtól”.¹⁷⁴

További információt ad ugyanerről Topsell már említett leírása, aki bemutatja, hogy a *stellio(n)* például már Arisztophanész, Arisztotelész, Szókratész, Ovidius, Vergilius írásaiban is szerepelt.¹⁷⁵ E korábbi szerzők által közöltek Topsell összegzi, így nagyon részletesen, számtalan idézetet felhasználva mutatja be a gyíkot. Ezek között szintén szerepel az is, hogy mint minden gyíkra, sőt hüllőre általában jellemző, hogy bőrüket kinövik, vedlenek, valamint hogy a *stellio* a vedlést követően azon nyomban mohón felfalja saját levedlett bőrét, amit Theophrasztosz és mások írásai alapján igen nemes, epilepszia ellen hatásos gyógyszernek tartottak.¹⁷⁶ Abból kiindulva, hogy a gyík az értékes orvosságot tartalmazó bőrt egy szempillantás alatt megeszi, irigy természetet tulajdonítottak neki, s e viselkedést olybá vették, hogy az állat ezzel gonoszul meg akarja akadályozni az embereket abban, hogy a belőle nyert szer előnyeiket kihasználhassák, mint ahogyan ehhez hasonlóan tudnak a csalók is olyan gyorsan megfosztani másokat javaiktól, hogy a károsultak szinte fel sem ocsúdnak.¹⁷⁷

A fondorlatosságot Plinius is említi a *stellio* kapcsán munkájának más részében: „nullum animal fraudulentius invidere homini tradunt, inde stellionum nomine in maledictum translato”,¹⁷⁸ amihez Stein is hozzáfűzi, hogy az állat csaló „hírbe hozását” jelentheti a levedlett téli bőr felfalása. Ő mégis egy másik szöveghelyet érez a jogi párhuzamhoz vezető magyarázatra találóbbnak: „tunicula stellionis quam eodem modo ut anguis exuit”.¹⁷⁹ Úgy véli, hogy ez a legtöbb gekkó másik jellegzetes tulajdonságára utal, nevezetesen az autotómiára, vagyis arra a képességre, hogy ragadozó támadása esetén le tudják választani testük

¹⁷² SPANELI–LYMBERAKIS 2014. 367. p.

¹⁷³ PLINIUS 2014. 256–257. p.

¹⁷⁴ „Theophrastus auctor est anguis modo et stelliones senectutem exuere itaque protinus deorare, praeripientes comitali morbo remedia.” Uo.

¹⁷⁵ TOPSELL 1658. 790. p.

¹⁷⁶ Uo. 791. p.

¹⁷⁷ Uo.

¹⁷⁸ Ez Plinius művének XXX. könyvében található. Idézi STEIN 1990. 82. p.

¹⁷⁹ Uo.

valamely részét, leggyakrabban a farkukat, s ezt a vedléssel azonosan úgy teszik, hogy a külső bőrtől szabadulnak meg, hogy támadás esetén elmenekülhessenek. Azt a párhuzamot állítja fel, hogy a ragadozó helyzete, amelynél csak kiszemelt áldozatának ledobott bőre marad, hasonlít a zálogjogosultéhoz, aki zálogba kapott egy olyan dolgot, amely nem az adósé, vagy már elzálogosították másnak. A hitelező azt hiszi, hogy biztosítékot kapott a neki járó tartozásra, ám ez illuzórikus: pusztá burok, tartalom nélkül. Vagyis ezek alapján a tisztességtelen, csalárdul eljáró adóst könnyen lehet a gyíkhöz hasonlítani.¹⁸⁰

Íme tehát, két plasztikus magyarázat is van a *stellionatus* bűncselekmény elnevezésének eredetére. Azonban Stein utóbbi következtetése bármennyire tetszetős, mégis kikezdhető, még hozzá két nyomon elindulva is. Először is, egyáltalán nem biztos, hogy a másodsor bemutatott idézetben a fark ledobásáról van szó az állat menekülése esetén, hiszen Plinius eme részletében is (hasonlóképpen a korábban idézettekhez) egyértelműen a kültakaró levetése szerepel, amit a kígyóval azonos módon a *stellio* is megtesz. Márpedig a kígyók jellemzően nem autotóm állatok, viszont bőruktól, amikor azt kinövik, megszabadulnak. Vagyis sokkal inkább a vedlésre utal ez a mondat is, arról nem beszélve, hogy az erre vonatkozó szóhasználat szintén azonos a korábbival (*exuere, exuit*). Ezen felül – elfogadva esetleg a „hoppón maradó” támadóval kapcsolatos értelmezést – e logika csak akkor lehet helytálló, és a zálogjogosult kijátszásához hasonlatos viselkedés csak akkor szolgálhat az elnevezés valódi alapjául, ha a *stellionatus* már a kezdettől fogva alkalmazható volt az ilyen magatartások megjelölésére. Ennek kiderítésére a római jogi áttekintés fog szolgálni.

A csalás, csalárdság allegóriái

Az imént tárgyalt kérdés kapcsán az is felmerülhet, vajon más állattal vagy egyéb lényel összekapcsolták vagy összekapcsolják-e az emberek a csalást.

Cesare Ripa *Iconologiája* a 17–18. század legnagyobb hatású jelképtára volt, amelynek 1603-ban megjelent második kiadását már fametszetekkel is ellátták, és ez lett az első népszerűvé is vált megjelenése. A könyv 1997-ben elkészült magyar kiadása pedig nem csupán egyszerű fordítása Ripa művének, hanem egyúttal törekedtek az idézetek és források tisztázására is.¹⁸¹ Ripa ugyanis egy-egy fogalomhoz akár több allegóriát is leírt, és e magyar kiadása alapján megállapítható, hogy az azonos cím alatt külön pontokba foglaltak más-más forrásra vezethetők vissza. Vagyis a szerző eredetileg nem „gyúrta egybe” ezeket, hanem

¹⁸⁰ Uo.

¹⁸¹ SAJÓ Tamás: Bevezető. In RIPA, Cesare: *Iconologia*. Ford. SAJÓ Tamás, Budapest, 1997. Balassi Kiadó, 7. p.

– ahogyan az a csalárdság kapcsán is megfigyelhető – inkább több különálló alakként festette le őket. Viszont művének némelyik korabeli, idegen nyelvre fordított kiadásában ez nem maradt így, például egy 1709-ből származó angol nyelvű kötet minden fogalomhoz már csak egyetlen leírást tartalmazott, emiatt az allegorikus alakokat össze is vonta, és az illusztrátor új képekkel is látta el ezeket.¹⁸² Am található olasz nyelvű, későbbi, a 18. század második feléből származó kiadvány is, amelyik a leírásokat még elkülöníti, azonban a hozzá kapcsolódó illusztrációban már keverednek az ezekben alkalmazott képi attribútumok.¹⁸³

Az *Iconologia*ban a csalárdság két helyütt is szerepel, először a *Fraude* majd az *Inganno* címek alatt, azonban a magyar fordító mindegyiket ugyanazzal a kifejezéssel, a csalárdsággal adja vissza.¹⁸⁴ Ripa meghatározása szerint a *Fraude* cím alatt szereplő „csalárdság olyan bűn, amely a köteles jóság hiányát és a találékony gonoszság bőségét színlelt jósággal leplezi el. A csalárdság ezért a jóság számos különféle megtévesztő jegye alatt végbevitt tetteket, szavakat és gondolatokat jelenti.”¹⁸⁵ Az olasz nyelvben a *fròde* (régies írásmóddal *fraude*) fedi a csalás jogi kategóriáját, a jelenleg hatályos olasz Btk. azonban ezt csak a kifejezetten gazdasági, üzleti környezetben elkövetett csalásra használja, a csalás általános tényállásában viszont egy harmadik szó, a *truffa* szerepel. Ezzel szemben az *inganno* az általános, nem feltétlenül jogi kifejezés, leginkább megtévesztésnek fordítható, amely természetesen lehet a csalás eszközcselekménye, a tévedés előidézése.¹⁸⁶ Ripa az *Inganno* esetében a jelentést valóban hasonlóképpen, a következő módon ragadja meg: „[c]salni annyit tesz, mint valakinek megtévesztő külszín alatt kellemetlenséget okozni.”¹⁸⁷ Ez utóbbit Ripa elsődleges leírása szerint egy aranyba öltözött férfi fejezi ki, akinek lábai kígyófarokban végződnek, ahogyan a csaló is elsőre jóságosnak, szívélyesnek mutatja magát, amellyel megnyeri az egyszerű embereket, és így keveri őket fondorlataiba. Lába mellett lesunyt fejű leopárd áll, amelyre azért hasonlít, mert az fejét elrejtve, mintázatának szépségével téveszti meg a többi állatot, majd miután ezzel odacsábította őket, hirtelen megfordulva elejti azokat.¹⁸⁸ További képeket is felvillant emellett, különböző szerzők alapján. Gazdagon díszített ruhájú rút,

¹⁸² RIPA, Cesare: *Iconologia or Moral Emblems by Caesar Ripa, illustrated by I. Fulle*. London, CDXXIX. [1709] Benj. Motte

¹⁸³ RIPA, Cesare: *Iconologia. Tomo Terzo*. Perugia, MDCCLXV. [1765] Nella Stamperia di Piergiovanni Constantini, 270–271. p.

¹⁸⁴ RIPA 1997. 220–222., 288–289. p.

¹⁸⁵ Uo. 220. p.

¹⁸⁶ Egy egy nyelvű szótár szerint a *fròde* nem más, mint az erkölcszétológiában a cselekvéssel elkövetett megtévesztés (*inganno*), ami megkülönböztetendő a szavakkal való megtévesztéstől (*dolo*). <https://www.treccani.it/vocabolario/frode/> Az olasz kifejezéshasználattal és értelmezéssel kapcsolatos segítségért hálás köszönetemet fejezem ki dr. Galicz Kamillának.

¹⁸⁷ RIPA 1997. 288. p.

¹⁸⁸ Uo.

vén nőt, aki azonban szépséges ifjú leány álarcát viseli, egyik kezében vizeskanecsó, másikon tűzzel teli edény, és ruháját is álarcok festett képei díszítik, „mert aki szokás vagy természet folytán kettős játékot űz, az minden alkalommal jól előkészíti csalárdságát”.¹⁸⁹ Ennek és a következőnek az esetében nem teljesen egyértelmű, hogy a csalárdság általában értendő-e, vagy az allegória kifejezetten a kapcsolataiban család természetű nőkre vagy emberekre utal. A következő kép tudniillik kecskebőrrel teljesen eltakart férfit mutat, aki durbinccsal teli hálót tart. Mivel a kecskét állítólag ezek a halak kedvelik, odaúsznak hozzá, s így könnyű zsákmányául szolgálnak a halásznak. Az ehhez csatolt idézet szerint „A kéjnéő éppígy csellel csalja lépre / s hálót vet elvakult szerelmesére”, vagyis ebből arra lehet következtetni, hogy nem a csalárdság legáltalánosabb értelmezéséhez kapcsolódik az ábrázolás. Meg kell azonban jegyezni, hogy a szerelmi (meg)csalást a szerző külön cím alatt mutatja be, azaz az előbbiektől különbözik a *Falsita d'Amore* jellemzése.¹⁹⁰ Egy újabb leírás a csalárdságról sárgába öltözött férfiről szól, aki egyik kezében sok horgot tart, másikon egy olyan virágsokrot, amelyből kígyó tekeredik elő. Ahogyan a csalétek által eltakart horog belefúródik a halba, úgy ejti rabul a csaló az egyszerű lelkeket, előkészítve bukásukat. A csokor a kígyóval „a jóság hamis illatát jelenti, amelyből az ártalmas tulajdonságok valódi mérge csurran”.¹⁹¹

Az előbbi három férfialak egyszerre jelenik meg a mű 1765-ös perugiai kiadásában, amelynek illusztrátora tehát egy kecskebundájú, kígyófarkokként tekerdő lábú, egyik kezében horgokat, másikon hallal teli hálót és egyúttal kígyót rejtő virágsokrot is tartó embert rajzolt meg, mellette a lesunytt fejjű párduccal (az eredetiben és ebben a kiadásban is *la Pantera*).¹⁹² A fent említett 1709-es londoni Ripa-kiadás is az e képnek megfelelő alakot írja le és ábrázolja a *deceit* alatt, de már a szövegben is csupán egyetlen – az előbbi külső jegyekkel bíró – figura ismertetése található.¹⁹³ E munka egyéb részeiben is inkább tömörítve foglalja össze angol nyelvre áttéve az *Iconologia* eredeti tartalmát. *Fraud* alatt is kizárólag csak a kétarcú, saskarmokkal bíró és skorpiófarkú nőt tárja az olvasó elé, aki egyik kezében két szívet tart, míg a másikon álarcot, noha az eredeti mű s annak néhány további olasz kiadása sokkal több pontban sorolta a *fraude* lehetséges allegóriáit.¹⁹⁴ Ehhez a nőalakhoz is részletesebb

¹⁸⁹ Uo. 289. p.

¹⁹⁰ RIPA, Cesare: *Iconologia, ovvero descrizione dell'imagini universali cavate dall'antichità et da altri luoghi da Cesare Ripa Perugino, opera non meno utile, che necessaria à Poeti, Pittori, Scultori, per rappresentare le virtù, vitij, affetti, et passioni humane*. Roma, MDXCIII. [1593] e-text: https://www.classicistranieri.com/liberliber/Ripa,%20Cesare/iconol_p.pdf, 69. p.

¹⁹¹ RIPA 1997. 289. p.

¹⁹² RIPA 1765. 270. p.

¹⁹³ RIPA 1709. 42. p., 166. ábra *Inganno: Deceit*

¹⁹⁴ Uo. 30. p., 118. ábra *Fraude: Fraud*, RIPA 1997. 220–222. p., RIPA 1593. 82–83. p.

leírás tartozik, így például hogy nyakától kebléig mezítelen, onnantól lefelé pedig sárgálló ruhát visel. Ahogyan az előbb ismertettekénél, úgy itt is megvan minden részletnek a sajátos szimbolikus jelentése. A sárga színű öltözet üzenete sokrétű lehet, leggyakrabban a tökéletlenséget, a csalárdságot, az árulást, illetve a hitetlenséget szimbolizálja; Ripa szerint is az árulást, félrevezetést, álnok változékonyságot jelenti.¹⁹⁵ Az álarc arra utal, hogy „a csalárdság másképpen tünteti fel a dolgokat, mint ahogyan azok a valóságban vannak”, méghozzá a saját vágyak betöltése céljából, továbbá a két arc és a két szív alapvetően szintén a színlelés, a látszat jelei. A skorpiófarok a „folyamatosan ömlesztett titkos mérget” jelenti, míg a sas karmai a ragadozó természetet, amellyel a csalók megfosztanak másokat vagyonuktól vagy becsületüktől, de mindkettő utal a felszított viszályra és az aljas tervekre is.¹⁹⁶ Az eredeti műben megjelenik egy horgászbottal ábrázolt nő is, amint éppen egy halat fog ki, mellette egy edényben további élettelen halak, hiszen a horgász látszólag élelmet kínál, de épp azzal fogja és öli meg a halakat, s ez ugyancsak azt mutatja be, hogy a csalárdság, félrevezetés „annyit tesz, mint valami jó dolgot színlelni, s közben mások tudta nélkül rosszat cselekedni”.¹⁹⁷ Mindezekkel kapcsolatban Ripa Ariosto eposzának, az *Orlando furiosó*nak részletét is citálja, amelyben a család alak bájos arcú, tisztas öltözékű és jóságos szavú, ám mindez csak a látszat, hiszen valójában csak mélyre rejtette ezek mögé hitványságát, „bő köpeny takarta rút fenekedését”.¹⁹⁸

Az összes egyéb irodalmi példát megelőzve, a *Fraude* alatt rögtön az első helyen Ripa Dante *Isteni színjáték*ának mitikus alakját, Geryont idézi meg,¹⁹⁹ „aki” a Pokol hetedik körének harmadik gyűrűjében lévő uzsorásokat (kamat-szedőket) őrzi. Ő a költő által expressis verbis is kimondva a csalás allegorikus figurája, és a színjáték eredeti nyelve is ezt, tehát a *fraude* kifejezést alkalmazza, amelyet Babits rendszerint csalásnak is fordít. Utóbbi azért is említést érdemel, mivel Dante a hamisság bűnében vétkeket a Pokol nyolcadik és kilencedik körében helyezte el, mivel „De mert a cselet csupán az ember érti, / a csalókat az Úr jobban gyűlölte, / mélyebbre tette, s rájuk több kint mért ki”,²⁰⁰ vagy más fordítás szerint a költő úgy tekintett a hamisságra mint szándékosan rosszindulatú cselekedetre, amelyre kizárólagosan az ember képes: „mert a hamisság tisztán emberi”.²⁰¹ A nyolcadik körben a csalók, míg a kilencedikben

¹⁹⁵ RIPA 1997. 220. p., BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *A bíbor méltóság, a sárga árulás. Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben*. Budapest, 2014. Balassi Kiadó, 27. p.

¹⁹⁶ RIPA 1997. 221. p., RIPA 1709. 30. p.

¹⁹⁷ RIPA 1997. 221. p.

¹⁹⁸ Uo. 222. p.

¹⁹⁹ RIPA 1597 82. p., RIPA 1997. 220. p.

²⁰⁰ DANTE (Pokol 11, 25–27)

²⁰¹ DANTE 2020. (Pokol 11, 25)

az árulók, vagyis azok vannak, akik a bennük bízókat csalják meg. Ez Dis leg-szűkebb köre, ő maga is itt székel. Geryon alakja tehát mintegy megelőlegezi a csalók felbukkanását a műben, és a költő a szörny bemutatásának egy egész éneket szentel (Tizenhetedik ének: A szörnyeteg hátán). Ennek kapcsán azt érdemes még megjegyezni, hogy e szörnyet a költő úgy írja le, mint amely az egész világot megfertőzi, és ellenállhatatlanul terjed, mint valamilyen ragály: „ki áttör sziklán, falon, fegyveren: / ez ő, akitől bűzlik a világ”.²⁰² A kép annak fényében is figyelemre méltó, hogy évszázadokkal később a *stellionatus* bűncselekményének meghatározásakor is találkozni lehet azzal a jellemzővel, hogy ennek magva az álnokság, amely a gonosz emberek által terjed, így folyton szaporodik a földön.²⁰³

Dante Geryonja már eltér kissé a görög mitológiai és azon alapuló ábrázolásokban megszokottól: „Az arca becsületes emberarc, / látszatra szintiszta jóindulat, / hátrébb viszont a törzse, mint a kígyó.”²⁰⁴ Ez utóbbi idézet már arra is utal, hogy egyesek a csalókat „kígyótermészetűnek” írják le, továbbá „arcán kívül Geryon minden más testrésze, amely állat elemekből áll, a hamissághoz, a hazugsághoz köthető”.²⁰⁵ Ezek az emberi arc melletti állati részek a legtöbb kommentár és értelmezés szerint a kígyó testéből, a skorpió villás farkából és valamely szárazföldi (emlős) állat mancsaiból állnak, bár némelyek ez utóbbi állatot inkább sárkányként azonosítják, talán a hátán, oldalán kirajzolódó minta alapján is.²⁰⁶

Az állati jelképekkel foglalkozó szakirodalom szerint a kígyó maga, a *Szentírás* bűnbeesés-történetéből fakadóan, a keresztény kultúrkör ikonográfiájának legnegatívabb állata, a bűn és az ördögi csábítás és egyúttal csalárdság megtestesítője – tehát már önmagában is a csalás bűnét tükrözi vissza. Noha a Bibliában a kígyó számos helyen hasonló módon, a csalárdságra, hazugságra, álnokságra utalva jelenik meg, az Újszövetségben Máté evangéliumában kivételesen pozitív példaként is feltűnik: „legyetek tehát okosak, mint a kígyók”.²⁰⁷ Hasonló értelemben a gonoszság illusztrálására azonban már az antikvitásban is megtalálható volt, így Ezópus tanmeséjében, amelyben a kígyónak, amint az a dermedtségből

²⁰² Uo. (Pokol 17, 2–3), SÜLI Tünde: „A csalásnak e ronda képe”: Dante Geryon-értelmezése. *Antikvitás & Reneszánsz*, 2021. 4. sz. 112., 115. p.

²⁰³ KOLLONICZ, Leopoldus (ed.): *Forma processus iudicii criminalis, seu praxis criminalis*. Editio II. Tynaviae, 1697. Typis Academicis, per Joannem Andream Hormann (a továbbiakban *Praxis Criminalis*), Art. XCIV., 80. p.

²⁰⁴ DANTE 2020. (Pokol 17, 10–13)

²⁰⁵ SÜLI 2021. 111. p.

²⁰⁶ Uo. 113–114. p.

²⁰⁷ Evangélium Máté szerint 10,16. *Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján*. Budapest, 2013. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat (a továbbiakban *Szentírás*), 1113. p.

felengedett, előjött valódi természete, és megmarta megmentőjét.²⁰⁸ A „kígyót melenget a keblén” szólás azóta is a köztudat része, és a jötevővel szembeni álnok támadás kifejezője.

A skorpió a rosszindulat, a démoni és hamis természet megjelenítője, emellett hátulról, alattomban támad, „olyan tehát, mint a csaló, hízog ember, aki szájával mást mond, mint ahogy később cselekszik”.²⁰⁹ A skorpióval, annak „jellemvonásaival”, támadási módjával, mérgével kapcsolatban az antik és középkori szerzők által megfogalmazottak nem csupán Dantéra lehettek hatással, hanem ismertek voltak a későbbiekben is, így elképzelhető, hogy Mommsen fent említett, a *stellio* meghatározására vonatkozó megállapítása háttérben is ezek az ismeretek állhattak.

Geryon karomban végződő mancsai szőrösek; egyesek oroszliánt vélnek bennük felfedezni, míg van szerző, aki rámutat, hogy ezek az ösztönös, állatias cselekvésre utalnak, illetve a szőrös karok akár emberhez is kapcsolhatók, mégpedig a durva és buta, míg egy kommentár szerint a rejtett szándékú embereket jelképezik.²¹⁰

A lény cirkalmas, török-tatár szöttesekhez hasonlított kültakaróját úgy értelmezik, hogy azokkal Dante allegorikusan a csalók általi szóvirágokra utal, amelyekkel a sértettet behálózzák, és a mintáknak a csomókba, hurkokba rendeződése pedig arra, hogy „e »kötelékek« becsapják, megkötik az ember akaratát, cselekvőképességét”.²¹¹ A tarka bundázat az elemző szerint visszautal a színjáték elején feltűnő párducra, amely szintén lehet az alattomoság megtestesítője,²¹² s valóban a későbbiekben Ripa is használja ezt a képet, mint ahogyan ezt már ismertettem.

Geryon mozgásának leírásába más állatok vonásai is vegyülnek, amelyek közül még a hód érdemel említést. A hód ugyanis úgy lesz a csalás megtestesítője, hogy mellső lábaival a partra kapaszkodva, farkának mozgásával halakat imitál, és olajat is bocsát a vízbe, amelyek mind odacsalják a zsákmányt. Egyes szövegmagyarázatok szerint tehát az *Isteni színjáték*ban a hód e ravaszságával vált a csalást jelképező állattá, s mindezt Dante valószínűleg egyéb előzmények nélkül, saját ötletként írta le.²¹³ Arra nincsen utalás, vajon van-e köze ehhez annak, hogy majd Ripa *Iconologiájában* a csalárdság alakja több alkalommal is halakat kifogó emberként jelenik meg.

²⁰⁸ SÜLI 2021. 114–116. p.

²⁰⁹ Uo. 113., 117–118. p.

²¹⁰ Uo. 114., 120. p.

²¹¹ Uo. 121. p.

²¹² Uo.

²¹³ Uo. 122. p.

Az előbbi szimbolikával összefüggő fejtegetésekhez kapcsolódóan kíváncsi voltam arra is, a 21. század embere köti-e a csalást valamilyen állathoz, s ha igen, miért, így a bevezetésben vázolt kérdőíves kutatásban erre vonatkozó kérdés is szerepelt.

A Danténél is felbukkanó gondolat, miszerint ez egy kizárólag emberi vonás, az ennek során kapott válaszokban is több alkalommal előkerült, például „szerintem a csalás emberi dolog, állattal össze nem kapcsolható”, „sokkal jobban tisztelem az állatokat annál, mintsem emberekhez hasonlítsam őket”. Volt válaszadó, aki kifejezetten az embert írta ide, annak ellenére, hogy a kérdés ki-mondottan csak állatokra vonatkozott, például: „Ember. Az állatok csak mímelni tudnak”. Nem meglepő módon a mesékből ismert, ravaszdinak kikiáltott rókát nevezték meg legtöbben (60 válasz, 41%), de a tojásait más madár fészkébe rakó és azokkal kikeltető kakukk is 25, a kígyó pedig 15 alkalommal szerepelt (17%, illetve 10,3%), és utóbbit legtöbben a tereméstörténeti toposszal magyarázták. Az előző fejezetben foglaltak kapcsán pedig különösen érdekes volt, hogy szintén jó páran (8 válasz, 5,5%) egy hullót is megneveztek, a kaméleont, amely színének változtatásával téveszti meg környezetét. Minden további állatot csak egy vagy legfeljebb két fő írt be – kivéve a macska és a majom, amelyeket (utóbbinál ideértve valamely néven nevezett majomfajt is) négyen-négyen –, így legfeljebb csak ezek felsorolása lehet érdekes (féreg, meztelencsiga, botsáska, pók, gömbhal, szarka, csóka, egér, patkány, menyét, oposszum, hiéna, oroszlán, őz, kecske, disznó, kutya). A válaszokhoz fűzött magyarázatokból kiderül, hogy a megtévesztés gyakran ezeknél az utóbbiaknál is kulcsmomentumként szolgált a kapcsolat alapjául: például az adott állatfaj mimikrije, megtévesztő mintázata (gömbhal, botsáska, pávaszemes lepke, darázs mintázatú, de fullánkkal nem rendelkező rovar), a mód, ahogyan vadászik (hálót szövő pók, kukacnak tűnő nyelvvel rendelkező teknős), vagy reagál támadás esetén (oposszum, fészkeről a figyelmet elterelő, látszólag „szárnyaszegetten vergődő” madár),²¹⁴ netán viselkedésmódja (gazdája jelenlétében fegyelmezett, háta mögött a lakást szétcincáló kutya). Néha pedig esetenként irodalmi művekből, vagy mesékből vett példák alapján asszociáltak a válaszadók a megnevezett állatokra (őz, farkas, medve).

²¹⁴ Az előző felsorolásban nem szereplő állatokat csak példaként fűzte hozzá az egyik válaszadó, nyomtatékosítva, hogy az állatvilágban a túléléshez van szükség a megtévesztő viselkedésre, tehát elsődlegesen nem ezekre asszociált.

KITEKINTÉS

Falsum és *stellionatus* a római jogban*

A latin kifejezésekre tekintettel a vizsgálatot – az összehasonlítás végett – feltétlenül érdemes kiterjeszteni arra is, hogy mit takartak ezek az antik Rómában, a római jogban. Mindazonáltal azt is rögtön le kell szögezni, hogy ez semmi esetre sem jelenti annak állítását, hogy akár a *falsum*, akár a *stellionatus* magyar jogban való megjelenése mintegy direkt átvételként ide vezethető vissza. Am az mindenképpen érdekes lesz a későbbiekben, mennyiben mutatható ki magyarországi felbukkanásukkal és főként értelmezésükkel kapcsolatban bármilyen külső hatás, továbbá, hogy a 18–19. századi magyar büntetőjog képviselőinek e fogalmakhoz fűzött magyarázatai, megközelítésük, megfogalmazásaik mennyire állnak közel – vagy éppen távol – a római jogban megismert, majd a glosszátorok, kommentátorok és a *ius commune* által közvetített fogalomhasználatához, s esetleg milyen egyéb gyökereket lehet felfedezni műveikkel kapcsolatban.

A kérdés elemzése előtt mindjárt érdemes tisztázni, hogy a római jog rendszere szerint büntetőjogról mint önálló jogágról nem lehet beszélni, ám léteztek természetesen olyan jogsértések, amelyek esetén a jog nem elégedett meg a helyreállítással, hanem büntető jelleggel is fellépett.²¹⁵ Mivel e cselekmények nemcsak a magánosokat, hanem magát az államot, a fennálló jogrendet általában is sérthették (egyéb jellemzőket – így azt, hogy ki indíthat eljárást, milyen eljárás folyik, ki a bíró stb. – is figyelembe véve), különbséget lehetett tenni magán- és közbűncselekmények csoportja között. Az általános elhatárolást

* A fejezet alapjául *A stellionatus és a falsum jelentéséhez* című tanulmányom szolgált. KORSÓS-NÉ DELACASSE 2016a. 185–199. p.

²¹⁵ MARTON Géza: *A római magánjog elemeinek tankönyve. Intitúciók*. Budapest, 1960. Tankönyvkiadó, 87. p., ZLINSZKY János: *Római büntetőjog*. Budapest, 1995. Nemzeti Tankönyvkiadó, 3. p.

delictum és *crimen* között rendszerint a *Digesták* 47. és 48. könyve alapján szokták elvégezni, bizonyos álláspont szerint ugyanis a büntetendő cselekmények e kétféle választása a kodifikáció korára már egyértelműen megtörtént, hiszen a 47. könyv – *De privatis delictis* – a magánbűncselekményeket tárgyalta, míg a 48.-ban – *De publicis iudiciis* – a köz érdekeit sértő cselekmények kaptak helyt.²¹⁶ Más szerzők arra mutatnak rá, hogy nem lehet éles határvonalat húzni, a római jog még legfejlettebb állapotában is magánjogiasan kezelte a deliktumokat, és még itt is megfigyelhető e két fogalom egymásba mosódása.²¹⁷ Ezt a vizsgált téma kapcsán is érdemes szem előtt tartani, ezért a csalás, hamisság eseteit tekintve a római jogban alapvetően nem a *crimen falsi*, hanem – a *fallo* igéből származtatva – a *falsum* a kiindulási alap. Ez, ellentétben a későbbi, leegyszerűsítő „hamisítás” meghatározással, egy sokkal általánosabb fogalmat jelentett: csalást, rosszindulatú ámtítást, akár szóval, akár tettel megvalósítva.²¹⁸ A témában legtöbbször idézett Paulus szerint: „Falsum est quidquid in veritate non est, sed pro vero adseveratur”²¹⁹ – vagyis *falsum* bármi, ami nem valós, de annak tüntetik fel.

Az e körbe sorolható cselekményeket nagyjából tehát úgy lehet összefoglalni, hogy ezeket, etikai természetüknél fogva, önállóan ítélték meg köz- vagy magánjogi perekben, és nem tartoztak sem az erőhatalom jogellenes megnyilvánulásai körébe, sem más büntetőtörvények által rögzített tényálláshoz.²²⁰ Az idesorolás alapja lehetett akár maga a törvény, amely meghatározott egyes idetartozó eseteket, de akár magisztrátusi, bírói döntés is.

A római jog ugyanis nem mindenféle csalást büntetett, hanem csak azokat az eseteket, amelyeket a *magistratus* e cselekmény alá vont.²²¹ Tényállásszerű csalásmeghatározással a korai római jogban nem is lehet találkozni. Később is voltaképpen azért, mert a büntetőjog a tényállások törvénybe foglalása által is védte a római polgárt a magisztrátus korlátlan, ún. *coercitiós* jogkörével szemben.

²¹⁶ MOLNÁR Imre: Magánjogi és büntetőjogi felelősség találkozási pontjai az ókori római jogban. In SZABÓ Imre (szerk.): *Tanulmányok Dr. Besenyei Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Universitatis Szegediensis. FORVM Acta Juridica et Politica*, 2007. 513. p.

²¹⁷ MARTON 1960. 88. p., ZLINSZKY 1995. 6. p.

²¹⁸ MOMMSEN 1899. 667. p.

²¹⁹ Tulajdonképpen a legtöbb szerző e meghatározást idézi kiindulásképpen. *Sententiarum receptarum libri quinque qui vulgo Iulio Paulo adhuc tribuntur* (V, 25, 3) In BAVIERA, JOAN – FURLANI, J.: *Fontes iuris Romani antejustiniani II.* Firenze, 1968. G. Barbèra, 386–417. p. ANGYAL 1939. 6. p., MOMMSEN 1899. 667. p., SÁRY Pál: *Sulla büntetőjogi reformjai.* PhD-értekezés. Miskolc, 2002. 132. p., ZLINSZKY 1995. 134. p.

²²⁰ MOMMSEN 1899. 667. p.

²²¹ ZLINSZKY 1995. 134. p. A *magistratus* mint *imperiummal* rendelkező hatóság hatáskörébe tartozott a társadalomellenes cselekmények üldözése, megítélése, azonban az ilyennek tekintett cselekmények üldözésére *coercitiós* jogkörében eljárva is jogosult volt. Előbbi esetben az eljárás alapvetően a törvényeken nyugodott, míg utóbbi körben szabadon és saját felelősségére eljárást mindazokban az esetekben, amelyeket ő maga büntetendőnek tartott. ZLINSZKY 1995. 45. p.

Azokban az esetekben ugyanis, amelyeket a törvény külön nevesített, és amelyekre meghatározott eljárást és büntetést rendelt, a *magistratus* sem járhatott el másképpen. A köz ellen irányulóknak ítélt cselekmények esetében az eljárás a magisztrátus jelzésére indult (tulajdonképpen hivatalból), de a döntés végső soron a népgyűlésre tartozott, és a végrehajtás is a *magistratus* feladata volt. Ezzel szemben a magáneliktum üldözése nagyjából-egészében a magánjogi per szabályait követte, azaz a polgár indított pert az őt ért sérelem miatt, amelyben a *magistratus* adott keresetet és jelölt bírót, és a végrehajtásra is a győztes felperes volt jogosult.²²²

Hosszú időn keresztül pedig, amíg nem létezett a különféle csaló magatartásokra mint bűncselekményekre vonatkozó konkrét törvényi szabályozás, – kevés kivételtől eltekintve – csupán a civil kereset lehetősége állt nyitva a római polgár számára.²²³ Ilyen szempontból tehát eleinte nem lehet *crimen falsi*ról sem beszélni, amely megnevezés ti. inkább arra utal, hogy közüldözés alá eső cselekményről, közdeliktumról van szó.

A XII táblás törvény szabályai viszont már három, mások szerint négy vagy öt leírt esetben sújthattak főbenjáró büntetéssel olyan magatartást, amelyek a későbbiekben e bűncselekményi körbe tartoztak: a hamis bíró, a hamis tanú, a kliens becsapása²²⁴ és választásnál szavazatok vásárlása. Az utóbbi tényállás idetartozása Zlinszky János megállapítása szerint vitás, és ő még esetleg ide-sorolhatónak tartja a pertárgy birtokának csalárd megszerzését is.²²⁵ Ezzel szemben Theodor Mommsen csupán három esetet említ: a hamis tanúzást, a bíró megvesztegetését és – nála egyértelműen – a szavazatok vásárlását.²²⁶

²²² ZLINSZKY 1995. 48–49. p., MOMMSEN 1899. 669. p.

²²³ MOMMSEN 1899. 668. p.

²²⁴ HUPE, Erich: Fälschungsdelikte. In ERLER, Adalbert – KAUFMANN, Ekkehard: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* 5. Lieferung, Berlin, 1971. Erich Schmidt Verlag, 1061. p. Sály is említi a kliensét becsapó patrónusra vonatkozó „ősi” szabályt, amely azt írta elő, hogy az ilyen személyt rituális kivégzés helyett már a *sacratio*, azaz a közösségből kizárás és átkozottnak nyilvánítás sújtott. SÁRY 2002. 25. p.

²²⁵ ZLINSZKY 1995. 134., 182. p.

²²⁶ Utóbbi vonatkozásában Polybiosra és Pliniusra is hivatkozik. MOMMSEN 1899. 668. p. A választással kapcsolatos csalások egyébként az *ambitus* körébe tartoztak. *Ambitus*nak tágabb értelemben a választási vesztegetést, mai szavainkkal a tisztességtelen „kampánytevékenységet” tekintették. MOMMSEN 1899. 865–875. p., SÁRY 2002. 99–103. p. Más vélemények szerint a főbenjáró büntetést a választási vesztegetésre Kr. e. 181-ben vagy 159-ben a *lex Cornelia Baebia de ambitu* vezethette be. SÁRY 2002. 101. p.

A *lex Cornelia testamentaria nummaria* és kiterjesztése

A korábbi római büntetőjog tehát úgy tűnik, hogy csak elszórt eseteket szabályozott e körben, és egészen Sulla idejéig nem lehet kimutatni további konkrét idevágó szabályokat.²²⁷ A Sulla által Kr. e. 81-ben kiadott *lex Cornelia testamentaria nummaria* vagy későbbi megnevezése szerint a *lex Cornelia de falsis* viszont már egy sor ilyet tartalmazott: a végrendelet- és a pénzhamisításról szólt. A törvénynek a büntetőjog egésze szempontjából talán az volt a legfontosabb szerepe, hogy – noha nem határozta meg egészen pontosan a *falsum* körébe sorolható összes cselekményt, mégis – olyan tényállásoknál, amelyeknél esetleg korábban kétséges lehetett, hogy közüldözés alá esnek-e, a későbbi korokra is kiható módon, tartósan rögzítette az eljárás módját és az alkalmazható büntetéseket, vagyis ezzel együtt azt, hogy – mai fogalmaink szerint – a cselekmény végső soron a büntetőjog területére tartozik. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy ezekben az esetekben civiljogi kereseteknek nem volt többé helye.²²⁸

Az eljárás a Sulla által felállított hat prétori különbíróóság egyike előtt zajlott, minden bizonnyal ez volt kompetens a *falsum* eseteiben eljárni. Maga az eljárás menete nem mutatott eltérést a korban szokásos módtól.²²⁹

A *lex Corneliá*ban foglalt cselekmények elkövetőit a törvény az Itáliából való száműzetéssel fenyegette.²³⁰ Ennek helyébe később a magasabb státuszúak tekintetében a súlyosabbnak számító deportáció (kényszerlakhely kijelölésével, őrizet alatt) melletti vagyonelkobzás lépett, ha pedig a cselekmény kisebb súlyú volt, a vagyon felének elvesztése és élethosszig tartó relegáció (ami a kitasítás enyhébb formája), de ismert volt a becsületvesztés büntetésként való alkalmazása is.²³¹ Az alacsonyabb rendűeket kényszermunkával, sőt akár halálbüntetéssel is sújthatták, a rabszolgákra mindig az utóbbi vonatkozott.

A *lex Corneliá*ban szereplő *falsum* a benne foglalt cselekmények vonatkozásában hosszú időn keresztül irányadóvá vált, hiszen a törvény hatályban maradt egészen a jusztiniánuszi korig, azonban a gyakorlat, illetve a jogtudomány a törvényben szereplő felsorolást jelentősen kitágította.²³² Mommsen ezzel kapcsolatban megjegyzi továbbá azt is, hogy míg a legtöbb eset, amit a törvény tartalmaz, a „hamisítás” körébe esik, vannak egynémelyek, amelyekre a kifejezést annak ellenére sem lehet alkalmazni, hogy tartalmilag megegyeznek egy *falsum*nak tekintett cselekménnyel, másrészt pedig a fondorlatos csalások

²²⁷ MOMMSEN 1899. 669. p.

²²⁸ Uo. 670. p.

²²⁹ Uo. 677. p., HUPE 1971. 1061. p.

²³⁰ SÁRY 2002. 141. p.

²³¹ A számkivetés különféle formáiról lásd ZLINSZKY 1995. 92–93. p.

²³² ZLINSZKY 1995. 134. p., MOMMSEN 1899. 667. p., SÁRY 2002. 142. p., SCHAFFSTEIN 1978. 286. p.

végtelen halmazából a törvény maga is csak a legveszélyesebbnek tartott eseteket emelte ki. Álláspontja szerint az előbbieket miatt a *falsum* a római jogban (e törvényből és az ennek továbbfejlesztéseként létrejövő tényállásokból kiindulva) tulajdonképpen nem is tekinthető egy fogalmilag tökéletesen körülhatárolt bűncselekménynek, hanem csupán egy olyan „perbeli egységnek”, elnevezésnek, amely címe alatt deliktuális eljárást lehetett indítani.²³³

A fejlődést összegezve a *Digesták* korábban említett könyvei az eredeti tényállásokon kívül már egy sereg cselekményt idesoroltak. Ezeket közös jellemzők alapján, illetve aszerint szokás osztályozni, hogy a Sulla törvényében szereplő esetek melyikéhez tartoztak már kezdetben, illetve ezek melyike bővült tovább. Talán azért, mert maga a *lex Cornelia* szövege nem maradt fenn, és tartalmát, rendelkezéseit utóbb, a jusztiniánuszi kodifikáció eredményei alapján lehetett rekonstruálni,²³⁴ a szakirodalomban szereplő, a *falsum* körén belüli magatartásokra vonatkozó csoportosításmód nem teljesen egységes.²³⁵

Mommsen felosztásából kiindulva, de kis korrekcióval élve, az alábbi besorolás tűnik a leglogikusabbnak. Figyelembe véve, hogy a *lex Cornelia* eredendően nem tartalmazott mást, mint a végrendelet-hamisítás és a pénzhamisítás cselekményeit, ezek és ezek „direkt” kiterjesztései – ahogyan később még nevezték *falsum verum* és *quasi falsum*²³⁶ – (végrendelet-hamisítás, okirathamisítás, pénzhamisítás és más nemesfémmel kapcsolatos visszaélések) mint *falsum* szűkebb értelemben, különválasztandók a *lex Corneliának* az alaptényállásaitól eltérő magatartásokra való kiterjesztéseitől (perbeli és ügyvédi vétségek, rokonság és rang tettetése, hamis mértékek és súlyok használata) – a *falsum* tágabb értelemben. Mindezekről pedig teljesen elkülönítve, újabb egységnek veszem azokat a cselekményeket, amelyek nem hozhatók összefüggésbe a *lex Corneliával*, elsősorban a prétori működés következtében váltak deliktummá, így a *calumniát*, a *dolust*, a hitelezők kijátszását és végül a *stellionatust*.

A *falsum* szűkebb értelemben

Az egyes esetcsoportokat (a kiterjesztésekkel együtt) tehát sorra véve, az első körbe tartozott a végrendelet-hamisítás, illetve az okirathamisítás. Mindjárt érdemes hozzátenni, hogy az egyéb köz- vagy magánokiratokkal való visszaélésekre csak egy principátus kori *senatusconsultum* terjesztette ki a végrendelet-hamisításra

²³³ MOMMSEN 1899. 667. p.

²³⁴ SÁRY 2002. 133–134. p.

²³⁵ MOMMSEN 1899. 669–681. p., ZLINSZKY 1995. 134–136. p.

²³⁶ ZEDLER, Johann Heinrich (szerk.): *Grosses Vollständiges Universal-Lexikon*. 9. Band. Halle und Leipzig, 1732. 193–194. p.

vonatkozó intézkedéseket, noha ezek esetén a büntetés enyhébb volt.²³⁷ Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a rómaiaknál a végrendeletet különös tiszteletet lengte körül, a magánosok viszonyai között ennek tulajdonították a legnagyobb erőt,²³⁸ nem véletlen tehát, ha ennek a védelme büntetőjogi szempontból is kitüntetett helyen szerepelt.

A végrendelet-hamisítás Sulla idejében még csupán a *testamentum per aes et libram* tanúsítására szolgáló viasszal bevont táblák hamisítását jelentette, hiszen magát a formális aktussal végbemenő végrendelezést meghamisítani fogalmilag kizárt.²³⁹ E körbe a hamis táblák készítésén, ezek lepecsételésén kezdve (a hamis pecsét készítésének és felhasználásának egyes külön momentumait ide nem számolva) egészen a végrendelet eltitkolásáig, tizenkét különféle magatartás volt sorolható, amelyek némelyike a másikat eleve feltételezte (pl. a más tábláin szereplő szöveg részleges vagy teljes kitörlését meg kellett, hogy előzze a táblák jogellenes elvétele és annak jogtalan felnyitása, a rajta lévő pecsétek eltávolítása).²⁴⁰ Ezek a rendelkezések a végrendeletre mint okiratra azóta vonatkoztak, amikor a viaszostáblák már nem csupán a *mancipatio* megtörténtének és a *nuncupatio* tartalmának bizonyítékaként álltak, hanem Antonius Pius császár öröklési jogi rendelkezésének következtében önmagukban véve civiljogi erővel bíró végrendeletnek minősültek.²⁴¹ Így ettől kezdve a szóvalós értelmében is van létjogosultsága a végrendelet-hamisítás kifejezésnek.²⁴²

A *senatusconsultum Libonianum* (Kr. u. 16.) mindazokat az írnokokat, akik a testamentumba saját maguk javára szóló juttatást felvettek, szintén a hamisítók büntetésével fenyegette. E rendelkezést Claudius egyik ediktuma is tovább cizellálta, így büntetendő volt az a személy is, akinek a javára a hatalma alatt álló írnok (rabszolgája, fia) rögzített intézkedést.²⁴³ Kivételt képezett, ha a juttatást a végrendeletet tevő saját kezűleg megerősítette.²⁴⁴

²³⁷ ZLINSZKY 1995. 135. p., MOMMSEN 1899. 672. p. Sály említ olyan véleményt, miszerint Sulla törvénye eleve vonatkozott volna mindenféle okirathamisításra, de jelzi azt is, hogy nem áll rendelkezésre ezt kétséget kizáró módon alátámasztó forrás. SÁRY 2002. 142. p.

²³⁸ Quintilianusra és Ciceróra hivatkozva SÁRY 2002. 132. p.

²³⁹ Uo. 8. p.

²⁴⁰ Sály Pál részletesen ismerteti ezeket az eseteket, amelyek felsorolásszerűen a következők: hamis táblák készítése, hamis táblák lepecsételése (ezzel kapcsolatban a hamis pecsét készítése és felhasználása), hamis táblák hitelesítése a nyilvánosság előtt, más tábláinak jogellenes elvétele alattomban, más tábláinak elrablása, elrejtése, valódi táblák hamisakkal való kicserélése, az okirat jogtalan felnyitása a pecsétek eltávolítása által, a jogtalanul felnyitott okirat tartalmának mással való közlése, a felnyitott táblák szövegének részleges meghamisítása, a teljes szöveg megsemmisítése, végül a végintézkedés eltitkolása. Uo. 134–136. p.

²⁴¹ Uo. 142. p., P. SZABÓ Béla: *Segédanyag a római öröklési jog tanulmányozásához*. Budapest, 2012. Szent István Társulat, 31. p., MARTON 1960. 272. p.

²⁴² SÁRY 2002. 8. p.

²⁴³ Uo. 142. p.

²⁴⁴ ZLINSZKY 1995. 135. p.

Meg kell említeni, hogy ezeket a cselekményeket csakis tudatosan, csalárd szándékkal (*sciens dolo malo*) lehetett elkövetni, vagyis a véletlen rongálás, megsemmisítés nem volt büntetendő, és gondatlanság esetén is csupán dologrongálásért felelt az elkövető.²⁴⁵

A pénzforgalom védelmében születtek meg azok a rendelkezések, amelyek a nemesfémekkel és a pénzzel kapcsolatos tisztességtelen eljárásokat szabályozták; először valószínűleg Marcus Marius Gratidianus *praetor* idején.²⁴⁶ Ő volt az, aki hivatalos állami pénzvizsgáló szerveket állíttatott fel, amelyeknél a korábban a gazdasági életben bizonytalanságot okozó csökkentett ezüsttartalmú *denarius*okat újra teljes értékű pénzre cserélték ki.²⁴⁷ A *praetor* ediktuma keresetet adott a sértetteknek ama személyek ellen, akik a csökkentett értékű pénzzel megkárosították őket. Ez tehát még magánüldözést jelentett.²⁴⁸ A *lex Cornelia* azonban már nyilvánosan üldözendőnek mondta ki a pénzhamisítást, s a törvény alapján büntetendő volt az olyan ötvözet készítése, amelyet értéktelenebb fémnek az aranyrúdba olvasztása által hoztak létre. Abban az időben az arany pénzérmék nem voltak széles körben elterjedtek, a forgalomban elsősorban a súly szerint meghatározott aranyrudak voltak használatban. Ezért a szakirodalomban a többségi vélemény abban a kérdésben, hogy vajon Sulla törvénye már kiterjedt-e az arany pénzérmék hamisítására, arra hajlik, hogy az eredeti szabály még csupán a rudakba öntött arany ötvözéssel történő értékcsökkentésére és az ezüstpénzek hamisítására vonatkozott.²⁴⁹ A tulajdonképpen értéktelen ónból vagy ólomból készült érmék törvényes fizetőeszközként való forgalomba hozatala szintén pénzhamisításnak minősült, és később idetartozott az állami pénz utánzása akkor is, ha az így készült érmék értéke egyébként azonos volt a hivatalos pénzével.²⁵⁰ Mivel a mulasztásos bűncselekmények kialakítását a császárkori büntetőjogi fejlődésnek tudják be, ezért minden bizonnyal későbbi analógia alapján esett a pénzhamisítókkal egy tekintet alá az a személy, aki nem akadályozta meg az ilyenek ténykedését, esetleg tudván, hogy a pénz hamis, azt mégis felhasználta, forgalomba hozta, és az is, aki a birodalom valódi pénzét visszautasította.²⁵¹ Természetesen a későbbi rendelkezések már az aranyérmékre is kiterjesztették a törvény hatályát, továbbá a pénzcsontításról is szóltak. Utóbbi ténykedéseket (a pénz súlyának és így értékének pl. vakarás, dörzsölés útján való csökkentését) vélhetően a *lex Iulia*

²⁴⁵ SÁRY 2002. 136–137. p.

²⁴⁶ Uo. 138–139. p., MOMMSEN 1899. 673. p.

²⁴⁷ SÁRY 2002. 138. p.

²⁴⁸ Uo. 139. p.

²⁴⁹ MOMMSEN 1899. 673. p., SÁRY 2002. 139. p.

²⁵⁰ MOMMSEN 1899. 673. p., ZLINSZKY 1995. 135. p.

²⁵¹ SÁRY 2002. 140., 143. p., MOMMSEN 1899. 674. p.

de peculatu rendelte a *lex Cornelia* alapján büntetni.²⁵² A pénzváltásokkal összefüggő üzérkedés visszaszorítása miatt a császárkorban az aprópénz forgalmára is vonatkoztak rendeletileg hozott szabályok, illetve tilalmak. A pénzhamisítást Constantinstól kezdve már úgy tekintették, mint a *magistratus*t illető hatáskör jogtalan kisajátítása, s ezért felségsértésnek számított, amelyet vagyonelkobzással, illetve minősített halálbüntetéssel sújtottak. A pénzhamisítás szigorú megítélését tükrözi az is, hogy az emiatti marasztaló ítélettel szemben sem kegyelmezésnek, sem fellebbezésnek nem volt helye.²⁵³

A *falsum* tágabb értelemben

A császárkorban terjesztették ki a *lex Cornelia* hatályát a fent említett, a végrendelet-, illetve pénzhamisításhoz kapcsolható cselekményeken túl további magatartásokra. Ezek kevésbé kapcsolódtak az eredeti *falsum* tényállásokhoz, de a különféle későbbi jogforrások a *lex Cornelia* büntetéseit rendelték rájuk alkalmazni.

Az egyik csoportot röviden az igazságszolgáltatás rendje ellen elkövetett tetteként lehet aposztrofálni, ideértve a hamis tanúzást is,²⁵⁴ más szerzők ezeket összefoglalóan perviteli és ügyvédi büntetteknek nevezik.²⁵⁵ Ezek körébe számos tényállás tartozhatott, amelyeket akár a pert eldöntő bíró, akár a felek vagy képviselőik, illetve a perben közreműködő tanúk is elkövethettek. A bírákon kezdve, nem csupán az minősült bűncselekménynek, ha a vesztegetést (akár egy bizonyos ítélet kimondásáért, akár annak meg nem hozataláért) elfogadta, hanem ha külső hatástól függetlenül is úgy hozott határozatot, hogy a világos törvényt, császári rendeletet szándékosan figyelmen kívül hagyta. Természetesen a vesztegető személy szintén büntetésre számíthatott. A *lex Iulia de ambitu* (Kr. e. 18) még azt is az *ambitus*nak megfelelő pénzbírsággal fenyegette, ha a per folyamán idején bármely peres fél valamely esküdt házába belépett.²⁵⁶ Mind az aktív, mind a passzív vesztegetés vonatkozhatott az ítéelőkön kívül a perben szereplő vádlóra, tanúra (vádemeléért vagy vád elejtése miatt, „megfelelő” vallomás tétele vagy a tanúvallomás visszavonása érdekében). A *lex Cornelia* kiterjesztéseképpen azt a tanút is büntették, aki jobb tudomása ellenére – vesztegetéstől függetlenül is – hamisan nyilatkozott. Sajátos volt az az eset, amikor

²⁵² SÁRY 2002. 140–141. p.

²⁵³ Uo. 143. p., MOMMSEN 1899. 674. p., ZLINSZKY 1995. 135. p.

²⁵⁴ SÁRY 2002. 143. p.

²⁵⁵ MOMMSEN 1899. 674–675. p., ZLINSZKY 1995. 135–136. p. A német szakirodalomban a *Rechtspflegedelikte* kifejezés is használt. HUPE 1971. 1061. p.

²⁵⁶ D. 48, 14, 1, 4. E magatartás azonban ettől még nem tartozott az *ambitus* körébe. MOMMSEN 1899. 675., 872. p.

valakik társul szövetkeztek egy ártatlan személy megrágalmazása céljából.²⁵⁷ Szintén e bűncselekményi körbe sorolták, ha a képviselő a féltől kapott okmányokat a peres ellenfél részére kiadta – végső soron ezzel ügyvédi titkot is sértett, bár ezt még nem nevezték így.²⁵⁸ A letéteményes ehhez hasonló, és szintén eszerint büntetendő cselekménye volt, ha a két fél által közösen letétbe helyezett okiratot kiadta az egyiknek. A fenti rendelkezések analógiájára szintén tilalmas volt házasságtörési perben vagy nem főbenjáró büntetőperben a vád képviselőjével kiegyezni. Magát a peres felet azonban nem büntették a *lex Corneliára* hivatkozva valótlan perbeli előterjesztéseiért.²⁵⁹

Ahogy az absztrakció nyomán a *falsum* fogalma folyamatosan szélesedett, számos más, hamissággal elkövetett cselekményt is a sullai törvénynek megfelelően ítélték meg. Ezeket a későbbiekben már a *qasi falsum* elnevezéssel is illetni szokták.²⁶⁰ Így rokonság vagy magasabb rang, hivatal, katonai státusz színlelését, hamis útiokmányok használatát.²⁶¹ Idesorolták a gyermekcserét, pontosabban az „alátolt gyermek” esetét, azaz, ha valakire ráfogták, hogy egy gyermek tőle származik, továbbá egyéb családi kapcsolatok tettetését jogellenes haszonszerzés céljából. Nem tartozott viszont ide a szabadnak születés és a *civitas Romana* jogállás színlelése, mivel az utóbbit a köztársasági időben a *lex Cornelia* biztosan nem érintette.²⁶²

Szintén a kiterjesztések következtében került e csoportba a hamis mértékek, súlyok használata. A köztársaság idején a hatósági alkalmazottat vagy községi megbízottat hamis mértékek és súlyok alkalmazásáért vagyona feléig terjedő bírsággal fenyegették, így ezt a *delictumot* utóbb Traianus a *lex Cornelia* szerint rendelte büntetni, ami már súlyosabb szankciót is jelenthetett. Ugyanígy minősült a nyilvános használatra rendelt (kihelyezett) mértékek és súlyok meghamisítása. A büntető kereset viszont nem volt indítható az ellen, aki hamis súlynak vagy mértéknek pusztá használója.²⁶³

Összefoglalva tehát, a jusztiniánuszi jogban már a *falsum* körébe sorolták a végrendelet-hamisítást, az okirathamisítást, a pénzhamisítást és más nemesfémekkel kapcsolatos visszaéléseket, továbbá kiterjesztőleg a perbeli és ügyvédi vétségeket, a rokonság és rang tettetését, hamis mértékek és súlyok használatát. A *calumnia*, a *dolus* és a *stellionatus* szintén mutatott hasonlóságot a *falsummal*, de ezek a deliktumok – ahogyan alább látható lesz – voltaképpen a *praetor* önálló jogfejlesztő tevékenysége nyomán alakultak ki.

²⁵⁷ SÁRY 2002. 144. p.

²⁵⁸ ZLINSZKY 1995. 136. p.

²⁵⁹ Uo., MOMMSEN 1899. 674–675. p.

²⁶⁰ ILLÉS K. 1875. 299. p.

²⁶¹ SÁRY 2002. 144. p.

²⁶² ZLINSZKY 1995. 136. p., MOMMSEN 1899. 676. p.

²⁶³ MOMMSEN 1899. 676–677. p.

A *lex Cornelia* hatálya alá nem sorolt deliktumok

A következőkben azokat a csalásokat, csalárd magatartásokat kell még sorra venni, amelyekre nem terjesztették ki a *lex Cornelia* hatályát, hanem más alapon – jobbára a *praetor* ténykedésének köszönhetően – váltak büntetendővé. Ezek tehát szorosan nem hozhatók összefüggésbe a *lex Corneliával*, hanem a prétori működés következtében váltak deliktummá, és esetükben nem is teljesen e törvény szabályai szerint kellett eljárni: ezek lettek a *calumnia*, a *dolus*, a hitelezők kijátszása és a *stellionatus*.

A csalárdság megakadályozására a civiljog intézményei között kifejezetten erre irányuló külön kereset nem létezett, ezért csak akkor lehetett fellépni, ha arra speciális deliktuális kereset állt rendelkezésre (pl. lopás), vagy ha a felet például egy konkrét szerződéssel kapcsolatban csalták meg, mert ilyenkor mód volt az adott keresetforma esetleges módosítására. Aki előtt nem állt nyitva valamely ediktumban szereplő külön kereset, annak a részére a *praetor* nem volt köteles jogi segítséget nyújtani, de ettől függetlenül jogában állt ezt megtenni. Ahol tehát az ediktumon alapuló deliktuális és nem deliktuális keresetek mintegy „felmondták a szolgálatot”, és nem volt olyan szabály sem, aminek a kiterjesztésével lehetett volna élni, de mégis méltányosnak mutatkozott jogi eszközökkel segítséget nyújtani, ott a *praetor* egyéb módon avatkozott közbe. Ilyen megoldás lehetett egy saját kereset bevezetése.

A *calumnia* ebben az értelmében *praetor* által bevezetett privátdeliktum volt, aminek a lényege pénz (érték) elfogadása annak ígérete fejében, hogy valaki ellen pert indítsanak, vagy pedig a már folyamatban lévő pert a másik hátrányára befolyásolják, de a büntetendő magatartás akár abban is megnyilvánulhatott, ha valaki az anyagi ellenszolgáltatás, vagy annak ígérete fejében a pereskedéstől távol maradt. Ezt végső soron perbeli vesztegetésnek (*Prozessbestechung*) lehetne nevezni. A deliktum lényege tehát az, hogy elkövetője anyagi ellenszolgáltatásért vagy annak ígéretéért a sértettet zaklatja a perben, vagy még inkább a perrel, vagyis a jogsértés a perlekedéssel, tágabb értelemben pedig az igazságszolgáltatással kapcsolatos.

A tágabb értelemben vett *falsum* köréből a *calumniához* tartalmilag legközelebb a perbeli (és ügyvédi) vétségek álltak. Az utóbbiaknál közös volt, hogy e cselekmények javarészt kimondottan az igazságtalan ítélet meghozatalára irányultak, és emiatt rendelték őket büntetni,²⁶⁴ míg a *calumniánál* csak általában volt arról szó, hogy csalárdul jártak el a pereskedés kapcsán, és a magatartás inkább azt célozta, hogy a beperelt félnek bosszúságot, kellemetlenséget

²⁶⁴ Uo. 678. p.

okozzanak vele. Ez annyiban tért tehát el a *falsum*hoz sorolt perviteli büntetektől, hogy általában mindenféle egyéb perbeli zaklatást átfogott.

Másik különbség a megítélés szempontjából, hogy míg az előbbiben foglalt tettek voltaképpen közbűncselekménynek minősültek, a *calumnia* magánbűncselekménynek számított, vagyis az emiatt induló eljárásban a vádló az lehetett, akinek ezáltal kárt okoztak, míg a vádlott az, akit megvesztegettek, aki a vesztegetési összeget elfogadta.²⁶⁵ Sajátos, hogy abban az esetben, ha valaki azért ígért vagy adott pénzt másnak, hogy az ne indítson pert, ezzel ő maga is csalárdul viselkedett, ám ez nem volt akadály annak, hogy a másikat *calumnia* miatt perelje. Az eltérés a lehetséges büntetésben is megmutatkozik: a vesztegetési összeg elfogadása a *furtum manifestum*mal esett egy tekintet alá, ezért az összeg négyszeresében marasztalták az elkövetőt, egy éven túl pedig – más prétori deliktumokhoz hasonlóan – már csak egyszeres összeget lehetett követelni. A *calumnia* keresete az örökösökre csak a gazdagodás erejéig terjed ki. Emellett a deliktuális kereset mellett, amelyet tehát a sértett indított a pénz elfogadója ellen, a vesztegetési összeget nyújtó személy is felléphetett és visszakövetelési jogát érvényesíthette; azonban ez nem volt deliktuális kereset, és elesett tőle, ha becstellenül járt el.²⁶⁶

A *lex Remmia de calumniatoribus* már jogszabályban írta elő, hogy részüljön súlyos büntetésben az, aki hamis vádat emelt más ellen.²⁶⁷ Noha nem tudni pontosan, mikor lépett hatályba ez a *lex Remmia*, a római jogászok azt feltételezik, hogy már a Kr. e. 1. században (Cicerót megelőzően, aki hivatkozott rá) érvényben volt, és vélhetően Kr. e. 91-ben keletkezhetett, majd kiegészült a császárkorból származó *senatusconsultum Turpillianum*mal, amelynek keletkezési ideje Kr. u. 61. A *lex Remmia* eredeti szövege a források hiánya miatt nem rekonstruálható.²⁶⁸

A civiljog eredetileg néhány szabálytól eltekintve (pl. *patronus* becsapása, hűtlen gyám esete, később a *minor* sérelmére történő elkövetés) nem büntette a megtévesztéssel okozott károkozást, azonban a *praetor* a felperes *dolosa* esetén kifogást adott az alperesnek (*exceptio doli*). Ezért azután inkább formai, mintsem tartalmi újításnak minősült, hogy a köztársaság utolsó szakaszában Kr. e. 66-ban Aquilius Gallus jogtudós *praetor* felvette az edictumba az erről

²⁶⁵ Vannak, akik a *calumniát* a *lex Remmia* értelmében a *delicti publici* körében helyezik el. HAMZA GÁBOR: La *lex Remmia de calumniatoribus*. (In Monografías de la Universidad de Santiago de Compostela 95. Santiago de Compostela, 1984.) *Acta Juridica. A Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Közleményei*, 1988. 1–2. sz. 265. p.

²⁶⁶ MOMMSEN 1899. 678. p.

²⁶⁷ SÁRY 2011. 189. p.

²⁶⁸ HAMZA 1988. 264–265. p., WIRTH-DUNCAN, Bettina: *Rechtsberatung in der römischen Antike. Von der Ehrentätigkeit zum Beruf*. Münster–Hamburg–Berlin–Wien–London, 2020. LIT Verlag, 120. p.

elnevezett kiegészítő keresetet (*actio de dolo*) a csalárd, fondorlatos károsítók megtorlására.²⁶⁹ Ez a kártérítésen túl azzal a következménnyel is járt, hogy *infamia* sújtotta a marasztaltat, azonban nem tartozott hozzá egyéb büntetés.²⁷⁰ A fogalom későbbi kiszélesedésével, amely már mindenféle tisztességtelen magatartást magába foglalt, voltaképpen minden jogtalanság esetén, amire nem létezett önálló – deliktuális vagy nem deliktuális – kereset, orvoslási mód, ezt lehetett alkalmazni (kivéve az erőszakot, amire ott volt az eredeti állapot helyreállításának és az abból kifejlődött jogi eszközöknek a lehetősége). A *magistratus* szerint az orvoslást érdemlő speciális tényállás tisztázása az esküdtek feladata, a jogkérdésben pedig maga a *magistratus* dönt. Ez a prétori kereset sok tekintetben a magánjogi keresetekkel állítható párhuzamba, hiszen egyszeres összegre megy, de büntető jellegét aláhúzza, hogy csak egy éven belül indítható, infámiával jár, és az örökösöktől csak gazdagodás követelhető.²⁷¹

Nem minden szerző említi e körben a hitelezők kijátszását, ami azonban eredendően szintén prétori deliktum volt (*fraus creditorum*) és büntetőeljárással fenyegette az illetet elkövető adóst.²⁷² Pedig maga a *fraus* fogalma is rokon a *dolusszal*: csalárd kijátszást, megtévesztést, cselvetést jelentett.

Végül a császárkorban, nagyjából 200 körül, nem törvény folytán, hanem a jogtudomány és mindenekelőtt a bírósági gyakorlat által kialakított fogalomként jelent meg a *stellionatus*.²⁷³ Mint ahogyan a *dolus* prétori keresete a magánbűncselekmények mellé járult, tulajdonképpen úgy lépett a csalással megvalósuló közbűncselekmények mellé kiegészítésképpen a *stellionatus*. Processzuális értelemben egy különleges, kiegészítő büntetőkeresetről van szó, amelyet tehát akkor alkalmazhattak, ha valamely tényállás nem volt illeszthető a *crimina falsi* körébe, sem pedig egyéb *crimen ordinarium*nak nem volt megfeleltethető.²⁷⁴

A *stellionatus*t elemző auktorok többsége annak jusziniánuszi jogban rögzített fogalmából, a *Digesták*ban megjelenő alábbi általános meghatározásából indul ki:²⁷⁵ „Stellionatus autem obici posse his, qui dolo quid fecerunt, sciendum est, scilicet si aliud crimen non sit, quod obiciatur: quod enim in privatis judiciis est de dolo actio, hoc in criminibus stellionatus persecutio. Ubi cumque igitur titulus criminis deficit, illic stellionatus obiciemus.” (D 47, 20, 3, 1) Ezt azután kiegészítik azokkal az esetekkel, amelyeket a források – mind a *Digesták*, mind a *Codex* – tartalmaznak, így téve kazuisztikussá a fogalmat.

²⁶⁹ FÖLDI–HAMZA 2021. 573–574., 484–485. p., HUPE 1971. 1062. p.

²⁷⁰ HUPE 1971. 1062. p.

²⁷¹ MOMMSEN 1899. 678. p., MARTON 1960. 228. p., ZLINSZKY 1995. 153. p.

²⁷² MARTON 1960. 228. p., ZLINSZKY 1995. 154. p.

²⁷³ ANGYAL 1939. 6. p., SCHAFFSTEIN 1978. 284. p., MOMMSEN 1899. 680. p., HUPE 1971. 1062. p.

²⁷⁴ HUPE 1971. 1062. p.

²⁷⁵ SCHAFFSTEIN 1978. 284. p.

Idetartozott a már megfizetett adósság újbóli követelése (D 17, 1, 29, 5), további eset volt valamely dolognak az ismételt elzálogosítása, úgyszintén eladása (D 13, 7, 6, 1; D 13, 7, 36, 1; D 47, 20, 3, 1; C 34, 1, 2, 4).²⁷⁶ A római jogban eredetileg ugyanis nem volt kielégítően biztosítva az, hogy az egyik hitelező tudjon a másíkról, és így a dolog többszöri elzálogosítása bekövetkezhetett, és csak a posztklasszikus korban rögzítették azt a szabályt, hogy a nyilvánosság előtti elzálogosításnak elsőbbsége volt a nyilvánosság kizárásával történttel szemben, majd pedig *stellionatus*nak minősítették annak az adósnak a cselekményét, aki elhallgatta, hogy a dolgot másnak már lekötötte.²⁷⁷ A zálogszerződéssel kapcsolatos csalás egy további módja lehetett, amikor valaki nem a saját dolgát kötötte le zálogként, azt állítva, hogy a dolog az övé.²⁷⁸ Fontos megjegyezni, hogy az utóbbi esetekben annak megítélésakor, hogy történt-e bűncselekmény, számított az, hogy vajon az adós tudta-e, hogy a dolog másé, vagy hogy már fennáll rajta valakinek zálogjoga, ugyanis amennyiben erről nem volt tudomása, nem valósult meg bűncselekmény.²⁷⁹

Van szerző, aki a hamis eskü általi gazdagodást is idesorolta. A hamis esküt önmagában ugyan nem büntette a római jog, de ha azért tették, hogy vagyongyarapodást érjenek el általa, akkor *stellionatus*nak számított.²⁸⁰

A *stellionatus* büntetése nem volt rögzítve, hanem az egyes konkrét esetek mérlegelésétől függött, azonban a kényszermunkánál súlyosabb büntetés ennek körében nem ismert, emellett infámiával is járt. Az e címen induló eljárást nem a magánjogi perek mintájára, hanem vádeljárás keretében folytatták le, de mivel törvényi jogalapja hiányzott, a *stellionatus* nem minősült ún. *crimen legitimum*nak, vagyis köztörvényes bűncselekménynek.²⁸¹

Az áttekintés végén az a megfigyelés emelendő ki, hogy e csoportosítás szerint a *stellionatus* valahol a *falsum* környékén gyökerezett, ám azon túlmutatott, pontosabban akkor használták, ha a cselekmény hamis, csaló jellegű volt ugyan, de a *falsum*hoz a fennálló szabályok szerint nem tartozott. Egyes szerzők még azt is megjegyzik, hogy akkor volt alkalmazható a *stellionatus*, ha sem a *falsum* sem a *furtum* körébe (amelyhez testi dolog és *contrectatio* kívántatott meg) nem lehetett a magatartást sorolni.²⁸² Röviden: amikor ez a tényállás megjelent a római jogban, egyértelműen szubszidiárius volt.²⁸³

²⁷⁶ Uo. 285. p.

²⁷⁷ FÖLDI–HAMZA 2021. 452. p.

²⁷⁸ SÁRY 2011. 188. p.

²⁷⁹ Uo.

²⁸⁰ MOMMSEN 1899. 681. p.

²⁸¹ Uo. 680–681. p. (D 47, 20, 3, 2)

²⁸² ILLÉS K. 1875. 299. p.

²⁸³ Ezt erősíti meg például SÁRY Pál is. SÁRY 2011. 188. p.

A *stellionatus* a középkori és újkori Európa büntetőjogában

Az egyházi büntetőjog nem vette át a csalás önállósult fogalmát, de léteztek olyan csalárd magatartások, amelyeket büntetni rendelt, például a hamis mértékekkel való visszaélést, vagy az élelmiszer-hamisítást.²⁸⁴ A *Corpus Juris Canonici* szerint (Augustinusra hivatkozva) egyébként úgy tartották, mindkettő bűnös, az is, aki az igazságot eltitkolja, és úgyszintén, aki hazugságot mond: „Uterque reus est, et qui veritatem occultat et qui mendacium dicit.”²⁸⁵ Általában ez a maxima volt a kiindulópontja a csalárd magatartások megítélésének, ami nagyjából össze-cseng a témában talán legtöbbet hivatkozott, már idézett Paulus-mondattal.

A régi germán jogban vitatott e cselekményeknek megfelelő tethető deliktumok rendszere. Egyes álláspontok szerint a hamisítást, csalást és a titkon elkövetett lopást egyenlőnek tekintették, míg mások úgy vélték, azt, amit a római jog *falsum*ként ismert, három megjelenési formában lehet felismerni: szóban, írásban és dolgokban, azaz ilyen módokon valósulhatott meg.²⁸⁶ A romanizált germán népjogok a *falsum*ra vonatkozó rendelkezéseiket közvetlenül a római forrásokból vették át, azonban a kazuisztikát szűkítették, és esetenként bizonyosakat kivettek a közbüntetés alól.²⁸⁷ Ezzel együtt pedig az a sajátosság és félreismerhetetlen (és igen korai) tendencia is megfigyelhető, hogy a vagyoni kár okozása egyik eleme lesz a *falsum* fogalmának. Ez különböző módokon valósult meg az egyes kódexekben, például olyan utalással, amely az idesorolt bizonyos deliktumok esetén egyértelműen rendelkezett a harmadik személynek okozott károk megtérítési módjáról, vagy arról, hogy a vagyoni büntetés fele részben az uralkodónak, másik felében viszont annak járt, „akit az illet”, vagyis jóvátételként szolgált. Másutt a cselekmény (pl. a jogszolgáltatásba való beavatkozás) csak akkor volt büntetendő, ha azt károsítás szándékával, vagy nyereségvágyból követték el. Mindezekből azt szűrte le a szakirodalom, hogy ez a joganyag csak formailag, objektív ismérvekben támaszkodott a régi római jogi *falsum*ra, míg szubjektív elemeiben már inkább a minősített csalási esetekről volt szó, sőt mint egy szokatlan különleges tényállás is megjelent az ún. *Urkundenbetrug* esetében.²⁸⁸ Ez tartalmilag (ma) annyit jelent, hogy a tettes a csalás elkövetéséhez

²⁸⁴ ANGYAL 1939. 6. p.

²⁸⁵ Uo., *Corpus Juris Canonici emendatum et notis illustratum Gregorii XIII. Pont. max. jussu editum. Libro VII. Decretalium et Jo. Pauli Lancelotti Institutionibus adauctum. Accesserunt loci communes uberrimi et indices titulorum canonumque omnium summa diligentia ac nova methodo concinnati.* Tomus Primus. Coloniae Munatiana, MDCCXVII. [1717] Impensis E. et J. R. Thurnisiorum Fratrum, 578. p.

²⁸⁶ HUPE 1971. 1060. p.

²⁸⁷ A *Lex Romanae Visigotorum* példáját említi Hupe. Uo. 1062. p.

²⁸⁸ Uo. 1062–1063. p.

hamis okiratot használ fel. Az önálló bűncselekményként kezelés azért sajátos, mert ezt a magatartást általában az okirathamisítás körébe tartozónak tekintették.

A csalást a legtöbb germán népjog a teljességet nélkülözően dolgozta ki, és általában a római jogi *falsum* és *stellionatus* mint különös magánjogi tényállások éltek tovább, anélkül hogy az eredeti római jogi megközelítésekből sokat áttemeltek volna, sőt a legtöbb esetben a *stellionatus* kifejezés már el is tűnt a jogkönyvekből. Ez annyit is tesz, hogy e jogok speciális magánjogi igényt adtak a csalárdul vagyonában megkárosított áldozat számára, aki az összeg dupláját követelhetette jóvátétel gyanánt, mindazonáltal ez nem a *dolus* civiljogi keresetének átvételét jelentette. Természetesen az is hozzájárult az egyes intézmények átalakulásához, hogy a római jog és annak ismerete is egyre inkább kezdett elhalványodni a germán népjogok által uralt területeken, noha maguk a kifejezések, mint például a *dolus*, *fraus* vagy *cupiditas* gyakran előfordultak, nyilván más-más tartalommal, pontos definiálás nélkül. A római jogból származó *crimina falsi*, a *stellionatus*, illetve az *actio de dolo* olyan alakzatokká olvadtak össze, amelyek már csak igen csekély hasonlóságot mutattak az eredeti fogalmakkal.²⁸⁹

A glosszátorok és a posztglosszátorok elsőként dolgozták ki a *falsumra* vonatkozó tanítást, amelyben sikerült a római jogi *crimina falsi* alatt tárgyalt eseteket egy egységes fogalom alá vonni. Így a doktrína már a *crimen falsi*ről szólt, egyes számban, amely azokat az eseteket is magába foglalta, amelyek a római jogban a *stellionatus*hoz tartoztak. Hozzájuk (a legistákhoz és a kommentátorokhoz) köthető az a felfogás, hogy a *falsum* lényege mindenekfelett – Paulus idézetéből kiindulva – az igazság vagy valóság elferdítése (*mutatio veritatis*), és ez jellemzi a *stellionatust* is.²⁹⁰ (Az igazságot ezekben az összefüggésekben, és a későbbiekben is, természetesen logikai értelemben és nem mint ontológiai fogalmat kell érteni. Tehát a problémakör vizsgálata során arról van szó, hogy a valóság ellenőrizhető tényei és az erről szóló állítások megfelelnek-e egymásnak.)

Érzésem szerint Schaffstein ragadta meg legjobban a kérdést, amikor a *stellionatus*ról írt tanulmányában a jogfejlődést a fogalom meghatározása szempontjából a közönséges jog kialakulásának kezdetétől a 19. századig tartó korszakban négy szakaszra osztotta, azzal a megjegyzéssel, hogy természetesen ezek között átfedés is volt, azaz nem lehetséges e fázisoknak az egymástól való teljesen éles elhatárolása. Azt is rögzítette, hogy ennek során az alapkérdés minden egyes időszakban a *stellionatus* és a *falsum* egymáshoz való viszonya volt.²⁹¹ A nagyobb csoportot ugyanis – a római jogi forrásokban foglaltakból

²⁸⁹ Uo. 1063–1064. p.

²⁹⁰ Uo. 1064. p.

²⁹¹ SCHAFFSTEIN 1978. 284. p.

kiindulva – a *crimina falsi* mint szisztematikus egység jelentette, és többé-kevésbé szorosan ehhez kapcsolódott a csalás, avagy *stellionatus*.²⁹²

Az első szakaszban a régebbi európai és a német közönséges jogban is az volt jellemző, hogy a *stellionatust* a jusztiniánuszi forrásokra támaszkodva egy szubszidiárius fogalomként fogták fel, amelyet csalárd szándékkal elkövetett rossz-hiszemű magatartásokra lehetett alkalmazni. Nem tekinthető azonban egyértelmű tényállásnak, hiszen határai meglehetősen elmosódtak voltak. Ahogyan a posztglosszátorok, úgy nyomukban a korai közönséges jog kriminalistái, ha említették a *stellionatust*, akkor átvették a római jogi fogalmakat és a jusztiniánuszi jogban fellelhető kazuisztikát, melyeket még további példákkal is kiegészítettek.²⁹³

Kérdés lehetett, hogy vajon miféle sérelmet okozott a *stellionatust* megvalósító tettes, hogy a *stellionatus* megítélése e korszakban függött-e attól, hogy vagyoni jellegű kár is bekövetkezzék. Julius Clarus Alexandrinus a fő művének tekintett *Liber V. Sententiarumban* (*Liber V. de Maleficiis*), jogi enciklopédiája 5. részében, olyan példák mellett, amelyek akár a mai csalásfogalmunk alá is eshetnének, említette a következő esetet. Toulouse-ban egy csaló egy asszony sok évvel korábban eltűnt férjének adta ki magát, így a nőt is rászedve rábírtta őt házassági kötelezettségeinek teljesítésére, s vele gyermekeket nemzett. A valódi férj később mégis hazatért, a csalót pedig lelepleződését követően *stellionatus* miatt halálra ítélték és felakasztották. Schaffstein ezzel kapcsolatban azt írja, hogy ebben az esetben sem esik szó egyáltalán vagyoni kár okozásáról, pusztán arról, hogy az elkövető súlyosan csalárd eljárásával másnak ártalmára van,²⁹⁴ mégsem szabad figyelem nélkül hagyni, hogy amennyiben csalárdsága nem derül ki, úgy a családba idegenként betolakodva a családfői szerepet és egyúttal a vagyont is elfoglalhatta volna. Ráadásul az általa nemzett gyermekek annak ellenére törvényes utódoknak (és örökösöknek) számíthattak volna, hogy nem álltak vérrokonságban az igazi férjjel. Mindezek alapján, noha az eset bemutatásából további részletek nem derülnek ki, azaz nem tudható, hogy például voltak-e esetleg a házasságból korábban született törvényes utódok, egy hasonló cselekményben vélhetően a vagyoni érdek is szerepet játszhatott, nem csupán a bizonyára csinos menyecske elcsábítása.²⁹⁵ Hozzá kell tenni, hogy Clarus az ötödik könyvben a bűncselekményeket, majd a büntetőeljárást tárgyalja, előbbieket, sajtáságos módon, betűrendben. E beosztás szerint a műben a *stellionatus* mint önálló bűncselekmény az „S” alatt nem található,

²⁹² HUPE 1971. 1060. p.

²⁹³ Uo. 284–285. p.

²⁹⁴ SCHAFFSTEIN 1978. 285–286. p.

²⁹⁵ Az ügy – annak ellenére, hogy ebben az esetben nem házasságkötésről volt szó – természetesen számos további, a köteléki jog körébe tartozó kánonjogi problémát is felvetetne, elsősorban a házasság megtévesztés miatti érvénytelenségével kapcsolatban, hiszen az szintén csalárd magatartást feltételez, azonban ezeknek a további vizsgálata túl messzire vezetne.

a *sodomia* után a *stuprum*, majd az *usura* következik.²⁹⁶ A későbbi kérdések, valamint a hozzákapcsolt *Additiones* alatt azonban több alkalommal kerül elő a *stellionatus*, illetve annak *poena extraordinaria*val való büntetése, többek között a bírói mérlegelés alá rendelt eseteket tartalmazó 83. kérdés (*De poenis arbitrio iudicis imponendis*) során is, de a *falsum*hoz kapcsolódóan az eredeti szövegben és a kiegészítés alatt úgyszintén, amelyek között szerepelnek a praxisból származó esetek.²⁹⁷

Az ekkori közönséges jogi doktrína értelmében egyébként a *stellionatus* büntetése *poena extraordinaria*, vagy *poena arbitraria*, azaz a bíró mérlegelésére bízott, rendkívüli büntetés volt, ami azt jelentette, hogy főként pénz- vagy szabadságbüntetést lehetett kiszabni (beleértve a számkivetést is), azonban testi büntetést vagy halálbüntetést általában nem, csak igen súlyos esetekben alkalmaztak vesszőzést, esetleg tagcsönkítást.²⁹⁸ Hozzá kell tenni, hogy ez nem kizárólag a *stellionatus*ra, hanem általában véve minden rendkívüli büntetésre vonatkozott és szokásban volt,²⁹⁹ és a *poena extraordinaria* jelentése vonatkozásában volt némi eltérés a korabeli német jog és a magyar értelmezések között.³⁰⁰ Az előbb említett eset így e szempontból kivételesnek számított, mivel a tettést felakasztották.³⁰¹

A következő szakasz alapvetően Benedikt Carpozov neve által fémjelezhető, aki *Practica nova imperialis Saxonica rerum criminalium* címen 1635-ben megjelent művében a *stellionatust* mint *crimen extraordinarium* tekintette, ezáltal pedig egy általános „csalárdság-tényállást” konstruált.³⁰² Tevékenysége komoly hatást fejtett ki a tényleges jogi gyakorlatra, továbbá formálta a kor-szakban, illetve később működő egyes jogászok gondolkodását is, és Európának nem csupán a német ajkú részein terjedt.³⁰³

Az általa leírt *stellionatus* sem tisztán vagyon elleni bűncselekmény, és az ő fejtegetéseivel kapcsolatban, annak tisztább megvilágítása végett kell a *falsum*ra és annak a közönséges jogi felfogására is külön kitérni.

²⁹⁶ CLARUS, Iulius Alexandrinus: Liber Quintus sive practica criminalis. In *Iulii Clarii Alexandrini iuris-consulti Opera Omnia sive Practica civilis atque criminalis*. Lugduni, MDCLXXII. [1672] 111–113. p.

²⁹⁷ CLARUS 355., 702., 795. p., *Additiones* 36., 181. p.

²⁹⁸ SCHAFFSTEIN 1978. 288–289. p.

²⁹⁹ Carpozovra hivatkozva Schaffstein. Uo. 289. p.

³⁰⁰ BALOGH Elemér: *Die Verdachtsstrafe als Erscheinungsform der Schuldvermutung*. Szeged, 1993. Acta Juridica et Politica, Tomus XLIV. Fasciculus 2. 11–15. p., Biczó András: Kísérlet a *poena extraordinaria* egy jelentésének feltárására a 18. század második felének debreceni ítélkezési gyakorlatában. *Debreceni Jogi Műhely*, 2017. 3–4. sz. 122–124. p.

³⁰¹ SCHAFFSTEIN 1978. 286. p.

³⁰² Uo. 284. p.

³⁰³ BALOGH Elemér: A gyanúbüntetés jogintézménye a német történeti forrásokban. In VÉKÁS Lajos – VÖRÖS Imre (szerk.): *Ünnepi kötet Bodnár László 70. születésnapjára*. Szeged, 2014. Complex, 22. p.

A glosszátorok idején a kifejezést esetenként már többes számban használták mint *falsa*, ami talán még inkább utal arra, hogy ez a megnevezés nem egyetlen deliktumot takart,³⁰⁴ hanem – ahogyan fent már szerepelt – már a jusztinianuszi jogban is meglehetősen széles tényálláskört fedett le. Ez a császári konstitúciókban és bírósági gyakorlatban eredő folyamat az itáliai, valamint a német *ius commune* világában további kiterjesztésekhez vezetett, ami részint egyes római jogi forráshelyek félreértésén alapult. Ezek közül a legjelentősebb az a félreértelmezés, amely a már említett Paulus citátumhoz kötődik: „*Falsum est quidquid in veritate non est, sed pro vero adseveratur*”. Ennek az interpretációjaképpen a *falsum* deliktumát is gyakran immár akként határozták meg, hogy annak tekintendő minden, ami nem valós, de annak tüntetik fel. Schaffstein viszont rámutat, hogy mindez abból fakadt, hogy a közönséges jogban ezt a Paulus-idézetet eredeti környezetéből kiragadva értelmezték, s az eredetileg alkalmi szómagyarázatot tévesen a *falsum* mint bűncselekmény korabeli definiálásának tekintették. Így számos 16–17. századi szerzőnél található definíció már magát a bűncselekményt is ekként határozta meg. Ennek lett aztán a következménye az, hogy mivel így az igazság kiforgatásának bármely esetére szinte parttalan módon értelmezhető volt a fogalom, ezért egy Bartolusra visszautaló további korlátozással alkalmazták, ami azt tartalmazta, hogy csak akkor minősül ez *falsumnak*, ha a *Lex Cornelia* vagy az azt kiegészítő *Senatusconsultum Libonianum*, vagy valamely további törvény büntethetővé teszi.³⁰⁵

Ezzel a korlátozással szakított aztán Carpzov, tulajdonképpen visszatérve a *falsumnak* az itáliai jogtudományban és a korábbi közönséges jogban elterjedt kiterjesztett jelentéséhez.³⁰⁶ Azaz a fő fogalom szerinte is a *falsum* volt mint az igazságnak minden szándékos és mások sérelmére irányuló meghamisítása („*o m n e m dolosam veritatis immutationem, in praejudicium alterius factam*”).³⁰⁷ Ehhez az értelmezéshez való visszatérést végső soron azzal támasztotta alá, hogy a lényegben való egyezés miatt nem szükséges ezeket az eseteket kifejezetten felsorolni, enélkül is büntethetőek, vagyis gyakorlatilag az analógia alkalmazása mellett érvelt. Mindazonáltal létezett egyfajta csoportosítása e cselekményeknek, a szerint, hogyan történik az igazság elferdítése: *in persona, in verbis, in scriptis* vagy *per abusum*.³⁰⁸ Ezzel együtt azonban nem egyszer igen erős kazuisztika

³⁰⁴ DERZSI Júlia: A pénzhamisítás bűncselekménye az erdélyi századok jogkönyvében (1583). *Korunk*, 2009. 6. sz. 84. p.

³⁰⁵ SCHAFFSTEIN 1978. 286. p., ILLÉS K. 1875. 299–300. p.

³⁰⁶ SCHAFFSTEIN 1978. 287. p., HUPE 1971. 1065. p.

³⁰⁷ ILLÉS K. 1875. 300. p.

³⁰⁸ Hasonló felosztással már korábban is lehetett találkozni, így a 14. században Közép-Európában is elterjedt, itáliai *Summa Legum*ban Raymundus úgy tanítja, hogy csalást négyféleképpen követnek el: írásban, szóban, tettben és gyakorlatban. RAYMUNDUS, Parthenopeis: *A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata*. Fordította, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és a bevezető

érhető tetten Carpzovnál és követőinél egyaránt, amellyel nem csupán az eredeti római forrásokban szereplő *falsum*, hanem a *Constitutio Criminalis Carolinában* szereplő ún. *Fälschungsdelikte* kiterjesztését is megvalósították.³⁰⁹ Idetartozónak tekintették tehát többek között a státuszra vonatkozó színlelést vagy jogállás meghamisítását (*Personenstandfälschung*), az ügyvédi visszaélést (*Prävarikation*), a hivatali visszaélést (*Rechtsbeugung*), de emellett egy gyermeknek az ismételt megkeresztelését, hogy az azért járó pénzt többször felvegyék, a csaló koldulást, a hamis játékot és a piacokon való kuruzslást is.³¹⁰

A *falsum* eme ismételt kibővítése nem maradhatott hatás nélkül a *stellionatus* fogalmára sem, hiszen eredetileg ez volt az, amelyet a törvényben és annak jogszabályi kiterjesztéseibe nem foglalt, ám mégis másokat ravaszul kijátszó, csalárd magatartásokra szubszidiáriusan alkalmazni lehetett. Mivel azonban az újfajta *falsum* fogalomba immár ezek is belefértek, a *stellionatus* korábbi funkcióját már nem tudta betölteni, mintegy feleslegessé, elavulttá vált, hiszen a helyét elfoglalta a *falsum* új értelme. A közönséges jog azonban nem hagyhatta, hogy a jusztiniánuszi jogban létező fogalom egyszerűen feledésbe merüljön, így az a két kiút kínálkozott a fogalmi zavarból, hogy vagy beolvasztják a kibővített *falsumba*, vagy pedig új szerepet találnak neki.³¹¹

Carpzov ez utóbbi úton járt. Ez azt jelentette, hogy nála nem található meg a *stellionatus* mint önálló bűncselekmény, és nem is szánt neki különálló szakaszt. Csupán a bírói mérlegelésre bízott büntetések alatt említette – mintegy mellékesen.³¹² A *stellionatus* tehát Carpzov szerint alkalmazandó volt mindenütt *ubi titulus criminis deficit*.³¹³ Ezáltal egy olyan elvet próbált megteremteni, miszerint olyan esetekben, amelyeket büntetésre érdemesnek véltek, de azokra nem volt konkrét jogszabályhely, a gonosztevőt akár a nélkül is el lehetessen ítélni.³¹⁴ A *stellionatus* fogalmának effajta kiterjesztése csak azzal magyarázható, hogy a *falsum* nak az igazság minden káros elferdítésére való kibővítése miatt már nem volt szükség egy azt kiegészítő szubszidiárius tényállásra.³¹⁵ Carpzov, mint említettem, technikailag nem rögzített valódi tényállást vagy tényállásokat, ám egy sor előzetes döntést (*Verspruch*) idézett a lipcsei esküdtek,

tanulmányt írta BLAZOVICH László, szerk. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán, (Jogtörténeti Értekezések 49.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 215. p.

³⁰⁹ A *Constitutio Criminalis Carolina* 111–115. artikulusai tartalmazták ezeket. SCHAFFSTEIN 1978. 287. p. RADBRUCH, Gustav – KAUFMANN Arthur (Hrsg.): *Die Peinliche Gerichtsordnung Kaisers Karls V. von 1532 (Carolina)*, Stuttgart, 1978. Philipp Reclam, 76–78. p.

³¹⁰ SCHAFFSTEIN 1978. 287. p.

³¹¹ Uo.

³¹² Uo.

³¹³ ILLÉS K. 1875. 300. p.

³¹⁴ BALOGH E. 1993. 14. p.

³¹⁵ SCHAFFSTEIN 1978. 288. p.

a *Schöppenstuhl* tevékenységéből, amelyeket vezérfonálnak lehetett tekinteni.³¹⁶ Az esetekben az a közös, hogy szinte kivétel nélkül nélkülözték a *stellionatust* korábban jellemző csalárd megtévesztést, és a benne rejlő *dolust* „nem mint családi, megtévesztésre irányzott, hanem általában mint károsítási szándékot fogjuk fel”.³¹⁷ Köztük olyan szokatlan esetek is helyet kaptak, mint például szüzek megbotránkoztatása egy vendéglőben, egy anya anyatejének kiszopása oly mértékben, hogy a gyermek táplálását megakadályozta, és az anyát is egészen megfosztotta testi erejétől, illetve extrém és frivol kantáros nadrág viselése és másokat megbotránkoztató viselkedés egy esküvői vacsorán.³¹⁸ *Stellionatus* miatt ítélték el azt a nőt és fiát, akik ennek testvérét az akasztófáról titkon levágták, azt a parasztot is, akinek beteg szolgálólánya egy szomszédos falu népét pestissel megfertőzte, vagy a szüzet, aki kopogó szellemet játszott.³¹⁹ Nem kétséges, hogy ezzel a bírói mérlegelésnek az egyébként is meglehetősen elasztikus ítélkezési gyakorlathoz képest még szélesebb tere nyílt. Ezen a területen a bírónak a törvény általános elvei, a hit és a méltányosság alapján kellett döntenie és büntetést kiszabnia.³²⁰ Hozzá kell azonban tenni a már korábban rögzítetteket, azaz ama tény, hogy a *stellionatus* büntetése már ezt megelőzően is olyan *poena extraordinaria* volt, ami a halálbüntetésnél enyhébb büntetések kiszabását jelentette, sőt maga Carpzov azt fejtette ki, hogy a bíró ilyen esetben alapvetően nem ítéltet senkit halálbüntetésre, az tudniillik kizárólag a törvényben rögzített esetekben (pl. a *falsum* egyes konkrét tényállásai megvalósulása esetén) szabható ki. Schaffstein ennek kapcsán arra a sajátos logikára mutat rá, hogy míg Carpzov egyik oldalról tagadta azt, hogy a *falsumot* csak a törvényben rögzített esetekre lehet alkalmazni, a másik oldalról, a büntetés szempontjából szinte „előrevetítette” a későbbi *nulla poena sine lege* elvét, ami – még akkor is, ha nélkülözi a mély teoretikus megalapozást – árnyalja a Carpzov büntetőjogi nézeteiről (különösen a 19. században) általánosan festett képet.³²¹

³¹⁶ A *Schöppenstuhl zu Leipzig* olyan esküdtekből álló bírói fórum volt a Szász Választófejedelemségben és a Szász Királyságban, amely felülvizsgálhatta az alárendelt helyi bíróságok ítéleteit, és szokássá vált, hogy azok az ítélet meghozatala előtt előzetes elbírálásra a *Schöppenstuhl* elé terjesztették az ügyeiket. E lipcsei városi fórum működése egészen a 15. századig vezethető vissza, majd a 16. század elejétől laikusok helyett már egyre tekintélyesebb jogászok lettek a tagjai, és a fórum hivatalos központi döntőbíróssággá alakult, vagyis minden alsóbb fokú bíróság rendelkezésére állt mind polgári, mind pedig büntetőügyekben. A *Schöppenstuhl* igen nagy tekintélyre tett szert, és más német államok bíróságai is fordultak ide szakvéleményért. E fórum rendkívüli majd rendes tagja volt 1620-tól Benedikt Carpzov is. DIESTEL Theodor: Beiträge zur älteren Verfassungsgeschichte des Schöppenstuhls zu Leipzig. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, Germanistische Abteilung, 1887. 7. sz. 90–92., 100–101., 104. p.

³¹⁷ ILLÉS K. 1875. 300. p., SCHAFFSTEIN 1978. 288. p.

³¹⁸ BALOGH E. 1993. 15. p.

³¹⁹ SCHAFFSTEIN 1978. 288. p.

³²⁰ BALOGH E. 2014. 22. p.

³²¹ SCHAFFSTEIN 1978. 289. p.

Carpzov munkája és az abban felsorolt lipcsei esetek nyomán a *stellionatus* esetköre még tovább bővült, és – anélkül, hogy közelebről meghatározták volna – e fedőfogalom alatt foglaltak össze minden, a törvényben fel nem sorolt, külön néven nem nevezett, de büntetést érdemlőnek tartott gazságot, „dévajságot”, amikor egy magatartás nem volt besorolható egyetlen konkrét tényállás alá sem, de azt – immár függetlenül a másokat kijátszó, megtévesztő jellegétől – egyszerűen alávalósága miatt büntetendőnek vélték. Egyesek még a hamis eskü általi gazdagodást is a *stellionatus* körébe sorolták.³²²

További szerzők még a 18. század elején is hasonlóan magyarázták a *stellionatust*, köztük Frölich von Frölichsburg, bár ő a *Digestákban* is fellelhető legfontosabb példákat (a már megfizetett adósság újbóli behajtását, ugyanazon dolog kétszeri eladását vagy elzálogosítását, illetve az azon nyugvó panasz álnok elhallgatását) is felhozta. Azonban az ő felsorolásában is előfordultak az előbbiekhöz hasonló fucsaságok, így például ha valaki pestis idején más házat vagy falut igyekezett megfertőzni, ha fiatalok előtt szégyentelenül durva bohócságokat művelt, vagy az Isten szent eledelébe szennyet dobott. Mindezeket túl azt fűzte hozzá, hogy „még több hasonló dolog lehet” *stellionatus*, vagyis ezzel a generális zárófordulattal ő is teljes mértékben kiterjesztette a fogalmat.³²³

A harmadik fázisban (nagyjából Augustin von Leyser munkásságától kezdve) a *stellionatus* mintegy egybeolvadt a *falsummal*, vagyis ekkor valósult meg az előbb említett másik út.³²⁴ Ezzel együtt viszont a *stellionatus* fogalmával kapcsolatosan újabb szűkülés ment végbe,³²⁵ azaz nem tartoztak már ide olyan cselekmények, amelyeket analogikus módon soroltak e körbe.

A kiindulási pont továbbra is az, hogy a *falsum*nak már a 16. századra létrejött tehát egy olyan általános, összefoglaló és igen tág fogalma, kiterjesztett értelmezése, amely szükségtelemmé, sőt gyakorlatilag lehetetlenné tette, hogy ettől elkülönült *stellionatus* is létezzék, amelyre a válasz a 18. században az lett, hogy a *stellionatust* szintén a *falsum* körébe sorolták.³²⁶ Érzékelhető, hogy a római jogban eredetileg meglévő és az előbbieken bemutatott különbség a *ius commune* világában századról századra egyre inkább elmosódott, s így a kettő egy bizonytalanul, homályosan meghatározott deliktumcsoporttá olvadt össze,

³²² Schaffsteinre és Carpzovra hivatkozva GLÖCKNER, Hans Peter: *Stellionatus*. In ERLER, Adalbert – KAUFMANN, Ekkehard: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* 32. Lieferung, Berlin, 1990. Erich Schmidt Verlag, 1953–1954. p., KÖBLER, Gerhard: *Zielwörterbuch integrativer europäischer Rechtsgeschichte*. 6. Aufl. 2014. <http://koeblergerhard.de/Zielwoerterbuch6.htm>

³²³ Uo. 288. p.

³²⁴ SCHAFFSTEIN 1978. 284., 287. p., HUPE 1971. 1065. p.

³²⁵ SCHAFFSTEIN 1978. 288. p.

³²⁶ HUPE 1971. 1064–1065. p., SCHAFFSTEIN 1978. 290. p. Folytatása a büntető törvénykönyv indokolásának. (372. sz.) In *Az 1875. évi augusztus hó 28-ra hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai* (a továbbiakban *Képviselőházi Irományok*). IX. kötet. Budapest, 1876. Schlesinger és Wohlaer, 302. p.

amely széles körét fogta egybe mindazoknak a cselekményeknek, amelyeket az igazság elferdítésével, sőt a valóság kifejezetten gonosz kiforgatásával vittek véghez, és ennek következtében – de nem feltétlenül – más vagyónának sérelmével is járhattak.³²⁷ A *crimina falsi* csoportjába sorolt minden bűncselekménynél ezt az alapot azonosnak tekintették, így nyilván legfőképpen ez jellemezte a *falsum* körébe beolvadó *stellionatust* is.

A 17. század némely szerzője – ha egyáltalán szólt a *stellionatus*ról, vagy próbált rá külön definíciót megfogalmazni – inkább amellet foglalt állást, hogy e bűncselekmény nem vagyoni irányultságú, vagy legalábbis nem tartozik szükségszerű elemei közé a vagyoni kár.³²⁸ A *stellionatus* tehát a 17–18. századtól egy olyan, a *falsum* körébe tartozó, csalárdságot feltételező szubszidiárius tényállásként írható le, amelynek az elkövetés különös ravaszságán túl nincsenek éles határvonalai. A *stellionatus* fogalma – az előbbieket miatt is – tehát meglehetősen homályos volt, és a meghatározására törekvők gyakran nem léptek túl példalázó felsorolásokon, vagy olyan nagyon általános meghatározásokon, hogy azok követik el, akik gonoszul nem azt cselekszik, mint amit mondanak.³²⁹

Leyser a *stellionatus* hasznavehetetlenségének elméleti alátámasztást is adott azáltal, hogy a kompilátorok félreértésének tudta be a fogalom megmaradását. Ő egyébként a fent is leírt, kibővített *falsum*definíciót vette át azzal, hogy néhány olyan esetet is idesorolt, amelyek alkalmával az elkövető magatartása egyáltalán nem valósította meg az igazság elferdítését sem, például ha valaki az örökhagyó életében annak végrendeletét jogosulatlanul felbontotta, vagy az eljárásban a tanúkat vagy a bírót megvesztegette. Azt pedig szintén kimondottan rögzítette, hogy *falsum* akár károkozás nélkül is megvalósulhat, így ha valaki hamisan visel nemesi címet vagy doktori titulust, netán egy barátja érdekében hamis vallomást tesz.³³⁰

A 18. században egyre inkább ez az álláspont lett a meghatározó, és a század végéig jobbra úgy tekintettek a *stellionatus*ra mint egy római jogi emlékre, aminek már nincsen semmi jelentősége a korabeli közönséges jogban. A tan középpontjában az itt kifejtettek okán egyértelműen a *falsum* állt, így

³²⁷ GLÖCKNER 1990. 1954. p.

³²⁸ Így például Petrus Theodoricus, vagy Antonius Mattheus. Idézi őket SCHAFFSTEIN 1978. 285. p.

³²⁹ GLÖCKNER 1990. 1953. p. Magyarországon is jelen volt az a felfogás, hogy akár a *stellionatus*-ról, akár a *falsum*ról legyen is szó, elsősorban az igazság – értve alatta a valóság adekvát megismerését – szenved sérelmet. Az erre vonatkozó nézetek nálunk is belesimultak tehát az ezzel kapcsolatban Európában akkor uralkodó felfogásba, ami nem csoda, ha azt vesszük figyelembe, hogy a 18. századi büntetőjogunkra és például Bodóra kimondottan erős hatást gyakorolt az alsó-ausztriai jog, jelesen a *Ferdinanda* átvétele. BODO 1751. 300., 314. p., HUSZTY, Stephanus: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum*. Budae, 1745. *Liber III*. 120. p., ANGYAL 1939. 33. p. Ez az elem még az 1795-ös büntető javaslatban is domináns maradt. Részletesebben lásd KORSÓSNÉ DELACASSE 2019. 108. p.

³³⁰ SCHAFFSTEIN 1978. 289–290. p.

az ekkor uralkodó teória – ahogyan már utaltam rá – a *stellionatus* vizsgálatát kicsit el is hanyagolta. Egyesek legfeljebb mint a *falsumon* belül speciális vagy minősített esetet tartották számon. Így például J. P. Kreß a *Carolinához* írt kommentárjában e körbe sorolta szinte az összes olyan esetet, amikor a valóság elferdítése szerződésekkel kapcsolatban fordult elő, mindemellett ő is céltalannak tartotta az éles megkülönböztetést. Az 1774-ben kiadott *Codex iuris Bavaricæ* úgy tekintik, mint ami a közönséges jog e korszakban uralkodó tanainak megtestesítője. Ebben már nem volt különbség a két bűncselekmény között, a kódexben a *falsum*nak tehát igen kiterjesztett és a *stellionatus* korábbi, *Digestákban* található eseteit is magában foglaló fogalma található meg, méghozzá egy generálklauzulával záródóan, amely a lehetséges büntetéseket (immár akár a testi- és halálbüntetést is) kiterjeszti mindazokra, akik „efféle veszedelmes csalók”. E nézetek szerint tehát a *stellionatus* is elnyelődik *falsum*nak három fontos előfeltétele írható le: *dolus*, *damnum* és *veritatis immutatio*, vagyis a rosszhiszem, a károkozás és a valóság elferdítése, azzal a kiegészítéssel azonban, hogy *damnum* alatt nem kizárólag a vagyoni kárt értették, hanem a másnak okozott egyéb sérelmet is.³³¹

Végző soron azonban Carpozovtól, Leyseren keresztül minden szerző alapvetően az egyre inkább ismét kibővülő *falsum* fogalom keretei között maradt, így nem csoda, ha a *stellionatus* a *falsum* esetei közé soroló elmélet évszázadokra meghatározta a német jogi gondolkodást.³³² A *falsum* fogalom ilyen mérvű kiszélesedését utóbb természetesen úgy ítélték meg, hogy az teljességgel eltért a római jog eredeti szellemétől, és annak a „buzgó, de gyakran nem szerencsés” törekvésnek volt köszönhető, hogy a római jogi intézményeket a középkori viszonyokra alkalmazzák,³³³ mint ahogyan magánjogi téren is az *usus modernus Pandectarum* elszakadt a római forrásoktól, sokszor kazuisztikussá, rendezetlenné és ezek által fejlődésképtelenné vált.

Míg a 18. század jogtudománya az előbbieket értelmében arról szólt, hogy a *falsumot* és *stellionatus* egy generális tényállásban egyesítették, a 19. században éppen a két fogalom közti különbségtétel vált hangsúlyosabbá, és jelentette annak az útnak a kezdetét, amely végül elvezetett a csalás és hamisítás közti differenciáláshoz.³³⁴

Mondhatni tehát, hogy a 19. században újra eljutott a német jogtudomány addig, hogy szakítson a közönséges jognak az e deliktumokat egybefoglaló, a *falsum*nak általános tényállásként való kezelését alapul vevő nézettel, és a kettőt

³³¹ HUPE 1971. 1064–1065. p., SCHAFFSTEIN 1978. 290–291. p.

³³² HUPE 1971. 1065. p., SCHNIERER Aladár: A csalásról és hamisításról. *Jogtudományi Közlöny*, 1868. 19. sz. 146. p.

³³³ SCHNIERER 1868. 18. sz. 137. p., 19. sz. 145. p.

³³⁴ SCHAFFSTEIN 1978. 291. p.

ismét megkísérelje egymástól elválasztani. Ezt tartotta Schaffstein a *stellionatus* felfogásával kapcsolatban a negyedik szakasznak, amikor ismét arra helyezték a hangsúlyt, hogy a *stellionatus* és a *falsum* közötti különbségeket hangsúlyozzák, s így szolgálhatott ez az elmélet alapul a modern büntetőjogban rögzült, egymástól precízen elkülöníthető csalás, illetve hamisítás bűncselekmények megfogalmazásához is.³³⁵

Ebben szerepet játszott a kései természetjogban és a felvilágosodás során kikristályosodó felfogás, amely szerint minden bűncselekmény úgy tekintendő, mint konkrétan meghatározott szubjektív jogok, későbbi megfogalmazással: jogilag védendő értékek sérelme, amely utóbb elvezetett az egyes bűncselekmények jogi tárgyának meghatározásához. Ez az átmenet előbb-utóbb e kérdéskörben is azt eredményezte, hogy az összemosódott *falsum-stellionatus*-fogalomhoz tartozó egészen heterogén jogsértéseket is eme ismérvek alapján különítsék el egymástól.³³⁶ Ebből kifolyólag aztán további, egymástól különböző bűncselekményeket jelentő törvényi tényállások jöttek létre. A 19. századi jogtudomány képviselője ennek alapján már viszonylag könnyedén bírálta a korábbi szemléletet: „A helyett, hogy mindegyiket önmagából, a hamisítást, mint a *fides publica* megsértését, a csalást, mint a magánosok vagyoni jogait sértő károsítást igyekeztek volna megfejteni: a két fogalomnak inkább összeegyeztetésére, mint különválasztására törekedtek, a mi azt eredményezte, hogy a lényeg alárendeltetett a formának, s hogy majd a *falsum* nyelte el a csalás fogalmát, majd meg a csalásnak adatott oly tág definitio, hogy az nemcsak a hamisítást, hanem az analog formában jelentkező jogsértéseket általában magában foglalta.”³³⁷

A folyamatra nem csupán a tudomány, hanem a partikuláris törvényhozások is hatással voltak. (Persze e körben még nem a 18. századi felvilágosodás korszakában megalkotott normákra kell gondolni, mint például a *Therisiana*, a *Josephina* vagy az *ALR*, amelyek közül az utóbbi is még a „Von Beschädigung des Vermögens durch strafbaren Eigennutz und Betrug” gyűjtőszakaszban tárgyalta a *stellionatust*, a hűtlen kezelés, a csalárd bukás, és a szerencsejáték mellett, amelyen belül a *Betrügerey* közelebbről meg nem határozott csoportjában alsóbb kategóriaként tartalmazta a hamisításokat.)³³⁸

A két római jogból kölcsönzött kifejezés mellett megjelentek továbbiak is a közönséges jog irodalmában, úgymint: *fraus*, *impostura* és az imént említett *Betrügerey*.³³⁹ A 16–19. századi német jogtudomány a *falsumra* általában

³³⁵ SCHAFFSTEIN 1978. 284., 291. p.

³³⁶ Uo. 291. p.

³³⁷ ILLÉS K. 1875. 299. p.

³³⁸ SCHAFFSTEIN 1978. 291–292. p.

³³⁹ Uo. 281. p.

a *Fälschungsdelikte* fogalmát használta, amely eddigre – az előbb vázoltakra is figyelemmel tehát – egy olyan zárt, ám roppant átfogó deliktumcsoportot jelentett, amelynek esszenciális gondolati magyát a valóság elferdítése alkotta, ennek okán pedig a közbizalom sérelmével járt.³⁴⁰ A 18–19. század fordulóján a német nyelvű szakirodalomban a *stellionatus* szót rendszerint *Betrug*nak, azaz csalásnak, míg a *falsumot* *Fälschung*nak vagy *Verfälschung*nak fordították, anélkül azonban, hogy tisztázták volna ezek pontos jelentését, vagy kétséget kizáróan rögzítették volna a két fogalom közti különbséget.³⁴¹ A *Betrug* szóhasználattal kapcsolatban a szakirodalom azt jegyzi meg, hogy csak a 16. századtól lehet vele találkozni, és hogy végső soron számos különálló deliktumból „összegezhető”, mit jelentett (*koppeln, anstoßen, leicherei, leckerei*), amelyek a mai felfogás szerint csalásnak tekintendők. A főbb esetköröket jelentették az adásvétel során megvalósuló csalás, a záloghitelezővel szembeni csalás, a kölcsön körében elkövetett csalás, valamint a csalárd koldulás.³⁴²

Ráadásul a 18. század végén, 19. század legelején két fontos tankönyv is (Karl Ludwig Wilhelm von Grolman 1798, Anselm Ritter von Feuerbach 1801) továbbvitte a *stellionatus*nak és *falsum*nak a Leysertől fogva folyamatosan fennálló azonosítását, azt a felfogást, hogy a kettő között dogmatikai összefüggés van, olyannyira, hogy mindenekelőtt egy közös főfogalom állítandó fel és csak utána következhet ennek keretén belül a további megkülönböztetés. Ezért mindkettőben helyet kapott a *Fälschung* és a *Betrug* tágabb, illetve szűkebb értelmezése, előbbi (*crimina falsi in sensu lato*) alatt értve minden jogsértést, amely másnak a megtévesztését, az igazsághoz való jog (*Recht auf Wahrheit*) megsértését feltételezi, míg ezen belül helyezték el a szoros értelemben vett csalást és hamisítást. A különbséget abban keresték, hogy az igazság megsértése, meghamisítása a fizikai dolog valós vagy törvényes jellemzőinek megváltoztatásával következik-e be (pl. okiratokon, árucikkeken), minden más esetben pedig a csalás szűk értelemben véve valósul meg.³⁴³ Érdekes, hogy egyiknél sem volt még mindig feltétel a vagyoni kár okozása, csak a jogsértés, vagy annak célzata, noha egyébként rendszerüket szigorúan bizonyos szubjektív jogok megsértése alapján építették fel.³⁴⁴ Emiatt azonban mindkettejüknél újabb kategória felállítása vált szükségessé, amelyek nem a megsértett jog alapján képeztek egy csoportot, hanem az elkövetés módja szerint. Így például

³⁴⁰ HUPE 1971. 1060., 1064. p., *Képviselőházi Irományok 1875–78.* IX. 372. sz. 302. p.

³⁴¹ SCHAFFSTEIN 1978. 292. p.

³⁴² KAUFMANN, Ekkehard: *Betrug*. In ERLER, Adalbert – KAUFMANN, Ekkehard: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* 5. Lieferung, Berlin, 1971. Erich Schmidt Verlag, 398. p.

³⁴³ ILLÉS K. 1875. 300–301. p., SCHAFFSTEIN 1978. 292. p., FEUERBACH 1840. 565., 573., 576–577., 581–582. p.

³⁴⁴ ILLÉS K. 1875. 301. p., SCHAFFSTEIN 1978. 292. p., FEUERBACH 1840. 573–576. p.

Feuerbach megkülönböztette egymástól az erőszakkal, erőhatalommal megvalósuló bűncselekményeket és a más megtévesztése által elkövetetteket.³⁴⁵

A szerzők közül, akik Feuerbach hatása alatt álltak, Julius Friedrich Heinrich Abegg tankönyvét kell kiemelni, amely különös részét azokkal a cselekményekkel kezdi, amelyek a megtámadott tárgytól vagy eredménytől függetlenül pusztán az elkövetés „módja” szerint karakterizálhatók, amely erőhatalom vagy csalás lehet (*vis* vagy *falsum*) – ezen egyértelműen Feuerbach előbb említett hatása érződik. Ő azonban mindezt tovább is viszi, és azt mondja, eme „formális” bűncselekmények sem hiányolják a (jogi) tárgyat, ti. a szabad akaratelhatározást korlátozzák, vagyis végső soron a rendelkezési szabadság ellen irányulnak – ezzel jócskán megelőzve azt a későbbi felfogást, amely a csalást mint vagyoni elleni bűncselekményt határozta meg.³⁴⁶

Mindezeknél a szerzőknél tehát az volt a probléma magva, hogy az egységként kezelt *falsumot* és *stellionatust* hogyan tagolják be a bűncselekmények jogsérelmek alapján felépülő rendszerébe.

Konrad von Cucumus viszont más úton járt, és elsőként törekedett arra, hogy végre elválassza egymástól a két deliktumot.³⁴⁷ A különbséget ő abban látta, hogy a római jogi *falsum* eredetileg olyan bűncselekmény volt, amely nem különböző jogok csalás útján való csorbítását jelentette, hanem tisztán az igazság vagy az „igazsághoz való jog” sérelmét. Arra mutatott rá, hogy ezzel szemben már akkor elválasztották a *falsumtól* a *stellionatust*, amely alatt viszont minden olyan alattomos károsítást értettek, amelyeket még nem illettek külön névvel. A német nyelvhasználatban ez utóbbinak a *Betrug* felelt meg, amelynek során valóban követelmény volt, hogy valakit becsapjanak, míg a *Fälschung*, azaz a hamisítás esetében elegendő volt olyan dolognak pusztán létrehozatala, amely összetéveszthető másikkal, azaz annak a látszatát kelti, mintha egy másik dolog volna.³⁴⁸

Cucumus nézeteit, különösen a nála is hangsúlyos igazsághoz való jog konstrukcióját, azonban többen kritizálták, ennek ellenére kétségtávolan előrelépést jelentett a korábbi tanokhoz képest, amelynek következtében a *falsum* mint bűncselekmény körébe immár nem soroltak olyan cselekményeket, amelyek egyébként hosszú évszázadokon át hozzátapadtak (pl. jövendőmondás, csőd, ügyvédi visszaélés). A *stellionatus* fogalma szempontjából viszont, amelyet ekkorra már nagyjából a *Betrug*gal azonosítottak, nem hozott még komolyabb áttörést Cucumus értelmezése, tudniillik még egy ideig ezt követően is összefoglaló

³⁴⁵ SCHAFFSTEIN 1978. 292. p., FEUERBACH 1840. XXIX. p., 553., 565. p.

³⁴⁶ SCHAFFSTEIN 1978. 292–293. p.

³⁴⁷ Uo. 293. p.

³⁴⁸ Uo.

tényállásként fogták fel, és nem csupán egy vagyon elleni bűncselekményként tekintettek rá.³⁴⁹

A 19. századi német szerzők között a *stellionatus* lényegét tekintve ugyanis akörül bontakozott ki vita, vajon mi ellen irányul a bűncselekmény (*Angriffsobjekt*). Mindkét nézet képviselői római jogi alapokról kiindulva vezették le álláspontjukat. Egyesek – így Adolf Merkel – immár azt hangsúlyozták, hogy az a vagyon ellen irányul, és alátámasztásul a *stellionatus* keretét az *actio dolival* hozták párhuzamba. Eme nézet így lényegében azonosította a *stellionatust* a modern csalásfogalommal. A másik oldalon azokat találni, akik a *stellionatust* pusztán kisegítő tényállásnak tekintették, amelyeket különösebben nem körvonalazott csalárd magatartások esetén lehetett alkalmazni. Ők már a 19. században azt a részletet emelték ki Ulpianustól (D 47, 20, 3, 1), miszerint a *stellionatus* lényegéhez tartozó *in necem alterius* jelentése inkább a „más hátrányára”, semmint az egyértelmű vagyoni kár.³⁵⁰

A *stellionatus* és a *falsum*, jobban mondva ekkor már a *Betrug* és a *Fälschung* egymástól való elhatárolása ténylegesen a 19. század német szakirodalmának köszönhető, amelyben – immár újabb dogmatikai alapokon – sokszor inkább a jogösszehasonlítás és kevésbé a jogtörténelmi visszatekintés adta a kiindulási pontot. Az előbbiekből jól láthatóan ugyanis a történelmi fejlődés során korszakról korszakra, évszázadról évszázadra más-más felfogás uralkodott az értelmezésben, így nehéz lett volna ezeket alapul venni egy egységes, új büntetőjogi rendszerben. Ehhez végső soron már nem volt szükség a *stellionatusra* és a *falsumra*, hiszen ezek legfeljebb terminusként lettek volna használhatók, de e mindig különböző jelentésű „fogalmi hüvelyeket” ismét ki kellett volna tölteni – esetleg merőben új – tartalommal.³⁵¹ A történelmi visszatekintés tehát inkább hátráltatta a dogmatikai fejlődést, ezért a német előzmények alapulvétele helyett más kiindulási pontot kellett találni.³⁵² Ennek következtében egyrészt a francia és az angol jog megoldásai, illetve a részben a *Code Pénalt* mintának tekintő újabb partikuláris törvényhozási munkák (pl. az 1851. évi porosz *Strafgesetzbuch*) szolgáltak előképül annak érdekében, hogy egyik oldalról a közbizalom sérelme, míg másik részről a vagyon elleni jelleg előtérbe helyezésével történjék meg a szétválasztás, hogy aztán létrejöjjön a csalás modern tényállása.³⁵³ Ahogyan Carl Joseph Anton Mittermaier – akit az összehasonlító

³⁴⁹ Uo. 293–294. p.

³⁵⁰ Uo. 285. p.

³⁵¹ A *Begriffshülse* kifejezést Schaffstein használja. Uo. 294. p.

³⁵² Uo.

³⁵³ GLÖCKNER 1990. 1954–1955., SCHNIERER 1868. 18. sz. 137. p., 19. sz. 146. p., *Képviselőházi Irományok* 1875–78. IX. 372. sz. 303. p., SCHAFFSTEIN 1978. 281., 291., 294–295. p.

büntetőjog tényleges megalapozójának is tekintenek³⁵⁴ – írta, a német jogtól eltérően Angliában, Franciaországban és Olaszországban tudniillik mindvégig megvolt a különböztetés a csalás és a hamisítás között.³⁵⁵

Mittermaier már Feuerbach tankönyvének általa elkészített későbbi (12., 13. és 14.) kiadásaihoz írt jegyzeteiben, toldalékaiban – meghaladva mestere tanait – megalapozta azt a máig érvényes nézetet, hogy a csalás vagyon elleni bűncselekmény, amely élesen elválasztandó a közbizalom megsértését jelentő hamisítástól.³⁵⁶ Könnyen elképzelhető, hogy ennek köszönhető az a 19. század második felében Magyarországon elterjedt vélekedés, amely e nézet kiindulási pontjaként Feuerbachot említi mint aki már másféle módon gondolkodott e cselekményekről.³⁵⁷ Mittermaier és követői nagyvonalúan túlléptek a közönséges jog *stellionatust*ánára jellemző nehézségeken azáltal, hogy a *stellionatur*sról mint vagyon elleni bűncselekményről vallott felfogásukat egyszerűen visszavetítették a jusztiniánuszi forrásokra. Természetesen az, hogy megtörtént a két cselekmény szétválasztása és ennek elvi megalapozása, még nem azt jelenti, hogy ne maradtak volna Mittermaiernél is a csalással és a hamisítással kapcsolatos nyitott kérdések.³⁵⁸ A nála először megfogalmazódó új elmélet legjelentősebb képviselői a szakirodalomban Köstlin és Merkel voltak, de a német büntetőjog-tudományban a csalás és a hamisítás egymástól való elválasztása egészen az 1871. évi *Strafgesetzbuch* elkészültéig vitatott maradt, majd végül annak 263. §-ában máig ható törvényi elismerést nyert Mittermaier nézete.³⁵⁹

A jogforrásokot szemügyre véve arra érdemes kitérni, hogy azok egyrészt önmagukban is az éppen uralkodó tanokat tükrözték vissza, másrészt pedig a megjelenésüket követő időszakban értelmezésükben nyilvánultak meg a különböző nézetek. Igaz ez a középkori Európa első és egyben legjelentősebbnek tartott, a büntetőjogot összefoglaló jogkönyvére, a *Constitutio Criminalis Carolinára* is, amelynek idevágó rendelkezései (Art. 111–115.) nagyjából a fenti besorolás szerint a „*crimen falsi*-doktrínát” tükrözték vissza, ama különbséggel, hogy az absztrakció helyét a jogalkotásban a kazuisztika váltotta fel. Rendelkezéseit dogmatikai szempontból részint emiatt könyvelték el visszalépésnek

³⁵⁴ SCHAFFSTEIN 1978. 294. p. Már halálát követő emlékezésében úgy emlékeztek meg róla a Magyar Tudományos Akadémián, mint aki a *Kritische Zeitschrift für die Gesetzgebung und Rechtswissenschaft des Auslandes* című folyóirat egyik alapító szerkesztőjeként az összehasonlító jogtudomány számára korszakalkotót hozott létre. PAULER Tivadar: Emlékezés Mittermaier Károly József Antal fölött. In *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*. XI. kötet. XII. darab. Pest, 1869. Eggenberger Ferdinánd Magyar Akadémiai Könyvtár, 8. p.

³⁵⁵ Idézi: *Képviselelőházi Irományok 1875–78*. IX. 372. sz. 303. p.

³⁵⁶ SCHAFFSTEIN 1978. 294. p., PAULER 1869. 8. p.

³⁵⁷ *Képviselelőházi Irományok 1875–78*. IX. 372. sz. 302. p., GRUBER Lajos: Csalás. In MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon*. II. kötet. Budapest, 1899. Pallas, 747. p.

³⁵⁸ SCHAFFSTEIN 1978. 294. p.

³⁵⁹ KAUFMANN 1971. 5., 398. p., HUPE 1971. 1060. p., SCHAFFSTEIN 1978. 295. p.

a későbbi kutatók, továbbá azért is, mivel a hamisítást és a csalást (akkor még tehát nem meglepő módon) egymással összeolvadva szerepeltette. Épp ezért érintett artikulusai hamisítási tényállásként túl szűknek bizonyultak, mivel a vagyoni kár előfeltételként szerepelt bennük, viszont mint csalási tényállás túl tágan számítottak, mert még nem számoltak a csalásnak azzal a lényegével, hogy egy nyereségvágyból, gazdagodási szándékkal elkövetett vagyongárosításról van szó.³⁶⁰

A középkori német tartományi törvényhozások jogforrásai a római jogi recepció hatására általában ismerték a *falsumot*,³⁶¹ emellett számos olyan különféle deliktumot is, amelyek eltérő elnevezések alatt szerepeltek, ám fogalmilag egyébként a csak jóval később, a 19. században egyértelműsödő csalás definíció alá esnének.³⁶² Ezeket ma már minden bizonnyal csalásnak tekintenék, de akkoriban nem sorolták őket a *falsum* alá foglalt *stellionatus* körébe tartozónak.³⁶³ A térség büntető rendtartásai közül a III. Ferdinánd által Alsó-Ausztria számára 1656-ban kiadott *Neue peinliche Landgerichtsordnung in Oesterreich unter der Enns*³⁶⁴ említendő, elsősorban azért, mivel Magyarországon is jelentős hatása lesz *Praxis Criminalis* címen latinra fordítva. Nem elhanyagolandó tény tudniillik, hogy a *stellionatus* mint kifejezés a *Ferdinandeae* fordítása révén, vagyis osztrák hatásként került be a magyar jogba, ezért e jogforrás a magyar joganyag bemutatásába időrendben illesztve történik majd meg.

³⁶⁰ HUPE 1971. 1065. p.

³⁶¹ ANGYAL 1939. 7. p.

³⁶² Ami a fogalmak egyértelműsödését illeti, németül szintén tovább bonyolítja a kérdést a szóhasználat, ti. a *falsum*–*Fälschung*, illetve a későbbi *stellionatus*–*Betrug* párhuzam hasonlóképpen alakult német nyelvterületen, mint a magyar nyelvben is. SCHNIERER 1868. 19. sz. 145–146. p.

³⁶³ KAUFMANN 1971. 398. p.

³⁶⁴ *Der Römischen Kayserlichen / auch zu Hungarn und Böheimb ic. königlichen Majestät Ferdinandi Deß Dritten / ic. Ertzhertzogens zu Oesterreich: Anders allergnädigsten Herz. n. Neue peinliche Landgerichtsordnung in Oesterreich unter der Enns*. Erster und Anderter Theil. Wien, 1657. Johann Jakob Kürner (a továbbiakban *Ferdinandeae*)

STELLIONATUS ÉS FALSUM A HAZAI JOGFORRÁSOKBAN

A magyar jogforrásokat átvizsgálva hamar negatív eredményre lehet jutni, azaz az 1848 előtti törvényeinkben és a *Tripartitum*ban nem található meg sem a *falsum*, sem a *stellionatus* mint önálló bűncselekmény, sőt mint több cselekményt összefoglaló deliktumcsoport sem. A *Hármaskönyv*ben sincsenek ezek a később felsorolandó, részint hasonlóan megvalósított tettek együtt egy vagy akár néhány egymáshoz kapcsolódó cím alatt mint bárminemű csalások, összefoglalva. A csoportosítást – először vélhetően idegen jogi hatás következtében – csak az irodalom végezte el.

A *falsum* – noha nem akként, hogy törvényeink konkrétan meghatározták volna a jelentését – ettől függetlenül mégis előfordult dekrétumszövegben, voltaképpen csalás, csalárdság értelemben: ez nem más, mint az 1486. évi 8. törvénycikk, amely elrendelte megyénként 8–12 királyi ember választását, és ezeknek a bírósági parancsok végrehajtása körüli feladatairól rendelkezett. „Regii homines, in uno quoque Comitatu eligantur, qui ad executiones cum Fidedignitatibus procedant: Et poena, si falsum commiserint” – szól a törvénycikk címének összefoglalása. A királyi emberek funkcióját a jogszabály alapvetően úgy határozta meg, hogy a hiteles helyek bizonyágaival együtt szálljanak ki tanúvallásokat, perbehívásokat, iktatásokat és végrehajtásokat eszközölni. Mivel fontosnak tartották, hogy becsületesen járjanak el, kötelezték őket megválasztásukat követően eskü letételére, továbbá a meghagyott eljárási feladatuk elvégzése után is hit alatt kellett jelentést tenniük. „A kikre pedig közülök rábizonyul, hogy bármely okból valamely csalárdságot követtek el, azokat becsület- és emberségvesztetteknek kell tekinteni és ezenfölül legott az ispán útján azonnal és elengedhetetlenül behajtandó huszonöt márkában kell elmarasztalni és a királyi felség különös kegyelme nélkül többé soha, sem bíróság előtt, sem azon kívül semmi dologban sem tehetnek bizonytságot”

– zárta az 5. § a törvénycikket. Ebben a mondatban, tehát a törvény tényleges szövegében viszont már nem a *falsum*, hanem a *falsitas* kifejezés szerepelt („Si qui vero ipsorum, falsitatem aliquam, quacunquē ex causa commisisse reperti fuerint...”). Mivel jelentéstételről volt szó, amelynek során ezt a királyi emberek elkövethették, voltaképpen inkább arra kell gondolni, hogy valamely valótlanúságot állítottak, amikor az eljárásukról beszámoltak. A címben és a szövegben szereplő szavak különbségének azért is van jelentősége, mert eredetileg a dekrétumokat nem tagolták cikkekre és szakaszokra, az csak később, a gyűjteményes kiadások során történt meg.³⁶⁵

Mindez nem jelenti azt, hogy jogforrásaink ne voltak volna egyébként szabályozási körükbe olyan, a tárgyi valóság vagy a tények elferdítésével járó magatartásokat, amelyeket a római jog a *falsum* alatt értett, illetve – ahogyan azt a későbbiekben bővebben is bemutatam – amelyeket a magyar szerzők nagyobb része is a *crimen falsi* körében tárgyalt.³⁶⁶ A *falsus* mint melléknév már előfordult bűncselekmények megnevezésében vagy azokkal kapcsolatos szóösszetételekben jelzőként, tehát mint például *falsum juramentum*,³⁶⁷ *testimonium*,³⁶⁸ *sigillum*,³⁶⁹ *processum*,³⁷⁰ *judicium*,³⁷¹ *vadium*,³⁷² *falsa moneta*,³⁷³ *litera*,³⁷⁴ *denunciatio*,³⁷⁵ *delatio*,³⁷⁶ *via falsa*,³⁷⁷ *falsus rumor*,³⁷⁸ vagy ebből képzett főnév az elkövetőre mint *falsarius*. A legtöbb ilyen cselekmény attól vált azonban speciálissá és súlyosabb megítélésűvé, hogy az így tulajdonságaikban megváltoztatott, vagy a valótól különböző áldolgok által jelentős érdekek, akár királyi jogok, regáliák, vagy az uralkodó által adott privilégiumok, az ország közrendje durván sérültek. Épp ezért ezek jó részét súlyuk és sajátosságaik miatt már igen korán néven nevezett külön bűncselekményekként tartották számon, a 15. századtól pedig már egyértelműen a hűtlenség esetei közé sorolták legrégebbi jogunkban, így például a pénzhamisítást, hamispénzverést,

³⁶⁵ ILLÉS J. 1910. 196. p.

³⁶⁶ Ahogyan Schnierer Aladár megjegyzi: „Hazai törvényeink szintén mellőzvéen a csalás általános jog fogalmának meghatározását, csak egyes csalárd cselekvényekről külön rendelkeznek...” SCHNIERER 1868. 18. sz. 137. p.

³⁶⁷ 1492:22. tc. 7. §

³⁶⁸ Szent István II. dekrétum 2. fejezet 3. §, Kálmán I. dekrétum 83. fejezet

³⁶⁹ I. Mátyás 1462(I.):2. tc. 3. §

³⁷⁰ Zsigmond 1435(II.):9. tc. 4. §, 1492:43. tc. 4. §

³⁷¹ 1498:4. tc. 1. §

³⁷² Többes számban fordul elő mint *vada falsa et occulta*, a fordításban ál- és titkos és révek. 1492:88. tc.

³⁷³ I. Károly 1342:17. tc., 1723: 9. tc.

³⁷⁴ 1550:61. tc., 1723:9. tc., 1723:11. tc., 1723:12. tc., 1723:46. tc.

³⁷⁵ 1729:5. tc.

³⁷⁶ 1805:5. tc.

³⁷⁷ Álutak, azaz olyanok, amelyek a vámhelyeket elkerülik. 1498:36. tc.

³⁷⁸ 1723:12. tc.

az oklevél- és pecséthamisítást.³⁷⁹ Szintén a közbűncselekmények körébe tartozott a súlyok és mértékek meghamisítása.

Jól kitapintható kört jelentettek tehát azok a külön névvel megnevezett cselekmények, amelyeknek a magva a valóság olyan elváltoztatásával járt, ami miatt egy dolog más színben tűnt fel, mint amilyen tulajdonságokkal ténylegesen bírt.

Olyan további, a hamisítási cselekményektől eltérő, de mások megtevesztésével járó, különösen a szerződő felek vagy a rokonok kijátszásával kötött ügyleteket és egyéb hamisságokat is ismert a jog, amelyekből a csalárdul eljáró személy a maga részére hasznot szerzett, előnyhöz jutott, vagy amelyek célja másoknak hátrányosabb helyzetbe hozása, megkárosítása volt, és amelyeket a szerzők némelyike egyenesen a csalás előzményeként fog fel.³⁸⁰ Csalásszerű cselekményeknek tekintette a 20. század elején írt munkájában Angyal Pál az álarcot, a vértagadást, az uzsorát, a szerencsejátékot, a hamis mérlegek használatát és mértékekkel való visszaélést, a hamisítást, az ún. állveélkötést, a váltók hamisítását, valamint a bűnös bukást.³⁸¹

A *stellionatus* bűncselekményének vizsgálata során felmerülhetnek tehát olyan – ezzel mintegy rokon jellegű – cselekmények is, amelyeket a büntetőjogi szerzők egy része „magánjogi színezetűnek” nevez,³⁸² és amelyek régi jogirodalmunkban általában mint ún. magánbűncselekmények jelentek meg. Ezek közös általános jellemzőit szokásosan úgy lehet megragadni, hogy a sértettek vagyonában vagy személyében okoztak olyan sérelmet, amely nem esett közüldözés alá, azaz nem hivatalból, hanem csak a sértett fél keresetére voltak az elkövetők elmarasztalandók, és amelyet rendszerint vagyoni büntetéssel sújtottak.³⁸³ E bántalmak sajátossága, hogy a magánjog és a büntetőjog határterületén helyezkedtek el,³⁸⁴ jogi megítélésükre pedig egyaránt rányomta a bélyegét az, hogy milyen eljárásban bírálták el őket, másrészt az is, hogy a kialakuló büntetőjogi dogmatika szerint mégiscsak magukon viselték a bűncselekmény kritériumait.³⁸⁵ A 18–19. századi jogunkat bemutató műveket,

³⁷⁹ PAULER 1865. 249. p.

³⁸⁰ Van olyan szerző, aki már Szent István és Szent László dekrétumaiban is kimutat a csalás előzményeinek tekintett cselekményeket. MADAI Sándor: A csalás tényállásának hazai előképei az államalapítástól a felvilágosodás koráig. *Jogtörténeti Szemle*, 2009. 4. sz. 17–18. p.

³⁸¹ ANGYAL 1939. 7–8. p.

³⁸² MADAI 2009. 18. p., ANGYAL 1939. 7–8. p.

³⁸³ BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest–Pécs, 2000. Dialóg Campus Kiadó 155. p., VUCHETICH 2010. 80–83. p.

³⁸⁴ „Hazai törvényeink több saját nevű csalási bűnesetről tartalmaznak intézkedéseket, melyekről mi is külön szólunk; (508–510. 513. §.) némelyikét magánvétségnek tekintik, megfenyítésöket polgári pör útjára utasítják: habár alig kétséges, hogy a körülményekhez képest büntettek is alakulhatnak.” PAULER 1865. 243. p.

³⁸⁵ VUCHETICH 2010. 75–83. p., VUCHETICH Mátyás: *A magyar büntetőjog rendszere. II. könyv: gyakorlati büntetőjog Magyarország felsőiskoláinak használatára*. Ford. KIRÁLY Tibor, Budapest, [2007] Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 35–38. p.

tankönyveket olvasva feltűnik, hogy ezek a deliktumok – minden bizonnyal praktikus okokból is, a szerzők által jól ismert bírói gyakorlattól vezetve – mind a magánjogot tárgyaló munkákban, mind pedig a büntetőjoggal foglalkozókban is helyet kaptak.³⁸⁶ Jellemző, hogy a kodifikációt követően ezek nagy része nem szerepelt már a büntető törvénykönyvben, vagy azért, mert a polgári társadalom és jogegyenlőség megváltozott viszonyai között eredeti formájukban már nem volt helyük, így legfeljebb egyes elemeikben szolgáltak újonnan megfogalmazott törvényi tényállások alapjául, vagy pedig azért, mert már egyértelműen a magánjog körébe sorolták őket, hiszen a büntetőjogi felelősségtől elkülönülő magánjogi felelősség elméleti kimunkálása is e korszakra tehető.³⁸⁷ Egyes szerzők szerint ezt a folyamatot az osztrák magánjog átmeneti magyarországi alkalmazása is előmozdította, így az Országbírói Értekezletet követően elkülönült a vagyoni és nem vagyoni sérelmek megítélése, némely bántalom a büntetőjog területére került, akár úgy, hogy csupán a kihágások között köszönt vissza, míg a tisztán vagyoni sérelmet jelentőket a magánjog a vagyoni kártérítés körében kezelte.³⁸⁸

A középkori, de még a kora újkori jogra és annak normáira sem lehet viszont úgy tekinteni, hogy azokra a modern – magánjogot és büntetőjogot élesen elválasztó – szemléletmódot próbálja az ember visszavetíteni, hiszen a jogágak következetes dogmatikai elkülönítése abban az időben még nem érvényesült. Ennek ellenére a 18. század közepén már találkozni lehet a *stellionatus* kapcsán az irodalomban azzal a distinkcióval, hogy a legnagyobb fokú fondorlatos csalás miatt büntető törvényszéknek kell eljárnia, míg egyszerű csalárdság iránti keresetet polgári törvényszéken lehet indítani.³⁸⁹ Ebből kitetszik, hogy a tettnek kétféle megközelítése is volt, és hogy ezeket – egyelőre még a tett súlya és az eljáró fórum szerint – egymástól külön lehetett választani. Ebből

³⁸⁶ BODO 1751. 311–312. p., KELEMEN, Emericus: *Institutiones iuris Hungarici privati*. Budae, 1818. Liber II. 697–720. p., Liber III. 295–298. p., CZÖVEK 1822. 701–714. p., SZLEMENICS 1823. 288–299., 311–316. p., FOGARASI János: *Magyar közpolgári törvénytudomány elemei*. (Kövy Sándor után) Pest, 1842. Eggenberger József és fia, 318–323. p., KÖVY 1822. 252–258. p., FRANK 1845. 738–740., 750–751. p. SZLEMENICS Pál – ÖKRÖSS Bálint (szerk.): *Magyar fenyítő törvény*. (negyedik, javított s a legújabb törvények- és rendeletekkel bővített kiadás) Pest, 1865. 177–182. p. A legszembetűnőbbben mutatkozik ez meg Szlemenics Pál esetében, hiszen büntetőjogi és magánjogi tankönyve egymással párhuzamosan vizsgálható abból a szempontból, hogy melyikben és milyen csoportosítás részeként tárgyalta ezeket.

³⁸⁷ MIREISZ Tímea: A büntetőjogi és a magánjogi felelősség szétválásának áttekintése a magyar jogtörténetben II. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 1. sz. 35. p., MIREISZ Tímea: A büntetőjogi és a magánjogi felelősség szétválásának áttekintése a magyar jogtörténetben II. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 2. sz. 56. p.

³⁸⁸ FÉZER Tamás: *Az erkölcsi károk megtérítése de lege lata és de lege ferenda*. PhD-értekezés. Miskolc, 2008. 37. p.

³⁸⁹ BODO 1751. 314. p.

is látható, hogy sokáig még elsősorban gyakorlatias megközelítése volt annak, hogy egy csalárd magatartás magánjogi vagy büntetőjogi színezetet kapott-e.

Mindezek okán aztán a módszeres vizsgálatnak – a 19. századot megelőzően feltétlenül – minden e körbe sorolható magatartásra is ki kellett terjednie, függetlenül attól, hogy az abban foglalt szabály jelenlegi elhatárolásunk szerint melyik jogágba tartozna, így az alábbiakban, a magyar jogforrások áttekintése során lehetőség szerint igyekeztem mindent bevonni a kutatásba, aminek relevanciája lehet.

Az értelmezés tehát itt sem a család bűncselekményének modern kori definíciójából indul ki, hanem szélesebb perspektívából közelít, és tekintettel van többek között arra is, hogy a korábbi, 18. századi magyar büntetőjogban a család (a *stellionatus* legalábbis) voltaképpen – ha nem is feltétlenül a szó mai legszűkebb értelmében – egy szubszidiárius cselekmény volt. A jelenlegi teóriában a „szubszidiaritás elve szerint a kiegészítő tényállás alkalmazására akkor kerülhet sor, ha az elsődlegesen alkalmazandó tényállás valamelyik ismérve hiányzik és emiatt nem alkalmazható. A szubszidiaritásra a törvény szövegében általában a »ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg« kitéltet alkalmazza”. A szubszidiárius törvényi tényállás enyhébb vagy azonos büntetési tétellel fenyegetett cselekmények esetén ezekkel – a legújabb gyakorlat szerint – halmazatot alkot.³⁹⁰ A régi joghoz közelebbi a szubszidiaritásnak ma csupán a kényszerítés tényállásával kapcsolatban fennálló felfogása, amelynél a törvény az „amennyiben más bűncselekmény nem valósul meg” fordulatot használja, vagyis ha a jogellenes magatartás a büntető törvénykönyvben szabályozott bármely más, akár enyhébb büntetési tétellel fenyegetett cselekményt valósít meg, akkor ez utóbbi bűncselekmény megállapításának van helye.³⁹¹

A *Praxis Criminalis*ban például a fő ismérv, a bűncselekmény esszenciája maga az álnokság, amelynek olyan sok faja van, hogy azokat mind névvel nevezni szinte nem is lehet,³⁹² Bodó pedig egészen konkrétan úgy fogalmazta ezt meg, hogy azok a deliktumok tartoznak a *stellionatus*hoz, amelyek más cím alá nem esnek.³⁹³ Előrevetítve itt a 18. századi magyar szerzők által – akár a *falsum*, akár a *stellionatus* alatt – említett, gyakran példálózva felsorolt magatartásokat, a kör meglehetősen tág: gyakran szerepelnek benne más néven nevezett deliktumokra hasonlító, azoktól csak kisebb-nagyobb részletükben eltérő tettek, és általában olyan definiálás a jellemző, miszerint maga a *crimen*

³⁹⁰ BALOGH Ágnes: *Büntetőjog I. Általános rész.* (Jogi szakvizsga segédkönyvek), hatodik, jelen-tősen átdolgozott kiadás, Budapest–Pécs, 2015. Dialóg Campus Kiadó, 40. p.

³⁹¹ BALOGH Ágnes: *Büntetőjog II. Különös rész.* (Jogi szakvizsga segédkönyvek), harmadik, jelen-tősen átdolgozott kiadás, Budapest–Pécs, 2014. Dialóg Campus Kiadó, 152. p.

³⁹² *Praxis Criminalis* Art. XCIV., 80. p.

³⁹³ „altero titulo Criminis deficiente”, Bodo 1751. 314. p.

falsi egy gyűjtőfogalom.³⁹⁴ Mindezek alátámasztják azt a megközelítést, amely a vizsgálódást odáig tágítja, hogy mindennemű csalárdságnak vagy hamisságnak figyelmet szentel. Elsősorban azonban mégis azokat a cselekményeket érdemes vizsgálni, amelyek jól körülhatárolhatóan valamely más, néven nevezett bűncselekményt valósítanak meg, hiszen az eddig kifejtettek alapján is valahol ezek határain túl helyezkedhetett el a *stellionatus*.

Ha az Angyal által fent felsorolt deliktumok képeznék a kiindulópontot, könnyen meg lehetne találni a közös alapot. Mivel a szerző a modern kori csalásról értekezett, annak olyan előzményeit kereste, amelyek mindegyikének megvalósulása azzal járt, hogy az elkövető a sértett vagyonának sérelmét okozta, a bűncselekményből anyagi haszna származott. E munka azonban – ahogyan a bevezetésben már megállapítást nyert – más kiindulási koncepciót választott, ezért azokat a cselekményeket sem szabad figyelmen kívül hagyni, amelyből esetleg a tettesnek nem származott vagyoni előnye, vagy nem járt a szó legszorosabb értelmében vett kár előidézésével. Hiszen Magyarországon is sokáig vitás volt, hogy csak az tekintendő-e *stellionatus*nak vagy *falsum*nak, amelynek a következők következményeképpen valaki vagyoni hátrányt szenvedett, illetve valaki előnyhöz jutott.³⁹⁵ A pontosan kimutatható vagyoni veszteségen, a vagyoni előnytől való elesésen kívül szóba kerülhetnek itt egyéb sérelmek, jogsértések is. Ha kiindulópontként olyan fogalmi bővítést fogadunk el, amely szerint az előny szerzése, vagy a hátrány okozása nem feltétlenül szigorúan vagyoni értelemben vizsgálandó, hanem például akár kedvezőbb, akár hátrányosabb perbeli pozícióhoz jutást, időnyerést vagy idővesztést stb. is jelenthet, akkor a vizsgálati kör nyilvánvalóan tágulhat.

Valamennyi esetre vonatkozik viszont a kérdés, hogy ténylegesen mi volt a következménye az adott magatartásnak. Gyakran épp ez igazít el abban, hogy valójában kit tekintett a jog sértettnek, hiszen kétségtelen, hogy ha az ország törvénye és szokásjoga a hűtlenség körébe sorolta a cselekményt, továbbá fő- és jószágvesztéssel sújtotta a tettet, akkor magát az uralkodót (országát, hatalmát) sértette a bűntett (pl. oklevél- és pecséthamisítás, pénzhamisítás). Ugyanez érvényesült kissé áttételesebben a közbűncselekmények esetében, amire szintén a szankcióból, illetve az eljárási szabályokból lehet következtetni. Nem mindegy tehát a későbbi elhatárolás szempontjából sem az, hogy e cselekmények miatt kit és milyen büntetéssel lehetett vagy kellett sújtani. Volt-e egyáltalán tényleges büntetése a csalárd magatartásnak, vagy csupán arra adtak a szabályok lehetőséget, hogy az érdekelt fél az ilyen ravasz, hamis aktusok várható folyamányát valamilyen módon (pl. perbeli kifogásként) elhárítsa? Lehet, hogy egynémely tett legfeljebb és pusztán egyszerű magánjogi

³⁹⁴ HUSZTY 1745. 121. p. *Titulus XXXI.*, BODO 1751. 300–302. p., VUCHETICH 1819. 290–291. p., VUCHETICH 2010. 340–343. p.

³⁹⁵ ILLÉS K. 1875. 305. p.

jogkövetkezéssel járt (pl. a jószág visszaadása a csalárdul létesült csere esetében), más cselekmények viszont már súlyosabb megítélés alá estek, és gyakran vagyoni hátrány – például örökségtől elesés – mellett becstelenséggel és annak minden hatásával (pl. perlési képesség elvesztése) is számolhattott az elkövető (ld. vértagadás, gyámság hűtlen viselése).

Az így megvont kör tehát meglehetősen széles, e munka nem tudja és nem is szeretné a fentiek mindegyikét a középpontba állítani, részletesen kifejteni. A vizsgálódás maga elsődlegesen a *stellionatus*ra vonatkozik, elsősorban ezt taglalja, előbb az erre vonatkozó Magyarországon alkalmazott normák, illetve kodifikációs tervezetek, majd pedig a gyakorlaton alapuló szakirodalom oldaláról, ezt követően pedig néhány, a praxisból vett példa felvillantása és elemzése segítségével.

Ennek ellenére az előbb kifejtettek miatt az ehhez szorosabban vagy tágabban kapcsolódó további magatartásokat sem lehetett teljesen figyelmen kívül hagyni. A magyar jogszabályokba foglalt csalárd cselekményeket, illetve a jeles 18–19. századi magyar szerzők által a *crimen falsi* alatt tárgyalt önálló deliktumokat röviden összefoglaló fejezetek ezért megelőzik a *stellionatus* tényleges kifejtését.

A speciális név alatt szereplő, ezért tehát – amint az majd látható lesz – a *stellionatus* körébe nem tartozó bűncselekmények közül azokra szükséges némiképp több figyelmet fordítani, amelyeknél a *stellionatus*hoz képest egyes pontokon elhatárolási kérdések mutatkoznak, így ezek bemutatása valamivel hangsúlyosabb lehet. A témával foglalkozó szerzők itt rendszerint a vértagadásra és az álorcásságra szoktak kitérni.³⁹⁶ A teljesebb kép érdekében nem lehet ugyanakkor említés nélkül hagyni azokat a bűncselekményeket sem, amelyek az imént írtak szerint lazábban kapcsolódnak csak ide, és már egészen korán jól lehatárolható bűncselekményi kört képeztek jogunkban, de amikor a *falsum*-fogalom megjelent a szakirodalomban, ezeket is e körbe sorolták. E munkának mélységükben azonban semmiképpen sem tárgyai azok a bűncselekmények, amelyeknek Magyarországon már viszonylag korán jól megragadható és a csalástól elkülönülő tényállása alakult ki, hiszen ezek estében nem is jött az szóba, hogy a *stellionatus*szal rokonságba hozzák őket. Utóbbiaknak viszont a következő fejezet csupán egy vázlatos, rövid – szinte felsorolásszerű – summázatát adja. Ezt követően pedig a fent vázolt tágabb megközelítéséből kiindulva vizsgálat alá kell vonni lehetőleg minden – a dekrétumaink, törvényeink által szabályozott – rávasz, fondorlatos cselekményt, amely mások megtévesztésével, becsapásával járt.

³⁹⁶ Madai Sándor Pauleer Tivadar és Angyal Pál nyomán csupán két esetet említ mint „csalás-szerű bűncselekményeket”: az álarcot és a vértagadást, bár ő a magánjogi színezetű elemeket szándékosan figyelmen kívül hagyja. MADAI 2009. 18. p. Angyal Pál – noha valóban ő is e két magándeliktumot hozza az első helyen – felsorol még továbbiakat is (a már említett uzsora, hamis mérlegek használata és a mértékekkel való visszaélés, szerencsejáték, hamisítás, állveélkötés, váltóhamisítás, bűnös bukás). ANGYAL 1939. 7–8. p.

A *stellionatus*szal, illetve a *falsum*mal kapcsolatba hozható önálló deliktumok a dekrétumokban és a *Hármaskönyv*ben

Indokolt tehát röviden áttekinteni ama cselekményeket, amelyeket saját néven nevezett bűncselekményként értékelték a jogforrások. E tágabb körbe feltétlenül bele lehet érteni a különféle hamisításokat is, hiszen, ahogyan Pauler Tivadar megállapította, azok rendszerint a csalás eszközeként szolgáltak,³⁹⁷ illetve mindazokat a nyilatkozattételeket, amelyek valótlanosság állításával, az igazság elferdítésével voltak kapcsolatosak (pl. hamis eskü, hamis tanúzás), mert ezek jó ideig nem különültek el élesen a „csalási deliktumok” korai meghatározásától. Hazánkban a tényleges jogéletben azonban nem volt relevanciája annak a kérdésnek, amely a közönséges jogban a *stellionatus* és *falsum* elhatárolásának és fogalmi tisztázatlanságának kapcsán kialakult, még akkor sem, ha a 19. századi kodifikáció során szóba került e két bűncselekmény egymástól való szétválasztásának szükségessége. E munkának elsősorban a csaláshoz inkább kötődő *stellionatus* a tárgya, épp ezért a hamisításról, hamisítókról szólni nem tartozik a kitűzött célok körébe, ezekről csak említésszerűen lehet szó.

Oklevél-hamisítás, hamis levelek készítése, hamis pecsétek vésése

Tartalmilag többféle magatartás leírható az oklevél-hamisítással kapcsolatban, illetve ezek elkövetői köre is különböző lehetett. Mindenféleképpen először is azokról a személyekről kell említést tenni, akik hivatalos minőségükben oklevél kiállítását végezték, ugyanis ha ők már eleve hamis tartalommal állították ki a levelet, akkor az nem lehetett valódi. Az oklevelek érvényességére és valóságára vonatkozó tanítás szerint az ilyen levelek, noha azok elvileg megfelelő formában és módon keletkeztek, azaz megfeleltek az érvényességi feltételeknek, ténylegesen valótlanok voltak, hiszen valósággal nem egyező ténnyt, adatot tartalmaztak.

A 16. század elején már pontosan körülírható volt azoknak a méltóságviselőknek, illetve szervezeteknek a köre, akik közhiteles okleveleket állíthattak ki, így az oklevél-hamisítás megítélése nem jelentett új kihívást, és szankciója is – mind a hamisítást végző általában egyházi személyre, mind a hamis levelet hozóra nézve – már a 13–14. században általában fő- és jószágvesztés volt, noha akkor

³⁹⁷ PAULER 1865. 249. p.

még mint megváltható hatalmaskodási büntetés.³⁹⁸ A *Hármaskönyv*ben már a hűtlenségi esetek között szerepelt az oklevél-hamisítás, és Werbőczy más titulusokban is említette a hamis leveleket, amelyeket valaki csalárdul koholt, s nem valódi és igaz úton keletkeztek.³⁹⁹ Továbbra sem volt mindegy azonban, hogy ki készített ilyen módon oklevelet: „hogya a káptalanok vagy konventek avagy a rendes bírák ezt tudva és készakarva cselekednék vagy különben hamis és törvénytelen leveleket készítenének”, akkor mint hamisítótakat és hitszegőket kellett büntetni őket; s attól függően, hogy egyházi személyekről vagy világi bírákról volt szó, a pecsét elvesztésén túl ez jószágvesztést és megbélyegzést, vagy fő- és jószágvesztést, illetve hivatalvesztést jelenthetett.⁴⁰⁰ Az I. rész 15. címe az okiratok átiratai kapcsán is említette, hogy vizsgálandó, miszerint az eredetiük „nem gonoszul s csalárdul készültek-e”. A 16. cím azt is rögzítette, hogy „[a] káptalannak vagy konventnek pedig mindenkor ismernie kell azt, aki a bevallást teszi, hogy ugyanaz a káptalan vagy konvent igazán és szabadon állíthassa, hogy az ilyen ember előtte megjelent és ilyen bevallást tett”, továbbá tiltotta pusztán valakinek az értesítésére alapozva oklevél kiadását. Amennyiben pedig a hiteles helyek, vagy az ország rendes bírái előtt színlelt személyek jártak el, és erről maguk az oklevélkiállítók is tudtak, és összejátszottak velük, vagy egyébként hamis leveleket állítottak ki, mint hamisítók és hitszegők feleltek.⁴⁰¹

Ha valaki új adomány címén csalárdul és igaztalanul kért fel egy jószágot (például azt állította, ő annak valós és békés birtokában volt, noha ez nem volt igaz), akkor ezáltal szintén valótlanságot foglaltak okiratba, ezért az adomány érvénytelen lett, és a felkérőt mint hamisítót és hazugot keményen meg kellett büntetni.⁴⁰²

Az is előfordulhatott, hogy olyan személy állította ki az oklevelet, akinek nem volt erre jogosultsága, ezért valamely okirat kibocsátó nevében hamisan írta alá és látta el pecséttel a koholt levelet. Már a 13. század első feléből fennmaradt nem egy adat ilyenféle visszaélésekről, és II. András 1235-ben, hogy elejét vegye újabb hamisításoknak, meg is semmisítette a korábbi királyi pecsétet.⁴⁰³ Tudniillik ilyen koholmányok készítése legegyszerűbben úgy fordulhatott elő, hogy a pecsét idegen kézre került, mint az Rogerius mester leírása szerint a tatárjárás idején is történt, így tévesztve meg IV. Béla nevében számosakat

³⁹⁸ BÉLI 2010. 97. p., BÉLI Gábor: Közönséges gonosztevők elleni eljárás a nádor és más bírók közgyűlésén. *Jogtörténeti Szemle*, 2020. 4. sz. 15. p.

³⁹⁹ HK. I. 14. 3. §, II. 14. 81. §, II. 15. 2. §

⁴⁰⁰ HK. II. 16. 3. §

⁴⁰¹ Uo. A színlelt személyekről és azok eljárásáról bővebben az álorcásság alatt lesz szó.

⁴⁰² HK. I. 37. 9. §, II. 77. 2. §

⁴⁰³ BÉLI 2010. 93–94. p.

a magyarok közül.⁴⁰⁴ Ám az is idetartozott, ha valaki hamis pecsétet vésett, és azt használták fel valótlan levelek kiállításához, netán egy másik levélről levágott pecsétet illesztettek a hamis levélre.

Évszázadokkal később, a törökök uralma idején is megtörtént, hogy a hiteles helyek pecsétjei és jegyzőkönyvei mások birtokába jutottak. Az 1622. évi 15. törvénycikk arról rendelkezett, hogy akik ilyeneket tartottak maguknál, azokat a nádor megbízásából az ország egy rendes bírása, ítélmestere vagy más káptalani vagy konventi bizonyosság útján keresse meg, és kérje azok viszszaadást, „nehogy e miatt többek jogainak veszélyeztetésére csalások következzenek be”. Ha valaki tagadta, hogy ily pecsétet vagy levelet birtokában volt, az erre tűzött határidőben, huszonötödmagával tisztázó esküt kellett tennie, ha pedig az esküt vagy a pecsétet és jegyzőkönyvet visszaadását makacsul megtagadta, akkor a királyi *fiscus* kérésére az országgyűlés bíróságként eljárva mint hamisítót (*falsarii*) marasztalta el őket.

Harmadrészt elképzelhető, hogy valaki az eredetileg valódi, a valóban a kibocsátójaként megnevezettől származó oklevél szövegét utólag megmásította, meghamisította. Ilyen eset fordulhatott elő például a *Hármaskönyv* I. rész 17. címében kifejtett kivakarások esetében, amelyekre nemegyszer akadt példa.⁴⁰⁵

Az oklevél-hamisításokra rendszerint úgy derült fény, hogy az így készült levelet valaki perben fel kívánta használni, és az eljárás során bizonyultak azok hamisnak, akár úgy, hogy a kiállítóként megnevezett személy vagy személyek kijelentették, hogy azok nem tőlük származnak, azaz jellemző volt a leveleknek az eljáró bírák és általuk bevont egyházi személyek által elvégzett szakszerű vizsgálata, de akár másféle bizonyítás is elképzelhető volt.⁴⁰⁶ Voltaképpen tehát a hamis levél felmutatása lehetett az oklevél-hamisítás negyedik elkövetési magatartása. Jobbára, különösen a 13. században, csak a hamis levelek bíróság előtti felmutatóinak büntetését örökítették meg az ítéletek, hiszen voltaképpen őket magukat is hamisítóknak tekintették, míg esetenként, de jellemzően inkább a 14. századi köztörvényszékek ítéletleveleiből kiderült az is, ki követte el

⁴⁰⁴ Uo. 93. p. A példa azt is mutatja, hogy ekkorra már valóban komoly súlya volt a királyi pecsét alatt kiadott oklevélnek, az abban foglaltaknak.

⁴⁰⁵ Uo. 97. p.

⁴⁰⁶ Előfordult, hogy bajvívás döntött a levél hamissága felől, amennyiben a perlekedő másik fél által bemutatott levélről az ellenfele állította, hogy koholt, bár ez esetben inkább arról van szó, hogy a fél – mivel a felmutatott oklevéllel való bizonyítása kérdésessé válik – áttér másik bizonyításra. Amennyiben a bíró és társai tartották gyanúsának az oklevelet, maguk vizsgálták azt meg alaposan, és állapították meg esetleges hamisságát. Az utóbbi eljárásra vonatkozó adatok már a 14. századból bőséggel találhatók, s ezekből megállapítható, hogy a vizsgálat kiterjedt az oklevél formai kellekeire, küllemére, főként a pecsétre, a szerkesztésmódra, de a benne rögzített tényekre, megörökített aktus jogszerűségére is. Uo. 95–96., 100–101. p.

ténylegesen a hamisítást.⁴⁰⁷ A már korábban érvénytelenített oklevelek felhasználását is egy sorban kezelték a hamis levél felmutatásával.⁴⁰⁸

Az oklevél-hamisítás büntetése azonban különböző volt az egyes elkövetési magatartásokra tekintettel. Már a 13. századi ítéletlevelekből is az tűnik ki, hogy a hamisítókra és a velük egy sorba eső hamis levelek hozóira halálbüntetés várt, ami tűzzel elégetést jelentett.⁴⁰⁹ Ez azonban a 14. században már jól érzékelhetően fő- és jószágvesztésre változott, méghozzá megváltható módon, azaz a marasztalt életét vagyonával megválthatta, tipikusan úgy, hogy a vagyoni büntetés kétharmad részét a bírónak járó bírsággént, egyharmadát illetően pedig a sértettnek (a perben ellenérdekű félnek) járó engeszteléseképpen szenvedte el a hamisítónak bizonyult személy, ami a hatalmaskodásra jellemző büntetéssel egyezett meg. Ez egyúttal az is jelentette, hogy ebben az időben a hamis levelek felmutatása gyakorlatilag a hatalmaskodás körébe tartozott, amit egy 1350-ben kelt ítéletlevél szó szerint is így említett.⁴¹⁰

Az a tény, hogy a koholt levelek segítségével valaki egy per során akart csalárdul eljárni, a cselekményt közelítette a perben elkövethető egyéb hamisságokhoz, így az alább tárgyalandó *calumniá*hoz is, és mutatja, hogy régi jogunk megoldásai valójában mennyire szorosan összefonódtak, összekapcsolódtak egymással. Különös deliktum volt ugyanis az oklevél be nem mutatása a perben, amennyiben az többszöri intés ellenére sem történt meg; s ez – ahogyan egy 1348-as ítélet mutatja – olykor egy tekintet alá esett a hamis levél felmutatásával. Az ügyben tudniillik az egyik felperest, aki az általa követelt 32 hold földre és egy szőlőre nézve oklevél bemutatását ígérte, de később kijelentette, hogy nem tudja azt teljesíteni, hamis levél felmutatása büntetésében marasztalták, míg a mellette perbe avatkozó rokonát patvarkodás miatt büntették, miután az alperes azt nyilatkozta, hogy utóbbival nekik nincs ügyük egymással.⁴¹¹

A 14. századtól már több adat van a hamisításokat megvalósító írástudókról, utalásszerűen vagy név szerint is, és mivel ezeket köztörvényszékeken ítélték el, büntetésük is egyértelműen elkülönült az előbbiekéétől. Ezekben a fórumokon ugyanis közönséges gonosztevők megbüntetésére került sor, akiknek halállal és vagyonvesztéssel kellett bűnhődniük, s ebben az esetben életük már nem volt megváltható.⁴¹² A büntetés rájuk, tehát a hamis levelek szerkesztőire és a hamis pecsétek metszőire nézve a század végén még mindig azonos volt

⁴⁰⁷ Uo. 94–95. p. 98–99. p.

⁴⁰⁸ Uo. 98. p.

⁴⁰⁹ BÉLI Gábor: A hatalmaskodás fogalmának megjelenése. In KAJTÁR István – SZEKERES Róbert (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok VII.* Pécs, 2001. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 60. p.

⁴¹⁰ BÉLI 2010. 95–97. p.

⁴¹¹ Uo. 98. p.

⁴¹² BÉLI 2020. 16–18. p.

az Árpád-korból ismert tűz általi eleméssel, hozzátéve, hogy amennyiben köztörvényszéken levelesítették őket, az ítélkezési gyakorlat azt mutatta, hogy e gonosztevőknek tekintett nemes személyek büntetése joghatásaiban semmiben nem különbözött a hűtlenségre alkalmazott fő- és jószágvesztéstől.⁴¹³

A büntettet ténylegesen I. Mátyás 1462. évi I. dekrétumának 2. cikke rögzítette a *nota infidelitatis* esetei között, a káptalan és a konvent tagjainak a megbélyegzéssel való büntetését pedig az 1498. évi 14. törvénycikk írta elő. Az talán evidens, hogy ebben az időszakban az írástudó klerikus személyt jelentett.⁴¹⁴

Az oklevél- és pecséthamisítást tehát a 15. századtól fogva egészen a 18. század elejéig a hűtlenség esetei között találni, s mint ilyenek fő- és jószágvesztéssel voltak sújtandók. Ez azt is jelenti, hogy – noha a hamis levelek felhasználása által valakinek vagyoni hátránya is keletkezhett ugyan – ezek a cselekmények nem tartoztak soha a vagyon elleni bűncselekmények közé. A bűncselekmények e kategorizálása eleve későbbi keletű, és a folyamat kezdetei a felvilágosodás eszmerendszerében érhetőek tetten.

Csak 1723-ban vette ki a 11. és a 12. törvénycikk egyes eseteiket a büntettek e legsúlyosabb kategóriájából, de a 9. törvénycikk szerint továbbra is a hűtlenség vétkébe estek azok, akik hivataluknál fogva voltak feljogosítva okirat-kiállításra (bírók, hiteles helyek és hiteles pecséttel rendelkező más közméltóságok), és így követtek el hamisítást. A 11. törvénycikk az okozott károk megtérítésén felül ezután is halálbüntetéssel fenyegette a hamis oklevelek és pecsétek készítőit, valamint mindazokat, akik ilyen hamis levelekkel tudva a törvényszékeken éltek, ha ezáltal „mások életére leselkedtek”. Amennyiben e tevékenységükkel csak mások javaiban okoztak hátrányt, a vagyoni elégtételen felül becstelenséggel voltak sújtandók. Ennél enyhébb esetet jelentett a hamis útlevelek (*passualia*) vagy magánlevelek készítése, aminek elkövetőit – ha ezzel másnak közvetlenül kárt nem okoztak, vagy más becsületét nem sértették – bírói mérlegelésre bízva kellett megbüntetni (1723. évi 12. törvénycikk).⁴¹⁵

Pénzhamisítás

A pénzhamisítás, tehát ha valaki a király engedélye nélkül állított elő vagy vert pénzt, szintén már egészen korán a királynak fenntartott pénzverési jog megsértése miatt az uralkodót és a királyi *fiscust* sértő cselekménynek számított. A hamis pénz előállítására nagy anyagi hátrányt okozott, mindenekelőtt a

⁴¹³ BÉLI 2010. 98–99. p., BÉLI 2020. 16. p.

⁴¹⁴ BÉLI 2010. 100. p., KNINI BOJNICIĆ, Iván: *Az oklevélhamisítás a középkorban különösen Magyarországon és társországaiban*. Zágráb, 1880. Albrecht Károly Könyvnyomdája, 43–44. p.

⁴¹⁵ CZÖVEK 1822. 712–713. p.

kinestárnak, és királyi felségjogot is sértett, ezért hűtlenségnek minősült.⁴¹⁶ A politikai tartalom, vagyis az uralkodói prerogátiva megsértése és a gazdasági tartalom, azaz a károkozás⁴¹⁷ mellett a pénzhamisításban – mint megnevezése is mutatja – benne rejlett a félrevezetés motívuma is. Így nem kérdéses, hogy előfordulását e körben feltétlenül legalább meg kell említeni; idetartozását alá-támasztja az is, hogy egyes szabályozások korábban a *falsum* körébe sorolták.⁴¹⁸

Pénzt verni, forgalomba hozni már régtől fogva csak királyi engedéllyel, meghatározott helyeken lehetett, ezért kétségtelen, hogy a hamis pénz előállításával a hivatalos fizetőeszközbe vetett bizalom is sérült.⁴¹⁹ Az Árpád-korból azonban nemigen voltak még írott normák a királyt megillető pénzverési jogra, annak büntetőjogi védelmére vonatkozóan, annak ellenére, hogy a források már egészen biztosan utalnak pénzhamisítókra és azok vagyoni büntetésére.⁴²⁰

Először III. András dekrétuma tartalmazott minderre nézve részletesebb szabályt. Az 1298. évi 40. törvénycikk kimondta, hogy ha valamilyen személy „vakmerőséggel saját birtokán vagy házában pénzt veretne, eme birtokától vagy házától fosszák meg, és nyerje el törvényes büntetését”. Hogy a birtoktól való megfosztáson túl mi lehetett e „törvényes büntetés”, nincsenek pontos adatok, de feltételezhető, hogy büntetésük az oklevél-hamisítókéval azonos volt.⁴²¹

A 14. században tartott közönséges gonosztevők elleni eljárások ítéletlevelei viszont már újabb adalékkal szolgálnak. E bírói közgyűlések alkalmával levelesített, azaz elítélt személyek között ugyanis nemegyszer hamispénzgyártók, hamispénzverők, hamis pénzek forgalomba hozói tűnnek fel, nem csupán oklevél-hamisítókkal, hanem egyéb gonosztevőkkel, így tolvajokkal, rablókkal, gyújtogatókkal stb. egy sorban, amennyiben pedig az elkövető nemes volt, a *nota proscscriptionis* megítélése és büntetése is megegyezett a *nota infidelitatis*ével.⁴²²

További rendelkezések jelentek meg I. Károly és Zsigmond dekrétumaiban.⁴²³ A 14–15. században született törvények (1338. évi 14. törvénycikk, 1345. évi

⁴¹⁶ KAHLER Frigyes: A pénzhamisítás bűncselekményének alakulása Magyarországon. In *Jogtörténeti Tanulmányok* 5. Pécs, 1983. 97. p., BALOGH Elemér: A pénzhamisítás bűncselekménye a XIX. század első felének néhány német kódexében és a korabeli magyar büntetőtörvénykönyv-tervezetekben. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae*, Szeged, 1988. 27. p. DERZSI 2009. 82. p.

⁴¹⁷ A pénzhamisítás megítélésének e kettősségéről lásd KAHLER 1983. 98–99. p.

⁴¹⁸ Így például a római jogban is. BALOGH E. 1988. 21. p., DERZSI 2009. 82. p.

⁴¹⁹ BALOGH E. 1988. 21. p.

⁴²⁰ BÉLI 2000. 181. p., TÓTH Dávid: A pénzhamisítás joghistóriája. In SZABÓ István – BOHONYI Noémi – HAFNER Tamás – HORVÁTH Orsolya – MÁRHOFFER Nikolett – MOLNÁR Emese – PÁL Eszter – SCHAUB Anita – VARGA Zoltán (szerk.): *IV. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2015. 4th Interdisciplinary Doctoral Conference 2015*. Pécs, 2015. Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, 43. p.

⁴²¹ BÉLI 2000. 181–182. p.

⁴²² BÉLI 2020. 16–18. p.

⁴²³ BÉLI 2000. 181–182. p., TÓTH D. 2015. 43–44. p.

7. törvénycikk 1405. évi 18. törvénycikk) arról rendelkeztek, hogy a királyi pénzverésben közreműködő személyek, az ezzel megbízott kamaraispánok a legnagyobb figyelemmel kötelesek eljárni, és pénzhamisítóként rendelte büntetni, ha a pénzveréshez szükséges dolgok őrzésére vonatkozó szabályokat megszegtek, vagy a szükségesen jelenlévő hivatalos személyek távollétében, így tilalmasan állítottak elő pénzt. Ezen kívül kötelességük volt a joghatóságuk alá eső területen talált hamis pénz lefoglalása és megsemmisítése. Pénzhamisítóként bűnhődött a kamarás, aki a feldolgozatlan nemesfémeket a saját pecsétjével látta el, és így segítséget nyújtott az arany és ezüst külföldre szállítóinak. Szintén ugyanígy minősült, ha valaki a pénz körbemetszésével csökkentette a forgalomban lévő érmék értékét.

Már e dekrétumok is a hűtlenség szokásos büntetésével sújtották a pénzhamisítókat, de konkrétan azt, hogy a pénzhamisítás a hűtlenség körébe tartozott, ez esetben is az 1462. I. dekrétum 2. artikulusa mondta ki, és a *Hármaskönyv* már egyértelműen ezt az elvet rögzítette (HK. I. 14. 4. §, II. 75. 4. §).⁴²⁴ A *Tripartitumban* foglaltak szerint pénzhamisításnak számított az is, ha valaki tudva, hogy a pénz hamis, azt nagy mennyiségben forgalomba hozta. A 16. század háborús viszonyai között különösen megsaporodtak a pénzhamisítások, így a törvények megismételték a visszaszorítás érdekében hozott büntető rendelkezéseket (pl. 1543. évi 27. törvénycikk, 1545. évi 51. törvénycikk, 1546. évi 48. törvénycikk, 1547. évi 24. törvénycikk 3. §, 1550. évi 49. törvénycikk 2. §), és továbbra is szigorúan megsabták a pénzverés körülményeit (1553. évi 23. törvénycikk). A szakirodalom szerint a század első fele inkább az előkelő elkövetőkhöz köthető, és „minőségi”, nemesfémeket tartalmazó, az eredetihez igen hasonlító, tömeggyártásban készülő utánzatok korszaka volt, míg a század második felében és végén túlsúlyba kerültek a primitív eszközökkel készült és nemesfémeket nem tartalmazó – főleg alacsonyabb rétegbe tartozók (pl. vándorcigányok) és a mesterséghez kevésbé értékes által készített – hamis érmék.⁴²⁵

1723-ban a 9. törvénycikk 4. szakasza továbbra is hűtleneknek tekintette a hamispénz-verőket és a hamis pénzzel élőket, amennyiben azok legalább 50 forint értékben hozták azt forgalomba. A 18. század végétől a bankjegyhamisítás ezzel egyazon megítélés alá esett, amelynek alapja a királyi kúria egy 1797-ben született ítélete volt.⁴²⁶

⁴²⁴ BÉLI 2000. 113. p., KAHLER 1983. 97. p., BALOGH E. 1988. 27. p.

⁴²⁵ TÓTH D. 2015. 44–45. p., KAHLER Frigyes: Pénzhamisítás Magyarországon a XVI. században. In *A Magyar Numizmatikai Társulat évkönyve*. Budapest, 1971. Magyar Numizmatikai Társulat, 87–90. p.

⁴²⁶ BÉLI 2000. 182. p.

Hamis mértékek és súlyok használata

Ahogy a pénzhamisításnak, úgy a kereskedelemben használt mértékek, súlyok meghamisításának is jelentősége volt a gazdasági életben is, hiszen az emberek alapvetően bíztak abban, hogy a forgalomba kerülő pénz valódi, és ugyanígy, hogy a kereskedők nem csalják meg őket rontott mértékek használatával. Az erre vonatkozó tilalom egészen ősi, már a Bibliában is megtalálható volt: „Ne legyen zacskódban kétféle súlymérték, egy nagyobb meg egy kisebb, s ne legyen házadban kétféle űrmérték: egy nagyobb meg egy kisebb: Teljes és igaz súlymértéked legyen, s teljes és igaz űrmértéked legyen, hogy hosszú ideig élj azon a földön, amelyet neked az Úr, a te Istened adni fog, mert a te Urad utálja azt, aki ilyesmit tesz, s gyűlöl minden csalárdságot.”⁴²⁷

Magyarországon az egységes mértékekkel való visszaélés, illetve a mértékek meghamisítása közbűncselekménynek minősültek a Zsigmond 1405. évi (II.) dekrétumának 6. cikkét megújító 1588. évi 16. törvénycikk, majd az ezeket megismétlő 1655. évi 31. törvénycikk alapján, amelyek az egységesítés érdekében az egész országra nézve a budai, avagy az azzal azonos pozsonyi mértékek használatát írták elő. A hamis mértékekkel mérők büntetése eladó portékájuk elkobzása volt, később már csupán ezek becsértékének vagy 12 forint büntetésnek a megfizetésére ítélték őket, amelyeket a város vagy a megye hatósága szedett be.⁴²⁸ Azokra, akik szándékosan ellenszegültek a mértékekre vonatkozó szabályoknak, az 1659. évi 71. törvénycikk 100, illetve 40 forint büntetést irányzott elő. A törvényi szabályozást a 16–17. században a vármegyék és szabad királyi városok számos ilyen tartalmú statútuma egészítette ki.⁴²⁹ Később az 1715. évi 63. törvénycikk, mivel a városokban elszaporodtak a „szilárd és folyó tárgyak mértékének önkényes és nyerészkedő megváltoztatásai s leszállításai”, minden szabad királyi városra nézve ismét előírta a pozsonyi mértékek használatát.⁴³⁰ A mértékek kiigazítását a vármegyék alispánjai végezték, illetve ellenőrizték, majd az 1729. évi 14. törvénycikk már a Helytartótanács feladatává tette „mindennemű mértékeknek szintén egyenlő s egyforma állapotba hozását”. Az 1807. évi 22. törvénycikk minden egyéb mértéket eltörölve „csupán a 64 itczés pozsonyi akó, valamint az öl és rőf, nem különben a 64 itczét magában foglaló pozsonyi mérő” elfogadását engedélyezte, kivéve a hegyaljai borvidéket, ahol szokás szerint a bort hordónként szokták eladni. Viszont ezekre nézve is úgy rendelkeztek, hogy a hordók befogadóképessége két és fél pozsonyi

⁴²⁷ Második Törvénykönyv 25, 13–16. *Szentírás* 197. p.

⁴²⁸ CZÖVEK 1822. 750–751. p.

⁴²⁹ BÉLI 2000. 193. p.

⁴³⁰ „4. § A szilárd és folyó tárgyak mértékeit s nemkülönbén a rőföket és súlyokat, az 1655. fentebb idézett 31. t. cikkely értelemben, a pozsonyi mértékekhez, rőfökhöz és súlyokhoz kell idomítani s alkalmazni.”

akó legyen, és a kádárok – csalásaik hathatósabb elkerülése miatt – csak a hatóság által bevizsgált űrtartalmú hordókat árulhassák. A hitelesített hordókat a törvényhatóság bélyegzővel látta el, és a törvény azt is meghagyta, hogy azok a helyi hatósági személyek, akik a közbizalommal visszaélve esetleg a hiányos, kisebb űrtartalmú hordókat is megbélyegeznék, szintén büntetendők legyenek.

A mértékhamisítás számított a mértékekkel való visszaélés súlyosabban minősülő esetének, de ezzel egy tekintet alá esett az is, ha valaki úgy károsított meg másokat, hogy a mérték hamisságáról vagy hamisított voltáról tudott, továbbá ha a valódi és helyes mértékekkel álnokul és csalárdul élt.⁴³¹ Pauler ez úgy fogalmazta meg, hogy a mértékek meghamisítása mint közvétség tisztí kereset alá tartozik, „habár súlyosabb esetei csalási büntetté válhatnak”.⁴³²

Borhamisítás, élelmiszer-hamisítás

A kereskedelmi forgalomba kerülő cikkek közül különösen a bor élvezett kiemelt védelmet, és a borok, valamint az élelmiszerek meghamisítását is büntették törvényeink. Az 1723. évi 118. törvénycikk szolt a kiváló borok meghamisításának meggátlásáról.

Mivel különösen az ország északi részeiben számos csalás és borhamisítás fordult mégis elő, kiegészítette ezt az 1741. évi 29. törvénycikk, amely a Magyarország területén lakó, valamely városban polgárjogot élvező, vagy földesúri alárendeltségben élő görögök, örmények és rácok kereskedését szabályozta. A törvény, amellet, hogy nekik általában a kereskedelmi tevékenységet engedélyezte (nem úgy, mint azoknak, akik bár ugyanezen népcsoportok valamelyikéhez tartoztak, de az Oszmán Birodalom alattvalói voltak), megtiltotta a silányabb szőlőből készült borral való kereskedelmet. Ahogyan az 1723. évi törvény, a rendelkezés megsértőire ez is az összes bor elkobzását írta elő büntetésképpen, amelyeket a vármegyék, illetve az erre szintén feljogosított városok hajthattak végre. „Igazságos, (nehogy némelyek magán csalárdsága miatt a közönség szenvedjen), hogy azokat, a kik a kiváló borokat bármi módon meghamisítják, vagy azokat silányabb szőlőkből helyettesítik s ezek neve alatt elárusítják, s így a vevőket megcsalják s a közkereskedést megakadályozzák, az illető megyék hatóságai azonnal s tetteleg összes boraiknak elvesztésével büntessék.”⁴³³

⁴³¹ BÉLI 2000. 179. p.

⁴³² PAULER 1865. 244. p.

⁴³³ 1723:118. tc.

A 19. századi felfogás szerint mind az élelmiszerek, mind pedig a bor meghamisítása nem igazán csalási bűntettnek számítottak, hanem elsősorban az egészségügyi és kereskedelmi hitel fenntartása szempontjából voltak tilalmazottak, és ezért közbűncelekmények.⁴³⁴

Hamis eskü, hitszegés

A fogadalomtétel, amely egy hivatal vagy tisztség betöltésének feltétele, mind a mai napig része a jognak, azonban az eskü a középkorban, illetve az újkorban még jóval tágabb körben használatos volt. Azon túl tehát, hogy egy tiszt hivatalba lépését megelőzően így fogadta meg a törvényes és hű eljárást, az eskü további típusa lehetett az, hogy valaki bizonyágtétel során az igazmondás ígéretét erősítette meg vele, ezen kívül szerződésalkötéskor biztosítékként alkalmazták, valamint a bíró is elrendelhetette bizonyításul.⁴³⁵ A keresztény világképnek megfelelően továbbá e nyilatkozattételt mindenképpen az Istenre történő hivatkozással kellett megerősíteni, ezért a hamis eskünek a lényege nem csupán abban állt, hogy valaki a valósággal ellentétesen nyilatkozott, hanem hogy ezáltal az Istennel szemben is bűnössé vált. Szépen illusztrálja e gondolkodást az ún. földre letett eskü (*juramentum super terram*), amely egy olyan, föld tulajdonjogát illető perekben alkalmazott, életre-halálra tett perdöntő bizonyító erejű eskü volt, ami az egyéb bizonyítékokat kiegészítve megerősítette az alapot a végítélet kimondására.⁴³⁶ Ezt az esküt sarutlanul, tehát mezítláb, leoldott övvel, markában tartott földet a feje fölé emelve, esetenként kiásott gödörben állva teljesítették, ami a sírhantot és az abban lévő holtat jelenítette meg, utalva arra, hogy a hamisan esküvőt Isten halállal sújtja, és a föld elnyeli. Esetenként az eskü szövegében is megjelentek olyan fordulatok, miszerint úgy büntesse az esküvőt halállal az Isten, és ott nyelje el csontjait a föld, ha igaztalant állít.⁴³⁷

Noha rendszerint együtt kezelték őket, különbséget lehet azonban tenni a hamis eskü, azaz eleve hazug állításra vonatkozó eskütétel és a hitszegés között, mivel az utóbbit az követte el, aki az esküvel megerősített ígéretét utóbb nem teljesítette. Ezeket viszont a *Hármaskönyv* előtti jogunk nemigen különítette el egymástól.

⁴³⁴ PAULER 1865. 249. p.

⁴³⁵ BÉLI Gábor: Az eskütétel sajátos módjai a középkori Magyarországon. In MEZEY Barna (szerk.): *A szimbólumok üzenete. A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak*. Budapest, 2011. ELTE Eötvös Kiadó, 67. p. (BÉLI 2011a.)

⁴³⁶ Uo. 81–82., 86. p.

⁴³⁷ Uo. 79. p.

Már Szent István II. dekrétumának 15. fejezete elítélte a „hitetlen, romlott szivü, eskütörő, hitesegett” embereket, és az esküre emelt kezük levágásával rendelte őket büntetni, ami azonban megváltható volt. Szent László idején, az ún. III. dekrétum 1. cikke szerint már nyelvváltságban marasztalták azokat a hitszegőket, akik noha megesküdtek, hogy nem rejtegetnek tolvajokat, mégis azon kapták őket.

Zsigmond 1435. évi II. dekrétumának 8. cikke azokat a hiteles helyi és királyi embereket rendelte büntetni, akik a bevezetésnél vagy a bevezetés felőli vallásuk során tettek hamis esküt. Előbbiekre, tehát az egyháziakra, javadalomvesztést és örökös fogságot, míg a világiakra fő- és jószágvesztést szabott.⁴³⁸

A *Hármaskönyv* már elkülönítette a hamisan tett esküt és a hitszegést, de főként az alapján állapította meg a különbséget, hogy az mire nézve, milyen jogokat sértve történt. Így súlyosabb büntetésre számíthatott, aki az ország Szent Koronájának vagy a királynak a jogával szemben és örökösödésének kárára követte el a cselekményt, illetve ha az esküvel erősített hazugságot kifejezetten valaki más jogainak megrövidítésére és veszélyeztetésére, hamislelkűleg tette.⁴³⁹ Ez utóbbi fordulat azért is külön figyelmet érdemel, mert Werbőczy itt az elkövetés motívumát, a már eleve meglévő csalárd (gonosz), más megkárosító szándékot értékelte: „mendatio juramentum firmatum in fraudem et periclitacionem jurium cujuspiam malitiose commissum.” Az ilyen bűnösök minden vagyonuknak és becsületüknek örökös elvesztésével bűnhődtek. A hitszegés enyhébb alakzatában az esküvel megerősített ígéret be nem tartása bizonyos – előre nem látható – körülményekre tekintettel menthető lehetett, így büntetése az előbbitől eltérően 200 forint volt. Az sem volt mindegy, hogy a hit letétele valamely az eskütevő által ismert tényre vonatkozott, aki más úgy csapott be, hogy ezáltal a valótlán állítást valósnak tüntette fel, beleértve azt is, ha valaki arra az ígéretére esküdött meg, amelynek teljesítését már eleve maga sem gondolta komolyan. A tanúk által letett esküvel kapcsolatban azt jegyezte meg a *Tripartitum*, hogy „a hamis esküvés, ha ilyet valaki a bizonyágtételben (a mint már gyakran szokott történni) elkövetett, büntetlen ne maradjon”.⁴⁴⁰

⁴³⁸ BÉLI 2010. 97. p., KNINI BOJNICIĆ 1880. 43–44. p.

⁴³⁹ *Tripartitum* II. 30. 5. §, 7. §

⁴⁴⁰ HK. II. 29. 3. §

Hamis tanúzás, hamis bizonyágtétel és a hamis vád

A hamis tanúzás, a hamis bizonyágtétel a zsidó-keresztény kultúrkörben szintén régtől fogva elítélt cselekmény volt, hiszen a tilalom gyökerei már a tízparancsolatban is megtalálhatóak: „Ne tégy hamis tanúságot felebarátod ellen!”⁴⁴¹ Másutt egyenesen csalásként tűnik fel a hamis tanúskodás: „A megbízható tanú életet ment, a csalárd pedig hazugságot kohol.”⁴⁴² Az előbbi parancs megszegőjéről szólnak Mózes második törvényének vonatkozó igehelyei, amelyek össze is kapcsolják a hamis tanúzást és a hamis vádat: „Ha hamis tanú áll elő valaki ellen, s törvényszegéssel vádolja, akkor álljanak mind a ketten, akiknek ez az ügyük van, az Úr előtt a papok és a bírák színe elé, akik abban az időben lesznek és ha azok szorgos vizsgálódás után azt találják, hogy a tanú hamis, hogy hazugságot mondott a testvére ellen, akkor azt cselekedjék vele, amit ő szándékozott tétetni a testvérel.”⁴⁴³

Ezeket a cselekményeket a források és a szakirodalom is gyakran együtt kezelték, példa erre Bodó Mátyás, aki munkája XVII. artikulusában a hamis tanúkról és hamis vádlókról együttesen írt mint a közbizalom megsértőiről.⁴⁴⁴

Már első királyaink idejéből származó dekrétumok is foglalkoztak azzal, hogy a törvény színe előtt hazugságnak nincs helye. Szent István II. dekrétumának 3. fejezete előírta, hogy „az igaz törvényt se valakinek hazugsága vagy hamis tanúsága, se hitszegés vagy jutalom, semmiképen meg ne vesztesse”. Kálmán első dekrétumának 26. fejezete pedig a tanúk hazugságának meggátlása érdekében arról rendelkezett, hogy azokat lehet tanúként alkalmazni, akik földbirtokkal rendelkeznek, és akik meggyóntak, mielőtt tanúságot tettek. Ennek indoka az volt, „hogy a gyónás legyen zálog az igaz tanúságotért, a birtok pedig váltság a hazug tanu vétkeért”. Tehát a hamis tanúskodást vagyoni büntetéssel sújtották.

A *Hármaskönyv*ben maga Werbőczy is többek között az isteni törvényre hivatkozott, ami szerint elítélendő a hamis tanúvallomás tétele: „a hamis tanú nem marad büntetlen, mivel megtagadván az Isten igazságát, ellene is súlyosan vétkezik és hamis bizonyágtétellel felebarátját megcsalván, ezt is megkárosítja.”⁴⁴⁵ Tartalmilag az előbb tárgyalt hamis eskükhöz is csatlakozik a tanúk vallomásának a kérdése, hiszen a tanúk esketésére is gyakran került sor. Sőt, mint ahogyan Werbőczy maga is leírta, egyenesen „szükséges tehát, hogy minden tanú, mielőtt vallana, hitet tegyen aziránt, hogy ő minden félelmet, gyűlölséget,

⁴⁴¹ Kivonulás könyve 20,16. *Szentírás* 80. p.

⁴⁴² A példabeszédek könyve 14,25. *Szentírás* 657. p. Más fordításban: „Életeket ment meg az igaz tanú, de aki hazugságot beszél, az csaló.”

⁴⁴³ Második Törvénykönyv 19, 16–19. *Szentírás* 192. p.

⁴⁴⁴ BODO 1751. 31–32. p.

⁴⁴⁵ HK. II. 29. 3. §

kedvezést, szeretetet és a perlekedőktől eredő jutalmat távoltartva és félre téve, a valóságot el nem titkolja, a hamisságot nem igazolja, az igazságot meg nem hamisítja, hanem a dolgot, melyre nézve kihallgatják, úgy a mint előtte ismeretes és tudva van, igazán fogja előadni”.⁴⁴⁶

A hamis vádat korábbi jogunkban esetenként annak a bűncselekménynek a keretei között ítélték meg, amellyel a vádaskodó valakit bepanaszolt. Így például más megvádolása hamis oklevél felmutatásával a 13. században az oklevél-hamisítás körébe tartozott, de annak enyhébb büntetéssel fenyegetett esete lehetett.⁴⁴⁷

Ha a peres fél állított hazugságot, vagy élt hamis panasszal ellenfelével szemben, azt szintén büntették. A *Tripartitum* II. rész 72. címe a nyelvváltásról szólva rögzítette, hogy ez a büntetése a király vagy a rendes bírák elé terjesztett igazságtalan és hamis panasznak is. Ez azonban, ellentétben a patvarral, nem enyészett el örökre, hanem ha megfizették a 100 arany forintot kitevő büntetést, amely 2/3 részben a bírónak, 1/3 részben annak a félnek járt, akivel szemben a hamis panaszt megfogalmazták, „igaz és kellő módon” ismét elő lehetett terjeszteni.

A hamis vád (*crimen falsae delationis*) annyit jelentett, hogy valakit egy bűntettel rágalmozva szándékosan feladtak a hatóságnak, még hozzá abból a célból, hogy őt vizsgálat és fenyíték alá vegyék. A királyi parancs kieszközölője által hamisan előadottakat ellenfele vitathatta; ez esetben bíróság elé kellett vinni az ügyet, és az elmarasztaltat az ügy érdeméhez képest megbüntetni (1563. évi 80. törvénycikk). Az 1567. évi 9. törvénycikk még elsősorban az adóösszeírók által emelt hamis vádaskodásoknak akart gátat szabni, mivel többször előfordult, hogy ezek valakit csupán gyűlöletből és rosszindulatból, „némely költött okokkal, Ő felsége előtt méltatlanul följelentik”. Ezért azt írta elő, hogy akár az adókivetők, akár mások, ha bárkit jogtalanul vádoltak, akkor „ezeket forbátbüntetéssel sújtsák, úgy tudniillik, hogy ugyanazt a büntetést szenvedjék, amelylyel azokat kellett volna sújtani, akiket méltatlanul vádoltak”. A hamis vád esetén tehát a vádlóra talio büntetés várt. Ezt a rendelkezést ismételte az 1604. évi 18. törvénycikk, amely amellet, hogy kimondta, valakinek az egyszerű feladására senkit el ne fogjanak, és annak vagyonát le ne foglalják, hanem – hacsak nem hűtlenségi ügyről van szó – a helytartó előtt soron kívül járjanak el, és a helytartó bíraskodási jogkörét rögzítette a hamisan vádolók ügyeiben is.

Ha kisebb törvényszegésekkel vádoltak valakit, az nem minősült közdeliktumnak, hanem csak magánbűncselekmény természetével bírt. Ilyen rágalmozókról szólt az 1723. évi 63. törvénycikk 16. §-a, amely az igaztalan panaszokkal vádaskodókat kisebb esetekben 100 forintban és a költségekben rendelte elmarasztalni.

⁴⁴⁶ HK. II. 28.

⁴⁴⁷ BÉLI 2010. 95. p.

Az 1715. évi 7. törvénycikk a felségsértés eseteiről rendelkezve, 8. §-ában azt írta elő, hogy amennyiben „valaki rágalmazva, vagy hamis módon, vagy gonosz akarattal vádol valakit, vagy bosszúból és ártási szándékból igazak gyanánt kétes dolgokat állít, a vádoltat ártatlannak találván, ugyanaz a bíróság (mely az ügy kapcsolatánál fogva a vádlóra nézve is illetékes), azt tetszés szerinti, de mindenestre szigorubb büntetéssel, vagy a körülményekhez képest, forbát büntetésével is sujthassa”. Nem minősült viszont hamis vádnak ugyane törvény 9. §-a szerint az, ha valaki nem konkrét tettet állított, hanem jóhiszeműen csupán annyit jelzett az illetékes szerveknek, hogy „valakiről valami rosszat hallott, vagy törvény szerint terhelő jelenségeket vett észre”. Ezek feljelentése tudniillik egyrészt mindenkinek kötelessége volt, másrészt a hamis vádhoz „a feladás hamisságának tudata, szükségkép megkívántatik”.⁴⁴⁸ A hamis feljelentőket említette az 1729. évi 5. törvénycikk, kimondotta a sóval kapcsolatos visszaéések kapcsán, szintén a viszonttagolást szem előtt tartva a büntetésnél.

Az 1805. évi 5. törvénycikk annak érdekében, hogy a hamis vádaskodásokat jobban el lehessen kerülni, és az ilyen rosszlelkű vádaskodókat meg lehessen büntetni, azt rendelte el, hogy a feljelentéseket mindig névvel tegyék meg, névtelen panaszra pedig ne járjanak el, továbbá hogy a feljelentettekkel az ügy iratait teljes egészében közölni kell, a tanúk neveivel és azok vallomásaival együtt, „hogy így az országlakosok becsülete és vagyona a rosszakarók kaján-ságától megóvassék”.

A hamis tanúk és vádlók mellett esetenként a szakirodalomban szó esett más, az igazságszolgáltatásban szereplő személyek (pl. bíró, végrehajtást végző bíróságédek) hamis eljárásairól is.⁴⁴⁹ Összeköti ezeket a legutóbb ismertettekkel az, hogy mindkét esetben bírósági eljárásban részt vevő, közreműködő, vagy kifejezetten azt lefolytató személy járt el hitelt nem érdemlő módon, azonban utóbbi esetekben súlyosabb volt a megítélés amiatt, hogy maga a hivatalos vagy hivatalában eljáró személy az, aki működési körében csalárd, részrehajló, hamis volt, s ekként visszaélt a posztjával járó hatalommal. Ez alapján tehát az előbbiektől különálló körbe lehet sorolni mindazokat a cselekményeket, amelyeket az fűz össze, hogy a csalárdság olyan emberekhez kapcsolódott, akiknek az eljárása egyébként a közösség bizalmát élvezte, akiket a közönség hitelesnek vélt, akár betöltött hivataluk, méltóságuk, akár kifejezetten annak alapján is, hogy tisztük kezdetén rendszerint esküt tettek. Így az ilyen személyeknek a feltehető és esküjükben is vállalt hitelességével merőben ellentétes csalárd cselekedeteik végső soron a közbizalmat rendítették meg, a közhitelességen ejtettek csorbát. Megítélésük már ekkor sem csak azon múlt tehát, hogy egy-egy magánfélnek milyen sérelmet, kárt okoztak, hanem a köz sérelmére elkövetett tettekként

⁴⁴⁸ PAULER 1865. 186–187. p.

⁴⁴⁹ BODO 1751. 302–304. p.

súlyosabb megítélésűek voltak, és a letett eskü megszegése okán egyenesen hitszegésnek is számítottak.

A bíró hibája okozhatott igazságtalanságot, ha például nem akadályozta meg az ügyvédek csalárdságait, vagy netán „gonoszsága” okán: azaz ha a bíró gyanús volt, vagy kimondottan gonoszul ítélt.⁴⁵⁰ Az 1567. évi 27. törvénycikk pedig azért írta elő az ügyvédek eskütételi kötelezettségét a perek kezdetén, hogy csalárdságaikat így hárítsák el, tudniillik gyakran hiábavaló, üres kifogásokkal húzták el a pert, és néha, ajándékoktól csábítva még az ellenérdekű féllel is titkon összejátszottak.⁴⁵¹ Amennyiben ennek ellenére így jártak el, a hitszegés büntetésében kellett őket marasztalni.

Noha tökéletesen megragadható a különbség a hivatalból eljáró személyek által, illetve az előttük, eljárásukkal összefüggésben, de mások által ravaszsággal, hamissággal elkövetett cselekmények között, mégis lehet köztük kapcsolat. Ezt leginkább azok az esetek mutatják, amelyekben mindkét oldalon fellelhető volt a csalárdság, sőt, akár haszna is származott belőle mindkét személynek, például a hivatalosan eljáró tisztségviselők megvesztegetése esetén.

Ilyen csalásokról számolt be a *Tripartitum* a határjárásokkal kapcsolatban, amelyek során „és az e tárgyban készült levelek körül igen sok csalás és nyilvánvaló botrány szokott előfordulni”.⁴⁵² Némelyek gyakran „üdvösségükről megfeledkezve” a határjárásra kiküldött királyi vagy hiteles helyi embereket pénzzel vagy ajándékkal megvesztegették, hogy azok hamis jelentést készítsenek, s ezáltal a későbbiekben maguknak álnokul igen sok földet elsajátítottak.⁴⁵³ Az is előfordult, hogy a végrehajtást végzőket egyesek azért vesztegették meg, hogy állítsák azt, a visszaüzés megtörtént (noha valójában nem), s így a másik felet emiatt hűtlenségben marasztalják.⁴⁵⁴ Az 1550. évi 19. törvénycikk elrendelte, hogy a visszaüzésről felvett levelekbe a jelen lévő szomszédok nevét is írják be, „nehogy a visszaüzés tárgyában valami csalárdság történjék”.

Hasonló szabályt, és előzetes, a hű eljárásra vonatkozó eskütételi kötelezettséget ugyanezen célból az iktatások, határjárások, végrehajtások stb. vonatkozásában már az 1492. évi 43. törvény is megállapított. Ennek ellenére az 1559. évi 50. törvénycikk arról számolt be, hogy a végrehajtások során sok csalást szoktak azáltal elkövetni, hogy a királyi és a hiteles helyi emberek más jelentést tettek, mint ahogyan ténylegesen a végrehajtást teljesítették. Éppen ezért előírták, hogy jelentésüket a káptalan vagy konvent előtt eskü alatt tegyék, ellenkező

⁴⁵⁰ HK. és *Tripartitum* Bevezetés 15. 5. §

⁴⁵¹ Ez az ügyvédek patvarkodási esküje volt. Bővebben lásd még KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: A perbeli képviseletre vonatkozó szabályok a tradicionális jogban. *Jogtörténeti Szemle*, 2004. 4. sz. 36–37. p.

⁴⁵² HK. I. 86.

⁴⁵³ Uo. I. §

⁴⁵⁴ HK. II. 74. 10. §

esetben a végrehajtást hatálytalannak kell tekinteni. A török korban néha megnehezítették a körülmények a nyilvános iktatásokat is, azonban erre nézve is azt írták elő (1563. évi 45. törvénycikk), hogy semmiképpen nem lehetett azt alattomban elvégezni, ha pedig másképpen történt, akkor a „csalárd és jogtalan iktatás miatt” az ilyen személyeket az „iktatott és elfoglalt fekvő jószágnak örök becsüjével sújtsák és az elfoglalt fekvő javakat az örökösnek visszaadják”.

Álorcásság*

Az „álorcáskodás” vagy *larva*, Frank Ignác szerint a vér- vagy névbitorlás⁴⁵⁵, azaz „[s]aját nevének, kilétének eltitkolása mellett, idegen név és cím alatti színeskedés”⁴⁵⁶ olyan „magános (valóságos) véték”, magános által indított per alapján büntetendő deliktum⁴⁵⁷ volt, amelyet a későbbi büntetőjogászok „csalásszerűnek” tituláltak, és ezért a csalás előzményeként röviden említeni szoktak.⁴⁵⁸ Az álorcásság és a csalás kapcsolatának lenyomatát adta a *Magyar Jogi Lexikon* vonatkozó szócikke is: „az álorcza [...] szorosan meghatározott specialis dolussal, mintegy kiemelt esete a mai csalásnak.”⁴⁵⁹ A logikai összefüggés kézenfekvő: az álorcásság mások megtévesztésével valósult meg, így csalárdságot feltételezett. Ám ez egy külön nevesített bűncselekmény volt, ezért amikor a fogalmához hasonló magatartásokat a *stellionatus* meghatározásánál is meg lehet találni, ez elhatárolási kérdésként jelentkezik.

A 19. század elejének összegzését visszatükröző tankönyvi meghatározás szerint az álorcásság a becstelenség körébe tartozó magánbűncselekmény volt. Az álorcás személy magát másvalakinek kiadva és nevét bitorolva annak kárára és saját hasznára járt el, tett bevallást, az örökség megszerzése céljából idegen családba tolakodott be. A cselekmény megvalósításának következménye *infamia* volt, ami azzal is együtt járt, hogy a tettes becsületével együtt elvesztette

* Az álorcásság bővebb kifejtését adja: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: Álorcásság és stellionatus. In PERES Zsuzsanna – BATHÓ Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére. Labor est etiam ipse voluptas*. Budapest, 2021. Ludovika Egyetemi Kiadó, 675–685. p.

⁴⁵⁵ A bűncselekmény elnevezése a 19. század elejére nagyjából azonos (*larva*, álarc, álorca, álorcosság, álorcásság, álorcáskodás, alakoskodás), csak Frank Ignác használta és ajánlotta rá a vér- vagy névbitorlást mint új magyar nevet, ami véleménye szerint a lényegét világosabban kifejezte. KELEMEN 1818. 697. p., CZÖVEK 1822. 701. p., SZLEMENICS 1823. 288. p., FRANK 1845. 738. p., MESZER Artúr: *Álorcászok*. In MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon*. I. kötet, Budapest, 1898. Pallas, 529. p., FOGARASI 1842. 313. p., KÖVY 1822. 252. p.

⁴⁵⁶ CZUCZOR–FOGARASI 1862. 285. p.

⁴⁵⁷ CZÖVEK 1822. 700. p., SZLEMENICS 1823. 288. p. Kövy eredeti munkájában nincsen a kötelmeknek külön áttekintő bevezetője és csoportosítása, csupán a Fogarasi-féle átdolgozásban. KÖVY 1822. 216. p., FOGARASI 1842. 213. p.

⁴⁵⁸ ANGYAL 1939. 7–8. p., MADAI 2009. 18. p.

⁴⁵⁹ MESZER 1898. 528. p.

perképeességét; az álorcát emellett vagyoni büntetéssel,⁴⁶⁰ és örökös szolgáltsággal is sújthatták. Az álorcásság meghatározása és büntetése azonban nem volt kezdettől fogva ugyanez.⁴⁶¹ A deliktumról először a *Hármaskönyv* II. rész 16. és 17. címe, majd az ezt kiegészítő és pontosító 1723. évi 46. törvénycikk adott eligazítást.

A *Tripartitumban* foglalt alapesete az álorcásságnak az volt, ha valaki más nevében és személyében annak meghatalmazása nélkül hiteles hely előtt örök-vallást tett. Ez esetben álorcásnak számított az is, aki a bevallást tette, és az is, aki magának vallatott.⁴⁶²

Az 1723. évi 46. törvénycikkben foglaltak szerint álorcásságot az követ el, aki „valaki másnak személyét tettetvén, ugyan annak nevét, titulását, praedikátumát, és jussait álnokul bitorolja”,⁴⁶³ „aki magát csalárd mesterséggel más nemzetségbe belé fújni, és így annak jussát magára ruházni akarja, pl. annak nevét, predikátumát kezdi viselni”,⁴⁶⁴ „álnevet öltve magát más nemzetségbe betolni, és ennek diszét, örökségét bitorolni törekedett”,⁴⁶⁵ bővebben „valamelly nemzetségnek őtet semmiképpen sem illető, nevét felveszi, vagy az Elei által felvett illetén nevet megtartja, vagy éppen, az illetén felvett vagy megtartott hamis név alatt, azon Nemzetségnek Jussait magához szakasztani, vagy annak másképpen ártani törekedik”.⁴⁶⁶

Az álorcásság lényege valamely más személy nevének felvétele volt, ugyan is a nemesi előnév világosan szerepelt az adománylevélben vagy más privilégiumban, és a régi családokat szokás alapján királyi levél nélkül is megillette.⁴⁶⁷ Álorcásnak csak azt lehetett azonban tartani, akinek e név viseléséhez semmi joga nem volt, ha viszont ki tudta mutatni jogosultságát (pl. az ő családja is ugyanolyan előnevet viselt), akkor az őt megtámadó személy keresete alól fel kellett menteni, sőt még perbeli költségeinek megtérítése is megillette.⁴⁶⁸

A deliktum kétféle módon valósulhatott meg: az elkövető a nevet annak érdekében bitorolta, hogy magának ebből hasznot húzzon, és az érintett családnak kárt okozzon, vagy pedig a sérelem csupán a név használatában merült ki, akár

⁴⁶⁰ BÉLI 2000. 218. p.

⁴⁶¹ Az álorcásság Werbőczy általi megközelítésének bővebb kifejtését, elemzését lásd KORSÓSNÉ DELACASSE 2017. 104–105., MADAI 2009. 19. p., MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *Név és jog. A névviselés jogi szabályozásának fejlődéstörténete Magyarországon*. Budapest, 2013. Gondolat Kiadó, 117–119. p.

⁴⁶² CZÓVEK 1822. 702. p. (A kötetben téves a lapszámozás, ez ténylegesen a második 701. oldal.)

⁴⁶³ Uo. 700. p.

⁴⁶⁴ KÖVY 1822. 252–253. p.

⁴⁶⁵ FRANK 1845. 738. p.

⁴⁶⁶ SZLEMENICS 1823. 288. p.

⁴⁶⁷ KÖVY 1822. 252–253. p.

⁴⁶⁸ SZLEMENICS 1823. 289–290. p. Megyeri-Pálffi ismerteti a Jeszenszky családok ideillő esetét. MEGYERI-PÁLFFI 2013. 119–121. p.

károkozás nélkül, akár úgy, hogy az okozott károk tekintetében szándékosság nem volt megállapítható.⁴⁶⁹

Egy különös eset lehetett az ún. „idegen álorcás”, amikor az elkövető annak a családnak, amelynek nevét jogosulatlanul viselte, nem okozott ugyan kárt, ellenben harmadik személynek igen, vagy legalábbis megkísérelte: „ha valaki álorcásság alatt egy harmadikra tör v[agy] leselkedik, azon családnak kára nélkül, melynek álorcáját viseli”. Az ilyet – Fogarasi szerint – mint minden álnokot, latinul *stellionák* nevezték, maga a cselekmény pedig *stellionatus* volt, amely oly álnokságot jelentett általában, melynek más, különös neve nincsen a törvényben. Az idegen álorcás személy tehát nem az álorcások büntetésében részesült, hanem az okozott károokban, illetve ha oklevéllel is visszaélt, akkor az oklevél-hamisításra írtak szerint marasztalták. Fogarasi azt írta, ha az idegen álorcások e tetteikkel mások becsületében nem ejtettek csorbát, akkor ügyükben a megye bíróságai (alispán vagy szolgabíró) is eljárhattak. Hozzátette azt is, hogy ezt kellene szem előtt tartani „kisebb vétkű” álorcásokra nézve is, akik örök szolgáltságot „nem egészen érdemelnek”. Hozzátette, hogy a tapasztalat szerint „akármely álnokság miatt is büntetési váddal szoktak élni”.⁴⁷⁰ Egyébként a *larva* miatti per, mivel gyökeres jogot érintett, a királyi tábla elé tartozott, ahogyan Szlemenics is magyarázta: mivel „többnyire a Jusnak közösségéről vetélkedés forog”.⁴⁷¹ Azonban mások az 1723. évi 12. törvénycikk 1. §-ra hivatkozva állapították meg e fórum hatáskörét.⁴⁷² A törvény hivatkozott szakasza valóban megemlítette a hamis iratok készítőinek és az azokkal élőknek az ügyeiben a királyi táblát is.

Kelemen, illetve Czövek – a *Hármaskönyv*ben foglalt eseten túl – az elkövetési magatartások közé sorolta azt is, ha valaki idegenek neve alatt és jogainak sérelmével adósságokat és más terheket vállalt, noha ez direkt módon az 1723. évi 46. törvénycikk 1. §-ban nem fogalmazódott meg. A törvény viszont egyértelműen kitért arra a magatartásra, amikor az elkövető másnak az okleveleit összeszedve, a tettetett személy neve alatt próbált a familiájába befurakodni, a valódi tulajdonosokkal szemben örökösdést követelni és az örökség iránt pert indítani.⁴⁷³

A bűncselekmény a nemesi családok és azok vagyona ellen irányult, a passzív alany tehát mindig valamely család, vagy akár magános („személybeli karakter”) volt, ami azt is jelenti, hogy az álorcás mindenképpen egy létező család nevét használta. Eszerint elhatárolandó az álorcásság a nemesi cím jogosulatlan

⁴⁶⁹ SZLEMENICS 1823. 290. p.

⁴⁷⁰ FOGARASI 1842. 314–315. p.

⁴⁷¹ SZLEMENICS 1823. 291. p.

⁴⁷² CZÖVEK 1822. 703. p.

⁴⁷³ Uo. 702–703. p.

használatától, nem merítette ki tehát az, ha valaki egyszerűen nemességet hazudott magának. A „tettetett nemes ember” ellen a *fiscus magistratualis* „a nemességnek bitangolt éléséből való kirekesztésére” irányuló pert indított.⁴⁷⁴

A szubjektív elemek oldaláról lényeges, hogy ez egy olyan „valóságos véték”,⁴⁷⁵ amelynél megkívánt volt az elkövető részéről az álnokság, a *dolus*, azaz a szándékos elkövetés. Tudniillik az 1723. évi 46. törvénycikk csak ezt, a „szántszándékos sértő igyekezetet” rendelte büntetni, vagyis ha ez nem volt fellelhető a törvényszegés mögött, akkor büntetésnek sem volt helye, csupán kártérítésnek. Ilyen esetnek tekintették, ha valaki más nevével „tudatlanul” élt, ami annyit tett, hogy tévedésből, jóhiszeműleg járt el. Az ilyen személyt tehát nem lehetett igazi álorcásnak tartani, ahogyan nem lehettek álorcások a gyermekek vagy esztelenek sem.⁴⁷⁶ Előfordulhatott az is, hogy az álorcás örökösei nem tudtak róla, hogy felmenőjük álnéven élt, így a nevet, címet magukénak gondolhatták. Velük szemben csak akkor kellett a törvény szigorával fellépni, hogyha ezek „tudva és vakmerően” a felvett névben megmaradtak, ha megintés ellenére, tovább bitorolták a nevet.⁴⁷⁷

Az eljárást az álorcás személlyel szemben csak az indíthatta meg, akinek vagy aki családjának a nevét az álorcás felvette; a felperes köteles volt kimutatni a vérségi köteléket a sérelmet szenvedett családdal,⁴⁷⁸ és a királyi tábla gyakorlatából hozott példa szerint azok sem voltak a perlésre jogosultak, akikre a család vagyona adományozással szállt.⁴⁷⁹ Sajátos jogi kérdés volt, ha valaki magvaszakadt családnak a nevét vette fel, és e család jogán a magszakadás címén tett adományt (akár ellentmondással, akár perrel) megtámadta, vagy költött személy alatt örökvallás, végrendelet érvénytelenítését kérte. Hiszen ellene nem tudott ki álorcásságot miatt fellépni, őt álorcásság bűnében elmarasztalni nem lehetett. Viszont kétségtelen, hogy ez a tett nem maradhatott megtorlatlanul, ezért az ilyen személyt fortélyos csalás, vagyis *stellionatus* miatt kellett megbüntetni.⁴⁸⁰

Az álorcásokra nézve a törvény szerinti büntetés az volt, hogy kerüljenek jobbagyként azoknak az örökös szolgálatába, akiknek sérelmet okoztak. A nevet tovább bitorló lemenőikre ugyanez állt akkor, ha birtoktalanok voltak. Ha viszont ingatlantulajdonosok, akkor a hamis levelek készítőire és perbeli előmutatóira

⁴⁷⁴ SZLEMENICS 1823. 289. p., CZÖVEK 1822. 702. p.

⁴⁷⁵ CZÖVEK 1822. 668. p.

⁴⁷⁶ SZLEMENICS 1823. 246–247., 288. p., CZÖVEK 1822. 702. p.

⁴⁷⁷ SZLEMENICS–ÖKRÖSS 1865. 178. p.

⁴⁷⁸ CZÖVEK 1822. 704. p., FOGARASI 314. p., SZLEMENICS 1823. 291. p., SZLEMENICS–ÖKRÖSS 1865. 178. p.

⁴⁷⁹ SZLEMENICS 1823. 291. p.

⁴⁸⁰ CZÖVEK 1822. 704. p., FOGARASI 314. p., *Planum tabulare sive Decisiones Curiales, per excelsam deputationem a pia memoriae imperatrice et regina Hungariae diva Maria Theresia eatenus ordinatam collectae et in ordinem redactae anno 1769.* Posonii, 1817. *Ad poenam Larvae* (XXI.), 129–130. p.

rendelt büntetésben kellett őket részesíteni. Az oklevél-hamisítókat a már említett 1723. évi 11. és 12. törvénycikk vette ki a hűtlenség alól, és – amennyiben ezzel csupán mások javaira törtek – a károk, valamint költségek megtérítése mellett becstelenségben rendelte marasztalni. Álorcásság esetén semmiképpen nem ama hamisítók büntetése volt irányadó, akik más életére is törtek (fővesztés), hiszen az 1723. évi 46. törvénycikk kifejezetten kijelentette, hogy a törvényhozás nem akarja az álorcásokat fővétellel fenyegetni, hiszen azoknak, akik a hamis nevet szüleik után csupán megtartották, logikusan nem járhatott súlyosabb büntetés, mint amazoknak, „akik azt először álnokul felvették”.⁴⁸¹ Innentől került az álorcásakra is a becstelenség bélyege.

Vértagadás, vérárulás

Míg az álorcásság esetében valaki más családjába betolakodva okozott sérelmet, a vértagadás vagy vérárulás esetén a cselekmények közös magva, hogy a családi kapcsolatban lévők valamelyike kívánta a másikat csalárd módon megrövidíteni. Ez több módon fordulhatott elő, és már régtől fogva találhatók hasonló esetek a forrásokban.⁴⁸²

A *Hármaskönyv*ben nem csupán egy helyütt rögzített Werbőczy a családi vagyonnal kapcsolatos, rokonok sérelmére, családtagok kijátszására, a családi vagyonból való jogtalan gyarapodásra irányuló cselekedeteket. A csalárdul és színlelve tett és létesült csere (*concambitum fraudulenter et simulate factum et celebratum*)⁴⁸³ esetén valaki rokonai sérelmére csere színlelésével idegenítette el a fekvő jószágot azért, hogy az atyafiak az őket az ősiség okán illető megváltással ne tudjanak élni, illetve úgy rövidítette meg őket, hogy később abban a jószágban nem tudtak örökölni sem.

A *Tripartitum* tartalmazta továbbá azt a példát, amikor a királyi új adományyal néhányan nem jogszerűen és jóhiszeműen éltek, hanem csalást követtek el: vagy a család nőágának rovására azáltal, hogy az eredeti leveleket, amelyekből kitetszenék, hogy a jószág mindkét ágat illeti, elrejtették, tűzre hányták vagy másképpen megsemmisítették, vagy pedig az atyafiaikat forgatták ki főképp magszakadásuk esetére úgy, hogy az új adománylevélbe feleségük, vagy leányaik

⁴⁸¹ SZLEMENICS 1823. 290. p., CZÓVEK 1822. 713. p.

⁴⁸² „Quod quicumque ipsorum dictam diuisionem processu temporis concepta fraude irritaret, uel quoquomodo obuiare nitteretur nocumenta inferendo aliis fratribus suis, sua porcio de premissis omnibus in manus regias deuolueretur ipso facto.” (1301.) A nyitrai káptalan előtt Berencsi Cheten fia Miklós berencsi birtokrészt Bugárfi Mártonnak előrközi. NAGY Imre: *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I. (1301–1321)*. Budapest, 1878. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Hivatala, 6. p.

⁴⁸³ HK. I. 71.

nevét írátták be.⁴⁸⁴ Végső soron innen ered a vértagadás deliktuma is, mivel ha az új adományul felkért birtokjogok eredetének igazolására szóló levelek nem voltak meg, akkor ezekre nézve esküt kellett tenni. Amennyiben pedig valaki esküje ellenére az említett leveleket később felhasználta, vagy más módon kiderült, hogy rokonait a jószágok örökségéből ki akarta forgatni, a hamis eskü mellett vértagadás miatt kellett felelnie.⁴⁸⁵ A vértagadás Werbőczy megfogalmazása szerint az, „amikor az egyik fivér vagy nővér a másik fivért vagy nővért az ő törvényes jogaitól ravaszul, alattomosan és ármányosan megfosztja és az örökségből kitudja” (*dolosa, adumbrataque, et fraudulenta privatio, vel exhaereditatio*). Idetartozott továbbá az a magatartás is, ha valamely asszony vagy leány más nőrokonok sérelmére fiúsította magát, vagy ha valaki a családi kapcsolatot – vagyis azt, hogy „nemzetségének egy másik tagja az ő családfájából származnék” – ténylegesen eltagadta. Kitionich azt is ebbe a körbe sorolta, ha valaki a rokonság alapján őt illető közös jog miatt szeretett volna perbe avatkozni, de a felperes ennek megátalkodva ellenállt.⁴⁸⁶

A deliktum eskü közbejötté nélkül is megvalósulhatott, de a megátalkodottság, álnokság mindenképpen szükséges volt ahhoz, hogy büntetendőnek tartásák.⁴⁸⁷

A vérségi kapcsolat ezekben az esetekben a negyedik ízig számított, mivel ezen túl már az atyafiságot nem feltétlenül lehetett tudni, továbbá ez volt az a rokonsági fok, amelyen felül már a házasságkötés szempontjából sem tekintették a feleket rokonoknak.⁴⁸⁸ Azonban csak a törvényes házasságból születetteket tartották valódi családtagoknak, tehát törvénytelenek (*illegitimos*) vagy az örök-befogadottak el nem ismerése rokonokként nem számított deliktumnak.⁴⁸⁹

Az elkövető büntetése a becstelenségen felül az lett, hogy összes javaitól és örökségétől megfosztották, méghozzá annak a javára, akit törvényes jogaiból ki szeretett volna forgatni. Emellett a sérelmet szenvedett rokon szolgálatába került, aki őt mintegy cselédjeként tartotta, de haláláig ruházattal és élelemmel el kellett látnia.⁴⁹⁰

Az 1723. évi 46. törvénycikk 4. szakasza az álorcások mellett e deliktumról is rendelkezett. Az követte el és számíthatott büntetésre, aki törvényes

⁴⁸⁴ Uo. 36.

⁴⁸⁵ Uo. 38.

⁴⁸⁶ KITHONICH, Joannes: *Directio methodica processus iudiciarii iuris consuetudinarii, incltyi regni Hungaria, Rövid igazgatas a' nemes Magyar Orszagnak es hozzá tartozó részeknek szokott törvény folyasiról*. Ford. KÁSZONI János, Leutschoviae, MDCL. [1650] VII. fejezet XXII. kérdés, 231. p., Czövek 1822. 706. p.

⁴⁸⁷ Czövek 1822. 705–706. p.

⁴⁸⁸ Uo. 705. p., HUSZTY, Stephanus: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum*. Agriae, 1794. *Liber tertius* 121. p., BODO 1751. 300. p., KITIONICH 1650. VII. fejezet XXII. kérdés, 231. p.

⁴⁸⁹ Czövek 1822. 705. p.

⁴⁹⁰ HK. I. 39.

vérrokonait bármely szín alatt a javak öröklésétől megpróbálta megfosztani, de rajtavesztett, azaz tettét felfedezték. Az elkövetés magatartása lehetett az eddigiek felül, tehát azon kívül, hogy a rokont a családból kitagadták, az is, hogy egyesek az örökség elnyerése céljából szüleiket, testvéreiket eszteleneknek, örülteknek, holdkórosoknak, őrzöngőknek, és ezért a birtokok kormányzására képteleneknek hazudták, és így törekedtek őket saját javaikból kizárni.

A büntetés tekintetében egy téves értelmezésre kell felhívni a figyelmet. Az 1723. évi 46. törvénycikk vonatkozó 4. §-ában foglalt, az „említett címek büntetésével lakoljanak” fordulat nyilvánvalóan nem a Madai Sándor által kikövetkeztetett visszatükröző büntetést jelenti.⁴⁹¹ A jogtörténész számára egyértelmű, hogy az „említett címek” nem egyéb, mint a korábban említett jogszabályhelyekre való hivatkozás. A vértagadást megvalósító büntetése tehát szintén örökös infámia és a holtáig való szolgaság annál a személynél, akit megtagadott, továbbá a maga osztályrészét is elveszítette abból a jószágból, amelyből a rokonait ki akarta rekeszteni. Amennyiben a vértagadás hamis esküvel vagy hitszegéssel is összekapcsolódott, akkor az előbbieket mellé még annak büntetése is járult.⁴⁹²

Hűtlenül viselt gyámság

Birtokjogokkal, és részben családtagok vagyonával, függött össze a gyanús gyámok (*tutores suspecti*) megítélése is. A gyám ugyanis leggyakrabban (törvényes gyámság esetén pedig feltétlenül) a család köréből került ki, azonban végrendeleti vagy törvényes gyám hiányában gyámot kellett rendelni. Általánosságban a gyámok elsőrendű kötelessége volt a gyámsággal járó feladatokat híven ellátni, ellenben ha a gyámságot hűtlenül és gonoszul, vagy hamislelkűleg, illetve csalárdul (*maleque et sinistre, fraudulenter*)⁴⁹³ viselték, el kellett őket mozdítani. Ha a gyámoltat anyagi javaiban megkárosították, a kár kétszeresét kellett visszafizetniük, ha pedig a gyámolt személyét és birtokjogait érintő ügyeiben jártak el hűtlenül, becstelenségben (*infamia*) voltak marasztalandók – szóltak az erre vonatkozó rendelkezések a *Hármaskönyvben*.⁴⁹⁴ Ezeket hasonlóképpen ismételte meg Kitionich, amikor a *Directio Methodica* IX. részében azt taglalta, hogy melyek voltak azok az esetek, amikor *infamiát* kimondó ítéletnek volt helye, kiegészítve azzal, hogy az ilyen személyre holtáig tartó infámia mondandó ki.⁴⁹⁵

⁴⁹¹ MADAI 2011. 21. p.

⁴⁹² CZÖVEK 1822. 707. p.

⁴⁹³ HK. I. 123. 1. §, illetve I. 125. 3. §

⁴⁹⁴ HK. I. 123., I. 125.

⁴⁹⁵ KITONICH 1650. IX. fejezet 24., 25. kérdés 318–322. p.

Werbőczy leírása szerint a gyámok több okból is gyanúsakká válhattak. Így ha saját jószágait esztelenül eltékozolták, ha a gyámgyermek megélhetését (élelmet, ruházatot) nem biztosították, ha a gyámgyermekkel ok nélkül rosszul bántak, nem nevelték őket jó erkölcsre, vagy maguk a gyámok voltak rossz erkölcsűek.

A gyámok eljárásával kapcsolatos szabályokat a gyámoltak védelme érdekében az 1655. évi 24. (és az 1659. évi 32.) törvénycikk rendezte ismét, majd az 1715. évi 68. törvénycikk egészítette ki és pontosította ezeket. Eszerint továbbra is csak olyan gyámokat (és gondnokokat) lehetett rendelni, akik megfeleltek a *Hármaskönyv* I. rész 123. cím rendelkezésének, azaz nem voltak gyanúsak, ha pedig rosszul kezelték vagy elpazarolták a rájuk bízott vagyont, akkor el kellett őket mozdítani, és elégtételt kellett adniuk.

Azoknak a gyámoknak, akik a rájuk bízott árva értékeiből bármit eltulajdonítottak vagy elpazaroltak, amennyiben saját vagyonukban vagyonbukottakká váltak, a reformkori szabályozás szerint egyúttal hamis bukás miatt is felelniük kellett.⁴⁹⁶

Patvarkodás*

A *calumnia*, azaz a patvar, a régi magyar jogban a perbeli vétségek legsúlyosabbikának számított. Magát a kifejezést azonban eleinte jóval tágabb körben alkalmazták: a patvarkodás mellett csalárdság vagy akár rágalom értelemben is.⁴⁹⁷ A *calumniára* a mai (büntető)jogász elsősorban úgy gondol, mint egy ma már nem létező bűncselekményre, s rendszerint – leegyszerűsítve és nem feltétlenül helyesen – mindössze úgy említi, mint valamely jelenlegi büntető törvénykönyvbeli tényállás (esetenként pl. a hamis vád) „előzményét” korábbi jogunkban, vagy épp a római jogban.⁴⁹⁸ A *calumnia* jelentése azonban ennél jóval sokrétűbben írható le.

A *calumniának* mint perbeli csalárd magatartásnak már egészen korán kitapintható jelentése volt az egyszer már jogérvényesen befejezett pernek királyi

* Az e cím alatt kifejtettek alapját a következő tanulmányom képezi: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: A *calumnia* mint perbeli csalárd magatartás a *Hármaskönyv* alapján. In BÉLI Gábor (szerk.) *Benedek Ferenc professzor emlékezete. A Zalaegerszegen 2019. június 6. napján megtartott emlékülés előadásai*. Zalaegerszeg, 2019. Bíbor Kiadó, Magyar Jogászegylet Zala Megyei Szervezete, 91–99. p.

⁴⁹⁶ 1840: XXII. tc. 130. § h) Bővebben lásd lejjebb a *Csalárd bukás* cím alatt.

⁴⁹⁷ HAJNIK Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt*. Budapest, 1899. Magyar Tudományos Akadémia, 437. p., BÉLI Gábor: *Városi szokásjog az Ars Notaria alapján*. Pécs, 2014. Publikon Kiadó, 158. p., BÉLI Gábor: Undertaking of a Guarantee towards Contracting Party in the Traditional Hungarian Law. In BÉLI Gábor et al. (szerk.): *Institutions of Legal History with Special Regard to the Legal Culture and History*. Bratislava–Pécs, 2011. Publikon Kiadó, Faculty of Law University of Pécs, Institute of History of Slovak Academy of Sciences, 59. p. (BÉLI 2011b.)

⁴⁹⁸ KÓHALMI László: A hamis vád tényállása a szabályozási változások sodrásában. *Jogelméleti Szemle*, 2013. 2. sz. 92. p.

kegyelem nélküli újbóli felelevenítése. Egyes 13. századi oklevelek tanúsága szerint a *calumnia* az ítélt dolog vagy ítélet erejével bíró egyezség ellenére ismételt perindítást jelentette, amelyet igen súlyos büntetéssel (hajlennyírás és megbélyegzés, sőt akár fővesztés) sújthattak.⁴⁹⁹ Hogy ezt a magatartást ilyen komoly következmények kilátásba helyezésével is megpróbálták visszaszorítani, annak az indoka – különösen a legrégebbi jogban – könnyen belátható, hiszen amikor még az ítéletet sem foglalták írásba, gyakorlatilag csak a perben eljáró személyek emlékezete őrizte meg az eljárást, illetve a döntést. Az ítéletlevelek kiadásának elsődleges oka eleinte éppen az volt, hogy elkerüljék a már megszületett ítélet ellenére az ismételt perindítást, megakadályozzák a patvarkodást.⁵⁰⁰

A patvar a *Hármaskönyv* II. rész 70. címe alapján nem volt más, mint amikor „valaki akárki ellen valamely pert csalárdul kétféle szín alatt vagy különböző úton-módon indít és támaszt”,⁵⁰¹ illetve ítélt dolog iránt perelt. Emellett még kettőt részletezett, amelyeket röviden úgy lehet összegezni, ha valaki ugyanazon dolog iránt két címen vagy két bíróság előtt, illetve már elengedett tartozás iránt indított pert. Werbőczynek az a mondata, amelyben ugyanitt a patvarról a következőt jegyezte meg: „ez sok ügyben és esetben a perlekedő ravasz mesterkedéseiből, néha a közönséges törvényben is kijelentett büntetésből is bekövetkezik,⁵⁰² mindazonáltal elkövetésének főképen három módja van...”, arra utal, hogy az említett címben nem a patvar összes esetét sorolta fel, hanem csak a legtipikusabbakat említette.

Csupán a *Hármaskönyvet* vizsgálva is felfedezhető, hogy a patvar előbbi esetein túl a feleknek további – ezekhez olykor nagyon hasonló – rosszallható eljárásait, perbeli magatartásait is *calumniának* tekintették, noha nem e cím alatt fordulnak elő, hanem másutt, továbbá Werbőczy olykor általánosságban is használta a kifejezést, például ekként: „mert valamint az igazságos keresetet mindenkor meg kell védeni, úgy az igazságtalanul és patvarkodva támasztott követelést nem kell megengedni.”⁵⁰³

A korábbi magyar jogban is léteztek a per jogosulatlan újraindításán kívül olyan egyéb cselekmények, amelyek patvarkodásnak minősültek. Például per folytatása olyan alperessel szemben, akit kellőképpen nem idéztek meg, vagy

⁴⁹⁹ BÉLI Gábor: Egy különös törvényszék, a generale iudicium működése 1264 és 1266 között, *Jogtörténeti Szemle*, 2013. 1. sz. 6. (BÉLI 2013a.), BÉLI 2011b. 59–60. p., BÉLI 2014. 158. p.

⁵⁰⁰ HAJNIK 1899. 437–438. p.

⁵⁰¹ HK. II. 70.

⁵⁰² Ez alatt Márkus Dezsőnek a *Hármaskönyv* 1896-os kiadásához írt jegyzete alapján az 1486. évi 39. törvénycikkben foglaltakat kell érteni, amely azoknak a megbüntetéséről szól, akik a jobbágyok szabad költözését különféle úton-módon próbálják megakadályozni. E törvénycikk 8. §-a valóban azt mondja ki, hogy ha valaki (amiatt, hogy jobbágyai elköltözését úgy gátolja meg, hogy a kivetett adót azért nem szedi be, hogy azt állíthassa, még tartoznak neki) „[r]endkívüli taksát akarna tőlük venni, ezt is hatvan nap alatt szedje be; különben azt a taksát azontul patvarosnak kell tekinteni.”

⁵⁰³ HK. II. 82. 21. §

ha a felperes nem tudta idézésének okát adni, úgyszintén az, ha valaki az atyja által eladott birtokot minden alap nélkül örökölt birtokként követelte. Amennyiben valaki a patvarkodás kifogásával élt, ám azt bizonyítani nem tudta, őt magát is patvarban marasztalták. Patvarkodónak (*calumniator*) nevezték azt is, aki a perbehívással szemben hazug mentséggel élt, például azzal akarta kimenteni magát, hogy hadi szolgálatot teljesít, noha ez nem volt igaz. Szintén idetartozott, ha valaki az alperesi perbebocsátkozást követően, azaz a per függése alatt ellenfelét újabb perbe fogta.⁵⁰⁴

Anjou-kori forrásokban is előfordult a más őrizetében levő oklevelek ok nélküli visszatartása miatt, valamint az oklevelek perbeli felmutatásával kapcsolatban patvar megállapítása.⁵⁰⁵ Ez utóbbi kérdéskörrel Werbőczy is foglalkozott, amikor arról írt, hogy az oklevél-bizonyítással összefüggésben is történhetett csalárdság. Amikor valamely, a perben lényeges tény bizonyítására szolgáló okiratok nem a felperes, hanem másvalaki kezén voltak, az alperes esküvel igazolhatta, hogy a keresett oklevél nincs nála. Az esküt többedmagával kellett letennie, 50, vagy 25 eskütárral, attól függően, hogy a felperes fel tudott-e mutatni egyszerű tudományvételről felvett vallatólevelet. A perbehívó levélben már azt is világosan és körültekintően meg kellett jelölni, hogy pontosan milyenek a keresett okiratok, „nehogy a felperes a perbehívásban csalárdságot kövessen el”,⁵⁰⁶ ám nem feltétlenül kellett azokat darabonként, egyenként megneveznie, hanem használhatta azt a kifejezést, hogy „valamennyi” az adott birtokjogokra vonatkozó oklevél felmutatását az alperestől követeli. Ez azonban azt is jelentette, hogy amennyiben máshonnan – akár általa bemutatva – került elő ilyen levél, akkor őt patvarkodásban marasztalták: „És ha a felperes a »valamennyi« kifejezést használja, vigyázzon, nehogy azután az ilyen birtokjogok dolgát illető leveleket mutasson fel vagy adasson elé, mert ez esetben azonnal patvarkodás tényén marad.”⁵⁰⁷

Patvarkodva és csalárdul (*calumniose et fraudulenter*) járt el továbbá az is, aki az ügyvédszó visszavonásával szándékosan a törvényszakok utolsó napján csak azért akart élni, hogy a törvényes határidőt megkerülje, és így ellenfelét további perrel bosszantsa és terhelje.⁵⁰⁸ Úgyszintén tilalmas volt, és csalárd eljárásnak tekintette a *Tripartitum* azt, ha a felperes a pert azért tette le, mert belátta, hogy *calumnia* (vagy egyéb) miatt elmarasztalnák, s még mielőtt a bíró az ilyen ítéletet kimondhatta volna, perletétellel kívánt élni.⁵⁰⁹ Erre úgy kerülhetett sor, hogy az alperes bizonyos oklevelek bemutatása végett a bíró

⁵⁰⁴ HAJNIK 1899. 438. p.

⁵⁰⁵ Uo.

⁵⁰⁶ HK. II. 34. 3. §

⁵⁰⁷ HK. II. 34. 5. §

⁵⁰⁸ HK. II. 80. 4. §

⁵⁰⁹ HK. II. 83. 4–5. §

előtt nem tudott megjelenni, így erre tekintettel pervesztessé lett, ám a végrehajtást visszaúzéssel vagy eltiltással megakadályozva e leveleket az utóbb tűzött határidőben mégis felmutatta. Ezt látván a felperes, akár amiatt, hogy az említett patvarban, akár nyelvváltságban vagy másban való marasztalását megakadályozza, a pert már nem tehetette le. *Werbóczy* mindezt azzal magyarázta, hogy a meg nem jelenés miatt kimondott ítélet a végső ítélet erejével bírt, és ha a felperes a visszaúzés, az ítélőlevél és bírság terhét felvette, akkor ellenfelét igazságtalanul károsította, „már pedig nem szabad, hogy a csalárság és ravaszság valakinek hasznára váljék”.⁵¹⁰ Ehhez még azt a megjegyzést fűzte, hogy minden egyéb hasonló esetről ugyanezt kell tartani, majd utalt arra, hogy az ügyvédek hasonlóképpen élni szoktak a perek igazságtalan leszállítására, illetve felforgatására való eszközökkel, amelyeket azonban a bírácoknak meg kell akadályozniuk.⁵¹¹ Tudniillik „mihelyt a bírác felismerik, hogy ezek a joggal és igazsággal ellenkeznek, azokat nem kell megengedniök és nem kell azokba beleegyezniök, nehogy ezt cselekedvén s azokba beleegyezvén, hasonló vád érje őket”.⁵¹² Az 1518. évi (bácsi) 29. és az 1519. évi 30. törvénycikk azt írta le, hogy többen, akiknek esküt ítélték meg, különféle színek alatt perújítást szoktak kérni, így próbálva menteni magukat a bíróság előtti eskü letétele alól. „Nehogy tehát a csalás és álnokság valakinek javára lenni látszassák”, a korábbi szokásjognak megfelelően elrendelték, hogy ha az, aki perújítást kért, nem tudta annak igaz és helyes okát adni, és az eskütétel alól, amelyre kötelezve volt, magát ki nem tudta menteni, akkor őt esküjének elvesztésében és az ebből folyó büntetésben kellett elmarasztalni. A perlekedések körüli visszaélésekhez tartozott az is, ha ok nélkül történt az *inhibitio* vagy kértek halasztást. Ezt a csalárságot és álnokságot kívánta megszüntetni az 1526. évi 46. törvénycikk, amelynek értelmében az idegenbe utazás miatti halasztásokat teljesen eltörölték, és azoknak, akik más perekben megjelentek, vagy más keresetre feleltek, a tiltakozást nem engedélyezték. Ismert volt még az ok nélküli perlekedésnek ama esete, amikor valaki „az igazságos ítéletet vaktában apellálja”.⁵¹³

Az összes utóbbi esetnek azonban a II. 70. címben foglaltakhoz képest az a sajátossága, hogy bár a *calumniá*val illetettekhez hasonló magatartásokról volt szó, amelyek tehát ténylegesen azt szolgálták, hogy az ilyen fufangokkal élő fél a másik peres felet hátrányosabb, vagy magát előnyösebb helyzetbe hozza, egy lényeges momentumban mégis különböztek a patvarkodástól. Ez pedig nem volt más, mint a csalárság megállapításának jogkövetkezménye. Kétféle következményre kell gondolni e körben: először is vannak eljárásjogiak,

⁵¹⁰ *Tripartitum*. II. 83. 5. §

⁵¹¹ HK. II. 83. 5–6. §

⁵¹² Uo. 7. §

⁵¹³ Kövy 1822. 258. p.

másrészt büntető jellegű szankciók, amelyek (rendszerint ekkor már vagyoni) büntetés formájában jelentkeztek.

A perjogi következmények szempontjából alapvető az, hogy ha az alperes igazolni tudta, miszerint a felperes valóban patvarkodott, akkor a bíró a pert leszállította. A *calumnia* már a régi magyar perjogban olyan kifogás volt, amelyet ha bizonyítani tudott az alperes, a per végleg elenyészett. Ezzel szemben a *Hármaskönyv* más helyein említett és fentebb kiemelt esetek nem az excepciós szakban megvalósuló, hanem akár a per további szakaszaihoz kapcsolódó magatartások voltak. Releváns eltérés továbbá az is, hogy míg kifogással kimondottan az alperes élhetett, hiszen az ő kezében ez egy perjogi eszköz volt, addig az itt felsorolt csalárdságok jelzése nem feltétlenül az ő feladata volt, különösen, hogy egyik-másik nem is feltétlenül a felperes oldaláról jelentkezett, így ezek észlelésére és megakadályozására – ahogyan erre Werbőczy fel is hívta a figyelmet – sokkal inkább a bíró volt hivatott.

Ami a büntető szankciókat illeti, ahogyan azt említettem, az ítélt dolog vagy ítélet erejével bíró egyezés ellenére ismételt perindítás büntetése a korai időszakban igen súlyos lehetett, és érinthette mind a patvarkodó személyét, mind pedig a vagyonát. Több forrás tanúskodik megszegényítő büntetésről, ami akkoriban hajlennyírást jelentett, s emellett testi büntetés, az arcon vagy orron történő megbélyegzés is előfordult.⁵¹⁴ A későbbi dekrétumok a hatalmaskodással egy szinten említették a patvart, elkövetőjét sújthatták így fővesztéssel is, amely azonban megváltható volt.⁵¹⁵ Az 1351. évi dekrétum 9. cikke is ezt igazolja: a patvarkodásban (illetve a felsorolt deliktumokban) marasztalt három napra letartóztatták, s ez idő alatt egyezhetett meg ellenfelével, és „[...] ha ki nem egyezhetnének, akkor az ország szokása szerint, szolgáltassa ellenfele kezéhez, hogy rajta a törvény szerint megérdemlett büntetést végrehajtsa”. Mivel a büntetés az ebben marasztalt személy becsületét is érintette, ezért a perképesség korlátozását vonta maga után: az elmarasztalt csak 12 márka erejéig indíthatott pert, ami jelentősen megnehezítette jogainak érvényesítését – a királytól esetenként épp emiatt kapott kegyelmet.⁵¹⁶

A *Hármaskönyv* az erről szóló (II. 70.) cím bevezetésében így szólt a patvar büntetéséről: „Jóllehet a patvarkodás dolga vagy ügye főbenjáró büntetésre nem megyen, mégis [...] valamiképen fejeváltást tárgyaz”. A tényleges jogkövetkezményeket a patvar eseteinek taglalását követően konkretizálta: „a dolog, a mely iránt a per folyt, [...] azonnal örökre elvész és azonfelül a patvarkodó ugyancsak azonnal kétszáz arany forintot tevő ötven gira díj terhén marad,

⁵¹⁴ HAJNIK 1899. 439. p., BÉLI 2014. 158. p., BÉLI 2013a. 5–6. p., BÉLI 2011b. 59–60. p.

⁵¹⁵ BÉLI 2014. 158. p., BÉLI 2013a. 5–6. p., BÉLI 2011b. 59–60. p.

⁵¹⁶ HAJNIK 1899. 440. p.

melynek két részét a bíró, harmadikát pedig alperes részére kell fizetnie.”⁵¹⁷ Azaz itt már nincsen szó a személyt illető büntetésről, hanem az kizárólag vagyoni jellegű, méghozzá a magáneliktumoknál (ld. hatalmaskodás) szokásos harmadoláson alapuló büntetés.⁵¹⁸

A patvar fogalma tehát kettős volt. Szűkebb értelemben azt a kifogást jelentette, amelyet az alperes még a perbe bocsátkozás előtt tehetett meg, és amelynek következtében a patvarsági ítélettel elmarasztalták a felperest, az általa támasztott per pedig végleg leszállt. Ezekben az esetekben valóban csak olyan magatartások jöhettek szóba, amelyeket a felperes még az érdemi válaszadást megelőzően tanúsított. Tágabb értelemben azonban olyan cselekményekre is használta jogunk a patvarkodást, amelyek már a perbebocsátkozást követően és nem feltétlenül a felperes részéről történtek, valamint adott esetben a törvények kiterjesztették a patvar büntetését egyéb magatartásokra. Ezeknek – noha javarészt egyes percselekményekhez kötődtek – excepciós jellegük nem volt, ám a szankció, a büntetés összekapcsolta őket, aminek következtében a patvarkodás mint csalárd eljárással megvalósított perbeli zaklatás deliktuma körébe vonható.

A későbbi jogfejlődésünkben – ahogyan a 17–18. században a polgári és a büntetőper is eltérő sajátosságokat kezdett mutatni, és a büntetőjog dogmatikai fejlődése is megindult – a *calumnia* e kétféle megközelítési iránya egyre inkább elvált egymástól. Így nem csoda, hogy Kitonich perjogi műve, a *Directio Methodica* már csak alperesi kifogásként foglalkozott a kérdéssel, kizárólag a *Hármaskönyv* II. 70. címére hivatkozva és az ott kibontott „alapeseteket” említve.⁵¹⁹ A X. fejezet XXXVIII. kérdésében említette ugyan még azokat a patvarosokat (*calumniator*), akik hamis váddal szoktak élni, de jelezte, hogy noha elnevezésüket a patvarról kapták, annál azonban e kifejezésnek már sokkal szélesebb értelme van, és ezzel együtt említette még a *praevaricator*t, valamint a *collusor*t.⁵²⁰ Ez mutatja azt is, hogy egyes, a *calumniá*hoz hasonló esetek már nem a perjog körébe tartoztak, és a későbbiekben aztán a büntetőjogi szabályozáson belül nyertek különös értelmet.⁵²¹

⁵¹⁷ HK. II. 70. 5. §

⁵¹⁸ A Hajnik által feltártak is azt igazolják, hogy a személyt illető büntetést a 15. századtól már felváltotta a vagyoni büntetés, a birtokvesztés, amely megváltható volt. Kiegészíti továbbá a *Hármaskönyv* rendelkezését azzal, hogy ha megyei törvényszék ítél valakit patvarra, akkor legfeljebb 25 márka büntetést szabhatott ki. HAJNIK 1899. 440–441. p.

⁵¹⁹ KITONICH 1650. IV. fejezet XXV. kérdés, 126. p.

⁵²⁰ Uo. X. fejezet XXVIII. kérdés 391–392. p.

⁵²¹ Ide érthetők például az ügyvédi visszaélések, ugyanis mindezeket Kitonich a prókátorokhoz, és azok eskütételi kötelezettségéhez kapcsolódva fejtette ki. Érdemes viszont azt is itt említeni, hogy Bodó pedig a szűkebb értelemben vett patvarhoz igen hasonló esetet, nevezetesen azt, ha valaki megfizetett adósságot követelt (minden bizonnyal a *Praxis Criminalis* alapján) a *stellionatus* alatt tárgyalta. BODO 1751. 314. p. Lásd továbbá a hamis vádnál írtakat is.

Csalárd bukás

A csalás egy jól körülhatárolt esetét jelentette az a fajta, amely a hitelezők megkárosítását célozta, és már a 19. század elején külön törvénycikk szabályozta. A csóddal foglalkozó szerzők közül van, aki erre vonatkozó korai normaként említi a *Hármaskönyv*nek a fizetésképtelen személyekkel – elsősorban jobbágyokkal – kapcsolatos eljárást rögzítő III. rész 28. címét,⁵²² ám ebben még nem rejtett csalárdság, a vonatkozó címben egyszerűen arról volt szó, hogy a *homagiumban*, kártérítésben vagy adósságban pénzbeli fizetésre elmarasztaltak nincsenek olyan javai, amelyekből a megítélt követelést ki lehetne elégíteni. Nemesek adósságok és károkozás miatti pereiben hozott ítélet folytán kerülhetett sor erre az ellenfél általi fogságra vetésre. Az adósnak az ilyen fogva tartása pedig – főként, ha a perben megállapított fizetési kötelezettség nem deliktumból, hanem szerződésből keletkezett – nem feltétlenül büntetésnek, hanem sokkal inkább biztosítási intézkedésnek tekintendő, amely a tartozás kiegyenlítését segítette elő.⁵²³ Ugyanis az így a pernyertes saját börtönében tartott jobbágyot legfeljebb 15 nap elteltével eskü ellenében szabadon kellett bocsátani akkor is, ha nem tudott teljesíteni, azonban azt kellett megfogadnia, hogy mindannak, amit munkával vagy koldulással keresni fog, hetente a harmadrészét korábbi perbeli ellenfelének átadja. Ha viszont szabadságának visszanyerését követően hitelezőjét megcsalta (*adversarium suum defraudaret*), vagyis nem fizetett neki az előírtak szerint, vagy az esküt letenni vonakodott, előbbinek jogában állt őt ismét bezárni, sőt szolgaságra is vetni, mindaddig, amíg a tartozásnak teljesen eleget nem tett.

A 18. században már kifejlődésnek indult országosan is a magyarországi csődjog és annak gyakorlata, amelynek alapjául a betáblázásokra vonatkozó 1723. évi 107. törvénycikk és a *Planum Tabulare* döntvényei szolgáltak. A század végi kodifikáció során már felmerült, hogy nemcsak az ezzel kapcsolatos magánjogi kérdéseket és eljárást kell szabályozni, de nyilvánítsák bűncselekménnyé

⁵²² KERTÉSZ Gábor: Csőd és csődbűncselekmény a reformkorban. *Jogtörténeti Szemle*, 2020. 4. sz. 30–31. p. Megjegyzendő, hogy a szerző által leírtakkal ellentétben Werbőczy egyértelműen nem említette itt a városi polgárokat, és a partikuláris jogok korszakában e tekintetben semmi esetre sem lehet helye „a többen benne foglaltatik a kevesebb” gondolat alapján történő kiterjesztésnek.

⁵²³ Ez az intézmény nemesek esetében némi hasonlóságot mutat a hatalmaskodás miatti börtönviseléssel, amelyre általában perbeli egyezség nyomán került sor, azonban ott elsődlegesen bűnbánatra, vezeklésre szolgált, amellet, hogy az engesztelési, jóvátételi összeget meg kellett fizetni, egyúttal pedig az egyezségnek egy speciális biztosítéka is volt. BÉLI Gábor: Börtönviselés perbeli egyezség alapján a XIII. században. In MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ T. Mihály – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi Tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2013. ELTE Eötvös Kiadó, 71. p.

az ezzel kapcsolatos csalást is.⁵²⁴ Így a büntetőjogi kódextervezetbe bekerült a csődbüntett előzménye, méghozzá a *stellionatus* vagy *falsum* esetkörei között rögzítették azt a magatartást, ha valaki fondorlatos szándékkal csődbe jutott.⁵²⁵

A fizetéseképtelenség körében elkövetett csalásokról azonban ténylegesen az 1807. évi 12. törvénycikk szólt először, amely a csalárd bukásról, pontosabban címe szerint azok büntetéséről rendelkezett, mindössze két szakaszban. Előírta, hogy a vagyonbukottak – legyenek akár nemesek, akár nem nemesek – a bukásuk okait is igazolni tartoztak, továbbá meghatározta, hogy mi minősült a bukás során csalárdságnak. Egyrészt az, ha a vagyonbukott vagyonát eltitkolta („ha rábizonyul a vagyonának eltitkolásával elkövetett csalás”), s így gátolta meg a hitelezőinek kielégítését, másrészt, ha hitelezőinek megkárosítására irányuló különféle kereskedelmi műveletekkel, vagy nyilvánvalóan pazarló és költséges életmódjával a jelzáloggal megterhelt birtokát „szükségképen megfogyasztotta”. Egy tekintetbe estek vele mindazok, akik előbbi káros műveleteiben a vagyonbukottat tudva és szándékosan segítették. A törvény az ilyen vagyonbukottakat és bűntársaikat is a tolvajjal azonos módon rendelte büntetőeljárás alá vonni és megbüntetni, azzal hogy örökre, vagyis mindaddig, míg hitelezői követeléseinek eleget nem tett, „kötelezettségben maradjon”, tudniillik méltatlannak találta őket arra a kedvezményre, amelyet a hibájukon kívül bukottak esetében kellett alkalmazni, hogy keresetüket helyre tudják állítani.⁵²⁶ A jogszabály 2. §-a ennek körében utalt vissza a *Tripartitum* előbbi rendelkezésére, és úgy rendelkezett, hogy az akkor legyen irányadó a csalárd bukás miatt elmarasztaltra, ha később valamiképpen jobb vagyoni helyzetbe jutna.

Az 1840. évi XXII. törvénycikk a csődületről nem büntető norma volt, hanem általában a csőddel összefüggő kérdéseket, elsősorban az eljárást szabályozta immár egészen részletesen.⁵²⁷ Néhány szakaszában rögzített fenyítő rendelkezéseket, amelyekben különbséget tett a korábbi szabályozásban is létező, szándékos bűncselekmény, a hamissággal párosult bukás és a csak speciális alanyok, kereskedők vagy gyárosok által, ám gondatlanul is megvalósítható vétkes bukás között.⁵²⁸ Hamis bukásnak minősült a törvény szerint, ha a bukott a csődnyitás előtt, vagy a per folyamán elszökött, ha nem akart megjelenni az idézésre, követeléseinek és tartozásainak állapotát a bíróság előtt nem tárta fel, bukásának okait nem adta elő, ha a csődtömegből valamit eltitkolt vagy eladott, hitelezőinek kijátszására adósságokat színlelt, adósleveleket hamisított,

⁵²⁴ PÉTERVÁRI Máté: Az első magyar csődtörvény országgyűlési vitája és az azt meghatározó alapelvek. *Glossa Iuridica*, 2022. 4. sz. 246–247. p.

⁵²⁵ HAJDU Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Budapest, 1971. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 491. p. Az 1795-ös javaslat e rendelkezéseiről alább részletesen lesz szó.

⁵²⁶ 1807:12. tc. 1–2. §

⁵²⁷ A törvény rendelkezéseit részletesebben ismerteti KERTÉSZ 2020. 34–36. p.

⁵²⁸ 1840:XXII. tc. 130–131. §

hitelének emelésére vagy fenntartására hamis leveleket használt, és ha a rá számadással bízott vagyont elköltötte, beleértve azt is, ha a gyámsága alatti árvaék értékeiből valamit eltulajdonított vagy elpazarolt. Különös, hogy arról, miszerint hamis bukásnak minősült az, ha a bukott a csőd megnyitása után bármit elidegenített a vagyonából, két helyütt is rendelkezett a jogszabály, az előbbi felsorolás mellett a 32. §-ban is. Ám ez e munka szempontjából inkább azért érdekes, mert az ilyen személyre úgy utaltak mint csalóra: „a 130-ik § értelmében mint csaló fog büntettetni.” Az 1807. évi szabályozástól eltérően a vagyon elrejtésében segítőket orgazdaként büntették.⁵²⁹

A kereskedők és gyárosok esetében a fentiekén túl az is a szándékos bűncselekmény tényállását valósította meg, aki könyveit hamisan vezette vagy meghamisította, kereskedelmi könyveiből leveleket szakított ki vagy ragasztott be, illetve ha a bejegyzett kereskedő vagy közkereseti társaság egyáltalán nem vezetett ilyen könyveket. Mivel a kereskedőktől megkövetelték a megfelelő adminisztrációt, gondatlanul is megvalósíthattak csalárd bukást. A vétkes gondatlanság esetei közé tartozott, ha a bejegyzett kereskedő könyveit rendetlenül vezette, ha az év végi mérleget nem készítette el, ha rövid idő alatt tetemes vagyont pazarolt anélkül, hogy kimutatható veszteség vagy szerencsétlenség érte, és ha láthatta ugyan, hogy vagyona minden adósságainak kielégítésére nem elegendő, nem kérte a csőd megnyitását, hanem egyik vagy másik hitelezőjét, akiknek kedvezni akart, bírói foglалás útján előre kielégítette.

A hamis bukás törvényben megszabott büntetése fél évtől három évig terjedő tömlöc volt, míg a vétkes bukást megvalósítót akár egy héttől hat havi elzárással fenyíthették.

Később az 1844. évi VII. törvénycikk tartalmazott még pontosításokat, illetve kiegészítéseket, amelyek közül a legjelentősebb az volt, hogy a hamis vagy vétkes bukás bűncselekménye feletti bíraskodást mind tárgyi, mind alanyi tekintetben az illető polgári csődbíróságok hatáskörébe utalta. A büntetőbíróságok feladata így – a polgári bíróság által megállapított tényállás és a bűnösségről szóló döntés alapján – mindössze a büntetés kiszabása maradt, amely tehát gyakorlatilag legfeljebb az enyhítő és súlyosító körülmények megvitatására szorítkozott.⁵³⁰ Ettől eltekintve ez a norma alapjaiban nem változtatta meg a csődre és a csalárd bukásra vonatkozó szabályokat.⁵³¹

⁵²⁹ 1840:XXII. tc. 33. §

⁵³⁰ SEBESTYÉN Pál: Glossák a bíróságok hatáskörét és illetőségét szabályozó 1871. évi XXXI. törvényhez. Két közlemény. II. *Pesti Napló*, 1872. (január 31.) 25. sz. 2. p.

Lásd Nemes Szluha Pál egykori táblabíró ellen a bukással és adósságaival kapcsolatos polgári pert követően lefolytatott büntetőeljárás. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (MNL ZML) IV. 14. n) 1847. F. 41. No. 105.

⁵³¹ MADAI Sándor: A csalárd bukás néhány történeti és dogmatikai kérdése. *Jogtörténeti Szemle*, 2004. 1. sz. 31. p.

Csalárd magatartások, csalással, hazugsággal összefüggő rendelkezések a dekrétumokban és a *Hármaskönyv*ben

A külön néven nevezhető, az előző fejezetben áttekintett bűncselekmények mellett már első királyaink dekrétumaiban is fellelhetők olyan esetek, amelyek tilalmaztak és büntetendőnek mondtak ki olyan magatartásokat, amelyek során hazugsággal, hamissággal, az adott szó megmásításával járt el valaki, vagy alattomban követte el cselekményét. Így például Szent István II. dekrétumának 45. fejezetében úgy rendelkezett, hogy ha valamely vitéz a másnak adott ajánlékról hazugul azt állítja, hogy erőhatalommal vették el tőle, akkor amellett, hogy elveszíti azt, büntetésképpen még fizessen ugyanannyit.⁵³² Az 54. fejezet pedig azokat a hazugokat rendelte nyelvkimetszéssel, illetve a nyelvváltság kétszeresével büntetni, akik két ispán között hamis hírvivőként jártak el, hogy köztük „ördögi ravaszsággal” meghasonlást keltsenek.⁵³³

A peres eljárás során megnyilvánuló rosszhiszeműség, a másik félnek valamilyen hátrány okozásának szándéka köti össze a következő eseteket, amelyeket ugyan nem tekintettek patvarkodásnak, de tilalmasnak igen. Az 1492. évi 71. törvénycikk csalárdnak és hamisnak mondta a per ok nélküli elhúzását, és rendelkezett ennek megakadályozásáról, továbbá nyelvváltság büntetésével fenyegette azokat, akik a királytól hazugsággal eszközöltek ki indokolatlan perhalasztást, azt állítva, hogy családtagjaik háborúban vagy követségben az országon kívül vannak. A *Hármaskönyv* is egy konkrét jogtalan időhúzást rögzített: a perbehívást követően csalárdul járt el az az asszony, akit hitbérére és jegyajándékára nézve pereltek, de csak azért halasztotta valós ok nélkül az ügyét más törvényszakra, hogy addig is a jószágok jövedelmét szedhesse.⁵³⁴ Más eljárási szakaszban is történetelt csalárdság, így például a végrehajtás során. A visszaűzés mint jogorvoslati eszköz terhét korábban személyenként kellett viselni, s gyakran az erről szóló jelentőlevélbe a pervesztes visszaűző családtagjait mind külön-külön feltüntették, így a visszaűzés nyomán fizetendő összeg az eredeti perértéket is meghaladhatta.⁵³⁵

Egyes tevékenységek körében, mint például a katonáskodási kötelezettségekkel, a javak kezelésével, vagy egyes szolgáltatások teljesítésével összefüggők,

⁵³² „Ha pedig a vitézek közül valaki szabad akaratjából adott valamit, és hazudván állítja, hogy erőhatalommal vették el tőle: azt is veszítse el és azonfelül adjon megannyit.”

⁵³³ Szent István II. dekrétum, 54. fejezet: „Ha valaki két ispánt hazug hirhordozással áltat és hallgatásra bírja őket, hogy ördögi ravaszsággal meghasonlást szerezzen közöttök, fizesse meg kétszer hamis nyelve váltságát a hazugságért. 1. § Ha csak egynek susárlott, messék ki a nyelvét.”

⁵³⁴ HK. II. 24. 7. §

⁵³⁵ Uo. 74. 8. §

tipikusan előfordulhattak csalárdságok, amelyekre jó néhány, főképpen 16–17. századi törvénycikk is kitért.

Sőt, már 1498-ban előírta a 43. törvénycikk, hogy a nádor, az országbíró, valamint ezek emberei évente kétszer szálljanak ki megszemlélni a végvárat, majd tegyenek erről jelentést. Ennek módját úgy határozták meg, hogy külön-külön menjenek, senkinek ne legyen tudomása arról, hogy mikor teszik ezt, „nehogy őket ajándékokkal megvesztegessék [...] egyúttal pedig könnyebben reá lehessen jönni, ha csalnának vagy hazudnának”. Ha viszont bármely észlelt mulasztást, hiányt, vagy az ott alkalmazott személyek kihágásait elhallgatták, akkor főbenjáró büntetés és összes javaiknak elkobzása fenyegette őket. Ugyanezt később ismételte az 1647. évi 61. törvénycikk.

A fennálló körülmények között kiváltképp fontos volt az, hogy a befolyó jövedelmek kezelése megfelelően történjen, illetve már a kiszabott adók kirovásakor és beszédésekor se kerülhessen sor visszaélésekre. Ezért az 1519. évi 17. törvénycikk a kincstárnok mellé a királyi jövedelmek kezelésére egy ellenőr választását is előírta annak érdekében, „nehogy a királyi jövedelmekben csalás és pazarlás történjék”, illetve a hű kezelésre vonatkozó eskü letételét várta el a kincstárnoktól. Ha ezzel ellentétesen járt volna el, akkor jószágvesztés büntetése fenyegette. Az 1522. évi budai országgyűlés 22. cikke értelmében az adókivetőktől vettek ki hasonló esküt, mielőtt feladatukat megkezdték volna. A beszédett és a kincstárnokoknak beszolgáltatott összeg kézhezvételéről pedig azért „nehogy valamelyik részről csalárdság vagy álnokság következhessék be”, elismerő levelet kellett kiállítani.

Az 1546. évi 5. törvénycikkkel az ország védelme céljából megszavazott rendkívüli királyi segély⁵³⁶ beszédésével kapcsolatban előírta a 9. törvénycikk lajstromok készítését, azzal, hogy minden megyében a király jelöljön ki egy becsületes és tisztességes férfiút, mellé a megye szintén egy ugyanilyen nemest válasszon, hogy a szolgabírók közreműködésével ők írják össze, róják majd ki az adót, továbbá a régebbi adózásokat is megvizsgálják. Megbízatásuk kezdetén esküt kellett tenniük, hogy „személyválogatás nélkül, lelkiismeretük és a királyi felségnek és hazájuknak tartozó hitük szerint becsületesen és hűségesen fognak eljárni”. Az összeírás eredményéről készült és a vármegye pecsétje alatt a királynak megküldendő jegyzék célja itt is az volt, „nehogy a jelen adózásban csalás vagy hiba történjék”. Hasonló célból ismét megeskütendő megyei nemes választását rendelték az adókirovók mellé az 1563. évi 6. törvénycikkkel. Az 1550. évi

⁵³⁶ „Az ország karai és rendei az országnak az ellenség ellen való állandó megvédésére, a pártütők és engedetlenek megzabolására, a királyi felségnek egy egész év tartamára közös akarattal a következő segélyt ajánlják meg, ugymint: minden kaputól vagyis minden telkes és adózó jobbágyuktól (a kik tudniillik a telkeknek, a melyeken vannak, földet, réteit használják és egyéb hasznát huzzák) egy-egy magyar forintot, a melyhez az urak, nemesek és többi karok saját zsebükből a porták vagyis jobbágyaik számához képest husz-husz dénárt adnak” 1546:5. tc. 2. §

22. törvénycikk kétforintnyi, évi két alkalommal beszédendő, rendkívüli adót ajánlott meg a csapatok eltartására és a végvidéki helyek megerősítésére. Ennek behajtásáról és a kamarába való beszolgáltatásáról a korábban alkalmazott adókirovók helyett „a királyi felségnek föltétlen hűségre kötelezett alispánok” kellett, hogy gondoskodjanak. Nemcsak amiatt, mert előbbiek alkalmazása sok kiadással járt, hanem azért is, mert azt tapasztalták, hogy az egyes megyékbe kiküldött adókirovók gyakran követtek el csalásokat és lopásokat, amit ezentúl így kívántak elkerülni.

1567-ben újból évi két forint adót ajánlottak meg (3. törvénycikk), amellyel kapcsolatban azt rendelte az 5. cikk, hogy minden jobbágytól ugyanakkora telek után szedjék ezt be, mint ahogyan földesurának teljesíti a pénzjáradékot, ugyanis kiderült, hogy többen úgy csaltak, hogy némely jobbágytelkeket töredéktelekként tüntettek fel, így alávetettjeiktől maguknak teljes összegben, ellenben a *fiscus* részére csak részben szedték be az adót.

Az 1596. évi 5. törvénycikkkel újabb segílyt ajánlott meg az országgyűlés a véghelyek megerősítésére és magyar gyalogos katonák felfogadására, minden kapu után kilenc forintot. A beszédés érdekében újból összeírást kellett elvégezni, továbbá előírták e gyalogosok szemléljét is. Az előbbiek okán megkövetelték, hogy az uralkodó vagy a magyar kamara megbízható és szorgalmas adókirovókat alkalmazzon, „és hogy az új összeírás minden csalás nélkül essék meg, az adókirovó mellé, minden vármegyében, egy esküdt nemest adjanak”, és ők ketten végezzék el az összeírást falunként, a falubírók esküje alapján. Ennek során ügyelniük kellett arra, hogy a szegény jobbágyokat semmiféle módon ne adóztassák, tehát ajándékot stb. tőlük nem követelhettek, továbbá hogy „a kapuk számát csalás nélkül, lelkiismeretesen összeírják és senkinek a fekvőjóságát csalási szándékból más színben föl ne tüntessék, vagy el ne titkolják”. Hivatkozva a korábbi rendelkezésekre, a csalások kikerülése végett előírta azok pontos megtartását az 1604. évi 4. törvénycikk is, új számvevőket rendelve egyes országrészekre.

A rendes adók beszédését is több törvény biztosította, amelyek közül csupán azt az 1601. évi 6. törvénycikket érdemes kiemelni, amelyet az adócsorbításoknak és a „gyakran ebből származó csalásoknak a kikerülésére nézve” hoztak, megújítva számos erre vonatkozó korábbi szabályt. Utóbbiak közül az 1599. évi 13. törvénycikk állapította meg az ilyen „adócsalók” hatszoros összegben való marasztalását, az 1600. évi 6. törvénycikk pedig az adók beszédése körül hanyagul eljáró, vagy a pénzt maguknál megtartó alispánokat, szolgabírákat fizetésük háromszorosában elmarasztalva, illetve az 1548. évi 31. törvénycikk a beszolgáltatást csalárdul végző adókirovókat személyükben rendelte büntetni.

További törvények tanúskodnak arról, hogy nem csupán az adók, de a vámok eltitkolását, meg nem fizetését is szintén voltaképpen csalásnak tekintették. Már Zsigmond 1405. évi dekrétumának 16. cikke említette, hogy egyesek ravaszsgából

idegen külföldiek portékáit árulják sajátjaikként, és büntetni rendelte azokat, akik így károsították meg a kincstárat. 1498-ban azok ellen léptek fel a törvény erejénél fogva, akik a marhákat alattomban vitték országon kívülre a harmincad megfizetése nélkül.⁵³⁷ Hasonlóképpen rendelkezett az 1545. évi 29. törvénycikk az élelmiszerek szállításával kapcsolatban, majd az 1548. évi 28. törvénycikk általában a harmincadokat és más királyi jövedelmeket megrövidítők, vagy az ilyen csalásokban akár csak tanácsadással közreműködők számára írt elő büntetést. 1557-ben a 16. törvénycikk rögzítette, hogy a vámok, révek kapcsán mindazoknak a báróknak, főpapoknak, nemeseknek és városoknak a szabadságát, akiket megillet, meg kell tartani, és ezért tőlük „az országban ide s oda hajtott barmok, vagy vitt dolgok után, se pedig az országba, a saját szükségletre behozott czikkek után, valamely harminczadot ne szedjenek”, ahogyan ezt már az 1498. évi 35. törvénycikk is meghagyta. Azonban azok, akik ennek ürügye alatt valamely csalást követtek el, büntetést érdemeltek. Konkrét, ezzel kapcsolatos csalásokat írt le az 1559. évi 44. törvénycikk, és megismételte, hogy elkövetőiket a korábbi országgyűlések rendelkezései szerint meg kell büntetni. A nemesi szabadság ürügye alatt rövidítették meg a *fiscust* eszerint azok, akik a jobbágyaiktól családjuk mindennapi szükségletére beszédett különféle termékeket külföldre szállítva eladták, és onnan a saját házi szükségletük címe alatt „heringeket és mindenféle élelmi szerezket összevásárolva az országba hozzák, és ezeknek a dolgoknak az ára megvétele mellett, azokat a jobbágyaik között kiosztják, anélkül, hogy a vámot vagy harminczadot megfizetnék”. Mások fiatal, illetve sovány állatokat vásároltak fel, és csak addig nevelték saját földjeiken, amíg kellő nagyságúra nőttek, majd mint házilag tenyésztett és felnevelt jószágokat adták el ezeket. Ismételte e korábbiakat az 1563. évi 57. törvénycikk, és hasonló tartalmú volt az 1596. évi 56. törvénycikk is, amely arra is felhívta a figyelmet, hogy őrizkedni kell ama csalások elkövetésétől, amelyeket a vámokkal összefüggésben a kereskedők szoktak elkövetni, viszont mellőzte ennek bővebb kifejtését. Megerősítette mindezeket az 1622. évi 48. törvénycikk. Az 1715. évi 91. törvénycikk számos vámhelyet eltörölt, és csak a jogszabályban felsoroltakat tartotta meg. A listán szereplő némely városokkal kapcsolatban pedig megjegyezték, hogy azok ugyan az ország belsejében fekszenek, „mindazáltal ezeket nem a tekintetből rendelték, mintha az országlakók s kereskedők sérelmére, s uj vagy kettős harminczad beszédése vagy a czédulák kiadása után járó bármely díjazás végett (mely a jelen törvénycikklyel végképen el van törölve) lennének felállítva, hanem csupán a csalások meggátlása tekintetéből”. Szinte azonos szövegű bevezetéssel utalt vissza ugyanerre a szabályra az egyes harmincadok eltörlését rendelő 1723. évi 13. törvénycikk is.

⁵³⁷ 1498:29. tc.

A hódoltsági időkben számos törvényünk foglalkozott a törökök elleni védelemmel, a véghelyek megerősítésével, a katonáskodással, hadsereggel kapcsolatos kérdésekkel, amelyekben szintén előfordultak utalások arra, hogy az ország védelme érdekében többek között az ezekkel kapcsolatos csalásokat is meg kell előzni. Természetesen e jogszabályok egy része nem csupán a katonák vagy építési célra rendelt munkások kiállításával, hanem a védelmi célokra szánt bevételek kezelésével is foglalkozott.

Így az 1518. évi bácsi gyűlés 1. cikkelye elrendelte a nemesség kebeléből két kincstárnok választását, akik megyénként egy esküdt nemessel a főuraknak és nemeseknek „az illető megyében fekvő összes javait és bármely birtokjogait a legszigorubb eskü alatt” számba vegyék, „még pedig a főurakéit azért, hogy a jobbágyoknak az a száma, a mely után csapatokat tartani kötelesek, tudva legyen és ezeknek a csapatoknak a tartásában csalás és hiba ne történjék”. Hasonló oknál fogva a 16–17. században még több szabály is született, ugyanis az Oszmán Birodalom hódítói ellen folyó küzdelem idején különösen lényeges volt az, hogy az erre kötelezett előkelők, nemesek elegendő, a javaik alapján előírt számú katonát állítsanak ki. Megint csak annak érdekében, nehogy valamiféle hiba vagy csalás fordulhasson elő, az 1545. évi 26. törvénycikk úgy rendelkezett, hogy a hadi szemle alkalmával „mutassák ki külön-külön a bármely vármegyében fekvő jószágaik után tartandó katonáik számát”, és a csapatokról lajstrom készüljön, amelyek másolatát a szemlemesterek az illető megye alispánjának, illetve az ország kapitányainak voltak kötelesek megküldeni, tudomásszerzés, valamint végső soron ellenőrzés végett. Tíz évvel később ismét törvényben szabályozták a katonák kiállításának kérdését, minden száz jobbágy után két katona előállítását előírva, és az 1555. évi 4. törvénycikk újra hasonlóképpen megyénkénti szemle megtartásáról rendelkezett, „nehogy az ilyen hadaknak a fenntartásában valaki részéről valami csalás vagy hiány előfordulhasson”. A 12. § rendelkezése szerint az egyik ilyen csalárdság úgy volt elképzelhető, ha valaki a királytól eleve zsoldot kapott sereg alakítására, azonban a saját költségén kiállítandó katonák helyett ezeket, a királyi pénzen felfogadottakat állította elő. Az 1595. évi 21. törvénycikk azokat a kapitányokat fenyegette fővesztéssel, akik csalárdságból vagy kedvezésből elbocsátottak valakit a szolgálatból, az 1595. évi 23. törvénycikk rendelkezése pedig, miszerint a hadi szemlére senki ne merészelje más szolgálóit kiállítani, valamint idegen lovakat és fegyvereket használni, arra utalt, hogy bizonytalankodtak, akik így próbáltak csalni. Ettől fogva, aki ilyenre vetemedett volna, az minden ingó vagyonának elvesztésével feleltett. 1655-ben a 9. törvénycikk azokat a tiszttartókat és kapitányokat, akik mások embereit állították ki a lusztrációra, az 1498. évi 43. és az ezt megújító 1647. évi 61. törvénycikkek értelmében fő- és jószágvesztés büntetéssel sújtotta, míg azok, akik csalárdul mások helyett álltak ki, lovaik, fegyvereik és minden náluk talált más dolgaik elvesztésével bűnhődtek. Ugyanennek a szabálynak

a szigorúbb megtartásáról szólt az 1659. évi 3. cikk, de a csalárd szemlét tartókat első ízben még csak fizetésük elvesztésével, második alkalommal már fővesztéssel fenyegette. Még 1598-ban azt is elrendelték, hogy a földesurak jól felfegyverzett lovasokat, méghozzá érett férfiakat küldjenek a király seregébe, és ezeket szintén összeírátták, ha pedig valaki nem küldte őket a táborba, vagy onnan előbb visszahívta volna őket, akkor a megye ispánja vagy alispánja az ilyen személy birtokát az ezekre számolt adó hatszorosának beszedéséig lefoglalta (1598. évi 5., 6., 7. törvénycikk). Az 1598. évi 18. cikk többek között a korábbi, „a hadi szemlére menő szolgálatban állók csalárdságára nézve” hozott rendelkezésekhez is ragaszkodott.

Több törvénycikk foglalkozott a végvárok megerősítésével, építésével, e célra ugyanis nem csupán rendkívüli adót szavaztak meg, hanem jobbágyok ingyenmunkáját is megkövetelték, pontosabban felajánlották. Az 1554. évi 8. törvénycikk értelmében még fizetség járt nekik az előírt 6 napi munka teljesítéséért, a 9. törvénycikk pedig elrendelte, hogy a munka elvégzéséről, a bér kifizetéséről nyugtát írjanak, hogy „a bér megfizetésében és az oda viendő jobbágyok számában semmi csalást el ne kövessenek és azokat, akik a köteles munkát elvégezték, arra ismét ne kényszerítsék”. Az 1563. évi 21. törvénycikkből világos az is, hogy azok a megyék, amelyek távol estek e helyektől, így jobbágyaiknak nagy nehézségükbe került volna odajutni, adóval is teljesíthették e kötelezettségüket. Az így befolyt pénzt kellett azután a megyéknek közmunkások felfogadására fordítani. Maga a törvény az ezzel kapcsolatos visszaélésekkel szemben kívánt fellépni, mivel egyes alispánok és kapitányok a maguk javára használták az így beszedett adót: a magatartást lopásnak minősítve, első ízben az elvett pénz ötszörösének, másodjára tízszeresének megfizetését rendelte el, harmadik alkalommal pedig a nyilvános tolvajoknak járó halálbüntetést helyezte kilátásba. Meg kell jegyezni, hogy ez a cselekmény a modern fogalmak szerint inkább sikkasztásnak, semmint csalásnak számít. Az előző rendelkezést megerősítette az 1618. évi 52. törvénycikk is, amely az ingyenmunkák teljesítését részletezte tovább, nevezetesen, hogy – a következő országgyűlés döntéséig – a közelebb fekvő vármegyék ezt természetben tegyék, 12 napon át kapunként egy munkással, és 4 kapu után számolva 1-1 szekérrel hozzájárulva, míg a távolabb fekvő megyék továbbra is pénzzel, minden kapu után másfél forintot fizetve. „Minthogy pedig az ilyen ingyen munkáknak a kezelésében némelyek csalásokat szoktak elkövetni”, ezért felhatalmazta a nádort mindazoknak, akikre ezzel kapcsolatos feladatokat bízta (különösen a kapitányok és az alispánok) e munkáik hűségesebb kezelésének az ellenőrzésére, tehát hogy őket „kérdőre vonhassa és azokról tőlük, a részéről kiküldött személyek útján számadást vehessen”. A munkákat elhanyagoló, vagy azt megtagadó személyeket pedig a törvénycikk utolsó szakasza háromszoros büntetésben rendelte marasztalni, s az ebből befolyt összegek háromnegyed részét ismét e célokra

kellett forítani, míg a maradék egynegyed az eljáró alispánt illette. Megújította ezt és a hozzá kapcsolódó 50. és 51. cikket az 1622. évi 37. törvény, valamint a véghelyek kijavítása céljából lényegében ismételte ezeket az 1630. évi 3. törvénycikk, rögzítve, hogy „az ezerhatszáztizennyolczadik évi negyvenkilencedik és az ezerhatszázhuszonkettedik évi harminczhatodik törvénycikkelyek jövőre is alkalmazást nyerjenek; az ingyenmunkák teljesítésének módjára és azok körül a csalások elhárítására nézve pedig ugyanazon évek 51., 52. és 37. cikkelyei szolgáljanak irányadóul”. Egy későbbi, a véghelyeknél teljesítendő ingyenmunkák ellenőrzésével kapcsolatos törvény (1638. évi 11. törvénycikk) megint úgy fogalmazott, hogy annak érdekében, hogy „ezek jövőre kijátszás és csalás nélkül teljesíthetők legyenek”, kellett még szorosabb számadást előírni, azt is meghagyva, hogy a megnevezett méltóságok az e munkák pénztárnokaival, sőt örökösökkel szemben is visszaélés esetén akár a fekvő jószágaik elfoglalásával járjanak el. Úgy tűnik, ez a probléma hosszasan fennállt, mivel az 1655. évi 117. törvénycikkben megint ismételni kellett az 1618-ban rögzített szabályokat, mivel e munkák „szolgáltatása körül mind a vármegyék, mind a kapitányok részéről igen sok hiba és csalás, és azoknak magán célra való felhasználása szokott előfordulni”.

Szintén a katonasággal volt kapcsolatos az 1545. évi 10. törvénycikk, amelynek értelmében a hadseregben megbetegedett vagy meghalt szolga azért volt a kapitánynak bejelentendő és megmutatandó, nehogy valamely haszontalan ürügy színe alatt csalás menjen végbe. Minden bizonnyal arra kell itt gondolni, nehogy valamely szolga betegség vagy esetleg haláleset színlelésével mentesüljön a hadi kötelezettségei alól.

A török kiűzését követően megszűntek a fenti nehézségek, és ebből fakadóan az efféle előírásokat megfogalmazó újabb normák is. A napóleoni háború idején viszont megint előfordult az, hogy egyesek kijátszották a katonáskodási kötelezettséget, méghozzá úgy, hogy látszólag valamely nemes szolgálatába álltak. Ezért az 1808. évi 6. törvénycikk kitért arra is, hogy amennyiben a törvényhatóságok a szolgák fölfogadásában csalást vennének észre, az illető nemest szólítsák fel az újoncnak állítandók kiadására, s ha az vonakodna a hivatalos megkeresésnek engedelmeskedni, „hathatós eszközökkel kényszerítsék azoknak kiadására, akik nála rejtőzködni akartak”.

Az 1687. évi 5. törvénycikk az uralkodó engedélye alapján közkegyelmet adott a Thököly-felkelésben részt vett személyeknek, kivéve a pártütés fejét és továbbra is vele tartó párthíveit. Meghagyta viszont, hogy amennyiben kiderülne, miszerint a korábbi lázongások alatt magánszemélyek, illetve a bevételekről számadásra kötelezett szolgák „a jelen közbocsánatban elbizakodva, valamely erőszakoskodásokat és károsításokat követtek el, illetőleg az említett szolgák a beszedett jövedelmeket, nemkülönben az őrizetbe fogadók a letéteményeket, csalással, rászedéssel, ravaszággal és magán-gonoszsággal és saját hasznuk

eltökélésével, elvonták vagy elköltötték volna”, akkor rájuk a közbocsánat nem vonatkozik, és ellenük az ország törvényei alapján lehet eljárni. A rendelkezésben ugyan a csalás és a rászedés szerepelt, azonban jogi értelmét nézve itt is sikkasztásról van szó.

A jobbágyok mozgásával kapcsolatban is számos törvényünk emlegetett csalárdságot, alattomoságot. Amikor az országos szabályok engedték a szabad költözködést, az számított ármánynak, ha a földesúr valamilyen úton-módon, valamely „kigondolt szokatlan dologgal” megpróbálta őket visszatartani. Például csak akkor vetett ki rájuk adót, amikor megtudta, hogy el akarnak távozni, vagy szándékosan nem hajtotta be az adókat, hogy azt mondhassa, azok még mindig tartoznak neki, ezért nem költözhetnek el. Ezeket a magatartásokat az 1486. évi 39. törvénycikk 6 girával büntette. A jobbágyot viszont, aki alattomban ment át más birtokára, tehát szökött, nem lehetett befogadni, hanem 200 forint büntetés terhe alatt vissza kellett adni urának az 1546. évi 39. és az 1550. évi 38. törvény értelmében. A hamis ítélettel szemben védte viszont a jobbágyokat az 1550. évi 39. törvénycikk, miszerint többször megtörtént, hogy egyes urak valamely jobbágyukat azért fogták és marasztalták el „valamely hamis büntett ürügye alatt”, hogy aztán kezesség adására kötelezzék, és így akadályozzák meg a nekik ezáltal mindenkorra lekötözött jobbágy szabad költözését. Ezzel szemben a törvény lehetőséget biztosított a jobbágyoknak, hogy ama nemesúr által, akihez költözni szándékozott, panaszt emeljen, eljárást indítson, és ha bebizonyosodott igaza, elköltözhessen. Viszont – és ezt az 1556. évi 31. törvénycikk rendelte el – ha a jobbágy a költözésre vonatkozó szabályokat be nem tartva alattomban vagy szökve ment át idegen birtokra lakni, akkor ura javára minden az eredeti földesura területén lévő ingó és ingatlan vagyont elveszítette, és az elfogott jobbágyot földesura erővel vissza is vitethette, vagy megintés mellett a terület tulajdonosától követelhetette. 1723-ban a 101. törvénycikk mindemellett elrendelte, hogy a jobbágyok útlevél nélkül egyik megyéből a másikba át nem mehettek, ha pedig mégis „alattomban vagy csalárdul más megyébe jutnának”, az illető megye hatóságainak ki kellett nyomozniuk, honnan kerültek oda. Újabb rendelkezéseket tartalmazott a szabad költözésről az 1790–91-es országgyűlésen elfogadott 35. törvénycikk, amelynek szintén voltak azt célzó részletszabályai, hogy „a jobbágyok alattomos költözésének megkísérlése és befogadásuk által minden csalásnak és hamisságnak eleje vétessék”, és ezért a költözés megfelelő bejelentését követően a távozó jobbágyok részére bizonyítványt kellett kiállítani. A földesúr–jobbágy viszonylatban még az 1836. évi IX. és X. törvénycikk említhető. Előbbiben szerepelt, hogy a községek haszonvételeinek haszonbérbe adásával kapcsolatos árveréseken a földesúr vagy tisztje jelenlétével gondoskodják arról, hogy „minden közbejöhető csalárdságot, vagy alattomos egyetértést” megakadályozzon, és a történeteket hitelesítse meg. Az úriszéki joghatóságot szabályozó X. törvény pedig a földesúr

által megbüntetendőnek mondta ki többek között azt, ha a jobbágyok ravasz-ságból, a kilenced csalárd eltitkolásából, netán alattomos makkoltatással vagy gubacsszedéssel földesurukat megkárosították, előbbi esetben az úriszék akár egytől nyolc napig terjedő áristommal, utóbbi esetben pedig még kártérítésben is elmarasztalhatta a csalárd kártevőt.

Egyes tisztségek betöltőinek vagy bizonyos foglalkozások, hivatások gyakorlóinak különösképp fontos volt, hogy a közönség bizalmát élvezhessék. Velük szemben nem mindig pozitív formában fogalmazták meg a tisztesség, a becsületes, hű eljárás parancsát, hanem olykor negatív módon: kizáró körülményként tartalmaztak a vonatkozó jogszabályok olyan rendelkezéseket, melyek szerint nem tölthették be az állást, amennyiben nem feleltek meg a kritériumoknak, vagy meg kellett fogadniuk, hogy tartózkodnak a csalárdságtól.

Az 1715-ben törvénybe foglalt, a koronaörök által leteendő eskü szövegében⁵³⁸ is szerepelt, hogy „a szent koronát és az a mellett levő királyi s országos ékszereket semmiféle mesterkedéssel, semmiféle csalással vagy ravasz-sággal [*nulla arte, nullo dolo vel fraude*], és semminemű uton s módon, az országtól, és a törvényesen megkoronázott királytól el nem idegenitem”. A korona jelentőségét tekintve annak idegen kézre juttatása súlyos tett volt, és – a történelmi előzményekre figyelemmel – nem véletlenül rendelkeztek törvényeink már a 15. századtól fogva arról, hogy a korona-hoz bárki ne férhessen hozzá, és hogy azt az e célra választott személyeknek előírászerűen kell őrizni. E vonatkozásban a csalás és ravasz-ság csak az elidegenítés módját jelentette, tehát nem önmagában volt jelentősége, valamint valójában arra vonatkozott, hogy a koronaöröknek nem csupán a koronázási ékszerek erőszakos elvételétől kell megóvniuk e különleges javakat, hanem attól is, hogy valamiféle csel útján kerüljenek ki a birtokukból.

A magyar törvények azonban nem kizárólag a köz sérelmére csalásokat megvalósítókkal szemben fogalmaztak meg tilalmakat, hanem a magánjogi viszonyokat is igyekeztek megóvni a csalárdul eljáróktól. Következzék erre két-három ékes példa. Az egyik a végrendeletekről szóló 1715. évi 27. törvénycikk, amelynek 3. §-a a végrendelet érvénytelenségének terhe mellett írta elő, hogy óvakodjanak a végrendelezővel szemben bármiféle csalást és ravasz fondorlatot alkalmazni. A hitbizományok rendelkezésével kapcsolatban magyarázó rendelkezéseket tartalmazó 1723. évi 50. törvénycikk annak érdekében, hogy a majorátusok felállításával sem a hitelezőket, sem mást meg ne csaljanak, azt követelte meg, hogy az alapításokat az ezzel érintett földbirtokok fekvése szerinti megyék közgyűlésein hirdessék ki és vegyék jegyzőkönyvbe. Az 1792. évi 17. törvénycikk a hitelezők védelme érdekében hozott néhány olyan, a szerződésekkel kapcsolatos rendelkezést, amelyek általános célja volt az előbbi érdeken túl az is, hogy

⁵³⁸ Az esküszöveget az 1715. évi 38. törvénycikk rögzítette.

„a csalásoknak eleje vétessék”. A kontraktusok „erőtlenítésének” meghatározása körében szintén szerepelt, hogy amennyiben a szerződő felet megtévesztették (ami történhetett álorcás személy által vagy más módon is), az semmissé tette az így kötött szerződést, vagyis az illetet a bíróság a keletkezésére visszamenő hatállyal érvénytelenítette, az eredeti állapotot, tulajdoni és birtokviszonyokat helyre kellett állítani. Már az 1715. évi 53. törvénycikk is rögzítette, hogy a Rákóczi követői között csalárdsággal és ravaszsággal (emellett erőszakkal vagy megfélemlítéssel) létrejött kötelezéseket a sértett fél megtámadhatta.

A magánosok ügyleteivel és a közbizalommal is összefüggtek azok a rendelkezések, amelyek a kereskedelmi forgalomban eljárókra nézve rögzítettek szigorúbb feltételeket. A váltótörvény (1840. évi XV. törvénycikk) 106. §-a szerint a kereskedelmi könyvek vezetésével megbízott könyvvivőket az ilyen bizonyító erejű könyvek (feljegyzési könyv, számviteli könyv) vezetésétől a jövőre nézve eltiltották, ha „bukás (Falliment), fizetés-szünet (Zahlungseinstellung) és a hitelezők követeléseinek lealkudása (Behandlung der Gläubiger) vagy csalási vétkek miatt” a bizalmat nem érdemelték meg. A kereskedőkről szóló 1840. évi XVI. törvénycikk nem engedélyezte, hogy valaki magát kereskedőként bejegyeztesse, amennyiben őt korábban „csalási bűnök miatt” megfenyítették, illetve a törvény értelmében, ha ez később következett be, akkor a kereskedelemre való joga szűnt meg.⁵³⁹ Ugyanezen okból nem lehetett valaki szoros értelemben vett közkereseti társaság tagja sem (1840. évi XVIII. törvénycikk).⁵⁴⁰ Az utóbbi előírások szempontjából az a sajátos, hogy a törvények anélkül rendelkeztek a „csalási bűnök” miatti elmarasztalásról, hogy pontosan meghatározták volna, mit kell ezek alatt érteni. Tény azonban, hogy – amint erről alább szó lesz – a szakirodalomban már létezett magyarázat e fogalomra, amely mögött a részint még latinul született munkákban a *crimina falsi* neve alatt fejtegetetteket sejthetjük. Mivel azonban e jogszabályok a magánjogi jogalkotás reformkori fázisában egyszerre születtek meg, az is elképzelhető, hogy csalás alatt a szintén 1840-ben becikkelyezett csódtörvényben szereplő (és a korábbiakban tárgyalt) csalárd bukás esetei értendők. A kereskedelmi alkuszok csalásait és csalárdságát írta körül az 1840. évi XIX. törvénycikk 16–17. §-a, ugyanolyan büntetéssel fenyegetve azt, mint a könyveiket hibásan vezetőket, és a bíróságoláson, vagy esetleg a tevékenység beszüntetésén túl kártérítést is elrendelt.

⁵³⁹ 1840:XVI. tc. 2. § f), 57. § d)

⁵⁴⁰ 1840:XVIII. tc. 1. § „Közkeresetre összeállott társaságok vagy olyanok: a) Mellyeknek tagjai a társasági czímben nyilván megnevezetnek, vagy a czímhez ragasztott ezen szóban »és társak« (et Comp.) benfoglaltatnak, s ezen társaságnál minden egyes tag egész vagyonával kötelezve legyen, a társaságnak külső személyekkel kötött szerződéseire nézve. Az ilyen társaságok szoros értelemben közkereseti társaságoknak nevezetnek.” A 2. § eleve kizárta az ilyen személyeket a tagok köréből, a 37. § a tagsági joguk megszűnését mondta ki, a 39. § e) pontja pedig a társaság feloszlását rögzítette, ha a tagok többsége esetében ez bekövetkezett.

A nemzeti őrseregről szóló 1848. évi XXII. törvénycikk 4. §-a már kifejezetten a csalás szót használta, még hozzá nem általános, köznyelvi értelemben, hanem néven nevezett bűncselekményként. Kirekesztette a nemzetőrségből jelesül azokat, akik „rablás, lopás, csalás, hitszegés, gyújtogatás, vagy gyilkosság miatt büntetve voltak”. E felsorolás tehát már úgy kezelte a csalást mint közismert, e név alatt létező bűntettet, annak ellenére, hogy a jogalkotás, illetve maga a kodifikáció nem jutott még el addig, hogy hatályba léptessen erre vonatkozó, a csalás tényállását definiáló törvényt.

Az e fejezetben összegyűjtött rendelkezések – az utóbbi kivételektől eltekintve – azonban javarészt nem neveztek meg önálló bűncselekményeket, noha esetenként összefüggésbe lehet őket hozni konkrét, akár korábbi, akár csak későbbi normák által pontosított, illetve megfogalmazott deliktumokkal (pl. álorcáság, sikkasztás, adócsalás), vagy egyes szerzők által különösképpen a *falsum* alatt említett magatartásokkal.

Stellionatus és falsum a Ferdinandeában, illetve a Praxis Criminalisban

Az első jelentősebb országos forrás hazánkban, amelyben már szerepel a *stellionatus*, az a *Ferdinanda* nyomán, annak latin fordításával a 17. század végén keletkezett *Praxis Criminalis*. Mint ismeretes, Magyarországon e munkálat nem vált az országgyűlés által elfogadott jogforrássá, sőt tárgyalás alá is csak 1723-ban vették. Viszont Szentiványi Márton, Kollonics bíboros utasítására, csatolta az 1697-ben kiadott *Corpus Juris Hungarici* gyűjteményéhez. Így, mint a törvénygyűjteményhez kapcsolt anyag, a következő századtól már szokásjogi úton terjedt, és noha szabály szerint nemesek büntetőügyeiben nem volt alkalmazható, a joggyakorlatra és a kifejlődésnek induló magyar büntetőjogtudományra mindenképpen hatással bírt.⁵⁴¹ A *Praxis Criminalis* követően megfigyelhető, hogyha jogszabályainkban nem is, de a 18–19. századi magyar büntetőjogi irodalomban már számtalanszor előbukkan a *stellionatus* vagy a *falsum* kifejezés, ezt pedig minden bizonnyal az így nálunk is alkalmazásba vett osztrák jog befolyásaként lehet elkönyvelni.

⁵⁴¹ BATÓ Szilvia: *Mert az Ördög velem volt. Élet elleni bűncselekmények a 19. század első felében*. Budapest, 2012. L'Harmattan Könyvkiadó, 62. p., BÉLI GÁBOR – KAJTÁR István: *Az osztrák (német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században: A Praxis Criminalis*. In ÁDÁM Antal (szerk.): *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből XIX*. Pécs, 1988. Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 57. p., BÓNIS György: *A magyar büntető törvénykönyv első javaslata 1712-ben*. Budapest, 1934. Sárkány Nyomda Rt. 8. p., LÁSZLÓ 2022. 17–18. p.

A *Praxis Criminalis* 94. artikulusa szól a csalásról, avagy címe szerint a *stellionatus*ról, mint rosszindulatú és ravasz, illetve különösen álnok csalárdságról, amit az értelmes ember sem láthat előre, vagy kerülhet el: „De fraude specialiter astuta, et iniqua, quam etiam prudens quispiam praevidere, aut praecavere non possit, seu Stellionatu”, a *Ferdinandea* eredeti szövegében „Von dem sonders hinterlistigen fortlhafften Betrug/ welchen auch ein Verständiger nicht wol fürsehen/ oder verhueten kann/ zu latein stellionatus genannt”.

A cikkely további szakaszai szerint a *stellionatus* lényege a rosszindulat, álnokság, amely az emberek nap mint nap növekvő gonoszsága által terjed, folyton szaporodik a földön, és olyan sok faja van, hogy azokat mind névvel nevezni szinte nem is lehet. Mindazonáltal a büntető rendtartás megemlíti a legfőbb módokat, ahogyan a csalók eljárnak. E cselekmény körébe tartozik, ha az elkövetők pénzváltás vagy pénz számlálásának színe alatt a pénzt a ruhájukba rejtik, a zálogba adott vagy zálogként megjelölt javak valamelyikét titkon kicserélik, ugyanazon dolgot többször adnak el, a megfizetett tartozást újból követelik, továbbá „a maguk nevét kockázatosan avégre adják, hogy a tényleges szerződő fél ki ne tudódjék, és ekként a harmadikat rászédjék és neki kárt okozzanak”.⁵⁴² Az elsőként említett magatartáshoz hasonlóra mind a mai napig van példa, a csalók különféle szemfényvesztő, bűvésztükkre emlékeztető módokon képesek a velük üzletelő felet kijátszani, az átadott készpénzt többnek feltüntetni, mint amennyi az valójában, s úgy tűnik, ennek a legtipikusabb módja annak idején az volt, hogy a pénz egy részét az ügylet során a ruhájuk ujjában rejtették el. Az elzálogosított dolgokkal kapcsolatban arra a magatartásra kell gondolni, amely már a római jogban is büntetendő volt, vagyis amikor az adós a zálogba adott dolgot értéktelenebbre cseréli, így károsítja meg a hitelezőt. Ugyanannak a dolognak a többszöri eladása során a vevők tulajdonszerzése akadályba ütközik, míg a vételárát többen is megfizetik, így a dolog értékének többszörösével gazdagodhat az elkövető. Hasonló a helyzet a már megfizetett tartozás ismételt behajtása során is. Noha a leírás nem tér ki rá, de ennek alkalmával az adós minden bizonnyal ténylegesen csak akkor fizet ismét, ha a hitelező valamilyen módon visszaél helyzetével, vagy azzal, hogy a tartozás kiegyenlítését adósa nem tudja bizonyítani. A megfizetett tartozás újbóli behajtása olyan cselekmény továbbá, amely a patvarkodáshoz igen hasonló magatartást fed. Ha a magyar szokásjogban már korábban fellelhető fogalomhoz hasonlítjuk, akkor azonban látszik, hogy mégis másról van itt szó. Hiszen a *stellionatus* e meghatározásában nem

⁵⁴² „[...] suum nomen in hunc finem periculose cummodant, ne verus contrahens sciatur, et sic tertius decipiatur, ac damnum patiatur.” *Praxis Criminalis* Articulus XCIV. § 1., 81. p., illetve „...ihre Namen zu dem endt gefährlich herleyhen/ damit man den rechten Kontrahenten nicht wissen/ und also den Dritten dardurch betrügen/ und in Schaden bringen möge.” *Ferdinandea* Art. 94. § 1., 156. p.

számított, hogy a már megfizetett tartozást hogyan (perben vagy azon kívül) követelte újra az elkövető, illetve a perbeli követeléssel szemben az alperes csak akkor élhetett a patvar kifogásával, ha az vagy ítélt dolog, azaz egy már a bíróság által megítélt követelés volt, vagy pedig egy már elengedett tartozás. Annak eldöntése, hogy az alperes valóban megfizette-e már a felperesnek a (korábban esetleg még nem peresített és általa el sem engedett) tartozását és emiatt a per alaptalan, végső soron a per érdeméhez tartozott, így a patvar kifogása ezt a kérdést elvileg nem érinthette. Kétségtelen viszont, hogy miután a bíróság a perben megállapította ezt, e döntésnek lehetett akár olyan következménye, hogy büntetéssel is sújthatta a csalárd módon eljáró felperest, aki – immár egy ítélet által is megállapítva – nyilvánvalóan alaptalanul indított pert a már neki megfizetett tartozás iránt. A *Praxis Criminalis* 94. artikulusa meg is határozta, hogy e cselekmény megvalósítóját a patvarkodó büntetésével kell sújtani.

Az utolsó pontban rögzítettek részletesen írják körül azt, hogy egy jogügyletben azáltal károsít meg valakit a fél, hogy másnak adja ki magát, elfedve, eltitkolva a vele szerződő fél elől a másik szerződő fél tényleges kilétét. A megfogalmazásból az derül ki, hogy erről a tényről maga a valós szerződő fél tud, sőt, esetleg az ő érdekében és a másik fél kijátszása végett történik a csalárdság, vagyis az, aki a saját nevét adja az ügyletbe, mintegy „strómanként” szerepel, ez magyarázhatja a „kockázatosan” módhatározót.

A felsorolás exemplifikatív, azaz nem kizárólag ezek a magatartások minősülhetnek *stellionatus*-nak, ilyen értelemben ez a megoldás inkább kazuisztikusnak tekinthető. Pontos tényállás-meghatározás tehát még nincs, ám a fentiekén kívül is akad néhány támpont, amelyből kiindulva valamivel pontosabban körülírható a bűncselekmény, ami mégis valamelyest lehatárolja, mi mindent lehet ez alá sorolni a gyakorlatban.

Ennek során feltétlenül és elsősorban azt érdemes megjegyezni, hogy egyes bűncselekmények elkövetése szintén azzal járt, hogy az elkövető megtévesztette a sértettet, ám ezekről külön artikulusok rendelkeztek. Így tehát nyilvánvalóan nem tartoztak a *stellionatus* körébe a hamisítások: a pénzhamisítás, pecsét- és levélhamisítás, továbbá a mérlegek, mértékek és hasonló, a kereskedésben használt dolgok meghamisítása.

Feltűnő, hogy nem tökéletesen fedi egymást az eredeti német és a latin szöveg a 94. artikus címében, amely annak elsődleges meghatározása is egyúttal, hogy alapvetően mit is kell *stellionatus* alatt érteni. A *Betrug* kifejezést *fraus*-nak fordítják, azonban maga a csalás körülírása németül és latinul némiképp különböző. A németben „von dem sonders hinterlistigen fortlhafften Betrug” (azaz mai szóhasználattal „von dem besonders hinterlistigen vorteilhaften Betrug”) szerepel, míg a latin „de fraude specialiter astuta, et iniqua” szól. A sunyi, álnok, alattomos, alamuszi, ravasz jelentésű *hinterlistig* melléknév megfeleltethető az *astutus* melléknévnek, amelynek jelentése hasonlóképpen ravasz, fortélyos.

Tehát egy fortélyos csalásról van szó, amely egy határozószóval kap nyomatékot, nem egyszerűen ravasz, hanem [*be*]sonders hinterlistig, és a latinban is *specialiter*, vagyis különösen az. Eddig tehát a két meghatározás egymással valóban azonos. További fejtegetésre adhat viszont okot a német szövegben a *fortilhaft* (*vorteilhaft*) kifejezés, tudniillik ez elsődlegesen kedvezőt jelent, vagy legalábbis olyasmit, ami hasznos, előnyös valakinek, így azonban első pillantásra kevésbé illeszkedik a kontextusba. Hiszen milyen is volna egy „különösen ravasz, előnyös csalás”? – legfeljebb a csalónak magának előnyös. Valóban, ez a dilemma egyetlen módon oldható fel, ha a *vorteilhaft* alatt itt olyan jelzót értünk, ami egy szóban tömöríti azt, hogy előnyszerzésre, hasznoszerzésre alkalmas vagy arra irányuló a cselekmény, azaz egy lehetőségnek, sőt átvitt értelemben valakinek a kihasználását célozza. Ezzel szemben az *iniquus* jelentései között hasonló nemigen található, az eredeti tartalomhoz inkább a „rosszindulatú”, sőt ennél is jobban az „ártalmas”, „káros” illeszkedik. Ezt esetleg úgy lehet párhuzamba állítani a *vorteilhaft* jelentésével, hogy mindkettő ugyanannak a magatartásnak a két különböző oldalát ragadja meg: ami a bűncselekmény sértettje számára ártalmas vagy káros, az az elkövető számára előnyt, hasznot jelent. A szövegösszefüggésben megjelenő *fraus iniqua* hagyományos fordítása viszont inkább súlyos, vagy igen nagy álnokság volna, sőt irodalmi módon ez akár istentelen álnoksággként is visszaadható.

Az előbbi okfejtést elfogadva kézenfekvő egy újabb következtetés is. Ha nem is túlságosan nyomatékosítva, de a *stellionatust* tehát úgy határozta meg a *Ferdinanda*, hogy az egy olyan csalás, amelynek megvalósítója nem egyszerűen ravasz, fondorlatos, még az értelmes, bölcs ember által sem átlátható módon téveszti meg a másikat, hanem cselekménye egyenesen arra irányul, hogy ebből a csaló előnyt kovácsoljon, hasznot szerezzen. Ugyanez a *Praxis Criminalis*-ből nem feltétlenül olvasható ki, esetleg csak az *iniquus* ama interpretációja szerint, ami azt helyezi előtérbe, hogy a német szöveg fordításaként készült, ezért inkább az ártalmas jelentéstartalommal veszi azt figyelembe, ami így ki tudja azt fejezni, hogy a csalás a sértettnek ártson, kárt okozzon. Kiegészítve az értelmezést a példálózó felsorolásban foglaltakkal, azok mindegyike olyan magatartás, amelynek következtében vagyonaiban jelentősen gyarapodni fog az elkövető, illetve az utolsó fordulat már *expressis verbis* kimondja, hogy az károkozás céljából történik.

E veszedelmes csalókat a közönséges tolvajoknál is súlyosabban ítélte meg a rendszabás, és akár főbenjáró büntetéssel is lehetett őket büntetni. A büntetés kiszabásánál a gonosz szándékot (szándékosságot) és az okozott kár mértékét kellett alapul venni, azaz a büntetésre vonatkozó rendelkezések körében már egészen egyértelműen szerepelt az, hogy az elkövető valakinek kárt okoz a cselekményével. Az, hogy súlyosabb megítélés alá esik a tett, a fentiek elemzéséből kitetszően az elkövetési mód sajátosságából fakad, azaz hogy a deliktumot

olyan különös ravaszsággal, fortéllyal követik el, amellyel szemben még egy értelmesen gondolkodó ember sem tud védekezni.

A haszonszerzés és a károkozás szerepeltetése a vonatkozó artikulusban pedig már a bűncselekmény vagyoni jellegére is utal. Természetesen ez nem azt jelentette, hogy a *Ferdinandea* már modern értelemben is mintegy a vagyoni bűncselekmények körébe sorolta volna a *stellionatust*, hiszen ekkor még nem is létezett a jogi tárgy alapján történő rendszerezés. Maga a gyűjtemény alaki és anyagi jogi részből áll, amelyek közül az utóbbi az egyes bűncselekményeket már további fejezetekbe szerkesztés nélkül tárgyalja. Bár nagyjából egymást követően helyezi el a csalással, hamisítással kapcsolatos deliktumokat – nem foglalja össze ezeket egy összegző cím, például *falsum* vagy *crimen falsi* alatt, sőt ilyen címmel nem található benne sem bűncselekmény, sem valamiféle deliktumcsoport. Tehát a rendtartás a deliktumokat nem csoportosította, hanem mindössze azok egymáshoz képest elfoglalt helyéből, sorrendjükből lehet következtetni arra, hogy melyeket tekintettek a szerkesztők inkább összetartozónak. Az osztályozások azonban csupán utólagosak, a későbbi szakirodalom által történtek meg.

Az osztrák jog magyarországi hatásainak vizsgálata során Kajtár István Béli Gáborral közös tanulmányában részletesen taglalta a *Ferdinandea* keletkezését és *Praxis Criminalis*ként magyarországi hatásait.⁵⁴³ Ennek keretében az anyagi jog területén példaként több bűncselekményt (istenkáromlás, nemi erkölcs elleni bűncselekmények, élet elleni cselekmények, lopás, rablás) is vizsgált, és a *Ferdinandea* anyagi jogra vonatkozó részéhez tartozó egyes bűncselekményeket hat kategóriára bontotta, amelyek közül az ötödikbe sorolta a csalással, hamisítással kapcsolatosakat, azaz a 87–90. cikkelyeket és emellett a 94. artikulust.⁵⁴⁴ Ezzel az osztályozással – külön erre vonatkozó utalás nélkül – voltaképpen a klasszikus *falsum* fogalomhoz tartozó esetek mellett az ezektől elkülönítve szereplő *stellionatust* vette együvé tartozónak, ezzel mintegy ama korabeli álláspontot követve, amely a *falsum* kibővített fogalmához tartozóként kezelte a *stellionatust* is.

Akad olyan szerző is, aki egészen másképp csoportosít, és szerinte a különféle hamisítások alkottak egy egységet, miközben a *stellionatust* a lopással együtt tárgyalja, tehát minden bizonnyal a cselekmény vagyon ellen irányuló jellegeből indul ki.⁵⁴⁵ Annak viszont, hogy a rendtartás létrejötte idején hasonló megfontolások érvényesültek volna, semmi nyoma, a modern szerzők általi

⁵⁴³ BÉLI–KAJTÁR 1988.

⁵⁴⁴ Uo. 33. p.

⁵⁴⁵ GRIESEBNER, Andrea: *Konkurrierende Wahrheiten. Malefizprozesse vor dem Landgericht Perchtoldsdorf im 18. Jahrhundert*. Wien–Köln–Weimar, 2000. Böhlau Verlag, (Frühneuzeitstudien, Neue Folge, 3) 98. p.

rendszerезésekben természetsszerűleg tetten érhető a 20. században megismert és elsajátított büntetőjogi dogmatika és gondolkodásmód is. A *Ferdinanda* ugyan valóban a közönséges tolvaj büntetésére utal, amikor ennél akár szigorúbban rendeli büntetni a *stellionatus* elkövetőjét,⁵⁴⁶ azonban a cselekményt a lopással semmilyen egyéb módon nem hozza összefüggésbe. Hozzá kell tenni, hogy laikus szemmel megtevesztő is lehet az a szabályozási technika, amellyel korábbi jogunk több alkalommal is élt, vagyis, hogy adott cselekményt a tolvajjal azonos módon, vagy a lopással megegyezően rendelt büntetni. A 19. században például Pauler Tivadar és Csemegi Károly is megjegyzi (előbbi a váltóhamisítás, utóbbi a lopás és a sikkasztás elválasztása kapcsán), hogy ez még egyáltalán nem jelenti azt, hogy a cselekményt magát a lopással egy tekintet alá vették, vagy egy kategóriába sorolták volna, csupán annyit, hogy ugyanazt a büntetést rendelték alkalmazni, tehát ez „a büntett súlyára, fenyítékének jellegére de nem a büntett fogalmára érhető”.⁵⁴⁷

A lopás elhelyezését tekintve is több artikulussal korábban, a 84. cikkelyben található. Aligha valószínű, hogy a rendtartás szerkezetében egymástól távol kerülő deliktumokat akartak volna eredetileg egy egységbe foglalni, sokkal inkább az a logikus, hogy a valamely oknál fogva összetartozónak vélt cselekményeket egymást követően tüntették fel, ezért érdemes megvizsgálni az egyes tényállásokat tartalmazó artikulusok sorrendjét. A lopás, illetve a templomi lopás a 84. és 85. cikkben található, ezt követi az utcai rablás (86.), amelyek, valóban mind, eléggé egyértelműen, vagyon elleni cselekmények.

A 87. artikulustól kezdődően egymásra következő bűncselekményekkel viszont – az előbbi, a deliktumok sorrendjének jelentőséget tulajdonító logika nyomán – egy újabb sor kezdődik. A Kajtár által felvázolt kört akár tovább is lehet tágítani, mivel a 87.-től egészen a *stellionatus*ra vonatkozó 94. cikkelyig mindegyik bűncselekményt összefüggésbe lehet hozni a hamissággal, a valós tények elferdítésével,⁵⁴⁸ azaz a paulusi (mint kiderült, az eredetihez képest már kissé módosult) értelemben vett, a *ius commune* világában élő tágabb *falsum*-mal. Noha megjelenik vagy megjelenhet bennük vagyoni motívum, mégis mintegy úgy is tekinthető, hogy ezek a cselekmények nem elsősorban a vagyon ellen irányulnak, hanem sokkal inkább az kapcsolja őket össze, hogy mindegyiknek köze van a valósággal nem egyező látszat keltéséhez, vagy valótlanág állításához, és az ilyen értelemben vett igazság sérelme megingathatja az emberek közti bizalmat vagy a közbizalmat.⁵⁴⁹

⁵⁴⁶ „Diese und dergleichen schädliche Betrüeger sollen schwärer als die offenbare Dieb nach ernennung der Boßheit und zugefügten Schadens Landtgerichtlich/ und in schwärem Sachen/wol auch gar am Leib und Leben gestrafft...” *Ferdinanda* Art. 94. § 2. 156–157. p.

⁵⁴⁷ PAULER 1865. 253. p., CSEMEGI 1876. 225–226. p.

⁵⁴⁸ A legújabb szakirodalomban már ez a csoportosítás jelenik meg. LÁSZLÓ 2022. 20. p.

⁵⁴⁹ KORSÓSNÉ DELACASSE 2016b. 149. p.

Szűkebben a 87–90. cikkekben szereplő hamisítások mindenképpen idetartoznak. Így a pénzhamisítás (87.), a hamis pecsétek és a hamis levelek készítése, a címerek és az azokhoz kapcsolódó pajzsok, sisakok meghamisítása (88.), a mérlegek, mértékek és egyéb kereskedelmi eszközök meghamisítása (89.). A 90. cikk a határkövek vagy a földbirtokok határait jelző más tereptárgyak elmozdítóit, illetve megsemmisítőit fenyegeti büntetéssel, idesorolható például a határjelként szolgáló fa kivágása. Utóbbi cselekmények azért kapcsolódnak szorosan a megelőzőekhez, mivel e magatartások által végső soron itt is hitelesnek tűnő, ám a valós tényeknek meg nem felelő látszat keletkezik: elvileg mindenki számára tudhatóan és hitelesen ezek a tereptárgyak jelezték, hogy hol húzódnak a határok, szokás szerint még az oklevelekben is így jelölték meg azokat. Eddig a pontig a deliktumok besorolása még nem kétséges.

Ezt követik viszont a hamis esküre (91.) és az esküszegésre (92.) vonatkozó artikulusok, amelyeket a 18. században Magyarországon is rendszerint a *falsum* körébe soroltak.⁵⁵⁰ Ennek logikus magyarázata, hogy legtágabb értelmezésben ezeket szintén fel lehet úgy fogni, hogy a legáltalánosabb erkölcsi *falsum* definícióba tartozónak tekintjük őket, amelynek lényege a valóságtól való hazug eltérés. Hiszen a hamisan esküvő nyilvánvalóan tisztában van azzal, hogy az igazságot elferdíti, hogy olyasmit tüntet fel valósnak, ami nem igaz, és ezzel mindazokat megtéveszti, akik nyilatkozatát hallják, vagy arról tudomással bírnak. Az esküszegő sem jár el igaz ember módjára, hiszen pontosan tudja, hogy ellentétesen cselekszik azzal, amit Istenre történő hivatkozással megfogadott.

A 93. artikulus az egyetlen, amelyik úgy tűnik, jobban kilóg e sorból, mivel másnak gúnyiratok készítésével és terjesztésével történő meggyalázását rögzíti. Jobban meggondolva azonban nagyon is helye lehet itt a mai fogalmaink szerint az emberi méltóság, a jó hírnév ellen irányuló, a rágalmazás vagy becsület-sértés körébe tartozó tényállásnak. A *Ferdinandea* ugyan nem írja jobban körül, mi minősül ilyen gúnyiratnak, ám egy-egy ilyen iromány akkor tudja leginkább a célját elérni, ha valakiről valótlanúságot közöl, vagy esetleg valós tényeket elferdítve mutat be.⁵⁵¹ A cselekménynek ezt az aspektusát előtérbe helyezve máris nem furcsa, hogy a *falsum* körébe tartozó deliktumokat követően helyezkedik el. Igazolni látszik a feltevést az is, hogy az artikulus 6. §-a az enyhítő körülmények között sorolja fel azt az esetet, ha a gúnyirat valóságos bűnt vagy hibát hánytorgatna fel. Ebből pedig az következik, hogy az alapeset az tehát, ha hamisan fognak rá a pamflet célszemélyére valamilyen vétket.

⁵⁵⁰ HUSZTY 1745. 122. p., BODO 1751. 301. p.

⁵⁵¹ Hasonló eszmefuttatással él Bodó jogkönyve kapcsán e bűncselekmény vonatkozásában László Balázs is. LÁSZLÓ 2022. 41. p.

A sort a *stellionatus*ról rendelkező, már részletezett 94. cikk zárja, amelynek esetében egyrészt nincs kétség afelől, hogy a megtévesztés, sőt olykor személyvesztés képezi a magvát, tehát ezáltal kapcsolódik az előbbiekhöz. A cikkely megfogalmazásából, a deliktum tág meghatározásából, az esetek példalázó felsorolásából pedig azt a következtetést lehet levonni, hogy azért került e sor végére, mert az eddigi, a valóság elferdítését megvalósító artikulusokban foglaltakat mintegy kiegészíti. Annak ellenére, hogy a *Ferdinandeában* szereplő *stellionatus*nak vannak már megragadható lényegi elemei, kvázi „keretei” (ilyen elsősorban a fondorlatos megtévesztés), mégsem jelent egy zárt tényállást, hanem továbbra is a büntetendőnek tekinthető magatartások tágabb körét vonja meg, amely a leginkább a 94. artikulusban foglalt példákból következtethető ki, az analógia segítségével.

A teljesség kedvéért meg kell még említeni, hogy az ezt követő artikulusokban már az emberrablásról, rabszökekről, annak elősegítéséről esik szó, ám van egy cikkely, a 99., amely zárja az előírások sorát, és amely az előbbinél sokkal tágabb kiterjesztést tartalmaz. Címe szerint azt rögzíti, mit kell tartani azokról a deliktumokról, amelyek itt e rendtartásban rendszeren nincsenek kifejtve. Ama bűncselekmények miatt, amelyeket a *Ferdinandeá* külön nem nevez vagy határoz meg, továbbra is a *gemeines Recht*, avagy a *ius commune* szerint kell eljárni. Vagyis ezáltal a 99. artikulus beemel a büntetendő cselekmények sorába minden olyan egyéb esetet is, amelyet a *Ferdinandeá* „tényállásszerűen” nem tartalmaz, ezzel olyan kitérítést tartalmazza a rendtartás egészének, amely a korábban kifejtett „*stellionatus* a legtágabb értelemben” értelmezésnek felelne meg.

Ez utóbbi kérdés és a megelőző levezetés azért lényeges, mert ennek nyomán lehet elhelyezni az alsó-ausztriai rendtartást abban a koordináta-rendszerben, amelyet a *stellionatus* és a *falsum* meghatározásával és e fogalmak terjedelmével kapcsolatban Schaffstein is felvázolt. Mindezek alapján a *Praxis Criminalis stellionatus* fogalma leginkább abba a szakaszba illeszkedik, amelynek jellemzője az volt, hogy a *stellionatus* egy olyan, lényegében a *falsum* körébe tartozó, csalárdságot feltételező szubszidiárius tényállásként írható le, amelynek az elkövetés különös ravaszságán túl nincsenek éles határvonalai. Mindazonáltal nem illeszkedik abba a sorba, amely felfogások szerint a *stellionatus* fogalma olyan tág, hogy abba bármiféle magatartás belefér, amelyre az írott jog nem tartalmaz előírást. Ezt igazolja az, hogy a *Praxis Criminalis*ban erre vonatkozóan egy külön rendelkezés szerepel, még hozzá a 99. artikulusban, amely tehát már olyan tettekre is kiterjeszti a büntetethőséget, amelyek a 94. cikkelyben meghatározott körön kívül esnek. Feltétlenül érdemes kiemelni azt is, hogy a *stellionatus* körében okozott sérelem vagyoni jellegét e norma – különösen annak német nyelvű eredetije – már a középpontba állította. Ez árnyalja azt a korábban megfogalmazott nézetemet, amely szerint a *stellionatus*

meghatározásában nem az a legfontosabb elem, hogy a bűncselekmény vagyoni jogok ellen irányul, hanem az, hogy az igazság eszményét sérti.⁵⁵²

A 18. században e kérdéskörben Magyarországon érdemi változás nem történt, a hazai büntetőjogi kodifikáció megindulásával azonban a tervezetekben újra felbukkant a kifejezés. Ezeknek az operátumoknak a vizsgálatát a kodifikációs munkálatok tárgyalásakor, a következő részben végzem el.

⁵⁵² KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: A család törvényi tényállásának és jogi tárgyának változása a magyar büntetőjog történetében. In GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2018. ELTE Eötvös Kiadó, 156. p.

A STELLIONATUS ÉS A FALSUM A MAGYAR BÜNTETŐJOGI KODIFIKÁCIÓ SORÁN ÉS A CSALÁS ÖNÁLLÓ BŰNCSELEKMÉNYÉNEK KIALAKULÁSÁHOZ VEZETŐ ÚT*

A modern büntetőjog a *nullum crimen sine lege* elven nyugszik, amelynek lényegi előfeltétele, hogy létezzen törvényi tényállás, ami olyan ismérvek összessége, amelyeket a törvény vagy törvényerejű szabály valamely büntetendő cselekmény fogalmához megkíván.⁵⁵³ A törvényi tényállás kialakítása szempontjából pedig az a legfontosabb, hogy mi a bűncselekmény által sértett és a jog által védett érdek, más szóval mi a bűncselekmény ún. jogi tárgya. Egy bizonyos: jogi tárgy nélkül ma már nincs büntetőjogi tényállás, és bűncselekmény sem, hiszen a bűncselekmények tényállásait a modern jogalkotás során egy vagy több védendő jogi tárgy figyelembevételével alakítják ki.⁵⁵⁴

A 19. századtól az látszik, hogy a tárgy legtöbbször kiderül már a bűncselekmények kódexbeli csoportosításából, az abban szereplő összefoglaló címekből, ám a korábbi büntető rendtartások, törvénytervezetek vagy törvényjavaslatok nem mindig tartalmaztak ilyeneket, már csak amiatt sem, mert a bűncselekményeknek ez alapján való csoportosítása eleve újabb keletű.⁵⁵⁵ Léteznek továbbá olyan cselekmények, amelyek esetében a történelem folyamán, a fogalmak átalakulása során a háttérben – kimondatlanul, mert nem is nevezték még így meg – a jogi tárgy felfogásának változása figyelhető meg. Idesorolható

* A fejezet gerincét képező két előtanulmányom: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: Der Betrug in der ungarischen Strafrechtskodifikation an der Schwelle des 19. Jahrhunderts. *Journal on European History of Law*, 2018. No. 2. 240–246. p. és KORSÓSNÉ DELACASSE 2019.

⁵⁵³ EDVI ILLÉS Károly: *A Büntető törvénykönyv magyarázata*. I. kötet, Budapest, 1894. Révai Testvérek Kiadása, 4. p.

⁵⁵⁴ BELOVICS ERVIN – GELLÉR BALÁZS – NAGY FERENC – TÓTH MIHÁLY: *Büntetőjog I. Általános rész. A 2012. évi C. törvény alapján*. BUDAPEST, 2014. HVG–ORAC, 204. p., BALOGH Agnes – TÓTH Mihály: *Büntetőjog. Általános rész*. Budapest, 2010. Osiris, 96–97. p.

⁵⁵⁵ A bűncselekmény fogalmának meghatározása a Csemegi-kódexben is még mindig formális. BALOGH–TÓTH 2010. 82. p.

a *falsum–stellionatus*–csalás–hamisítás kapcsolata is, és ez az oka annak, hogy véleményem szerint ezért nem is lehet teljesen szervesnek tekinteni e bűntettek egymáshoz való viszonyát, és szintűgy nem lehet egymásba való egyértelmű átalakulásukról beszélni.

A modern kodifikációt megelőzően épp a fentiek miatt különösen fontos megvizsgálni egy-egy norma rendszerét is, azt, hogy a jogalkotó a munka anyagi jogi vagy – amennyiben már létezett ilyen – különös részében hol helyezte el a bűncselekményt. Hiszen ez is kifejezésre juttathatta a szerkesztőknek ama álláspontját, vajon a több társadalmi érdeket is sértő deliktumnak melyik elemét tekintették hangsúlyosabbnak, és így ahhoz hasonló, egyező tárgyú bűncselekmények közelében, azok mellett, azok előtt vagy után helyezték el, még ha nem is a maihoz hasonló dogmatikai tudatossággal. Ez azonban még mindig csak egy feltételezés. A lényeg megvilágításához a bűncselekmény definíciójának, alaptényállásának, annak alkotóelemeinek elemzése tud még közelebb vinni, hiszen például az elkövetési magatartások, vagy a célzat leírása pontosíthatja a védendő „jogi javakra” vonatkozó képet.

A *stellionatus*, illetve aztán a csalás törvényi tényállásbeli vagy meghatározásbeli változásainak áttekintését számos tényező nehezíti, még akkor is, ha az elemzés csupán az első magyar nyelven szerkesztett büntető kódex javaslatáig tartó időszakra vonatkozik, és a Csemegi-kódex létrejöttével csak érintőlegesen foglalkozik. Először is le kell szögezni, hogy noha – mint a korábbiakból már kiderült – a fejlődés e vonatkozásban nem volt lineáris, mégis el lehet fogadni azt az álláspontot, amelyet a 19. századi kodifikátorok is követtek, tehát hogy a *stellionatust* az ekkor kiforró csalásfogalom valamiféle korai előzményeként is tárgyalni lehet. Ám mivel a fogalmi átalakulás párhuzamosan ment végbe a 19. századi modern büntetőjogi kodifikációval, hangsúlyozottan nem egyszerűen a terminológiai probléma az indoka annak, hogy a teljesen magyar nyelvűvé váló jogalkotás már nem tárgya jelen értekezésnek. A csalás elnevezés alatti és annak a jelenlegi (hez hasonló) tényállása csak viszonylag későn, nagyjából a 19. századi büntetőjogi kodifikáció során rögzült.⁵⁵⁶ Az 1843. évi javaslatban ugyanis a csalás a hamisítás eseteitől elválasztva már mint önálló bűntett jelent meg, amellyel a magyar büntetőjog megtette az első lépést az ilyen néven még le nem írt, de dogmatikai szempontból is újnak kijelenthető bűncselekmény pontos körülhatárolása felé.⁵⁵⁷

⁵⁵⁶ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről. 373. § (1) „Aki jogtalan haszonszerzés végett más tervedésbe ejt, vagy tervedésben tart, és ezzel kárt okoz, csalást követ el.” 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntető törvénykönyv a büntettekéről és vétségekről. 379. § „A ki azon célból, hogy magának vagy másnak jogtalan vagyoni hasznot szerezzen, valakit ravasz fondorlattal tervedésbe ejt, vagy tervedésben tart, és ez által annak vagyoni kárt okoz: csalást követ el.”

⁵⁵⁷ *Képviselelőházi Irományok 1875–78.* IX. 372. sz. 303. p. Nem teljesen osztja e véleményt Madai Sándor. MADAI 2010. 15. p.

A továbbiakban tehát részletesebben már csak a korábbi magyar büntetőjogi tervezeteket veszem górcső alá,⁵⁵⁸ ám mindezeket követően egy zárófejezetben a család 19. századi kodifikációjának néhány kérdését is egészen röviden meg kell világozni.

A magyar büntetőjogot érintő kodifikációs kísérletek áttekintésekor ahány szerző, annyi megközelítése a kérdésnek, annyiféle projektumot tekintenek közülük az első kodifikációnak.⁵⁵⁹ Vannak, akik már a Kollonics Lipót-féle *Einrichtungswerket* (1689), vagy az 1696-ban a Corpus Juris Hungaricibe felvett *Praxis Criminalist*, illetve az utóbbi törvénybe iktatására irányuló kísérleteket, netán az 1728–29-es országgyűlés *Opus Criminalis*-át, mások a *Novum Tripartitum*-ot is idesorolják. Bónis György és vele jórészt egyetértve Balogh Elemér is az 1712-es Bencsik-féle javaslatot tartja az első magyar büntető törvénykönyv létrehozására tett – de még mindig csak – próbálkozásnak, amely helyenként kifejezetten elmélyült és a fejlődés iránti érzékre valló munkaként a Werbőczy alapuló büntetőjoghoz képest korszerűbb jogi szemléletet tartalmazott, és a kor színvonalának megfelelt.⁵⁶⁰ Bencsik munkálata azonban nem tartalmazta sem a *stellionatust*, sem a *falsum* esetköreit.⁵⁶¹

Hajdu Lajos az 1795-ben elkészült *Codex Criminalis* tervezete⁵⁶² mellett tette le a voksát. A javaslatot fordításban közzé, valamint előzményeit, létrejöttét, annak körülményeit is kimerítően elemző könyvében részletesen indokolja nézetét, hogy a korábbiak miért nem tekinthetők modern értelemben vett kodifikációnak, s ezt érvei alapján szinte maradéktalanul el lehet fogadni, még akkor is, ha egyes szempontok alapján a vizsgálódás kimutathatja, hogy hiátusok is fellelhetők.⁵⁶³ Noha Jeremy Bentham óta ismert a fogalom, a kodifikáció mint történeti jelenség tartalmi és funkcionális mozzanataiban különösen változatos, így néha a közös nevező megtalálása nem egyszerű, vagyis általános

⁵⁵⁸ A már jelzett előtanulmányaimon túl ezeknek már léteznek egy részleges jelenkori feldolgozása is. MADAI Sándor: Paradigmaváltás – kontinuitás? Magyar kodifikációs törekvések a család definiálására a 18. század második és a 19. század első felében. *Jogtörténeti Szemle*, 2010. 1. sz. 13–19. p.

⁵⁵⁹ BALOGH Elemér: Az „első” magyar büntetőkódex-tervezet. In KAJTÁR István – SZEKERES Róbert (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok VII.* Pécs, 2001. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 45–51. p.

⁵⁶⁰ BÓNIS 1934. 6., 17–18. p., BALOGH Elemér: A magyar büntetőjogi dogmatika kezdetei. *Jogtörténeti Szemle*, 2008. 4. sz. 3. p., BALOGH E. 2001. 49–51. p. Balogh Elemér e 2001-es cikkében úgy fogalmaz, hogy a Bencsik-javaslat legalábbis a „nulladik” magyar büntetőkódex-tervezet címet megérdemli. Uo. 51. p.

⁵⁶¹ BÓNIS 1934. 17–19., 27–42. p., ANGYAL 1939. 9. p.

⁵⁶² Kódex a büntettekről és azok büntetéséről. Ford. HAJDU Lajos. In HAJDU Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet.* Független. Budapest, 1971. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 387–512. p.

⁵⁶³ HAJDU 1971. 21–24. p., BALOGH E. 2001. 48–49. p., KORSÓSNÉ DELACASSE 2018. 246. p., KORSÓSNÉ DELACASSE 2019. 104–105., 108–111. p.

definíciót adni nehéz,⁵⁶⁴ a szakirodalom álláspontja azonban az egyesek által szűkebb értelemben vettnek, minőséginek, illetve modernnek nevezett kodifikációról, s annak – bár egyes vonatkozásaiban utóbb rárétegződött – lényeges kritériumairól mégis nagyjából megegyező.⁵⁶⁵ Az ilyen ismérvekkel kijelölt úton végbemenő kodifikáció igényét – különösen a kizárólagosság, az újszerűség, valamint a kimerítő és rendszerbe foglalt szabályozás vonatkozásában – elsőként a felvilágosodás hozta magával.⁵⁶⁶ Hiszen a fény századának elvei szerint az emberi szabadságnak csak a törvény szabhat gátat, s a forma mellett az is lényegessé vált, hogy ez a jogalkotás tartalmilag is a modern jogelveken nyugodjék.

A modern kodifikáció kívánalmainak azonban Magyarországon – szintén Hajdu szerint – elsőként nem az 1795-ös magyar tervezet, hanem a *Sanctio Criminalis Josephina*⁵⁶⁷ felelt meg.⁵⁶⁸ Így ezt annak ellenére nem lehet szó nélkül hagyni a saját, önálló jogalkotási kísérletek mellett, hogy eredetileg *für alle Länder*, azaz az uralkodó összes országa (tartománya) részére adták ki, tehát idegen joganyagként nem szokás a magyar büntetőjogi kodifikáció eredményei közé sorolni, noha kétségtől – bár rövid ideig – hazánkban is hatályban volt.

A család a *Sanctio Criminalis Josephinában*

II. József büntetőtörvényét Magyarországon még 1787 tavaszán léptették életbe.⁵⁶⁹ A magyarországi kihirdetést megelőző előkészítés arról tanúskodik, hogy a Magyar Kancellárián meg lett volna a szándék arra, hogy a törvénykönyvet a magyar viszonyokhoz adaptálják. Ám 1787 tavaszán a kormányzék és a császár közti levelezés során II. József világossá tette, hogy ragaszkodik az egy

⁵⁶⁴ VARGA Csaba: *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség*. Budapest, 2002. Akadémiai Kiadó, 286. p.

⁵⁶⁵ Az arra hivatott törvényhozó vagy jogalkotó egy jogág normáit átfogóan, relatív teljességgel, rendszerezve, általános elveket is tartalmazóan, jövőbe mutatóan, magas fokú absztrakcióval és pontos fogalomkészlettel egyetlen kódexbe foglalja, amely a jogforrási hierarchiában domináns jogszabály, és nem tűr meg maga mellett eltérő például partikuláris vagy szokásjogi normákat. HAJDU 1971. 22–23. p., KAJTÁR Istán – HERGER Csabáné: *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Budapest–Pécs, 2013. Dialóg Campus Kiadó, 12–13. p., VARGA Cs. 2002. 288–289., 353., 358. p.

⁵⁶⁶ VARGA Cs. 2002. 72–73. p.

⁵⁶⁷ Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung. Patent von 13ten Januar 1787, für alle Länder. (a továbbiakban *Sanctio Criminalis Josephina*) In *Joseph des Zweyten Römischen Kaisers Gesetze und Verfassungen im Justiz-Sache*. Wien, 1817. 7–60. p.

⁵⁶⁸ HAJDU 1971. 24. p.

⁵⁶⁹ A szakirodalom leggyakrabban az 1787. április 2-i pátenset említi mint amelyik bevezette a törvénykönyvet Magyarországon is, Hajdu viszont a hatályba léptető rendeletet egyik helyütt 1787. április 2-ára, másutt 1787. március 22-re datálja, ráadásul az utóbbi dátum szerepel abban a munkájában, amelyet kimondottan a *Sanctio Criminalis Josephina* magyarországi alkalmazásáról írt, elsősorban kancelláriai iratok felhasználásával. HAJDU 1971. 45. p., HAJDU Lajos: II. József büntető törvénykönyve Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 1974. 1–2. sz. 49. p.

az egyben történő latinra fordításhoz, mindennemű eltérés nélkül, s az uralkodó végül nem is a kancellárián elkészített fordítást vette alapul és hirdettette ki, hanem egy bécsi cenzor munkáját.⁵⁷⁰ A rendeleti életbe léptetés valóban nem felelt meg a hazai alkotmányosság követelményeinek, továbbá az a tény, hogy a kódex mindössze három évig maradt hatályban, szintén csökkenti jelentőségét,⁵⁷¹ de az időbeli közelségre tekintettel, és egyúttal összehasonlítási alapot is teremtve, e törvényművet is bevontam a vizsgálatba.

A *stellionatus* szempontjából azért is lehet érdekes ez a kódex, mivel eddig csupán egyetlen olyan, Magyarországon széles körben alkalmazott – és szintén az osztrákoktól származó – szabályozás ismeretes, amely tartalmazta ezt a bűncselekményt: a már részleteiben bemutatott *Praxis Criminalis* 94. artikulusa. A bűncselekmény megnevezésére a *Josephina* is a *stellionatust* használta, egybefoglalva azt a *falsummal*.

II. József büntető törvénykönyvének eredeti nyelve német. Erről, ahogyan az imént szó esett róla, először egy latin fordítás készült a jogalkalmazók számára, a magyarországi és erdélyi használatbavételét elősegítendő,⁵⁷² azonban nem sokkal a hatályba lépést követően kiadták magyarul is, *Közönséges törvény a vétkekről és azoknak büntetésekről* címmel.⁵⁷³ A felvilágosult gondolatok hatására ugyanis az uralkodó gondoskodni kívánt arról, hogy a lakosság mind szélesebb rétegei a jogszabályok tartalmát megismerhessék, így az első volt, aki meghonosította ama gyakorlatot hazánkban, hogy legfontosabb rendeleteit magyarra is lefordíttassa. Az erre irányuló törekvéseket a magyar jogi műnyelv kialakulási folyamatában akár az első komoly lökésnek lehet tekinteni.⁵⁷⁴

A törvénykönyv két nagy részből állt, amelyek közül az első a főbenjáró büntetteket, míg a második az igazgatási vétségeket (a korabeli magyar fordítás szerint polgári vétkeket) tartalmazta, büntetéseikkel együtt.⁵⁷⁵ A csalást a kódex első részének hatodik fejezetében, az embernek jóságát és jussait illető főbenjáró bűncselekmények között az első helyen szabályozta. E körbe

⁵⁷⁰ HAJDU 1974. 49. p.

⁵⁷¹ LÁSZLÓ 2022. 21. p.

⁵⁷² HAJDU 1974. 49. p.

⁵⁷³ Még 1787-ben Pesten, majd a rákövetkező évben Budán és Pesten is újabb kiadást ért meg. A német törvényszöveg már említett kiadása mellett az alábbi magyar kiadást használtam: *Közönséges törvény a vétkekről és azoknak büntetésekről*. Budán, 1788. a Királyi Akadémia betűivel. Nem minden esetben ragaszkodtam azonban szó szerint a 18. századi magyar szöveghez, hanem igyekeztem a törvényt eredeti nyelvén értelmezve, szükség szerint saját fordítás alapján korszerűbb nyelvi fordulatokkal visszaadni.

⁵⁷⁴ HAJDU 1971. 173. p.

⁵⁷⁵ A német eredeti a *Kriminal-Verbrechen* és a *politisches Verbrechen* kifejezéseket használta. Az igazgatási vétség megnevezés Hajdu Lajostól származik. HAJDU 1974. 54. p. A későbbiekben felváltva használom ezekre az igazgatási vétség, a polgári vétség és a polgári deliktum kifejezéseket. (Mivel a kódexben a két rész szakaszainak a számozása újra kezdődik, ezért az I. részre és az II. részre az alábbi módon hivatkozom: I.148. § = első rész 148. §, II.32. § = második rész 32. §)

még a lopás, a rablás, a gyújtogatás és a kettős házasság tartozott. Németül *Trug*nak nevezve foglalta össze a *stellionatust* és *falsumot*, amit úgy jeleztek, hogy az utóbbi kifejezéseket zárójelben szerepeltették. A korabeli magyar fordítás az I.148. §-ban „a szerződésben való csalárdság” elnevezést használta, zárójelben azonban a *stellionatus* mellett csak a *Trugot* nevesítette. A fordítás e ponton tehát nem adta vissza száz százalékosan az eredetit, hiszen a német törvényszövegből nyilvánvalóvá vált, hogy immár a korábban a *stellionatus* és a *falsum* körébe sorolt cselekmények is idetartoznak, azokat a kódex nem különítette el egymástól, hanem – a *Trug* kifejezést alkalmazva mindkettőre – együtt szabályozta. A magyar változatból viszont a *falsum* ezáltal el is tűnt, és így nem derülhetett ki belőle a korábbi két cselekményi kör összefoglalásának szándéka. Pedig a következő I.149–154. szakaszokat megvizsgálva kirajzolódik, hogy az azokban felsorolt esetek némelyike olyan, amelyet korábban nem a *stellionatus*, hanem inkább a *falsum* esetkörébe soroltak, esetleg a magyar jogszabályok külön büntetnek tekintettek.

A *Josephina* I.149. § először is egy általános meghatározást adott: csalásban volt vétkes (a „szerződési tsalárdság vétkébe esik”)⁵⁷⁶ az, aki bármilyen fortélyllyal és álnoksággal próbált idegen jószágot magához vonni, illetve másvalaki jószágának, becsületének, szabadságának vagy jogainak gonosz szándékból ártani akart. Jelentőséget kell tulajdonítani annak a fordulatnak is a definícióban, hogy a csalás megvalósult, akár elérte célját a csaló, akár nem.

A következő szakaszok a csalás öt speciális esetét sorolták fel, olyanokat, amelyek némelyike – a magyar jogban legalábbis – korábban külön bűncselekménynek számított. Az I.150. § a hamis oklevelekről szólt, ám nem csupán az okiratok utólagos meghamisítóit, az eredeti oklevélen valaki aláírásának utánzóit, hanem magának a hamisításnak a „kigondolóit” is büntetendőnek tartotta. Az I.151. § a hamis tanúzást és az arra való rábeszélést sorolta a csalás körébe, függetlenül attól, hogy ezáltal sikerült-e a perben hamisan nyilatkozóknak elérni a céljukat vagy sem, ezzel tehát a hamis tanúzásra való felbujtást és a felbujtáshoz hasonló magatartást is a csalás egyik elkövetési magatartásaként rögzítette. A törvény e szakasza nem tett különbséget aszerint, hogy esküvel vagy eskü közbejötté nélkül történt-e a hamis tanúságtétel, azonban később, a csalás büntetésénél súlyosító körülményként szerepelt, ha a csaló a hamis vallomását esküvel is megerősítette (I.155. §). Az I.152. § a csalás ama sajátos neméről szólt, amikor valaki másnak adta ki magát, azaz hamis nevet, illetve tisztséget, méltóságot tulajdonított magának, vagy azt hazudta, hogy valaki

⁵⁷⁶A magyar fordítás itt „szerződésben való csalárdságról” szól, ami terminológiai szempontból párhuzamba állítható a Pápai Páriz Ferenc szótárában található fordítással, és a magyar *Törvénytudományi műszótár* által ajánlott „álszerződés bűne” kifejezéssel. PÁPAI PÁRIZ 1708. 545. p., *Törvénytudományi műszótár* 1843. 101. p.

parancsára járt el, illetve valamely jószág tulajdonosa, és ezáltal törvénytelen nyereséget szerzett, vagy másnak sérelmet okozott. E sérelem nem csupán vagyoni lehetett, hanem más személy jogait vagy becsületét sértő, sőt az is idetartozott, ha a csaló valakit olyan cselekedetekre bírt, amelyekbe a „közbe érkezett el-tsábíttatás nélkül soha nem ereszkedett volna”.⁵⁷⁷ Csalónak tekintette a büntetőtörvény azokat is, akik visszaélve mások együgyűségével és gyengeségével, különösen a vallási tanítások nem kellő ismeretével, ezáltal bírták őket olyan tettekre, amelyek törvénytelenek, illetve nekik maguknak, vagy akár másoknak kárára váltak (I.153. §). Egyes ügyvédi bűncselekményeket vont a csalás körébe az I.154. §: az ügyvédi titoktartás megsértését, ha a prókátor az ügyfele által rábízott titkot az ellenérdekű fél tudomására hozta, vagy azt a visszaélést is, amikor az ügyvéd az ellenérdekű felet tanáccsal vagy bármely módon a saját ügyfele ellenében segítette. Ezt a régebbi magyar jog az ügyvéd által megvalósított – tágabb értelemben vett – patvarkodásnak tekintette.

A csalás büntetését az I.155. § rögzítette, azonban nem éppen strikt módon. A szakasz ugyanis úgy szólt, hogy azért nem lehet pontosan meghatározni a kiszabandó büntetést, mert a csalás előzőleg felsorolt különös esetei nem merítik ki a büntett összes fajtát, és igen változatosak lehetnek a csalárdság útjai, úgy az elkövetési módokban, mind pedig a „gonoszságnak grádicsai” szerint is. Emiatt azon az állásponton volt a jogalkotó – és ez a törvényszövegben is megjelent –, hogy nem könnyű e cselekményre „bizonyos büntetést rendelni”. A csalásra általában kiszabandó büntetést ezért úgy határozta meg, hogy az lehetett a szabadságvesztés valamely típusa (tartós vagy „ideig-való”, keményebb vagy gyengébb fogság), valamint kényszermunka, továbbá itt rögzítette azt is, hogy a „megcsalatott” sértettnek lehetőséget kell adni az okozott kár megtérítésének követelésére. Amennyiben azonban a körülmények megkívánták, súlyosítani lehetett a büntetést. Ilyen súlyosító körülményekként jelölte meg a *Sanctio Criminalis Josephina* azokat a nehezen konkretizálható és a törvényben közelebbről meg nem határozott eseteket, ha valaki nagy kárt szenvedett, vagy valamely törvényes hasznától elesett, illetve ha a csaló által alkalmazott fortély olyan volt, amelyet előre látni vagy megakadályozni nemigen lehetett. E körülmények esetén a bírói mérlegelés bírhatott jelentőséggel annak megítélésében, vajon mekkora a „nagy kár”, vagy milyen a kiszámíthatatlan, megátolhatóan csel fogás. Már jobban megfoghatóak voltak a további minősített esetek. Idetartozott a bűnisméltés, illetve a (különös) visszaesés, vagyis ha már többször élt a csaló ilyen fondorlatokkal, vagy már volt is emiatt büntetve. Úgyszintén, ha a bizalommal visszaélve, olyan személy ellen, akivel valamilyen szorosabb kapcsolatban állt, illetve ha hivatalból eljárva, az azzal kapcsolatos

⁵⁷⁷ *Közönséges törvény a vétkekről és azoknak büntetésekről 1778.* 73. p.

kötelességeit megsértve követte el a csalást, valamint az a fentebb már említett eset, ha a hamis vallomást esküvel is megerősítette.

Nem szabad megállni azonban a kódex első részénél, tudniillik az igazgatási vétségek között is találhatóak csalárd, csaló módjára elkövetett tettek. A második rész sajátossága viszont az, hogy ezek a voltaképpen bagatellnek tekintett ügyek nem bíróság, hanem igazgatási szerv elé tartoztak. Magyarországon nemesek esetén az alispánnak, míg nem nemesek esetén a szolgabírónak, vagy a városi magisztrátusnak volt eljárési jogosultsága.⁵⁷⁸ A Hétszemélyes Tábla – a Magyar Kancellária által végül az uralkodó elé nem terjesztett – véleményében hangot adott annak, hogy a polgári vétségekkel kapcsolatos eljárás több ponton is problémás. Egyrészt nem nyújt kellő garanciát az esetleges visszaélések megakadályozására, ha egy személyben eljáró szerv ítéli meg az ügyeket, ráadásul fellebbezésre sincs lehetőség, ami nincsen arányban az itt kiszabható, másutt a halálbüntetés súlyához mért, akár 50 botütésre rúgó testi büntetés lehetőségével. Utóbb a császár által kibocsátott normálé rendezte a kérdést úgy, hogy kegyelmi kérelem benyújtására az igazgatási vétségekben kiszabott büntetések esetében is módot adott, és azt országos igazgatási szervhez, hazánkban a Helytartótanáchoz kellett felterjeszteni.⁵⁷⁹

A törvénykönyv a II. részben szabályozta a lopás bizonyos enyhébb súlyú eseteit, ám nem volt megtalálható benne olyan szakasz, amely a csalás kihágási változatait nevezte volna meg. Sajátos viszont, hogy a II.32. § a tolvajlás csalárdsággal megvalósuló elkövetésének tekintette, amikor a cseléd a gazdája számára vásárolt portékát magasabb áron adta át urának, mint amelyen ő beszerezte, illetve azt is, ha maga az áru kisebb értékű, vagy rosszabb minőségű volt, mint amilyennek feltüntette a számadásában (II.31. §). Többek között épp e csalárdság súlyosságán múlhatott a polgári deliktumok közé tartozó kisebb lopás büntetésének megállapítása, azaz ennél a cselekménynél kicsit összerosódott a csalás és a lopás.

További szakaszok szintén tartalmaztak olyan vétkeket, amelyek csalással valósultak meg, de ezeket tehát nem foglalta össze egy általános tényállás a második részben. A II.33. § a megengedett játékok, így a kártya- vagy kockajátékok során elkövetett csalást pönalizálta. Ilyen lehetett például, ha valaki hamis vagy megjelölt kártyával, kockákkal játszott, az idegen kártyákat csellemagának tulajdonította, vagy egy harmadik személlyel összejátszva a másik játékos játékát (lapjait) magának elárultatta. Sőt, amennyiben a hamisjátékos

⁵⁷⁸ HAJDU 1974. 54. p.

⁵⁷⁹ Ez meglehetősen zűrzavart is okozott, mivel korábban II. József a nem nemesek által elkövetett büntettek esetén a kegyelmezési jog gyakorlását a kerületi főispánokra ruházta. Vagyis így az a helyzet állt elő, hogy a bagatell ügyekben magasabb szinten dőlhetett el a fellebbezés sorsa. HAJDU 1974. 55. p.

a fenti csalást üzletszerűen követte el, ha olyanokat vont be a játékba, akik nem rendelkezettek önállóan a vagyonukról, ha az okozott kár tetemesebb, illetve ha a csalárdság neme olyan volt, hogy nem lehetett elkerülni, súlyosabb büntetésre számíthatott. A hamis játék minősített eseteiben akár megszegényítő büntetést („szégyenállás”), közmunkát és szabadságvesztést is ki lehetett szabni. Mindemellett, ha valaki hamisjátékosnak bizonyult, akkor a játék folyamán szerzett egész nyereségét vissza kellett szolgáltatnia a vesztesnek, függetlenül attól, hogy a teljes játéknak csak egy részében folyamadott csalárdsághoz. A hamisjátékos tettestársainak a *Josephina* azokat tekintette, akik a csalárdságban bármilyen módon együttműködtek, de azokat is idesorolta a II.35. §, akik valakit kitanítottak a hamis játék fortélyaira. A II.40. § a kereskedelemmel kapcsolatos vétségeken belül a hamis hossz- vagy súlymértékek használatát tiltotta és büntette. A II.42. § olyan csalókról szólt, akik másokat „kiagyalt színjátékkal” vakmerő pereskedésre (patvarkodásra) és panasztételekre bírtak rá. E cselekménynek is voltak súlyosabban minősített esetei, például ha valaki ezt üzletszerűen, haszonszerzés céljából tette, vagy jobbágyokat izgatott uraik ellen, ha a benyújtott iratokban hamis állítások, rosszindulatú megjegyzések vagy illetlen kifejezések szerepeltek, illetve ha már emiatt valaki büntetve volt, ám „a már egyszer megtörtént büntetés gyümölcs nélkül maradt”.⁵⁸⁰

Összegezve a *Sanctio Criminalis Josephina* csalásra vonatkozó rendelkezéseit, az alábbi megállapításokra lehet jutni. A csalást a kódex önálló bűncselekményként szabályozta, a régebben *falsum* és *stellionatus* alatt értett eseteken túl egyéb, korábban különálló cselekményeket is ide szubszumálva. Nem volt egységes viszont a szabályozás a tekintetben, hogy a főbenjáró bűncselekmény mellett nem nevezte meg a csalás igazgatási vétségnek tekintett formáját, hanem a kisebb súlyú csalás egyes típusait külön tényállásokként nevesítette. Pedig e deliktumokban közös volt, amit a csalásról a törvénykönyv általánosságban az első rész 149. §-ban megfogalmazott, hogy mindegyik valamiféle fortéllyal, álnoksággal valósult meg, és másnak kárt vagy jogsérelmet próbált okozni. Mégis egymástól elkülönülten kezelte őket a jogalkotó, attól függően, hogy ezek milyen körülmények közt valósultak meg (szolgáló-úr viszonylatában, szerencsejáték során, perlekedés során stb.) A kódex második részében tehát a szabályozás kazuisztikába hajlott, bár az absztrakció még az első részben sem volt tökéletes. Hiszen a törvénykönyv példálózva külön is megnevezte azokat a tipikus eseteket, amelyeket a csalás büntettének körébe tartozónak tekintett, így olyan, mintha az I. 149. §-ban csak formálisan tett volna kísérletet az elvont értelmezésre. A fogalomalkotás során nem jutott el addig, hogy különbséget tegyen a csalás és a hamisítás között, sőt utóbbit egyenesen a csalás egy jellemző elkövetési formájának tekintette. Igaz, az előbbi

⁵⁸⁰ *Közönséges törvény a vétkekről és azoknak büntetésekről*. 1778. 113. p.

felfogást kevésbé várhatja el az ember egy 18. századi törvénykönyvtől, amikor a csalásnak a *falsum* köréből való kiemelése valójában a következő évszázad szakirodalmának köszönhetően valósult csak meg, és a csalás hamisítástól való elkülönítését még a 19. század jogászai is az egyik legkomolyabb büntetőjogi dogmatikai problémának jelentették ki.⁵⁸¹

Maga az általános meghatározás sem tekinthető igazán kiforrottnak, mert bár a kódex a vagyon ellen irányuló cselekmények között helyezte el a csalást, a bűncselekmény a definíció szerint nem feltétlenül csak vagyoni jogokat sérthetett (ld. „valaki jószágának, becsületének, szabadságának vagy jussainak gonosz szándékból ártani akar”). Továbbá sajátos módon a befejezett bűncselekmény megvalósulásához elegendő volt mindössze a megtévesztés: csalásról volt szó, ha az elkövető csupán a fortélyhoz folyamodva próbált valakit vagyonától megfosztani, neki ártani, de ez nem sikerült neki („akár eléri célját, akár nem”). Ebből tehát az következik, hogy a csalás jogi tárgyát mégsem elsősorban a vagyoni jogok képezték, hiszen vagyoni sérelem nélkül, önmagában a rászedés által is megvalósulhatott a bűncselekmény.

A büntetésre vonatkozó szakaszban pedig felsejlik a korábban a *stellionatus* meghatározásánál fellelhető *flexibilis* megfogalmazási mód, miszerint igen változatosak lehetnek a csalárdság útjai, ezért a törvényben adott felsorolás nem kimerítő. Ez szinte azonosan szerepelt a *Praxis Criminalis*ban, igaz ott a bűncselekmény fogalmához tartozott, míg a *Josephina* a kilátásba helyezett büntetések sokféleségét és azt indokolta ezzel, hogy emiatt nem lehetett a törvényben konkrét büntetést meghatározni rá, így csak azt sorolta fel, általában mivel kellett sújtani az elkövetőket, illetve milyen körülmények esetén rendelkezjen a bíró még súlyosabb büntetést. Egy modern kódex esetében, amely magáévá teszi a *nulla poena sine lege* elvet, valószínűleg szerencsésebb lett volna tartózkodni az ilyen megfogalmazási módtól, amely így a bírónak túlságosan szabad kezét adott a kiszabandó büntetés eldöntésében.

A stellionatus és a falsum az 1795-ös büntető törvénykönyv tervezetében

A *Codex Criminalis* kidolgozását az országgyűlés a II. József halálát követő évben, az 1791. évi 67. törvénycikkkel határozta el. Hajdu szerint ez a tervezet tekinthető a modern értelemben vett és valóban magyar büntetőjogi kodifikáció első állomásának, noha maga a javaslat nem tükrözte hibátlanul a modern

⁵⁸¹ ANGYAL 1939. 7. p., PAULER 1865. 269. p.

büntetőjogi elveket.⁵⁸² A szakirodalom azóta is osztja e nézetet, Balogh Elemér – amellet, hogy kijelenti, az elaborátum „mindenben megfelelt a modern kodifikációs követelményeknek” – mégis a „relatív modern” jelzővel illeti, ami utalás arra, hogy a tervezetnek maradtak még bizonyos tökéletlenségei.⁵⁸³ Ettől függetlenül elfogadhatjuk olyannak, amely már nem pusztán inkorporáció és nem is részleges összefoglalás, hanem eleget tett a szűkebb értelemben vett kodifikáció kívánalmainak, a felvilágosodás elveinek, és amellyel a magyar jogfejlődés minőségileg új szakasza kezdődött. Különösen az Előszón, az Alapelveken (Princípiumok) és a hatályba léptető törvénycikk tervezetében érhető tetten „a progresszív európai (ideológiai, politikai, valamint tudományos) áramlatok inspiratív hatása”.⁵⁸⁴ Igaz ez akkor is, ha egyébként a munka idején a magyar rendeknek, illetve a bizottság tagjainak a reform és különösen az annak alapját képező jogegyenlőség iránti teljes elkötelezettsége megkérdőjelezhető volt.⁵⁸⁵

A latin nyelvű projektumban a csalás mint *stellionatus seu falsum* szerepelt,⁵⁸⁶ vagyis a kettőt egymással azonosította. Madai Sándor szerint ezért a tervezet a jogalkotási kísérletek közül egészen sajátos.⁵⁸⁷

A munkálat második, anyagi jogi része címekbe rendezve már elkülönítette a bűncselekmények egyes csoportjait. A csalást ezen belül *A polgárok vagyonát, javait és szabadságát veszélyeztető bűntettek* című fejezetbe sorolták,⁵⁸⁸ amely azonban az idetartozó cselekmények alapján meglehetősen tarka képet mutatott. Az itt szereplő deliktumokból és a fejezet címéből is az tűnt ki, hogy jogi tárgy szempontjából a fejezet egyáltalán nem volt homogén, hiszen nem pusztán a vagyon elleni bűntetteket tartalmazta. Mindenképpen dicsérendő azonban az, hogy a javaslat címekbe rendezve elkülönítette a bűncselekmények egyes csoportjait, s ezzel magáévá tette Filangieri (bűntettek súlyára vonatkozó) tanait, miszerint az egyes bűncselekmények elkövetői más-más társadalmi érdeket sértenek, és az azonos társadalmi érdekeket sértő cselekmények képeznek egy-egy deliktumcsoportot.⁵⁸⁹ Már a kodifikációs munka megkezdésekor,

⁵⁸² HAJDU Lajos: Adalékok a magyar büntetőjogi kodifikációs kísérletek történetéhez. In CSIZMADIA Andor (szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok I.*, Budapest, 1966. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 127. p., HAJDU 1971. 22–28. p.

⁵⁸³ BALOGH E. 2008. 3. p., BALOGH Elemér: Anfänge der ungarischen Strafrechtsdogmatik. *Jogtörténeti Szemle*, 2021. Sonderheft 3. p.

⁵⁸⁴ HAJDU 1971. 172. p.

⁵⁸⁵ Hajdu egyenesen úgy fogalmaz, hogy 1790-ben „a nemességnek esze ágában sem volt a büntetőjogi és igazságszolgáltatási reform végrehajtása”. Uo. 72. p.

⁵⁸⁶ Az elemzés során Balogh Elemér forrásközlését és emellett a Hajdu Lajos által közreadott magyar fordítását vettem alapul. BALOGH Elemér: *Die ungarische Strafrechtskodifikation im 19. Jahrhundert*. Berlin, 2010. LIT Verlag, 126–129. p., HAJDU 1971. 489–492. p.

⁵⁸⁷ MADAI 2010. 13–14. p.

⁵⁸⁸ Az 1795-ös javaslat is két nagy részből állt, első része a büntetőeljárását, míg második része az anyagi büntetőjogot szabályozta.

⁵⁸⁹ HAJDU 1971. 103. p.

az őstervezet egyik, Reviczky József által készített vázlatából kivehető volt az anyagi jogi rész majdani szerkezete, és ebben a negyedik fejezet még tisztán vagyoni elleni cselekményeket foglalt volna össze, ez azonban a végleges javaslat elkészülte során módosult.⁵⁹⁰ Így a fejezetben helyet kapott még az útonállás és rablás, az emberrablás, a nőrablás, a nemi erőszak, a lopás, a tolvajok támogatása, az okirat- és pecséthamisítás, a levéltitok megsértése és a gyűjtogatás is, viszont egyes, a címben foglalt értékeket sértő cselekményeket másutt szabályoztak,⁵⁹¹ vagyis a csoportosítás még nem volt egészen letisztult. A fejezeten belüli sorrendet figyelembe véve az állapítható meg, hogy a *stellionatus seu falsum* elnevezéssel illetett bűncselekmény közvetlenül egy, mai fogalmaink szerint tisztán vagyoni elleni cselekményt, a lopást követően és az oklevél- és pecséthamisítást (ma: közbizalom elleni bűncselekmény) megelőzve helyezkedett el, ami utalhat arra, hogy a javaslat szerkesztői ugyan különvették már a csalást a hamisítástól, de előbbiben nem kizárólag a vagyoni érdek sérelmét látták megvalósulni. Hajdu ugyan azt állapította meg, hogy a bizottság e téren következtelen volt, ti. nem a fejezetcímben foglalt sorrendet követte az idetartozó bűncselekmények számozásánál, hanem a több jogi tárgyat veszélyeztető büntettek után tért rá a tisztán vagyoni elleniekre, majd a sort újra egy vegyes deliktum, a gyűjtogatás zárta.⁵⁹² Ebből arra lehet következtetni, hogy ő úgy véli, a lopástól kezdődően sorra következő cselekményeket (így a csalást, de az oklevél- és pecséthamisítást is) vagyoni elleninek tekintették. Véleményem szerint azonban a fejezetben szereplő sorrend nem eshetőleges, hanem az egyes cselekmények egymásra következése egy belső logikát követ.⁵⁹³

A család meghatározásának közelebbi elemzéséből is az derül ki, hogy csupán látszólag tartozott a büntett a vagyoni elleniek körébe, vagyis a javaslat e szempontból nem haladta meg lényegesen a korábbi, jobbra az előző századból származó rendtartáson alapuló és a 18. században Magyarországon is elterjedt felfogásokat, amelyek szerint mind a *falsum* mind a *stellionatus* elkövetésekor nem a vagyoni sérelmen van a hangsúly, hanem inkább a valóság

⁵⁹⁰ Az őstervezet Reviczky-féle vázlatában hat csoport jelent meg: a közösség biztonsága elleni, a polgárok élete és testi épsége elleni, az ember becsülete elleni, a vagyoni elleni, az erkölcs és a család rendje elleni bűncselekmények és a kisebb súlyú deliktumok. 1795-re ez a következőképpen módosult: A közbiztonság elleni bűncselekmények, A polgárok élete és testi épsége elleni büntettek, A polgárok becsületét sértő büntettek, A polgárok javait, vagyonát és szabadságát veszélyeztető büntettek, és Az erkölcsök megrontására irányuló büntettek. Uo. 8–10., 103. p.

⁵⁹¹ Uo. 335–336. p.

⁵⁹² Uo. 336. p.

⁵⁹³ Például erőszakkal megvalósuló cselekményekkel kezdődik, s ezen belül előbb a javak ellen (útonállás, rablás), majd a személy, pontosabban a nő szabadsága ellen erőszakosan megvalósítandó cselekményekre tér rá (nőrablás), eljutva a nemi erőszakig.

megváltoztatásán, elhomályosításán.⁵⁹⁴ Magában a definícióban ugyanis még mindig jelentős elem, mondhatni alapelem maradt az igazság elferdítése.⁵⁹⁵ A *Codex de Delictis eorumque Poenis* XL. cikk 1. § ugyanis így kezdte a definíciót: „A csalárdság vagyis a csalás büntette általánosságban véve az igazságnak bármilyen álnok ravaszsággal történő, mások becsapására vagy megkárosítására irányuló megváltoztatása vagy elkendőzése.”⁵⁹⁶ Az 1795-ös tervezet e ponton valóban beemelte a károsítást a meghatározásba, ám a cselekmény megvalósulhatott úgy is, ha tényleges kár végül nem következett be, hiszen a tényállás csak azt írta elő, hogy a tett mások becsapására vagy megkárosítására irányul, nem pedig azt, hogy valóban mások megkárosításával járt. Ahogyan Madai Sándor is megjegyzi, mintegy összefonódik itt az eredmény és a célzat,⁵⁹⁷ ám hozzá kell tenni, hogy ez még távol áll a későbbi (vagy akár mai) fogalmi elemektől, hiszen nem jelenik meg a haszonszerzés, hanem csupán a másnak való károkozás, sőt akár csak a becsapás szándéka. A mai fogalmainkkal összevetve, a javaslatban a csalás elkövetési magatartása a valóság megváltoztatása, vagy elkendőzése, az elkövetés módja az álnok ravaszság, a célzat mások becsapása vagy megkárosítása volt, míg eredményt nem nevesített a tényállásban a kodifikátor. Ahogyan tehát a *Josephina* szabályozása szerint, úgy az 1795-ös tervezetben sem kellett feltétlenül kárnak bekövetkeznie ahhoz, hogy a bűncselekményt bevégzettnek lehessen tekinteni, amiből az szűrhető le, hogy a büntetőjogi norma által védendő érték továbbra sem elsődlegesen a vagyon volt.

A definíció ráadásul még mindig igen hasonlított a *Praxis Criminalis* 94. cikkében foglaltakhoz, mivel egy olyan alaptényállást vázolt, ami szintén úgy fogalmazott, hogy „ahányféle a más kárára irányuló csalás lehet, csaknem ugyanannyi a csalás büntettének faja is. Mivel pedig valamennyit felsorolni lehetetlenség, e helyütt a csalásnak legalább néhány példáját soroljuk fel [...]”⁵⁹⁸ Ezután előbb külön szakaszokban két olyan cselekményt fejtettek ki, amelyek a korábbi

⁵⁹⁴ BODO 1751. 300., 314. p., HUSZTY 1745. 120. p., ANGYAL 1939. 33. p. Bővebben az egyes szerzők véleményeiről lásd a következő fejezetet.

⁵⁹⁵ Ezt állapítja meg Madai is. MADAI 2011. 27. p.

⁵⁹⁶ „Articulus XL. De Stellionatu, seu Falso. Stellionatus, seu Crimen Falsi in genere est qualibet veritatis immutatio, vel suppressio, dolo malo, in fraudem, sive damnum alterius facta. Quot itaque fraudum, in damnum cuiuspiam directarum, totidem fere stellionatus sunt species. Et quia omnes easdem recensere impossibile, aliqua saltem falsi exempla hic adducuntur, e quibus reliqua aestimari poterunt.” Ez Hajdu Lajos fordításában a következőképpen hangzik: „XL. szakasz A csalárdságról illetve csalásról 1. § A csalárdság vagyis a csalás büntette általánosságban véve az igazságnak bármilyen álnok ravaszsággal történő, mások becsapására vagy megkárosítására irányuló megváltoztatása vagy elkendőzése. Tehát ahányféle a más kárára irányuló csalás lehet, csaknem ugyanannyi a csalás büntettének faja is. Mivel pedig valamennyit felsorolni lehetetlenség, e helyütt a csalásnak legalább néhány példáját soroljuk fel, amelyekből már a többit is értékelni lehet.” BALOGH E. 2010. 126. p., HAJDU 1971. 489. p.

⁵⁹⁷ MADAI 2011. 27. p.

⁵⁹⁸ HAJDU 1971. 489. p.

magyar jogban külön deliktumnak számítottak, majd az álorcásságot és a vértagadást, vérarulást követően mintegy két oldalon keresztül a)–tól v) pontig következtek az egyes cselekmények, amelyeket a csalás körébe vontak. Ezek között, a q) és r) pontokban olyanok is megtalálhatóak voltak, amelyeket a *Praxis Criminalis* is a *stellionatus* körében szabályozott: ha valaki az egyszer már más számára lekötött dolgot – e korábbi lekötélezést eltitkolva – más számára újra eladott, valamint ha a pénz leszámolásakor, vagy bármely dolog cseréje alkalmával mást tett az igazi helyére, vagy bármiféle csalárdsággal és szemfényvesztéssel megkárosította a másikat.⁵⁹⁹ Nem teljesen a *Praxis Criminalis* 94. cikkelyében foglalttal azonos, de hasonló rendelkezést rögzített az f) pont is, csalást követett el eszerint az is, aki valamilyen költött név alatt jogtalan haszonra és keresetre tett szert. Tehát nem arról volt itt már szó, hogy valaki más neve alatt üzletelt, hanem hogy kitalált név alatt.

A hosszú felsorolást fel lehetne fogni úgy is, hogy az alaptényálláson túli további elkövetési magatartásokat is meghatároztak, azonban ezek gyakran annyira eltértek egymástól mind a magatartás jellegében, mind a bűncselekmény által sértett érdekekben, mind pedig abban, hogy a befejezettséghez valamiféle eredménynek is be kellett-e következnie, hogy a lista sokkal inkább egy már-már ötletszerűen összeállított katalógusnak tűnik.

Ezt megmagyarázhatná az, hogy a *stellionatus* a jogintézmény történeti fejlődésében általában szubszidiárius cselekmény volt, így e jelleget hordozta tovább az anyag, azonban igazából e célra egy másik artikulusz szolgált a tervezetben. Nevezetesen az LIV. cikk, amely a kódexben meg nem nevezett egyéb bűntetteket és törvényszegéseket fejtette ki (*De Delictis hoc Codice non nominatis*). Ennek 8. §-a a büntetést érdemlő további magatartások rögzítését követően úgy zárta le (pontosabban hagyta nyitva) e kört, hogy „a csínytevésnek és az ezekhez hasonló vétkeknek nagyon sok különböző neme van, de minthogy a furfangosságból, hanyagságból vagy a meggondolatlanságból eredő összes vétket, esetet és cselekedetet nem lehet törvényben kifejezni, ezek mindegyikénél vegye mindenkor fontolóra a bíró a társadalomnak okozott kárt, valamint a tettes gondatlanságának és szándékosságának fokát”.⁶⁰⁰

A jogalkotó tehát annak ellenére, hogy megadta a *stellionatus* vagy *falsum* általános fogalmát, alaptényállását, ezt azonnal mintegy meg is kérdőjelezte azáltal, hogy – bár jelezte a vállalkozás lehetetlenségét – mégis megkísérelte szinte kimerítő módon felsorolni a csalás lehetséges típusait. Eme artikulusz kialakítása során tehát nem jutottak el a tervezet készítői az elvonatkoztatás magasabb szintjére, és nem léptek jelentősen túl a csalás 18. században determináló definícióján és megközelítésén.

⁵⁹⁹ Uo. 491. p.

⁶⁰⁰ Uo. 509. p.

Hozzjárulhattak ehhez a kodifikáció bizottsági munkája alkalmával fellépő különféle nehézségek is. A tervezet elkészülte során hatóságoktól, illetve magánosoktól is érkeztek a bizottságokhoz ajánlások, amelyek feldolgozása meglehetősen körülményes volt, gyakran több hónapos késéssel került egy-egy kérdés a büntetőjogi albizottság elé, s ez járhatott olyan következménnyel, hogy a javaslat átgondolt beépítésére nem maradt kellő idő.⁶⁰¹ A modernizációs munkában részt vevő további deputációk pedig gyakran elvi szabályozási igény nélkül csupán azt várták el a Jogi Bizottságtól, hogy konkrét esetekben állítson fel tilalmakat, vagy bizonyos magatartásokat vegyen fel a deliktumok közé és szankcionáljon. E megkeresések némelyike kimondottan a csalással volt kapcsolatos. A Közigazgatási Bizottság mindössze három témában kérte ki a Jogi Bizottság állásfoglalását, amelyek közül az egyik a kereskedelmi mértékekre vonatkozó csalások elkövetőire és a velük szembeni eljárásra vonatkozott.⁶⁰² A Bányaiügyi Bizottság kezdeményezéseinek nagy része szintén érintett jogi kérdéseket, és az egyeztetés eredménye az lett, hogy egyes javaslatait beledolgozták a *Deputatio Juridica* előtt fekvő büntetőkódex tervezetébe is, ami nem jelentett egyebet, mint hogy a XL. artikulus kiegészült néhány, a bányászattal összefüggő cselekménnyel (s) t) u) pont). Hajdu értékelése szerint ez ráadásul nem csupán azt a problémát veti fel, hogy nehézkessé és kazuisztikussá tették a szabályozást, hanem azt is, hogy e magatartások egy része voltaképpen nem is csalás, így nem is a törvénykönyv e szakaszában kellett volna ezeket elhelyezni, s ugyanez a kritika további idesorolt pontokkal kapcsolatban is felhozható.⁶⁰³ Ezek némelyike a XLI. cikkben szabályozott hamisításhoz inkább közelít (pl. váltóhamisítás, hamis úti okmányok felhasználása).⁶⁰⁴ Ez kissé lerontja azt a pozitív véleményt, amellyel a jelenkori büntetőjogász a tervezet e részét illetheti, azaz hogy megvalósul benne a csalásnak és a hamisításnak egymástól történő elválasztása, ami a *Josephinával* szemben egy lényeges előny.

A büntetőjogi elvek viszont az 1795-ös tervezet csalásra vonatkozó artikulusában sem érvényesültek hiánytalanul. Nem csupán azért, mert ha szigorúan vesszük a javaslat princípiumában több formában is rögzített *nullum crimen sine lege* elvet,⁶⁰⁵ akkor nem szabadott volna úgy meghatározni a csalást, mint aminek fajait lehetetlen megnevezni. Mint fent kifejtettem, ez önmagában még nem feltétlenül problémás, ám a túlságosan tág alapdefiníció mellett az a fordulat, hogy „a csalásnak legalább néhány példáját soroljuk fel, amelyekből már a többit is értékelni lehet”, már annál inkább kritizálható. Hajdu Lajos ugyan

⁶⁰¹ Uo. 124. p.

⁶⁰² Uo. 115. p.

⁶⁰³ Uo. 116–117., 340. p.

⁶⁰⁴ XL. cikk 4. § f), n) pontok

⁶⁰⁵ HAJDU 1971. 391., 393. p.

úgy ítélte meg, hogy ez csupán a bíró jobb instruálását szolgálta s így megengedhető,⁶⁰⁶ ám véleményem szerint ez szinte felhívás analógia alkalmazására, s így egy modern igényeknek megfelelni kívánó kódexben elfogadhatatlan. Nem is beszélve a LIV. artikus fentebb idézett 8. §-áról, amely ezt már nem csupán burkoltan, hanem kifejezetten megengedte. Tehát hiába a *Codex Criminalis* bevezetőjében is rögzített elvek, a konkrét rendelkezéseknél itt is tetten érhető az ezekkel ellentétes szabályozás, vagyis hogy nemcsak a törvényben felsorolt magatartások minősíthetők bűncselekménynek, hanem az azokhoz hasonlóak is.

A stellionatus és a falsum az 1830. évi tervezetben

Amennyiben az 1795. évi operátumot is elkészülésének idejével jelöljük, akkor e munka esetében is az elkészültének időpontját célszerű a meghatározáshoz használni, ahogyan ezt az újabb jogtörténet-tudomány teszi.⁶⁰⁷ Balogh Elemér a források eredeti szövegét is közreadó, *Die ungarische Strafrechtskodifikation im 19. Jahrhundert* című munkájában közli az anyagot.⁶⁰⁸ A kodifikáció az 1827. évi 8. törvénycikkkel kapott új lendületet, amikor a bizottsági munkálatokat felélesztették, és a korábbi tervezetek átdolgozásáról döntöttek az országgyűlésen. A szerves kapcsolat fennállt a korábbi tervezettel, alapul a már a 18. század végén kidolgozott anyagok szolgáltak. A szoros összetartozást mutatja az is, hogy például Fayer László anyaggyűjteménye, amely több kötetben közölte az 1843. évi magyar büntetőjogi javaslatok anyagait, annak előzményeivel és számos kapcsolódó adalékkal együtt, bevezető tanulmányában egy közös fejezetet szentelt a kettőnek.⁶⁰⁹ Mindazonáltal a szakirodalom rögzíti, hogy a többi jogterülettel ellentétben az újabb büntetőtervezet szövegére mégsem kizárólag apróbb, praktikus változtatások jellemzők, hanem abban tetten érhető az 1803. évi osztrák büntetőtörvény hatása.⁶¹⁰

A javaslat három részből állt, amelyek közül az első az eljárási jogot, a második az egyes bűncselekményeket tartalmazta, továbbá a kihágásoknak is külön fejezetet szentelt.⁶¹¹ A *De criminibus in specie et eorum poenis* részen belül a deliktumokat már olyan szempontok mentén különítették el, hogy azok alapvetően mi ellen irányulnak, így a következő kategóriákat tartalmazta

⁶⁰⁶ Uo. 340. p.

⁶⁰⁷ BALOGH E. 2010. 8., 11–12., 145. p.

⁶⁰⁸ Uo. 145–204. p.

⁶⁰⁹ FAYER 1896. I. rész, 141–149. p.

⁶¹⁰ BATÓ 2012. 33. p.

⁶¹¹ *Codex de delictis eorumque poenis* (1830) BALOGH E. 2010. 11., 45., 148., 171., 195. p.

a kódextervezet: *Crimina adversus securitatem publicam, De delictis, quae jura connata hominis laedunt, De delictis jura hominis acquisita violantibus, De delictis in corruptelam morum tendentibus*.⁶¹² Mindezek ellenére a tervezet még nem lépett új útra, hanem azt a régi és az újabb dogmatikai elemek keveredése hatotta át, akár a szerkezetet tekintve is.⁶¹³

Az anyag nem ismerte a *stellionatust*, viszont a *crimen falsit* a XXV. artikulusban négy szakaszban szabályozta. Noha elvileg a harmadik, azaz az ember szerzett jogai ellen irányuló cselekmények között volt elhelyezve, e cím alatt továbbra is különféle jogi tárgyakat sértő cselekményeket foglaltak össze.

Az első szakasz a *crimen falsi* általános definícióját adta, miszerint az nem más, mint „veritatis immutatio, vel suppressio dolo malo in fraudem, sive damnum alterius facta”, azaz a valóság szándékos és csalárd vagy másnak kárt okozó megváltoztatása, illetve elnyomása, míg a folytatásban már azt fogalmazta meg, hogy ahányféle kárt tud okozni, annyiféle hamisságról lehet szó („quot itaque fraudum in damnum cujuspian directarum, totiem sunt falsi species”).⁶¹⁴ Ez a meghatározás alig tért el az 1795. évi operátum XL. cikk 1. §-ának első két mondatában foglaltaktól, szinte csak a *stellionatus* kifejezést hagyta el, és helyettesítette a *falsummal*. A folytatásban szintén nem sok, de némi eltérés található. Mindebből pedig végső soron azt a megállapítást lehet levonni, hogy bár a *stellionatust* nem említette, mégis ugyanúgy összemosta a kettőt egymással, mint az 1795. évi tervezet, azzal a különbséggel, hogy a kettő azonosítása abban expressis verbis is megjelent.

A következő szakasz más személyiségének álnok, valakinek a megkárosítására irányuló felvételét tartalmazta, amelyet jogunk álorcásságnak nevezett. Ennek meghatározása mindkettő tervezetben lényegét tekintve megint egyezik, egyes eseteit áttekintve viszont az látszik, hogy míg a korábbi javaslat csak két pontot említett, az újabb már egy harmadikat is. Az első kettő tartalmilag itt is és ott is ugyanazt fedte, tehát ha valaki más személyében tett bevallást vagy más ünnepélyes jognyilatkozatot, és ha valaki idegen családba igyekezett befurakodni annak a nevét felvéve. A harmadik, c) pontban e munkálatban már az is szerepelt, ha valaki más neve alatt vásárol és ad el, vagy köt bármilyen szerződést, és ezzel harmadik félnek veszteséget vagy jogsérelmet okoz.⁶¹⁵ Ez a rendelkezés, amely a *Praxis Criminalis stellionatus* fogalmának egyik elemét idézte, nem szerepelt tehát az 1795. évi javaslatban a *larvatus* meghatározása alatt, ellenben, ahogyan ott említettem, az XL. cikk 4. § f) pont alatt – mint

⁶¹² BALOGH E. 2010. 171., 195. p. FAYER 1896. I. rész, 149. p., *Képviselőházi Irományok 1875–78.* IX. 372. sz. 302. p.

⁶¹³ BALOGH E. 2010. 45. p.

⁶¹⁴ Uo. 189. p.

⁶¹⁵ „Si quis sub persona alterius emptiones et venditiones facere, aut contractus qualescunque in damnum, et praesudicium tertii inire praesumit.”

a csalás egyik lehetséges további esete – megtalálható volt az ehhez hasonló magatartás: „Aki valamilyen költött név alatt, vagy bármilyen más módon jogtalan haszonra és keresetre tesz szert.”

Az 1830. évi tervezet a 3. § a) pontjában a vértagadással indította a további, a *falsum* alá tartozó esetek hosszabb felsorolását. Az idetartozó cselekmények körét azonban már szűkebbre szabták, az csak a)–l) pontig terjedt, ami 21 helyett már csupán 11 tagot jelentett.⁶¹⁶

Az utolsó szakasz a büntetést állapította meg, mégpedig akként, hogy az egyes esetek különbözősége és a hamisság súlyossága, valamint az okozott kár vagy jogsérelem mértéke szerint lehetett az elkövetőt a költségek megtérítésével, vagy egy hónaptól nyolc évig terjedő börtönnel, végül pedig a 2. § esetén a viszony figyelembevétele mellett *infamiával* is büntetni.

A csalás új útja a 19. századi kodifikáció során

A korábbi, itt bemutatott kodifikációs munkálatokkal kapcsolatos végkövetkeztetés összefoglalóan az, hogy bár mindegyik kódex előrelépést jelent abból a szempontból, hogy a csalást – legalább formaliter – végső soron önálló bűncselekményként szabályozta, amely az ember szerzett jogai ellen irányult, a büntetőjogi dogmatika szempontjából azonban egyik sem volt teljesen kiforrott még. Azt nem lehet ugyan számon kérni rajtuk, hogy a csoportosítás ellenére nem tisztán vagyon elleninek tekintették a cselekményt, mivel – Angyal Pál megítélése szerint – még a 19. század európai büntető törvénykönyvei is további évtizedeken keresztül az igazság elferdítésében és nem a vagyoni érdekek sérelmében látták a csalás lényegét.⁶¹⁷ Ami a csalás és a hamisítás egymástól való elválasztását illeti, ezt szintén a későbbi elméleti szerzők dolgozták ki,⁶¹⁸ azonban a Szirmay-féle deputáció megoldása e tekintetben korszerűbb a *Josephinánál*. Hiszen míg II. József törvénykönyve egyáltalán

⁶¹⁶ Az arab számmal jelölt §-ok és az alfabetikus pontok viszont nem azonos tagolást jelentettek mindkét tervezetben. Az egyes „csalási” esetek felsorolása mindegyiknél a betűjelek alatt futott, azonban ez az 1830-as anyagban, ahogyan ma is megszokott, az újabb paragrafussal újraindult, addig az 1795-ösben azokon felül tovább folytatódott, így a vonatkozó XL: artikulusban a 2. §-nak a) és b), a 3. §-nak csak c), a 4. §-nak pedig d), e) stb. pontja volt v)-ig. Ez azt jelentette, hogy az álorcáság egyes variációit és a vértagadást félig elkülönítetten, félig pedig a későbbi „a csalás további esetei” felsorolás részeként fogták fel.

⁶¹⁷ ANGYAL 1939. 33. p.

⁶¹⁸ Bővebben lásd KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: A csalás és a hamisítás elhatárolási nehézségének előzményei a 19. századi magyar büntetőjogi kodifikáció fényében. In MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában.* (Jogtörténeti Értekezések 50.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 87–94. p.

nem különböztetett a kettő között, sőt a hamisítást a csalás egyik elkövetési magatartásaként szabályozta, addig a magyar javaslat elkülönítette a kettőt, ami a csalás önállóodása felé tett első apró lépésnek fogható fel.⁶¹⁹ A bűncselekmény tényállásának meghatározása egyik törvénykönyvben sem volt elég pontos, túlságosan is rugalmas lett a fogalom meghatározása, és a részletes szabályozás aztán gyakran kazuisztikussá vált. Olybá tűnik, hogy csupán technikailag foglaltak össze a csalás vagy *crimen falsi* alatt egymáshoz hasonló bűncselekményeket, s nem igazán konstruáltak új, valóban jól használható, elvont és jól körülhatárolt csalásfogalmat, hiába kíséreltek meg definíciót adni.

A felvilágosodás büntetőjoga elvi okokból nagy hangsúlyt helyezett a legalitásra, a törvényhez kötöttségre, s néha rigid módon elvárta a jogszabályok betű szerinti alkalmazását, amellyel a bírói önkény korlátozása volt a cél.⁶²⁰ Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a bíró nem kereshette a törvény szellemét, amiből az analógia tilalma is következett. Épp ezért jelentősen rontotta a kódexek színvonalát az a következetlenség, ami a csalás szabályozása során az elvekkel szemben megnyilvánult. Az, hogy nem tudtak kellőképpen elszakadni a *stellionatus* (illetve a *falsum*) elavult fogalom meghatározásától, odáig vezetett, hogy mindegyik kódexben, kódexjavaslatban felbukkant az előző századokból ismert megfogalmazás is, miszerint a cselekménynek annyiféle neme van, hogy azt mind felsorolni lehetetlen. Ebből az egyik esetében (*Josephina*) a büntetések meghatározása szempontjából, a másikonál (1795. évi tervezet) pedig a bűncselekmény definiálása során maradtak a szövegben olyan fordulatok, amelyek aligha egyeztethetőek össze a *nulla poena sine lege* valamint a *nullum crimen sine lege* elvével. Az 1830. évi projektum elhagyott ugyan az 1. §-ból egy vitatható mondatot a korábbihoz képest, nevezetesen azt, hogy mivel a csalásnak oly sok fajtája van, hogy mindegyiket felsorolni lehetetlen, legalább néhány példát felemlítenek, amelyekből már a többit is értékelni lehet, ettől függetlenül megtartotta az ezt megelőzőt, amely még mindig azt tartalmazta, hogy ahányféle a más kárára irányuló csalás lehet, annyifélék a csalás fajtái.

A fentiek miatt, pusztán a csalás szabályozását vizsgálva e munkálatokban, igazolható az az álláspont, miszerint noha mind a *Sanctio Criminalis Josephina*, az 1795-ös, mind pedig az 1830-as magyar büntető törvénykönyvek tervezetei jelentős lépéseket valósítottak meg a szűkebb értelemben vett kodifikáció felé, mégsem teljesítették maradéktalanul a modern törvénykönyvekkel szemben támasztott ama elvárásokat, hogy jussanak el az absztrakció magas fokára, bíriának konzekvens fogalomkészlettel, és tökéletesen érvényesüljenek bennük a korszerű büntetőjogi elvek.

⁶¹⁹ MADAI 2011. 27–28. p.

⁶²⁰ Jó példa erre II. József és a Hétszemélyes Tábla közti nézeteltérés a törvénykönyv alkalmazása körül. HAJDU 1974. 53. p.

Mindehhez képest az 1843. évi javaslatban jelentős haladás mutatható ki, bár a bűncselekmény definiálása továbbra sem volt teljesen egyértelmű: „A csalás meghatározásának kérdését nálunk folyton vitatják”.⁶²¹ Az utókor megítélése szerint a jogi tárgy szempontjából is világosan látható a változás, a javaslatban a csalás már kétségtől a vagyon elleni bűncselekmények között szerepelt,⁶²² bár akad szerző, aki úgy látta, hogy benne „a csalás tárgyául egész általánosságban mások jogkörének csalárd módon történt megsértése vétetett fel”,⁶²³ vagy akinek véleménye szerint „nem érzékelhető a cselekmény vagyon elleni jellegét előtérbe helyező markáns jogalkotói álláspont”.⁶²⁴ Csemegi Károly más vonatkozásban megfogalmazott kritikáitól eltekintve azt állapította meg, hogy az 1843-as javaslat helyesen ismerte fel a vagyon elleni bűncselekmények beosztási rendszerét.⁶²⁵

A javaslatban a XXXVIII. fejezet (373–382. §) „A csalásról” címet viselte.⁶²⁶ A 373. § szerint „aki oly cézzal, hogy mást valaminek cselekvésére vagy elhagyására álnokul rávegyen s azáltal valakinek kárával magának vagy másnak jogtalanul hasznot hajtson, valamely dolognak tettelegi valóságát tudva és szándékosan vagy elferdíti vagy akkor midőn azt fölfedezni jogszerűleg köteles lett volna, eltitkolja, ha azáltal valakinek csakugyan kárt okozott, csalónak tekintik”. Több ponton, nyomatékosan megjelent az alaptényállásban is a vagyoni érdekek sérelme: a csalás „valakinek kárával” valósulhat meg, s ez alapján nyilvánvaló a hamisítástól való elkülönülése is.⁶²⁷

Még jó ideig vitatott maradt azonban, hogy vajon a csalás fogalmát ki kell-e terjeszteni általában minden csalárdul véghezvitt jogsértésre, vagy pedig kizárólag a vagyoni sérelmekre szorítkozzon.⁶²⁸ A csalás és hamisítás elhatárolási kérdései körül forgó elemzések foglalkoztak a korszak európai büntető törvénykönyveivel is, összehasonlítva, hogy azok a csalást és a hamisítást mennyire választották el egymástól, illetve milyen osztályozás szerint tárgyalták. Az 1868. évi szász Btk. például a tulajdon elleni bűncselekmények közé sorolta a csalást (lopás, zsarolás, csalás, sikkasztás, annak egyes válfajai és orgazdaság tartoztak ide), a hamisítást azonban – mint látható – nem. Az 1859. évi olasz Btk. már a tulajdon elleni bűncselekményeket is három csoportba osztotta, s ezek közül

⁶²¹ FAYER 1896. I. rész 189. p.

⁶²² Uo. 186–190. p.

⁶²³ ILLÉS K. 1875. 305. p. Ugyanilyen alapon nyugvónak jelentette ki az osztrák, a württenbergi, a bajor, az oldenburgi, a hannoveri, az altenburgi, a hesseni, a nassaui és a lübecki büntető törvénykönyveket is.

⁶²⁴ MADAI 2011. 30., 38. p.

⁶²⁵ CSEMEGI 1876. 229. p. Bár itt elsődlegesen a lopás és sikkasztás egymástól való helyes elkülönítésére koncentrált.

⁶²⁶ FAYER 1896. II. rész 86–88. p.

⁶²⁷ FAYER 1896. I. rész 188–190. p., MADAI 2011. 31. p.

⁶²⁸ ILLÉS K. 1875. 305. p.

a harmadikba tartozott a csalás és annak külön típusai mellett (amelyek közé a sikkasztást is sorolták) a jogtalan elsajátítás. A hamisítás itt sem szerepelt ezek között. A belga Btk. is hasonló volt: a tulajdon elleni bűntettekről és vétségekről szóló cím második fejezete szolt a csalásról, s ennek fajtáiként a hamis bukást, a bizalommal való visszaélést, vagyis a sikkasztást, és a „tulajdonképpeni csalást” tárgyalta. Az eddigiektől eltért felfogásában a svájci, zürichi büntetőtörvény, amely a csalást nem a „klasszikus” vagyon elleni bűncselekményekkel vette egy kategóriába, hanem külön címben rendezte a vagyon elleni bűntetteket, valamint egy másikban a csalást és a hamisítás némely eseteit, továbbá a hamis magánokirat általi megkárosítást. Tessin kantonnak az 1873-ban életbelépett Btk.-ja viszont már a tulajdon elleni bűntettek körében, utolsó fejezetében tartalmazta a csalást és mellette az uzsora súlyosabb eseteit. A genfi Btk. (1874) a zürichire hasonlított abból a szempontból, hogy külön címet kaptak benne a vagyon elleni bűncselekmények, valamint a csalás is. Utóbbi mellett szerepelt náluk a sikkasztás is.⁶²⁹

A jogalkotók mellett a tudományos közvéleményt is foglalkoztatta a kérdés, így Schnierer Aladár 1868-ban a *Jogtudományi Közönyben* megjelent cikksorozatában fejtette ki részletesen nézeteit arról, hogyan vezethető le, és miből fakad a csalás és hamisítás problematikája, egy lehetséges jogalkotási irányt is felvázolva.⁶³⁰ A cikkek megjelenési ideje (1868. április–május) arra utal, hogy ekkor még Csatskó Imre dolgozott a javaslaton, noha nem világos teljesen, hogy a szerzőnek mennyi tudomása volt a készülő anyagról. (Csatskó sokáig elveszettnek hitt javaslatát Bató Szilvia lelte fel az MTA kéziratárában, de feldolgozását elkezdő tanulmánya csak az élet elleni deliktumokkal foglalkozik.)⁶³¹

Csemegi maga is a legtöbb ellentmondást és kételyt tartalmazó területnek a vagyon elleni bűncselekmények témáját tartotta.⁶³² A csalást már a sikkasztással kapcsolatban is megemlítette, és bírálta, hogy ezek egymástól való elhatárolása egyes államok büntető törvénykönyveiből hiányzott. Azaz, amit a magyar vagy a német jog a sikkasztás fogalma alatt tárgyalt, azt az olasz, a belga, vagy a francia büntetőtörvények nem ismerték, hanem a tulajdonostól visszaadás vagy helyettesítés határozott feltétele mellett átvett idegen ingó dolog feletti jogellenes rendelkezést, mint a bizalommal való visszaélést, a csalás körébe sorolták.⁶³³ Kiemelten tárgyalta a kodifikátor a csalás és a hamisítás kérdéseit. Állítása szerint „talán épen a csalás büntette az, melyre vonatkozálag a theoria

⁶²⁹ CSEMEGI 1876. 218–220. p.

⁶³⁰ SCHNIERER 1868. 17. sz. 129–133. p., 18. sz. 134–142. p., 19. sz. 145–148. p.

⁶³¹ BATÓ Szilvia: „A használt erőszak miatt valakinek halála következett”. Az élet és testi épség elleni cselekmények szabályozási rendszere Csatskó Imre tervezetében, 1868–1869. 66–69. p.

⁶³² CSEMEGI 1876. 203. p.

⁶³³ Uo. 206. p.

legtevékenyebb az új és új elvi szempontok felállításában, s az eddigiek hibáinak kimutató[sá]ban”.⁶³⁴

Később kifejtette, hogy „a büntettek osztályozásánál és az egyes cselekmények sorrendénél, a menynyire lehetséges és fontos tekintetek az ellenkezőt nem ajánlották, az objectum azonosságán fölül, mindenik büntett sajátos természetét és ismérveit figyelembe venni, s az egybefoglalást, valamint a szétválasztást, a közelséget vagy a távolságot, szóval a sorrendet, ezen criteriumok szerint meghatározni” törekedett.⁶³⁵

Az 1878. évi V. törvényekben már vitathatatlanul a csalás vagyoni elleni jellege domborodott ki. S noha a törvénykönyvön belül nincsenek összefoglaló, csoportosító címek, mégsem lehet kétség afelől, hogy a Csemegi-kódex a vagyoni elleni bűncselekmények körében szerepeltette a csalást, s ha az elrendezés alapján nem tudnánk erről megbizonyosodni, az indoklás egyértelműsített.⁶³⁶ Meggyőző volt a jogi tárgy felől a 379. §-ban megfogalmazott törvényi tényállás is, amelyben a nagyobb nyomaték kedvéért az eredeti javaslatához képest a jogtalan haszonszerzés elé a „vagyoni” jelzőt is betoldották:⁶³⁷ „379. § A ki azon célból, hogy magának vagy másnak jogtalan vagyoni hasznot szerezzen, valakit ravasz fondorlattal tévedésbe ejt, vagy tévedésben tart, és ez által annak vagyoni kárt okoz: csalást követ el.”

A további szakaszok pontosan részletezték a különféle elkövetési magatartásokat és azok büntetését. Erre azért volt szükség, hogy a törvény a definíciónak nem tökéletesen megfelelő cselekményeket szintén csalásként nevezze meg, és a csalással azonos büntetéssel sújtsa. Így „ha valaki, habár csalási célzat nélkül, ravasz fondorlattal mást tévedésbe ejt, vagy tévedésben tart a végett, hogy attól magának hitelezést vagy hitelhosszabbítást eszközöljön ki” (384. §), „a ki valamely kiskorúnak vagy gondnokság alá helyezettnek tapasztalatlanságát, könnyelműségét vagy szorultságát, saját vagy mások nyereszkedési céljára felhasználja oly módon, hogy őt valamely okirat aláírására bírja, melyben jelentékeny kárára vagyoni kötelezettséget vállal, valamely jogáról rendelkezik, vagy pedig mást vagyoni kötelezettsége alul egészben vagy részben felment” (385. §), továbbá ha hitelezőit ily módon megkárosítja („A ki azon célból, hogy hitelezőit megkárosítsa, a bekövetkező hatósági végrehajtás előtt, vagyoniához tartozó értéktárgyakat elrejt, eltitkol, elidegenít, megrongál, adósságokat vagy jogügyleteket kohol” – 386. §). Mindezeket követően a következő önálló fejezetek a hamisításokkal, a csalárd és vétkes bukással foglalkoztak.

⁶³⁴ Uo. 213. p.

⁶³⁵ Uo. 223. p. Ezzel indokolta egyébként az eltérést a német büntető törvénykönyv felosztásától.

⁶³⁶ *Képviseleti Irományok 1875–78.* IX. 372. szám, 303. p.

⁶³⁷ ANGYAL 1939. 34. p.

A csalás bűncselekményét, helyesebb megfogalmazásban a pontosan csalásnak nevezett bűncselekményt a magyar büntetőjogi kodifikáció története során tehát legkorábban az 1843. évi büntető javaslat határozta meg. Ezt követően a kodifikáció során már ugyanez a terminus jelent meg Csatskó Imre tervezetében, majd az 1878. évi V. törvénycikkben is, amelynek XXXI. fejezete (379–390. §) rögzítette a csalás bűntettét és vétségét, a korábbi latin terminológia pedig jelentőségét veszítette. A *stellionatus* korábbi fogalmából a törvényben már nem sok maradt. A kodifikált csalás esszenciája a jogtalan haszonszerzés és a károkozás mellett mások tévedésbe ejtése, vagy tévedésben tartása. Az elkövetési mód viszont a Csemegi-kódexben még lényeges volt, hiszen az szerepeltette a ravasz fondorlatot is, amely így a *stellionatus* 18. századi fogalmának egyfajta maradványaként egy ideig még beépült a csalás törvényi tényállásába.

STELLIONATUS ÉS FALSUM A KORÁBBI MAGYAR BÜNTETŐJOGI IRODALOMBAN

A *stellionatus*ra vonatkozó kutatás szempontjából a *Ferdinandeus* azért kiemelkedő jelentőségű, mert a *Praxis Criminalis* volt Magyarországon az első olyan országos szintű jogforrás, amelyben megtalálható e bűncselekmény, és minden bizonnyal innen került be a kifejezés a korai magyar büntetőjogi szakirodalomba is. A hazai szerzők, a németekkel ellentétben, teljesen más szerepet tölthettek be korabeli jogéletünkben, tudniillik az általuk írt kézikönyvekre az volt jellemző, hogy – legalábbis az első kodifikált Btk. életbelépéséig feltétlenül – nem csupán a hatályos magyar büntetőjogot kommentálták, hanem műveik, különösen, ami a büntetőjog általános részét illeti, esetenként még pótolták is a hiányzó törvényeket.⁶³⁸ Mindemellett a korai szakírók vizsgálata e kérdésben azért is érdekes, mert még csak kialakulóban volt a büntetőjog hazai irodalma és tudománya, így ezek a munkák a büntetőjogi dogmatikai kísérletek első – vagy talán „nulladik” – lépéseit jelentik.

Mivel a *stellionatus*t és *falsum*ot a magyar nyelvű kodifikáció megvalósulása során más bűncselekmények és konkrét törvényi tényállások váltották fel (elsősorban a csalás és a hamisítás), az ezzel egykorú vagy ezt követő szakirodalomnak nem kellett már az előbbieket magyaráznia, azokkal csak mint történeti előzményekkel foglalkoztak, hogy bemutassák a 19. század második felében már egyre inkább érvényesülő, a csalást és a hamisítást egymástól külön kezelő új doktrína térhódítását.⁶³⁹

⁶³⁸ NAGY Ferenc: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Budapest, 2013. Akadémiai Kiadó, 358–359. p.

⁶³⁹ Lásd pl. ILLÉS K. 1875. 298–305. p., SCHNIERER 1868. 17. sz. 132. p., 18. sz. 137. p., 19. sz. 145. p., ANGYAL 1939. 6–10. p.

Épp ezért az alábbiakban a praxissal szoros kapcsolatban álló, legelterjedtebb kézikönyvek képezik csak a vizsgálat tárgyát, közülük is azok, amelyek tartalmazták a *stellionatust*, illetve a *falsumot*. A 18. századiak közül ilyenek Huszty István – először 1745-ben kiadott – *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum* című munkája (amelynek III. könyve foglalkozik a bűncselekményekkel és a büntetéseikkel), valamint Bodó Mátyásnak a mindössze néhány évvel ezt követően, 1751-ben napvilágot látott, és már kizárólag a büntető anyagi és eljárási jogot bemutató könyve, a *Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones Hungaricas*. Időben a kettő között, 1846-ban jelent meg Tarnói Gochetz Gábor jóval kisebb terjedelmű compendiuma a magyar büntetőjogról⁶⁴⁰ – *Systema praxis criminalis Inclyti Regni Hungariae, Partiumque eidem adnexarum* –, amelynek második része tárgyalta az egyes bűncselekményeket.⁶⁴¹ Nem ejtett szót azonban azok mindegyikéről, csupán kilenc, a hűtlenség körén kívül eső közbűncselekményt (illetve részint bűncselekménycsoportot) tárgyalta, amelyek között nem fordul elő sem a *stellionatus*, sem a *falsum*, így e mű értelemszerűen kimarad az ismertetésből.⁶⁴² Az előbbi művek „csokrának” jelentőségét mutatja, hogy hosszú időn keresztül nem is született újabb büntetőjogi összefoglalás.⁶⁴³ Noha már a 19. század elején írta tankönyvét Szelemenits Pál (*Elementa juris criminalis hungarici*, 1817), az a vélekedés alakult ki róla, hogy inkább a régiekhez közelített, és nem akart új rendszert megalkotni. Új színfolt hozzájuk képest Vuchetich lett, akit az *Institutiones juris criminalis Hungarici in usum academiarum regni Hungariae* 1819-ben megjelent két kötetével a modern büntetőjogi dogmatika első valódi hazai művelőjeként tart számon a szakirodalom.⁶⁴⁴ A jelen kutatás szempontjából teljesen külön kategóriát képeznek azok a 19. századi szerzők, akik műveiket már nem latinul, hanem eleve magyarul írták, a modern kodifikációs törekvések sodrában, kevéssel az első magyar Btk.

⁶⁴⁰ A szakirodalomban rövid terjedelme, a velős és nem is mindenre kiterjedő kifejtés miatt tekintik inkább egyfajta kivonatnak. LÁSZLÓ 2022. 31. p., NAGY Ferenc: A (büntetőjog-)tudomány ismérveiről, hazai előzményeiről és kezdeteiről. In JUHÁSZ Zsuzsanna – NAGY Ferenc – FANTOLY Zsanett (szerk.): *Sapientia sat... Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára*. Szeged, 2012. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 360. p.

⁶⁴¹ GOCHETZ (de Tarnó), Gabriel: *Systema praxis criminalis inclyti Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum in duas partes divisum quarum prima, de maleficiis et malefactoribus in genere, altera de criminibus in specie continet articulos*. Budae, 1846.

⁶⁴² A külön címekben taglalt bűncselekmények (sorrendben): istenkáromlás (*blasphemia*), boszorkányság (*magia*), emberölés (*homicidium*), lopás (*furtum*), házasságtörés és más nemi erkölccsel kapcsolatos bűncselekmények (*adulterium, fornicatio, stuprum violentum, sodomia, crimen bestialitatis*), gyermekkitétel, magzatelhajtás (*infantum expositio, procurantibus abortus*), gyújtogatás (*incendiarium*). GOCHETZ 1846. 45–60. p.

⁶⁴³ NÁNÁSI 2013. 180. p., LÁSZLÓ 2022. 41. p.

⁶⁴⁴ BATÓ 2012. 103. p.

megszületése előtt. Közülük itt Szokolay István 1848-ban⁶⁴⁵ és Pauler Tivadar 1864–65-ben megjelent büntetőjogtanai képezik az összehasonlítás tárgyát.

Még e felsorolt munkák is egy bő évszázadot fognak át, így – a jelen konkrét területen is – nyomon követhető rajtuk a büntetőjogban időközben bekövetkezett szemléletváltás is. A szakirodalom a leglényegesebb különbségnek ugyan azt tartja, hogy míg a 18. századi szerzők szemléletmódja elsősorban eljárás-jogias megközelítésű volt, úgy a következő korszak munkáiban inkább a büntető anyagi jog került az első helyre, itt most a konkrét bűncselekményekkel kapcsolatban nem feltétlenül ez lesz az alapvető eltérés. Emellett nézeteik összehasonlíthatóvá válnak a *stellionatus* és a *falsum* felfogásában, továbbá később a hamisítás és csalás elhatárolásában mutatkozó európai tendenciákkal.

Az egyes szerzők által kifejtettekre természetesen a törvényhozás eredményei (vagy inkább részeredményei) és a kodifikációs törekvések is rányomták a bélyegüket, amelynek folyamatát az előző fejezet tekintette át.

A 19. század 70-es éveiben a *stellionatus*ról és a *falsum*ról a jogalkotás során felmerülő vitákban és a csalás definiálásához kapcsolódó fejtegetésekben jobbra már kizárólag mint történeti előzményekről esett szó. Miután pedig 1878-ban az országgyűlés elfogadta a büntető törvénykönyvet, és az 1880-ban hatályba lépett, azaz sikeresen lezárult a kodifikációs folyamat, ez végérvényesen jogtörténeti emlékké tette ezeket a deliktumokat. Hiszen a Csemegi-kódex már a csalásról, a különféle hamisítási cselekményekről, valamint a csalárd és vétkes bukásról rendelkezett, így ezt követően – a *nullum crimen sine lege* elve alapján – a tételes magyar büntetőjogban és nyilván annak szakirodalmi feldolgozásaiban sem volt tovább létjogosultsága sem a *falsum*nak, sem pedig a *stellionatus*nak.

Husztly István

Husztly István a *Jurisprudentia Practica* harmadik könyve XXXI. címében ír *De crimine falsi*, mintegy másfél oldalt szentelve a kérdésnek.⁶⁴⁶ Munkája egyáltalán nem említi viszont a *stellionatus*t, sem itt, sem ezen kívül. A teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy művének vannak későbbi, bővített, javított kiadásai is, azonban e tekintetben nincsen eltérés az 1745-ös első kiadáshoz képest.⁶⁴⁷ A XXXI. cím vonatkozásában elvégeztem a szövegek összevetését is, amelyből megállapítható, hogy gyakorlatilag nincsen különbség az 1745-ös,

⁶⁴⁵ SZOKOLAY István: *Büntető jogtan a codificatio és tudomány legújabb elvei szerint, különösen bírának s ügyvédek számára*. Pest, 1848. Heckenast Gusztáv

⁶⁴⁶ HUSZTY 1794. 121–123. p.

⁶⁴⁷ HUSZTY 1745. 120. p., HUSZTY, Stephanus: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum*. Agriae, 1778. *Liber Tertius* 116–118. p., HUSZTY 1794. 121–123. p.

az 1778-as és az 1794-es kiadás között, csak igen minimális eltérés fedezhető fel, az is jobbára egyértelműsítést, pontosabb hivatkozást jelent.⁶⁴⁸ Tartalmi vonatkozásokban tehát e cím esetén irreleváns, melyik kiadást veszi alapul az elemzés, az alábbiakban az 1794-es, pontosított változatot használtam.

Az említett címben a szerző a *falsumot* tágabb és szűkebb értelemben is kifejti. Tágabban értelmezve *falsumnak* nevezi mindazt, ami nem igaz, még akkor is, ha nem valakinek a csalárdságából és szándékából megy végbe, és ez alá a hazugságot is besorolja. Míg szűkebben, szigorúbban megvonva a határokat, a *falsumról* olyan bűncselekmények esetében lehet szó, amelyek a jog szerint büntetéssel járnak. Előbb megemlíti, mely bűncselekményeket véli idetartozónak, majd csak azután, egy következő bekezdésben definiálja a *crimen falsit*. Idesorolja tehát a hamis esküt (*perjurium*), az álorcát (*larvata persona*), a vérrokonság vakmerő megtagadását negyed ízig (*temera negatio consanguinitatis carnalis intra quartum gradum*), a vérálulást (*proditio fraterni sanguinitatis*), amelyeket művében korábban már – ahogyan fogalmaz, „takarékosan” – kifejtett. E lista azonban nem teljes, hanem minden bizonnyal csak a *crimen falsi* leggyakoribb eseteit említi meg, mivel *etc.* zárja a példálózást.⁶⁴⁹ Folytatja továbbá a hamis levelek és hamis pecsétek készítésével (*confectio falsorum instrumentorum, falsorum sigillorum*) és a hamis levél szándékos felhasználásával (*usus dolosus falsi instrumenti*), amelyekről viszont eddig nem ejtett szót, és ezekről e cím alatt a továbbiakban értekezik kicsit bővebben.⁶⁵⁰

A következő bekezdésben meghatározza a „hamisság bűnét”: „Definitur crimen falsi, quod sit dolosa veritatis immutatio, in alterius praejudicium facta, publico jure poenaliter prohibita.“ Azzal pontosítja ezt, hogy ugyanis arra mondják, hogy *falsumot* követ el, aki egy külső(dleges) dolgot látszólagos színrel meghamisít, és a megtévesztésig megront. Mai szavainkkal ezt leginkább úgy lehet leírni, hogy a valódit színlelő, ahhoz roppant hasonlító, azzal össze téveszthető, de attól különböző dolog előállítás. Nyilvánvalóvá teszi, hogy itt is a *falsum* szűkebb értelméről ejt szót, ugyanis nyomatékosan ismétli, hogy a büntetéssel fenyegetett tilalom egy fontos ismérv, és ezáltal a *falsumot* közbűncselekménynek kell tekinteni, míg a hazugság, amely önmagában jogilag nem tilalmazott, nem tartozik ide.⁶⁵¹

⁶⁴⁸ Például a rövidítéseket is olykor ragozott alakokkal feloldja („*pho*” az egyszerű „*ſ*” helyett, „*citato*” „*cit.*” helyett). Amikor a *Hármaskönyvre*, illetve a vonatkozó törvénycikkekre utal, akkor az 1778-as a *Tripartitumot* még nem írja ki, csak a részt és a címet, míg az 1794-esben ezt megelőzi az „*ex Operere Trip.*” betoldása. A törvénycikkeknél hasonlóképpen, annak száma elé kiteszi az *Art.* megjelölést, illetve a szakaszt is. Például az 1723. évi 11. törvénycikk esetében 1794-ben már a szakasz megjelölése (10. §) is szerepel, a 12. törvénycikk esetében szintén „12. § 1”, ugyan-ezek későbbi említésénél is „*cit. 11. 12.*” helyett „*citatis art.11. et 12. 1723.*” a későbbi kiadásban szereplő hivatkozás.

⁶⁴⁹ Huszty 1794. 121. p.

⁶⁵⁰ Uo. 122. p.

⁶⁵¹ Uo.

A következő, 3. bekezdés alatt bontja ki definíciójának egyes elemeit, és részletezi, hogy ebből fakadóan a *crimen falsi* megvalósításához tehát három körülményre együttesen van szükség, amelyek a gonosz szándék (*dolus*), az igazság elferdítése (*veritatis immutatio*) és a másnak való károkozás vagy legalábbis jogsérelem okozása (*damnum alicui, aut saltem praejudicium inferatur*). A szándékosság nélkül ugyanis, amely a hamisság legközelebbi oka, nincsen büntett – rögzíti, amelyet a következővel összekötve úgy is lehet értelmezni, hogy aki *crimen falsit* követ el, annak a szándéka a megtévesztésre irányul: tudniillik, ha gonosz szándékkal hajtanak végre valamit, aminek a célja, hogy megközelítse és utánozza a valóságot, amellyel nem azonos. E második elemre, az igazság, a valóság megváltoztatására a *Hármaskönyv* két címét említi példaképpen, a II. rész 30. címet a hamis esküről, illetve ugyanezen rész hamis oklevelek készítésére vonatkozó 16. címét. Az előbbiekből fakadóan a hazugság azért sem tartozik a *crimen falsi* körébe, mivel az bár eredendően hamis, de nem egy tett megvalósításával torzítja el az igazságot. A meghatározás harmadik tényezője a károkozás, vagy legalábbis jogsérelem okozása másnak, amelyről annyit mond Huszty, hogy elegendő, ha ennek potenciálisan megvan a lehetősége, mint például a hamis útlevellel élők esetében (hivatkozva az 1723. évi 12. törvénycikkre).⁶⁵²

A negyedik bekezdés alatt megállapítja, hogy a *falsum* büntette nem egyformán súlyos minden esetben. Valamely tett lehet ártalmasabb és károsabb, azáltal, hogy súlyosan érinti az embert és annak státuszát, míg mások kevésbé. Így a büntetések is különbözőek lehetnek: előbbiek esetében rendes, utóbbiak esetében pedig rendkívüli büntetést szabnak ki (amelynek értelme a bíró által az adott bűncselekményre a törvény és szokásjog által rendelhez képest enyhébb büntetés). Mindezt ismét az 1723. évi 11. és 12. törvénycikkkel példázza.⁶⁵³

A következőkben két bekezdésen keresztül már kifejezetten a hamis oklevelek készítőire és hamis pecsétek faragóira, valamint az előbbiek bíróság előtti felhasználóira vonatkozóan fejt ki főként az 1723. évi 9., 10., 11. és 12. törvénycikkekben foglaltakat.

E helyütt azt érdemes kiszűrni Huszty munkájából, hogy abban a *stellionatus*nak nem volt helye. A szerző azonban alkalmazta a *falsum*ot mint összefoglaló elméleti kategóriát, amelyet alapvetően tágabb és szűkebb értelemben használt. Ennek legszélesebb definíciójával gyakorlatilag a Paulus-féle meghatározásnak a középkorban általánosan elterjedt, azt az eredeti környezetéből kiragadó és így általánosító értelméhez csatlakozott: *falsum* minden, ami nem valódi, nem igaz, vagyis akár az egyszerű hazugság is, amelyet azonban a jog

⁶⁵² Uo.

⁶⁵³ Uo.

önmagában nem értékeli. Ettől elválasztotta a jog, méghozzá a büntetőjog által szabályozott, büntetendővé tett és így tiltott magatartásokat, ám egyes, általa ez alá besorolt bűncselekményeket könyvében mégis külön tárgyalt. A *crimen falsi* címe alatt viszont kizárólag az előbb említett hamisítási eseteket fejtette ki, amiből arra lehet következtetni, hogy a *falsum* szűkebb értelmén belül is megfigyelhető nála valamiféle csoportosítás.

Bodó Mátyás

Az időben néhány évvel Huszty imént tárgyalt műve után született, Bodó Mátyás által írt, immár kizárólag a büntetőjoggal foglalkozó könyvnek a *Praxis Criminalis*hoz való kapcsolódása erőteljes és kimutatható; a munka szerkesztésében és meghatározásaiban nem csekély mértékben támaszkodott a *Praxis Criminalis*ra, sőt, több szerző egy olyan nagyszabású kommentárként tekint rá, amely elsősorban ezt vette alapul.⁶⁵⁴ Az utóbbi megállapítás annyiban szorul némi korrekcióra, hogy Bodó kézikönyve persze tartalmaz olyan deliktumokat is, amelyek a magyar jogban a *Ferdinandeától* függetlenül léteztek, ismertek voltak, és amelyeket az egyébként nem szabályozott. Az alábbiakban az is látható lesz, hogy esetenként valóban mintegy a rendtartás egyes artikulusaihoz kapcsolva, annak a rendjén kerülnek elő a könyvben a hazai jogforrásokra vonatkozó utalások.

A szóban forgó bűncselekmények rendszerét illetően az a leglényegesebb megállapítás, hogy Bodó tárgyalja mind a *stellionatust*, mind pedig a *falsumot*.⁶⁵⁵

A *stellionatust* műve XCIX. artikulusában különösen ravasz csalárdságként határozza meg, amit valamely figyelmes, belátó személy sem láthat, tételezhet fel előre és akadályozhat meg. A fogalom leírása csaknem szóról szóra megegyezik a *Praxis Criminalis*ban szereplővel. Míg a rendtartásban maga a kifejezés a mondat végén helyezkedik el, Bodó ezzel kezdi a meghatározást, e különbség azonban a lényeg szempontjából teljesen elenyésző: „De Stellionatu, seu Fraude specialiter astuta, et iniqua, quam etiam prudens quispiam praevidere, aut praecavere non possit.”⁶⁵⁶

⁶⁵⁴ BÉLI Gábor: Magyar jogtudományi munkák a Klimó Könyvtárban. In CSÓKA-JAKSA, Helga (szerk.): *A Klimó-könyvtár a tudományos kutatások szolgálatában. A 2001. szeptember 28-án megrendezett konferencia előadásai*. Pécs, 2001. Pécsi Tudományegyetem Könyvtára, 45–48. p., BÉLI Gábor: *Strafrechtspraxis und Strafrechtswissenschaft in Ungarn im 18. Jh.* In MEZEY Barna (szerk.): *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes*. (Jogtörténeti Értekezések 27.) Budapest, 2003. Gondolat Kiadó, 117., 121. p., BATÓ 2012. 48.p., 62.p., BATÓ Szilvia: Az osztrák és magyar büntetőjogi szakirodalom a 19. század első felében. *Jogtörténeti Szemle*, 2006. 4. sz. 35. p.

⁶⁵⁵ BODO 1751. 300., 314. p.

⁶⁵⁶ Uo. 314. p.

A továbbiakban, folytatva a bűncselekmény jellemzőinek leírását, szintén kötődik a *Praxis Criminalis* szövegéhez, hangsúlyozza, hogy a *stellionatus* esetében a legnagyobb csalárdságról, annak legfondorlatosabb fajtájáról van szó, amelyről mint különemű büntettről szól. Megállapításának tehát akkor lehet helye, ha a cselekmény valamely más cím alá nem esik. Megjegyzendőnek tartja továbbá, hogy ez voltaképpen nem más, mint a magánjogi *actio de dolónak* megfeleltethető büntetőeljárás. Ez annyit is jelent, hogy az ilyen nagyfokú, sőt legnagyobb fokú csalárdság miatt feltétlenül büntető törvényszék kell, hogy eljárjon, míg egyszerű csalárdság (*dolus*) iránti keresetet polgári törvényszéken lehet indítani.⁶⁵⁷ Ebből az is kitetszik, hogy a cselekménynek kétféle megközelítése is lehet. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az enyhébb eset ne volna deliktum, azonban nem hivatalból üldözendő, tisztí keresetre, büntető vagy magisztratuális eljárásban elbírálandó közbűncselekmény, hanem csupán magános keresetindítása esetén van mód az elmarasztalásra, amelyet a polgári törvényszék bírál el, és jóvátételre kötelezheti az elkövetőt.

A cím II. szakaszában Bodó felsorolja azokat a magatartásokat, amelyek ide, a bűncselekmény körébe tartoznak. Az ezt bevezető „főleg” arra utal, hogy az itt említendőkön túl más egyéb esetekben is helye lehet a *stellionatusnak*. Őt esetet említ, pontokba szedve. Először, amennyiben valaki egy elzálogosított vagy átadott dolgot ismét, a korábbi lekötelezést eltitkolva másoknak zálogba vagy fizetéképpen ad. Másodszor, aki valamit pénz számlálása vagy pénzváltás színe alatt az ingujjába rejtett értéktelen vagy hamis javakra rejtve kicserél. Harmadszor, amikor a megmutatott dolgot nem látható módon, letakarva elrejtik, majd helyette ugyanolyan csomagolásba burkolt értéktelent adnak át, és így adják el ugyanazt a dolgot újra meg újra. Negyedszer, aki megfizetett adósságot követel, amelyhez már itt hozzákapcsolja, hogy ez a *Hármaskönyv* II. rész 70. cím és a *Directio Methodica* 9. fejezetének 16. kérdése szerinti büntetést vonja maga után. Majd következik az öödik pont, miszerint *stellionatus* az is, ha valaki veszélyesen kölcsönzi nevét, avagy tulajdon nevét eltitkolván más nevét veszi fel, és az ő neve alatt mástól pénzt kölcsönöz, illetve más egyéb szín alatt a szerződő felet becsapja, megkárosítja. Mindezekon felül – e felsorolástól eltérő helyen – egy külön szakaszban (§. IV.) szintén idetartozóként említi, ha valaki felebarátját azáltal csapja be, hogy a legyengült, beteg lábas jószágok, marhák betegségét, fogyatékát átmenetileg elleplezve azokat egészségesként és hibátlanként adja el akár vásáron, akár vásárokon kívül.⁶⁵⁸ Az utóbbi eset minden valószínűség szerint azért szerepel egészen külön, mivel ez egy extra kiegészítés a *Praxis Criminalis*ban foglalt esetkörökhöz képest, míg a II. szakaszban az ott is szereplőket ismétli, illetve részint a magyar forrásokra való

⁶⁵⁷ Uo.

⁶⁵⁸ Uo.

utalással magyarázza. Ez, és az ehhez kapcsolt kijelentés, miszerint utalni kell rá, hogy némelyek embertársaik elveszejtésére és kárára, akár a jog ürügyén elkövetett kijátszással tévesztenek vagy csálnak meg másokat, szintén azt mutatja, hogy tehát a pontokba sorolt lista nem teljes, a *stellionatus* Bodó szerint is ennél bővebb, figyelembe kell venni annak fogalmát is, amely a csalárdul, más kárára elkövetett tetteknek mintegy gyűjtőfogalma.

A büntetés tekintetében, az erre vonatkozó első fordulatában, a §. III. alatt, ismét szóról szóra megegyezik az ismertetés a *Praxis Criminalis*ban foglaltakkal: e kártékony csalókat a cselekményük által okozott kárra és rosszindulatra tekintettel kell megítélni, méghozzá a közönséges tolvajnál szigorúbban, és súlyos esetekben főbenjáró büntetéssel kell sújtani.⁶⁵⁹ Kiegészül ez azonban az V–VI. szakaszokban azzal, hogy amennyiben egyszerűen, közönségesen követik el a cselekményt, akkor az – bírói mérlegelésre hagyva – mindössze a pénz visszafizetésével, a csalárdul eladott javak elvesztésével, illetve az okozott költségek megtérítésével, a károk jóvátételével sújtandó. Ha viszont eskü közbejöttével történt az elkövetés, akkor a tettes ezen felül a „vakmerőség miatt” vérdíjban is marasztalendő, vagy más súlyosabb büntetésnek is lehet helye az eset súlya és minősége szerint, hiszen bűncselekmény elkövetéséhez járult az eskü, amelynek a megszegése egyébként is *infamiát* von maga után. Hivatkozik továbbá e ponton a könyve XCIII. cikkére, azon belül pedig az esküszegők ott írt büntetésére. Az említett helyen Szent István II. dekrétumának 45. fejezete alapján ez *poena dupli*, valamint testfenyítő büntetés.⁶⁶⁰

A büntetésekről szólva, a IV. és a VI. szakaszok alatt emeli ki a *stellionatus* két már nevesített esetét, amelyekről megállapítja, hogy azok a patvarkodás, illetve az álorcásság alá esnek és annak megfelelően büntetendők. Vagyis a bűncselekmény tárgyalása alkalmával párhuzamot von a magyar jogban már korábban is létező eme deliktumokkal. Akik már megfizetett adósságot ismét követelnek, azokra a patvarra és annak büntetésére a *Hármaskönyv* II. 70. címét, valamint a *Directio Methodica* 9. fejezetének 16. kérdését idézi. Akik más neve alatt pénzt vesznek kölcsön, azok pedig mint tolvajok, vagy a büntett minősége szerint mint álorcás személyek büntetendők, s az ő büntetésük vonatkozásában munkájának ezt taglaló korábbi artikulusára utal.⁶⁶¹

Első látásra ebből úgy tűnik, mintha ezek a magatartások mégis olyan deliktumot valósítanak meg, amelyek különálló tényállásként is szerepelnek. Viszont közelebbről megvizsgálva, valójában arról van szó, hogy ezek, a valóban a *stellionatus* alá sorolt egyes magatartások csak rendkívül hasonlóak a patvar vagy az álorcásság definíciójához, s így azzal azonos büntetés alá esnek. Az előbbihez

⁶⁵⁹ Uo.

⁶⁶⁰ Uo. 305. p.

⁶⁶¹ Uo. 315. p.

ugyanis a *Hármaskönyv* és a *Directio Methodica* is csupán azt az esetet említi, amikor valaki már elengedett tartozást követel vissza, ami, noha nagyon hasonlatos, mégsem azonos a már megfizetett tartozás peresítésével. Úgyszintén az álorcáság meghatározásakor (Articulus XCVII.) Bodó is kifejezetten azokról szól, akik más nevét felvéve e fiktív név alatt más családjába tolakodnak be, s okoznak kárt, sérelmet (pl. örökséget, családi javakat, előjogokat maguknak megszerezve).⁶⁶² Látható, hogy ehhez csak tágabban kapcsolódik a XCIX. cikk II. szakaszában tárgyalt cselekmény, amelynek elkövetője ugyan valóban más neve alatt hamisan jár el, viszont nem kifejezetten egy egész család (és az abba tartozó több személy) jogos érdekeit, vagyont sérti (akár több tekintetben vagy huzamosabb időn keresztül), hanem egy-egy konkrét alkalommal a vele szerződő felet csalja meg; így tehát ennek van egy egyszeri jellege is. Viszont, mivel érezhetően rokon jellegű elkövetési formákról van szó, ezért a jog úgy rendeli, és Bodó is azt rögzíti, hogy a patvarkodó, illetőleg a *persona larvata* büntetésével kell sújtani e tettek megvalósítóit is, még akkor is, ha a *stellionatus* esetei között sorolja fel azokat. Azt a cselekményt, hogy valaki tehát idegenek neve alatt és jogainak sérelmével adósságokat és más terheket vállalt, Bodó a *stellionatus* egy elkövetési magatartásaként írta le, ezzel szemben a későbbi jogirodalomban – bár unikális módon – Kelemen, illetve Czövek az álorcáság egy lehetséges eseteként említette meg.⁶⁶³

Összegezve a *stellionatus*ra vonatkozó fejtegetéseit, Bodó e tényállás esetén csak kevésbé rugaszkodott el a *Praxis Criminalis*ban található szabályoktól, ám azokat a magyar jog már ismert megoldásaira tekintettel kiegészítette, pontosította.

Érdemes ezzel összefüggésben is vizsgálat alá venni továbbá azt, mit jelenthettek a *stellionatus*ra vonatkozó definíciójában az „altero titulo Criminis deficiente”, azaz az olyan bűncselekmények, amelyeket úgy ír körül, hogy azoknak más címe nincsen. Nyilvánvalóan azt, hogy nem tartozik a *stellionatus* körébe számos olyan deliktum, amelyet ő maga is munkájában külön néven nevez, és másik cím alatt tárgyal. Így különösen mindaz, amit a *falsum*, illetve a *crimen falsi* körébe lehet sorolni, amelyet összefoglalóan a XCI. artikulusban magyaráz.⁶⁶⁴ Az I. §-ban először is elhatárolja egymástól az előbbi kettőt. Előbb a *falsum*ról szólva azt rögzíti, hogy ez alatt a szó tágabb értelmében értendő minden, ami éppen nem igaz, végső soron tehát a hazugság: „Falsum, latiori significatione, dicitur omne, id quod non est verum. Quo nomine venit

⁶⁶² „Larvatae personae sunt illae, alterus familiae nomen seu cognomen assumunt, et subhocce ficto et larvato nomine, ac Persona, sive successionem et haereditatem in alterius Familiae bonis, seu praerogativas, ni damnium et praejudicium legitimarum Familiarum, dolose sibi vindicare attentat.” BODO 1751. 311. p.

⁶⁶³ CZÖVEK 1822. 702–703. p.

⁶⁶⁴ BODO 1751. 300–302. p.

et Mendacium.” Ezzel szemben szűkebb értelemben véve a *falsum* az a bűncselekmény, amelyet a jog büntetni rendel: „Hic tamen falsum strictiori sensu accipitur, pro Crimine illo, quod de Jure penale est.” A következő mondatban elkezd sorolni is, mi minden tartozik ennek a körébe: „Perjurium, Larvata persona, Temeraria negatio Confanguinitatis intra quartum gradum, Proditio fraterni sanguinis etc.” Tehát pontosan úgy, ahogyan Huszty is, néven nevezi az esküszegést, az álorcásságot, a vértagadást és a vérárulást, de mindezek után pedig a „stb.” itt is arra utal, hogy a felsorolás nem teljes, és a következő bekezdésekben bővül is.

A XCI. cím általános kifejtésének végén Bodó azt jegyzi meg, hogy a *crimen falsi* főbb esetköreit mintegy előszóként röviden összefoglalta.⁶⁶⁵ Ezt követően viszont külön artikuluszokban részletesebben is elemzi a hamis bírót, ügyvédet, tanút vagy vádlót,⁶⁶⁶ az esküszegőket,⁶⁶⁷ a pénz- és borhamisítókat,⁶⁶⁸ az oklevél- és pecséthamisítást, illetve az ilyen hamisítványok készítőit,⁶⁶⁹ a mérlegek, súlyok, mértékek és egyéb hasonló dolgok meghamisítóit,⁶⁷⁰ az álorcás személyeket,⁶⁷¹ továbbá – az ide minden bizonnyal a *Praxis Criminalis* ugyanezen tárgyalási sorrendje szerint beiktatott gyalázkodó gúnyiratok szerzőit és terjesztőit⁶⁷² – majd pedig e sort a *stellionatus* zárja. Az előbbieket tehát, mivel külön nevesített *crimenek*, semmiképpen nem értendők a *stellionatus* fogalmi körébe. Viszont a *falsum* kommentálása során írtakból pontosan arra lehet következtetni, hogy nagyjából ezeket tartotta Bodó a *crimen falsi* körébe tartozónak, tekintettel arra, hogy maga is úgy fogalmazott, hogy – noha másutt ezeket bővebben kifejti – a *falsum* alatt is említést kell tenni róluk, és az általa ott felsoroltak arra is szolgálnak, hogy azokból felismerhető, mintegy kikövetkeztethető legyen, még mely bűncselekményeket kell a *crimen falsi* körébe sorolni.⁶⁷³

A *falsum* szélesebb és szűkebb értelme közti különbség rögzítését követően ő is a bűncselekmény definiálására tér rá: „Falsi autem Crimen est dolosa veritatis immutatio, vel suppressio, in alterius damnum et praejudicium facta, Publico Jure poenaliter prohibita. Seu, Falsum est, quod animo corrumpendae veritatis, in alterius fraudem seu perniciem, dolo malo fit.”⁶⁷⁴ A *falsumot* mint

⁶⁶⁵ Uo. 312. p.

⁶⁶⁶ Articulus XCII. *De falso Judice, Procuratore, Testibus et Delatoribus*. Uo. 302–304. p.

⁶⁶⁷ Articulus XCIII. *De Poena eorum, qui Cautionem juratam violant*. Uo. 305. p.

⁶⁶⁸ Articulus XCIV. *De Adulteratoribus Monetae et Vini*. Uo. 305–306. p.

⁶⁶⁹ Articulus XCV. *De Falsarum literarum, Sigillorum et c. Confectoribus*. Uo. 307–310. p.

⁶⁷⁰ Articulus XCVI. *De Iis, qui Libram, Pondus, Ulnas, Mensuras, Merces, et alias Res falsificant*. Uo. 310–311. p.

⁶⁷¹ Articulus XCVII. *De Larvatis Personis*. Uo. 311–312. p.

⁶⁷² Articulus XCVIII. *De Poena eorum, qui Famolos Libellos contra alio conficiunt, et divulgant, qui vulgo Pasquillistae vocantur*. Uo. 312–313. p.

⁶⁷³ Uo. 301. p.

⁶⁷⁴ Uo. 300. p.

criment tehát már úgy határozza meg, mint a valóság szándékos megváltoztatását vagy „elnyomását”, azaz voltaképpen mások számára felismerhetetlenné tételét, méghozzá azzal a céllal, hogy valaki másnak kárt és jogsérelmet okozzanak, és amelyet a közjog büntetéssel tilalmaz. Másképpen a *falsum* az igazság lerontásának, elfacsarásának szándékával mást megtéveszteni vagy másnak ártalmára lenni. Gyakorlatilag ez a meghatározás sem tér el a Huszty által leírtaktól, mint ahogyan ama ebből levezetett első állítása sem, hogy nem lehet a *crimen falsi* körébe sorolni bármit, ami ugyan gonosz és csalárd magatartás, de nem irányul más kárára, és a jog nem tilalmazza büntetéssel. Nem tartozik tehát semmiképpen ide az egyszerű hazugság (*mendacium simplex*), ami tudniillik gonosz szándék nélkül történik, nem irányul más jogainak a sérelmére, illetve nincs esküvel megerősítve. Ez utóbbtól a rendes embernek kifejezetten tartózkodnia kell, írja a hamisan esküdőkről, e helyütt is Kitionich *Directio Methodicá*jára való hivatkozással.⁶⁷⁵ Büntetése kapcsán, ami tudniillik kétszeres, ismét a Szent István II. dekrétumának 45. fejezetéből származó szabályt említi, amely úgy rendelkezett, hogy amennyiben valaki a másnak adott ajándékról hazudván azt állítja, hogy erőhatalommal vették el tőle, akkor azt, amit ígért, adja oda, és ezen felül fizessen még ugyanannyit.

A IV. §-tól aztán – szinte szóról szóra úgy, mint Huszty – ő is a *crimen falsi* három együttesen fennálló elemének kifejtésébe kezd, amelyeket nincs értelme részleteiben ismételni. Valamivel azonban bővebb a magyarázata és a következtetések sorrendjében van némi eltérés. A harmadik feltételt annyival toldja meg, hogy a kár vagy sérelem okozásának akár a másik személye, akár pedig vagyona ellen kell irányulnia, és a sérelem lehetőségének fennállására vonatkozó jogszabályi példákat bővíti az 1723. évi 11. törvénycikkkel. Ennek azt a részét említi szó szerint, miszerint *vitae alterius insidiantes*, azaz a példában a mások életére törőket emeli ki, ezzel hangsúlyozva, hogy nem feltétel a sérelem tényleges megvalósulása, hanem a lényeg, hogy az elkövető szándéka mire irányul.

Bodó a hazugságra vonatkozó újabb megállapítást a címen belül külön szakaszba helyezi (§ V.), de maga a szöveg azonos azzal, mint ami Husztynál is olvasható: bár a hazugság önmagában *falsum*, de nem bűncselekmény, és a magyarázat ehhez szintén gyakorlatilag megegyező, azaz a hazug nem a tett végrehajtásával ferdíti el az igazságot.

Másképpen közelíti viszont meg a *crimen falsit* a következő szakaszban, amikor azt önmagában súlyos bűnnek nyilvánítja, és az erre vonatkozó tilalmat egészen a tízparancsolatig vezeti vissza, konkrét igehelyekre is hivatkozva, miszerint ne mondj hamis tanúságot felebarátod ellen. Mindazonáltal ő is azt állapítja meg, hogy valamely hamisság súlyosabb sérelmet okozhat, míg a másik

⁶⁷⁵ Uo.

kevésbé, majd – szintén a Huszty által is már kifejtett módon és a vele azonos törvényi hivatkozással (1723. évi 11. és 12. törvénycikkek) – azt vezeti le, hogy a deliktumok és jogsérelmek jellege és minősége szerint különféle és különböző büntetést érdemelnek, amely lehet rendes büntetés, néha viszont csak bírói mérlegelésre bízott fog érvényesülni.

Olykor az is megváltoztatja a büntetést, hogy milyen tárgyban történt a hamisság, ahogyan ez a *Hármaskönyv* II. rész 30. címből kitűnik, ott ugyanis az szerepel, írja Bodó, hogy a hitszegők büntetése is különböző aszerint, hogy nem a Szent Korona sérelmére valósították-e meg a bűncselekményt, mert a hamisan esküvőt és a hitszegőt is különben csak vérdíjában és főváltságban, azaz 200 Forintban szokták marasztalni.

A VIII. szakasz csoportosítást közöl arról, milyenek lehetnek e hamisságok, amely emlékeztet a német közönséges jogban is már megfigyelhető (fentebb említett) tipizálásra,⁶⁷⁶ ugyanis Bodó is négyféle típust különített el, bár nem teljesen az *in persona, in verbis, in scriptis* vagy *per abusum* felosztás szerint. Könyvében a következők szerepeltek: *dicto, scripto, facto* és *usu seu usurpatione*, ami inkább a *Summa Legum*ban foglaltaknak felel meg.⁶⁷⁷ Azaz – a példáit is követve – a *crimen falsi* négy formában követhető el: szóval, mint amikor valaki hamisan esküszik, írásban, mint a hamis oklevelek szerkesztése során, cselekvéssel, mint például ha valaki mérleget, mértéket, súlyt vagy rőföt hamisít, hamis árut ad tovább, vagy hamis érmét ver és használ fel, valamint gyakorlás vagy jogtalan használat által, tehát ha valaki a másik nevét bitorolja, amelyet szintén kétféle módon lehet elkövetni, a személyre, illetve a dolgokra nézve.

Szigorúbb értelemben – folytatja a következő bekezdésben – a *crimen falsi* elkövetésének ez utóbbi két fajtája lehet, azaz vagy a személyek vagy a javak tekintetében valósítható meg. Ezek közül először a személyek vonatkozását fejti ki. A legsúlyosabbnak tartandó és főbenjáró bűn ezek közül az, amikor a magzat akár a nő, akár a szülésznő hamissága miatt „nem valódi”. Ez – noha Bodó nem fejti ki – nyilván az ún. „alátolt csecsemő” esete, amelyet az 1542. évi 43. törvénycikk tartalmaz, hogy tudniillik az ilyen, nem is törvényesen született magzatnak öröklési jogot biztosítsanak, ezáltal megtartva a családnak az egyébként örökös nélkül a *fiskus*ra háramló jószágait. A második eset e körben, amikor valaki gonosz csellet hamis nevet, nemesi előnevet, vagy címereket (jelvényeket) és kiváltságokat, vagy magasabb rendű címeket használ, amelynek büntetése vonatkozásában az 1723. évi 46. törvénycikkre utal. Harmadrészt idesorolja azokat is, akik valamely magisztrátus nevében állítanak elő hamis leveleket vagy akár szerződések, akár végrendeletek esetében hamis pecsétet használnak. Ezekre nézve ismét a már többször érintett 1723. évi 11. és 12. törvénycikkeket említi.

⁶⁷⁶ SCHAFFSTEIN 1978. 287. p.

⁶⁷⁷ BODO 1751. 301. p., RAYMUNDUS 2021. 215. p.

Végül negyedikként a hamis bizonyágtételt vagy ezzel kapcsolatos eljárást sorolja e körbe, amely megvalósulhat a ténylegesen letett tanúvallomással, de hallgatással is, méghozzá akár ingyen, merő rosszindulatból, de akár úgy is, hogy valaki ezért pénzt fogad el.⁶⁷⁸ A hivatkozás, ismét a büntetés tekintetében, a *Hármaskönyv* II. rész 30. címe, továbbá azt is jelzi, hogy ezt a kérdést a munka korábbi XVII., valamint a *falsumot* követő XCII. címeiben részletesen is kifejti.⁶⁷⁹

Az utóbbi csoportosítás másik részét, a dolgokra nézve megvalósuló *falsum* bűncselekményét az ezt követő bekezdés (§. X.) taglalja, ismét csak négy alpontot megállapítva ezen belül. Elsőként a pénzhamisítást nevezi meg, tehát a hamis pénzt öntöket, és akik ezt tudván gonoszul felhasználják, elköltik, úgyszintén akik a valódi érmét körülvágják, annak értékét akár így, akár pedig az arany- vagy az ezüsttartalmának megváltoztatásával csökkentik, úgyszintén azokat is, akik az ilyesmit, noha hatalmukban állana, nem akadályozzák meg. A második pontban sorolja az írások megmásítását, azaz ha valaki – legyen az magán- vagy közokirat – az ilyet törléssel vagy bármely más módon megront, s ezáltal az igazságot kevésbé nyilvánvalóvá teszi. Külön kiemeli e körben azt, aki egy végrendeletbe utólag jogtalanul beleírva magát örökösnek nevezi, vagy magának hagyatékot rendel. Harmadjára említi azokat, akik hamis mértékkel, súlyokkal, mérlegekkel, rőfökkel mérnek, és nemkülönben, akik hamis árukat árulnak. A negyedik pontban azokról szól, akik makacsul megtagadják a (hiteles helyi) pecsétek és jegyzőkönyvek visszaadását az érintettek részére, ugyanis a korábban már említett 1622. évi 15. törvénycikk értelmében azok, akik ilyeneket maguknál tartottak, úgyszintén hamisítóknak (*falsarii*) számítottak.⁶⁸⁰

Végül a *falsumot* taglaló cím utolsó bekezdésében a *crimen falsi* büntetését foglalja össze, főként a korábban már idézett törvénycikkek és a *Tripartitum* vonatkozó címei alapján, bár ismerteti azt is, hogy korábban (*Iure Civili*, azaz voltaképpen a római jog előírásai szerint) a szabadok büntetése *deportatio* és minden vagyonuk elkobzása volt, míg a rabszolgák esetében halálbüntetésre került sor. Ezzel szemben manapság, azaz a 18. századi magyar jogban, a büntett sokfélesége és többféle minősége szerint, ahogyan arra már többször is utalt, a büntetés erre tekintettel a bírói mérlegelésen múlik, így lehet enyhébb és súlyosabb is, olykor a tett szintén sújtható halálbüntetéssel. Felhívja azonban ismét a figyelmet arra, hogy senkit nem szabad fogva tartani vagy megbüntetni *falsum* miatt, ha csak nem vallotta be, hogy tudva és gonosz szándékkal követte azt el.

⁶⁷⁸ BODO 1751. 301. p.

⁶⁷⁹ Valóban, a mű elején, az eljárásjog, azon belül pedig a tanúbizonyítással kapcsolatos kérdések tárgyalása során az említett XVII. címben már egyszer részletesen szó esik a hamis tanúzásról, míg a XCII. artikulus ennél bővebb: a hamis bírákról, képviselőkről, tanúkról és vádlókról szól. Uo. 31–32., 302–304. p.

⁶⁸⁰ Uo. 302. p.

Szlemenics Pál

Szlemenics Pál 1817-ben Pozsonyban megjelentetett *Elementa juris criminalis hungarici* című összefoglaló művéről a *stellionatus* és a *falsum* fordítása kapcsán röviden már esett szó.⁶⁸¹ A munka magyar nyelven 1836-ban jelent meg, amelyet már 3 latin nyelvű kiadása megelőzött. A kortárs recenzió a szerzőt és művét dicséri: „A’ tagok’ logikai, és részarányos elrendezése, az azt végtől végig átlehellő humanitás’ szelleme, és az írásmód’ kristálytisztta, a’ tudomány’ komoly méltóságát kellemmel párosító világossága, a’ legjelesebb tudományos munkák’ sorába helyezik.”⁶⁸²

A korábbi fejezetben – a *stellionatus* magyar fordítása alkalmával – leírtakat ismételni nem kívánván e helyütt csak a bűncselekmény elhelyezése és definiálása kapcsán releváns megállapításokra térek ki.

Először is a korábbiakhoz képest újszerű a bűncselekmények csoportosítása, hiszen azokat a szerző elsődlegesen *ratione objecti, quod laeditur*, azaz a sérelem tárgyára nézve osztja fel, különböztetve *delicta publica, delicta privata* és *delicta mixta* között, aszerint, hogy azok egész társadalmat (az 1847. évi átdolgozott kiadás szerint már az uralkodót és az egész társadalmat), a magánosokat vagy mindkettőt együtt sértik. Megjegyzi viszont, hogy az ún. „elegyeseket”, tehát amelyek vegyesen sértik mindezeket, a közbűntettek közé szokás sorolni.⁶⁸³

Szlemenics tankönyvében már részben az új doktrína, a bűncselekményeknek a védendő (individuális vagy társadalmi) érték szerinti csoportosítása szerint halad, a magánosokat séró gonosztettek csoportján belül a vagyoni elleni cselekmények körében helyezi el a *crimen stellionatum* – a gyűjtogatást, a lopást, a várak feladását és megostromlását, valamint a csalárd bukást követően.⁶⁸⁴ Az 1847. évi kiadásban, az időközbeni jogszabályi változásokra tekintettel már a váltóhamisítás is szerepel itt ötödikként, pontosabban sorrendben megelőzve a csalás bűntettét.⁶⁸⁵

A szisztéma szempontjából további fontos különbséget jelent az is a korábbiakhoz képest, hogy Szlemenics munkájában nincsen *falsum* mint a bűncselekmények külön csoportja. A hamissággal megvalósuló magatartások közül a hűtlenség körében természetesen ő is szól a hamis pénzverésről és az oklevél-hamisításról,

⁶⁸¹ Jelen fejezethez a latin nyelvű mű 1833. évi kiadását, a magyar nyelvű kiadások közül – ahol másikat nem említék – elsősorban az 1836. évit használtam.

⁶⁸² FABRICZY Sámuel: Szlemenics Pál magyar fenytő-törvénye. *Figyelmező*, 1837. [Második félv.] 6. sz. 81. p.

⁶⁸³ SZLEMENICS 1833. 46–47. p., SZLEMENICS 1836. 50. p., SZLEMENICS 1847. 45. p.

⁶⁸⁴ „*Sectiuncula II. De delictis, quae patrimonium civium afficiunt*” SZLEMENICS 1833. 136–143. p.

⁶⁸⁵ SZLEMENICS 1847. 118. p.

valamint a hamis levelek felhasználásáról.⁶⁸⁶ „A polgárok életét és tagjait sértő gonosztettek” (*De Delictis circa Civium vitam, et membrorum integritatem*) kategóriájában szerepelteti a hamis vádat és a hamis tanúzást (*crimen falsi Delatorum et Testium*).⁶⁸⁷ Ismeri a „büntettes bukást” (*fallimentum fraudulentum*), ami a törvény szerint szintén hamissággal párosult.⁶⁸⁸

A *stellionatust*, a magyar megnevezése szerint a csaláság büntettét úgy definiálja a LXXVIII. §-ban, hogy azon „a csalásnak mindazon nemeit értjük, melyeknek törvényünkben külön neveik nincsenek” („Criminis stellionatus notione fraudationes tales continentur, quae in Jure nostro proprio nomine carent”). A vonatkozó szakasz a magyar kiadásban igen szűkszavú, a meghatározáson (és a lehetséges további elnevezéseken) túl csak a büntetésre tér ki, ami – főként az 1723. évi 12. törvénycikk alapján – „bírói mérsékléstől függ” (*poena arbitraria*).⁶⁸⁹ A latin nyelvűben sem tartalmazott hosszabb magyarázatot, az előbbinél mégis annyi-
val többre terjedt ki, hogy néhány példával megtoldotta a meghatározást, így azzal, amikor valaki pénzfizetés teljesítése alkalmával érvénytelen vagy hamis pénzt ad alattomban a másiknak (*invalidae aut adulterinae pecuniae occasione solutionis subtrusio*), vagy eladáskor olcsó árukkal helyettesíti az értékesebbet,⁶⁹⁰ vagyis voltaképpen a *Praxis Criminalis*ban előforduló esetek közül említette az első kettőt.

A könyv 1872. évi bővített – és már nem Szlemenics által készített, hanem Ökröss Bálint által szerkesztett és átdolgozott – ötödik kiadása további, rendeletekben szereplő esetekkel is kiegészíti a fentieket, amelyek azonban keletkezési idejüket tekintve nem voltak feltétlenül mind későbbiek a munka első kiadásainál. A legkorábbi ezek közül egy 1798. december 12-én kelt helytartótanácsi intézkedés a zálogházi cédulák meghamisításával kapcsolatos törvényhatósági vizsgálatokról. Említést tesz még itt az ezüstpénzek megaranyozásáról, a rendeletek jogosulatlan készítéséről és árusításáról, amelyeket szintén helytartótanácsi szintű normák tiltottak, de a bankjegyhamisítók, valamint a forgalomban lévőkhöz hasonló, de rosszabb anyagból készült pénzneműek készítőinek és a mértékkel való visszaélésnek megbüntetését rendelő szabályokról.⁶⁹¹

Az értelmezés átalakulásához az is hozzátesz, hogy mindezeket követően a munka szó szerint idézi az 1843. évi büntető javaslat csalásra vonatkozó, 373. szakaszát is.⁶⁹²

⁶⁸⁶ SZLEMENICS 1833. 109. p., SZLEMENICS 1847. 124. p.

⁶⁸⁷ SZLEMENICS 1833. 134–135. p., SZLEMENICS 1847. 155. p.

⁶⁸⁸ SZLEMENICS 1833. 109. p.

⁶⁸⁹ SZLEMENICS 1836. 137. p.

⁶⁹⁰ SZLEMENICS 1833. 143. p.

⁶⁹¹ SZLEMENICS 1872. 168. p.

⁶⁹² Uo. 168–169. p.

Vuchetich Mátyás

Vuchetich Mátyás *Institutiones juris criminalis Hungarici* című, szintén tanönyvjellegű munkáját szokták az első valóban komoly büntetőjogi dogmatikát is tartalmazó magyarországi műnek tekinteni, amely már a korszerű elméleti szakirodalom ismeretében készült.⁶⁹³ Ez rendszerében is megmutatkozik. Abban a Szlemenicsnél is megjelenő felfogásban, amely már a vagyon elleni bűncselekmények körében helyezte el a „csalást”, Vuchetich is élen jár, hiszen *Az ember szerzett jogai ellen irányuló bűncselekmények* című fejezeten belül a lopást és a rablást követően és a csalárd bukást megelőzően tárgyalja az 56. § alatt az idegen javak ellen irányuló erőszak nélküli bűncselekményeket, amelyeket gyakorlatilag a *falsum*mal azonosít, amikor megállapítja, hogy a pozitív jog – a hivatkozott római, valamint osztrák és bajor törvények – a bűncselekmények e nemét a *falsum* név alatt foglalják össze.⁶⁹⁴

A *stellionatus*szal azonban önállóan nem foglalkozik, csupán a *falsum*hoz kapcsolódóan, egy jegyzetben tesz róla említést, és mint római jogi intézményt definiálja azt. A meghatározás – jusztiniánuszi forrásokra hivatkozva – nála is úgy szól, hogy „omnem fraudem atque imposturam, quae proprium nomen non habet, inque delictum nominatum haud transit, vocabant stellionatum”.⁶⁹⁵ Tehát idetartozik mindennemű csalás és csalárdság, amelyeknek önálló neve nincsen, és amely ilyen néven nevezett bűncselekménytől csak alig tér el.

A *falsum*ot a korábbi magyarországi szerzőkhöz igen hasonlóan, azoktól csak árnyalatnyi eltéréssel, úgy ragadja meg, mint „veritatis immutatio vel supressio dolo malo in alterius fraudem seu damnum facta, ita sumtum innumeras species continere potest”.⁶⁹⁶ Tehát ő is az igazság szándékos, rosszindulatú megváltoztatásáról vagy eltorzításáról szól, amely más megcsalásával vagy neki kár okozásával jár, és amely számtalan formát ölthet. Ezeket a törvények a magántulajdon biztonsága érdekében konkrétan meg is határozzák. A *falsum* egyes válfajaihoz így külön név tartozik, a többi pedig az általános megnevezés öleli fel, amelynek alapján egyesek különböztetnek a *falsum nominatum* és a *falsum innominatum* között.⁶⁹⁷ Vuchetich közvetlenül ez utóbbi elhatárolást követően említi a *stellionatust* is, vagyis ebből arra lehet következtetni, hogy azt a *falsum*-on mint nagyobb kategórián belül helyezi el.

Ezután tér rá a *falsum* magyar törvények szerinti változatainak ismertetésére, amelyeket öt pontban sorol fel. Az elsőben említi a közmunkákra szánt

⁶⁹³ NAGY 2012. 355. p.

⁶⁹⁴ VUCHETICH 1819. 290–291. p., VUCHETICH 2010. 340–343. p.

⁶⁹⁵ VUCHETICH 1819. 291. p.

⁶⁹⁶ Uo. 290. p.

⁶⁹⁷ Uo. 290–291. p.

pénzek elvonását, megjelölve az 1563. évi 21. törvénycikk rendelkezéseit.⁶⁹⁸ A korábban már említett törvénycikk a véghelyek megerősítésére szánt pénzt elsikkasztó alispánok és kapitányok ellen tartalmazott büntető rendelkezést, lopásnak minősítve a cselekedetüket, első ízben az így elvett pénz ötszörösének, másodjára tízszeresének megfizetését előírva, és harmadik alkalommal a nyilvános tolvajoknak járó halálbüntetést kilátásba helyezve. Másodsorban említi Vuchetich a hamis oklevelek készítőit és a hamis pecsétek vésőit, akik ha mások életére és vagyonára törtek, halállal és a kiadások visszatérítésével voltak sújtandók, míg egy következő, immár harmadik kört alkottak azok, akik a hamis leveleket a törvényszéken tudva és nyilvánvalóan használták fel, és ha ezáltal másnak az életét és jószágait elveszejtették, akkor ugyanolyan büntetést érdemeltek, mint maguk a hamis levelek készítői. Amennyiben pedig csupán a javakra ármánykodtak, a jóvátételen túl becselenséggel (*infamia*) kellett sújtani őket. Az utóbbi esetekben a jegyzetekben utal az e rendelkezéseket előíró 1723. évi 11. törvénycikk 10. §-ra, illetve a 12. §-ra. A negyedik kategória az utazó levelek vagy küldött levelek meghamisítását foglalja magába, aminek elkövetői, bár mások becsületében és javaiban kárt nem tesznek, a bíró megítélésére bízottan szintén büntetendők, ahogyan ezt az 1723. évi 12. törvénycikk is rögzítette. Végül a felsorolásban ötödikként a szerző azokról tesz említést, akik a küldött magánleveleket elfogják, elsikkasztják, és akik ezért az 1723. évi 59. törvénycikk alapján 100 forint bírságot érdemelnek. Ez utóbbi deliktumokkal kapcsolatban némi kritikával lehet illetni a Vuchetich által kialakított rendszert, hiszen bár a cím az idegen javak ellen irányuló bűncselekményeket taglalja, a *falsum* magyar jogban fellelhető eseteinek körébe mégis beilleszt olyan magatartásokat, amelyeknek a lényegeképpen éppen azt hangsúlyozza, hogy azok elkövetői nem tesznek kárt mások javaiban. Az úti *passualiák* és a magánlevelek meghamisítása elkövetési magatartása alapján nyilvánvalóan igen hasonló cselekmény, mint az egyéb okiratok hamisítása, és a magyar törvények is egymást követően szóltak róluk, így e szempontból érthető, hogy miért ugyanitt említi őket. Logikusnak tűnhet az is, hogy a küldött levelek letartóztatása is itt kapott helyet – de csak azon az alapon, hogy ugyanaz az elkövetési tárgy, mint az előző deliktum esetében. Amennyiben azonban az erre vonatkozó törvénycikk bevezető mondatát is bevonja az ember a vizsgálatba, akkor már érezhető egy fontos különbség, tudniillik az így kezdődött: „Mint hogy a levelezések a közbizodalomban gyökereznek, ...” Ez tehát

⁶⁹⁸ Uo. 291. p. Meg kell jegyezni, hogy a mű 2010. évi fordításának kiadása inentől, az idetartozó jegyzetek c) pontjától kezdődően sajtóhibás. A c) pontban nem az eredeti műben hivatkozott 1563. évi 21. törvénycikk szerepel, hanem tévesen a később előforduló 1723. évi 12. törvénycikk, ezen kívül a d), e), f) pont hiányzik, és a g) pontban is elírás szerepel a törvénycikk számában. VUCHETICH 2010. 342. p.

arra utal, hogy aki a magánosok leveleit elfogja, magánál tartja stb., elsősorban a közbizalom sérelmét valósítja meg tetteivel. Ehhez képest Vuchetich – vélhetően a bűncselekményeknek a 19. században megváltozó megközelítése és felosztása miatt is – a magánosoknak okozott (vagyon) sérelmet látta ebben is erőteljesebbnek. Tény, hogy az idézett törvénycikk valóban úgy folytatódik, hogy „s azok késleltetése a levelezőknek igen gyakran nagy ártalmukra van”, bár szó szoros értelemben nem szól vagyon károsításról (az eredeti szöveg szerint: „et earundem retardatio persaepe Correspondentibus plurimum derogaret”). Feltétlenül említeni kell azonban azt is, hogy Vuchetich rendszerében nem különíti el a közbizalom, közhitelesség sérelmére elkövetett bűncselekményeket. Alapvetően két nagy kategóriát nevez meg, az elsőbe tartoznak az államot közvetlenül sértő cselekmények, míg a másodikba a magánosok sérelmére megvalósuló, amelyen belül az ember veleszületett jogait, valamint szerzett jogait sértőket, továbbá a test bűneit helyezi el külön fejezetekben.

Csak a most ismertetett 56. szakasz utolsó jegyzetében említi meg továbbá Vuchetich a csalásnak (továbbra is *falsum* névvel illetett) ama válfajait, amelyek – úgymond – szerződésekben fordulnak elő, így például ha valaki tudva idegen dolgot, vagy már elzálogosított dolgot másnak zálogul felajánl, vagy amennyiben arany helyett rezes tesz zálogba. Ezeket a követeléseket – írja – polgári úton lehet érvényesíteni (*vindicantur actione privata*).⁶⁹⁹ Az utóbbiak kétségkívül olyan magatartások, mint amelyeket Bodó Mátyás vagy a *Praxis Criminalis* is még a *stellionatus*, azaz a nagyobb fokú csalárdság körében tárgyaltak, és – ellentétben a *dolus*ként említett egyszerű csalárdsággal – büntető törvényszék általi megítélésüket rögzítették, Vuchetich viszont már egyenesen úgy ír róluk, hogy azok nem tartoznak büntető útra.

Egy külön szakaszt szán a szerző ezt követően a vétkes tékozlásnak vagy csalárd bukásnak, a *falsum* eseteitől tehát teljesen elkülönítve. A javak vétkes csalárd átjátszásáról ennek ellenére azt állapítja meg, hogy az végső soron a magyar törvények által meghatározott számos csalás egyike, és hogy mindazokat az adósokat, akik szándékosan nem akarják kiegyenlíteni tartozásukat a hitelezőknek, tékozlóknak vagy csalóknak kell nevezni – tehát ezzel a gondolattal jelen bűncselekményt mégis hozzákapcsolja az előző címhez. A csalárd bukás többféle megvalósítását is leírja, alapvetően az általa is hivatkozott 1807. évi 12. törvénycikk alapján; így ha az adós már annak tudatában titkolja el vagyon állapotát, vesz fel újabb hitelt, csökkenti vagyonát a hitelezők rovására, vagy él más csalárdsággal kijátszásukra, hogy csőd fenyegeti, és nem tudja adósságait kifizetni.⁷⁰⁰

⁶⁹⁹ VUCHETICH 1819. 291. p.

⁷⁰⁰ VUCHETICH 2010. 342–343. p.

Szokolay István

A korábbiakhoz képest kisebb jelentőségre tett szert, Bató Szilvia egyenesen méltatlanul elfeledett kézikönyvként tartja számon Szokolay István *Büntető jogtan* című, a pesti egyetem nyomtatott tananyagaként készített (és elfogadott) művét.⁷⁰¹ A három részből álló munka második fejezete foglalkozik a büntetőjog különös részével, az egyes bűncselekményekkel (és azok büntetéseivel), amelyekkel kapcsolatban azt rögzíti, hogy az osztályozásukra feltétlenül szükség van, mégpedig esetenként a tudományos megközelítés igénye szerint másképp, mint ahogyan esetleg a felosztás az egyes kódexekben megtalálható.⁷⁰² Könyve fejezetei ennek az általa helyesnek tartott beosztásnak felelnek meg, amelyben valóban már a bűncselekmények jogi tárgy szerinti megkülönböztetése tűnik fel – minden bizonnyal nemcsak eshetőlegesen, hanem nála már tudatosan, ahogyan erre Bató Szilvia is utalt.⁷⁰³

Az úgynevezett csalási büntettek a „Vagyont illető büntettek” címet viselő III. fejezetben találni, a kártételt, a lopást, a rablást, a gyűjtogatást, valamint az árvízokozást követően.⁷⁰⁴ A könyv magyar nyelvű, így a „klasszikus” *falsum-stellionatus*-felosztás kifejezetten nem érhető tetten benne, ám rendszerét tekintve végső soron eszerint csoportosít. A *stellionatus*t e néven is említi, ugyanis „a’ vagyon károsítására szolgálnak a’ csalásnak különbféle nemei is, mellyeknek némellyike felől törvényeink külön rendelkeznek, némellyeket pedig általánosan a’ római eredetű »stellionatus« czim alá sorolnak”.⁷⁰⁵ A bűncselekménnyel kapcsolatban ennél többet nem fejt ki, jegyzetben csupán arra szorítkozik, hogy megjegyezze, helytelen az a például a szász büntetőkódexben megjelenő nézet, amely a csalást a „tolvajság” fogalma alatt tárgyalta, tudniillik véleménye szerint a csalás ettől elválasztandó, a lopás ugyanis a közbéke és a polgári biztonság megzavarására sokkal nagyobb befolyással van, mint a csalás, „amely mindig önbefolyásunkkal és tetteleges részvételünkkel történik”, s amelynek során a megtévesztett mindig részben maga is oka megcsalattatásának.⁷⁰⁶

A következőkben már csak azokkal a deliktumokkal foglalkozik, amelyeket a magyar törvények különállóan rendeltek büntetni. Ezek közül is kiemelt figyelmet szentel a hamis és vétkes bukásnak, amelyet immár az 1840. évi XXII. törvénycikkre hivatkozva az első helyen fejt ki, a többi e szakaszban

⁷⁰¹ BATÓ 2012. 51. p.

⁷⁰² SZOKOLAY 1848. 245. p.

⁷⁰³ BATÓ 2012. 52. p.

⁷⁰⁴ SZOKOLAY 1848. 299. p.

⁷⁰⁵ Uo. 299–300. p. E mondatát Angyal Pál egyenesen olyan jelentőségűnek tartotta, és úgy értékelte, hogy Szokolay ezáltal az első volt, aki a csalás önállósítása mellett szót emelt. ANGYAL 1939. 8–9. p.

⁷⁰⁶ SZOKOLAY 1848. 300. p.

szereplő bűncselekményhez képest kimondottan részletesen.⁷⁰⁷ A második pontban a váltóhamisításra összpontosít, tekintettel arra, hogy azt az 1844. évi VI. törvénycikk az oklevél-hamisítás esetei közül kivette, így a hamis oklevelek III. pontban sorolt kifejtésétől ezeket el is választja. Megmagyarázza, hogy ez már szelídebben büntetendő, mint korábban, amikor még a hűtlenség esetei közt tartották számon, és arra is kitér, hogy a hiteles helyek és személyek által kiállított okleveleken kívül e körben kell említést tenni a postai levelek, úti levelek, egyéb iratok, bizonyítványok koholóiról is.⁷⁰⁸ A következőkben előbb a vértagadást, majd pedig az álarcot foglalja össze egy-egy bekezdésben. Ezután tér rá a családi oklevelek letartóztatására, azaz arra a deliktumra, ha valaki ezeket nem akarná visszaadni, és – ahogy Vuchetich is – a postai levelek elfogóit és megsértőit is ugyanitt említi.⁷⁰⁹ Egyedül nála szerepel kiemelten és külön a hűtlenül viselt gyámság mint családi cselekmény, azaz amikor a gyámok vagy gondnokok az árvák javait érintő ügyekben csalárdul járnak el. A felsorolást az uzsorára vonatkozó megállapításai zárják, azaz szintén itt helyezi el azt a bűncselekményt, amikor valaki a törvényes kamatnál nagyobbat követelt, illetve a valóban kölcsönözthez képest a kölcsönlevélbe magasabb összeget írt be.⁷¹⁰

Az előzőkben felsorolt bűncselekményeket ugyan a „csalási büntettek” kifejezés alatt foglalja össze, és egyéb, idegen szót nem használ rájuk, mégis erősen gyanítható, hogy ezek nem különböznek a latin nyelven írt művek *crimina falsi* körébe tartozó bűncselekményektől. Amiben eltérés mutatkozik, az az, hogy Szokolaynál e kör valamivel tágabb, továbbá hogy – a kifejtés terjedelmét és sorrendjét is figyelmebe véve – erőteljesebben koncentrálnak az újabb, 19. századi törvényekben foglalt rendelkezésekre.

Pauler Tivadar

Nem lehet elmellőzni Pauler Tivadar *Büntetőjogtanát*, amely szintén a nagyobb hatású művek közé tartozik. A kétkötetes munka ugyan már a század második felében jelent meg, de több kiadást ért meg a sikeres büntetőjogi kodifikációt megelőzően is.⁷¹¹ Éppen ezért a magyar jognak még az írott büntető törvénykönyv előtti állapotát mutatja be, és alapvetően abból indul ki, esetenként a korábbi magyar szerzőket is hivatkozva. Mindemellett érzékelhető, hogy Pauler

⁷⁰⁷ Uo. 300–301. p.

⁷⁰⁸ Uo. 302. p.

⁷⁰⁹ Uo. 302–303. p.

⁷¹⁰ Uo. 303. p.

⁷¹¹ PAULER 1865. A teljes munka során forgattam további kiadásokat is (1869–70., 1872–73.), de a következő elemzéshez alapvetően az 1864–65-ben megjelent első kiadás második kötetét használtam.

ismeri az európai tendenciákat, mind a szakirodalom, mind pedig a jogalkotás terén, ami kitetszik abból is, hogy a témával kapcsolatban nemegyszer utal ezekre. Többek között rögzíti: „Az újabb törvényhozások a hamisítás és csalás büntetteit jobbadán elkülönítik.”⁷¹² Maga a szétválasztás nála azonban még nem teljesen kiforrott. A mű második kötetében a „Büntettek a vagyon ellen” (idesorolja a tolvajságot, sikkasztást, rablást, zsarolást, gyújtogatást, kártételt) tárgyalását követően külön címet kapnak a – tágabb értelemben vett – „csalási büntettek” (*crimina falsi in sensu lato*),⁷¹³ amelyben a csalás (*stellionatus*) és a hamisítás büntettét (*crimen falsi in specie*), valamint a bűnös bukást is tárgyalja.⁷¹⁴ A kifejtéshez kapcsolódó megjegyzésében magyarázza meg, hogy azért itt, a vagyon elleni büntetteket követően helyezi el ezeket, mivel „nagyobb részt a vagyonbéli bátorság ellen irányulnak”.⁷¹⁵ Mégsem sorolja őket teljes egészében a vagyon elleniek körébe, amelyben Illés Károly a Feuerbach-féle iskola hatását látta, mondván, hogy noha az „igazsághoz való jog” elméletét a tudomány már meghaladta, az azonban ennek dacára a legújabb időkig is fenntartotta magát. „Az utóbbira például szolgál jeles hazai jogtudósunk, Pauler, ki [...] máig is Feuerbach nyomán fejti ki a csalás és hamisítás fogalmát.”⁷¹⁶

Valóban, a tág értelemben vett csalási büntettek közé Pauler osztályozása szerint mindazon cselekedetek tartoztak, amelyek az igazságnak szándékos és jogsértő meghamisításából álltak, és amelyeket a fennálló jogszabályok büntetni rendeltek.⁷¹⁷ Ezek lehettek olyanok, amelyek más büntettek eszközeiül szolgáltak, valamint olyanok, amelyek önálló büntetteket jelentettek.⁷¹⁸ Az ide tartozó önálló büncselekményeket két további csoportra osztja: az egyikbe a törvényeinkben külön nevesített tényállásokat sorolja, míg a másikba a szorosabb értelemben vett csalás, avagy *stellionatus* általános megnevezése alatt összefoglalt cselekményeket. Definíciója szerint *stellionatus* alatt „sajátlagos értelmében azon büntettet értjük, midőn mások ravaszul előidézett vagy felhasznált tévedés által vagyonuk vagy egyéb jogaikban megrövidíttetnek”.⁷¹⁹ Jegyzetben egészíti ezt ki a *Digesták* vonatkozó helyének idézetével, továbbá Bodó és Szlemenics meghatározásaival, amelyekkel azt támasztja alá, hogy a *stellionatus* elnevezése hazai jogunkban is meggyökeresedett. Ő maga viszont már elsősorban nem ezt, hanem az általa ennek magyar megfelelőjének tekintett csalás kifejezést használja a munkában. Az 503. §-ban már a büntetőjogi

⁷¹² PAULER 1865., 241. p.

⁷¹³ Uo. 240. p.

⁷¹⁴ Uo. 240., 249. p.

⁷¹⁵ Uo. 241. p.

⁷¹⁶ ILLÉS K. 1875. 301–302. p.

⁷¹⁷ PAULER 1865. 240. p.

⁷¹⁸ Uo.

⁷¹⁹ Uo. 240–241. p.

dogmatika rendjét követve írja le a csalás büntettének tárgyát, az elkövetési magatartást, valamint a megkívánt célzatot.

Pauler megközelítése azért sajátos, mert első látásra tényleg úgy tűnik, a *crimina falsi* és a *stellionatus* elhelyezésekor inkább a 18. századi felfogást és csoportosítást teszi magáévá, ám ettől eltekintve a vagyoni sérelmet mint fontos elemet már beemeli a szűkebb értelemben vett csalás definíciójába, sőt úgy fogalmaz, hogy a csalás büntettének „tárgyát mind természeti mind jogi személyek [...] vagyombéli és egyéb jogaik képzik”.⁷²⁰ A csalási büntettek általános meghatározásánál e vagyoni jogosultságokat még nem nevesíti külön, azonban a szűkebben vett egyesek részletezésénél már kitér erre is. Ám ugyanúgy, mint néhány korábbi szerzőnél, továbbra sem a vagyoni a bűncselekmény által sértett egyetlen érdek, hiszen a személyek egyéb jogait is tartalmazza a meghatározás. Kortárs kritizálója épp ezt róta fel neki: „[...] még sokáig kétség és vita tárgyát képezte azon kérdés, vajjon a csalás fogalma általában minden csalárdul véghezvitt jogsértésre kiterjesztessék vagy kizárólag a vagyoni jogsértésekre szoríttassék? Azok, a kik a régibb doctrina hatása alól még nem tudtak teljesen menekülni, ragaszkodtak a csalásnak minél tágabb fogalmához, és tárgyát akként igyekeztek kijelelni, hogy az a csalárdul véghezvitt cselekményeknek lehető tág körét foglalja magába s szükség esetén mindenkor alkalmazható legyen, mikor a csalárdul véghezvitt cselekmény más büntett fogalma alá nem tartozik. Ezen iskolának híve még Pauler is [...]”.⁷²¹

Az elkövetési magatartás alapvetően ravasz állításokban és tettekben valósul meg, amelyek által valakit tévedésbe ejtenek, tévedésében megerősítenek, vagy tévedését álnokul felhasználják, mégpedig azért, hogy vagyonában vagy egyéb jogaiban megrövidítsék, vagy rá nézve káros cselekvésre, mulasztásra indítsák.⁷²² Tehát Pauler a csalást feltétlenül szándékos és célzatos cselekményként írja le: az elkövető szándékának a sértett e jogainak megsértésére kellett irányulnia.⁷²³ E gonosz célzatban és a cselekmény veszélyességében határozza meg a tett büntetendőségének alapját. Azzal a megállapítással ért egyet, amelyet több külföldi szerzővel is alátámaszt, hogy noha általános jog az igazmondásra (pontosabban annak elvárására) nem létezik, de méltán érdemelnek büntetést a „célzatos ámitások és ferditések, melyek másnak jogsértésére irányulnak, megkárosítását okozzák”.⁷²⁴ A bűncselekmény sajátos vonásaként emeli ki a károsítási szándékot, amely származhat sokféle érzelemből vagy indulatból (haszonlesés, bosszú, egyéb szenvedélyek stb.), és az is mellékes a büntett megvalósulása szempontjából,

⁷²⁰ Uo. 242. p.

⁷²¹ ILLÉS K. 1875. 305. p.

⁷²² PAULER 1865. 242. p.

⁷²³ Uo. 241–242. p.

⁷²⁴ Uo. 241. p.

hogy maga az elkövető vagy harmadik személy előnyére követik-e el.⁷²⁵ Mindezen túl pedig eredmény bekövetkezését is elvárja, tudniillik kifejtése szerint a bűntett „a csalárd ravasz cselekményből eredt jogsértéssel, károsítással végeztetik be”. Mindezek kapcsán az 1723. évi 11. törvénycikk 10. §-át hívja fel, ami azért meglepő, mert az kimondottan a hamis oklevelek és pecsétek készítőivel, s ezek által másoknak szándékosan kárt vagy jogsérelmet okozókkal foglalkozott.⁷²⁶ Az analógia nyilván csak arra vonatkozik, hogy az említett jogszabályhely szintén a kár vagy jogsértés bekövetkeztét kívánta meg a bűncselekmény bevezetetté válásához. A csalás befejezettségére nézve utal az egymástól eltérő (a *stellionatust* is tárgyaló, tehát akár évszázadokkal korábbi) szakirodalmi álláspontokra, arra tudniillik, hogy a bűncselekményt némelyek már a csalási magatartással bevezetettnek tekintették, akár volt eredménye, akár nem, míg mások – akikhez ő maga is csatlakozik – valóságos károsítást kívántak meg annak megvalósulásához.⁷²⁷

Pauler kitér arra is, hogy meglehetősen nehéz kijelölni a csalásnak és a polgári kereset útjára tartozó károsításoknak a határát, és a társadalmi átalakulással magyarázza azt a változást, hogy a modern társadalmakban ezek a cselekmények egyre inkább a büntetőjog területére tartoznak: „a régi népeknél, hol ilyennemű csaláságok ritkábban fordultak elő, legtöbbször a magánjog körébe utaltattak, utóbb az erkölcsök elfajulásával, csalárd mesterkedések terjedésével, súlyosabb veszélyességével, nagyobbbrészt a bűnesetek közé soroltattak”.⁷²⁸ Annak alátámasztására, hogy a csalás a büntetőjog terejére tartozik, a 3805. számú, 1863. március 10-én kelt (és egyébként a vagyonbukásra vonatkozó eljárással foglalkozó)⁷²⁹ királyi udvari rendeletet idézi: „A csalás minden körülmények között, tehát a csőd eseteken kívül is, bűnös cselekménynek tekintendő.”⁷³⁰

Ezzel szemben szinte azzal vezeti fel a *crimina falsi in sensu lato* alá sorolt, a magyar törvények által külön nevesített bűncselekményeket, hogy azok „némelyikét magánvétségnek tekintik, megfenyítésöket polgári pör útjára utasítják: habár alig kétséges, hogy a körülményekhez képest büntetetté is alakulhatnak”.⁷³¹ Ezeknek külön szakaszokat is szentel, mintegy igazolva azt, hogy valóban helyük van a büntetőjogban. Idetartozónak tekinti az álarcot vagy névbitorlást (*larva*) és a vértagadást (*proditio fraterni sanguinis*). Megjegyzi továbbá, hogy a „csalási esetek és eszközeik oly számtalanok és különbözők, hogy sem azokat felszámolni, sem meghatározni nem lehetvén, a törvényhozások is általános elvekre szorítkozni kénytelenek; némely kiváló fajairól

⁷²⁵ Uo. 242. p.

⁷²⁶ Uo.

⁷²⁷ Uo. 242–243. p.

⁷²⁸ Uo. 241. p.

⁷²⁹ Lásd Lapszemle. Különlélek. *Jogtudományi Közlöny*, 1872. (március 19.) 12. sz. 86. p.

⁷³⁰ PAULER 1865. 241–242. p.

⁷³¹ Uo. 243. p.

azonban külön intézkednek”. Felemlíti még a szintén ide is sorolható hamis esküt, a rágalmat, továbbá a hamisítást és a bűnös bukást, valamint az uzorát, a szerencsejátékok közül az ún. hazardjátékokat, a hamis mértékek használatát és a hamis vádat. Külön folytatja a felsorolást azokkal a cselekményekkel, amelyeket más jogrendek (főként a német közönséges jogra hagyatkozott) említettek külön: a határjelek kimozdítása (*crimen termini moti*), a közvádlók vagy ügyvédek összejátszása az ellenféllel (*praevaricatio*), az árdrágítás (*crimen dardanariatus*) és a hamis feladás. Ez utóbbi kettőről végül is megjegyzi, hogy nálunk is említik a törvények, illetve tilalmazzák a mesterek árdrágítást célzó összebeszélését.⁷³²

A csalás büntetése vonatkozásában azt írja, hogy az „a gonoszság, veszély és kár nagyságához képest, a bíró bölcs belátása szerint méretük ki”, és a már mások által is hivatkozott 1723. évi 12. törvénycikkre utal.

A *crimen falsi in specie* szerinte nem más, mint a hamisítás, amelyet úgy definiál, mint ami általában „áldolgok készítésében, vagy valódiak hamisításában” áll, méghozzá abból a célból, hogy mások jogaikban sérelmet szenvedjenek. Némileg a csalással való összemosás irányába hat viszont az a megjegyzése, miszerint „a hamisítások tehát rendszerint a csalás eszközéül szolgálnak”, melyhez mindjárt hozzá is teszi, hogy a hamisítások némely faja viszont sajátosságainál, illetve súlyánál fogva is külön büntettet képez (pl. oklevél-hamisítás, pecséthamisítás, váltóhamisítás), kiemelten pedig a legsúlyosabb hamisítások egyenesen hűtlenségnek minősülnek.⁷³³ Jóllehet itt nem sorolja fel, másutt említést tesz róla, melyek ezek: elsősorban a hamis okiratok kibocsátása, amennyiben az hivatalból, hiteles pecsét alatt, tudva és készakarva történt, de ilyen volt az álpénzverés, továbbá a bankjegyhamisítás is.⁷³⁴ További, a definíciója szerint *falsum*nak tekinthető közbűncselekmény volt még a pénz- és közhitel-papír-hamisítás, illetve a hamis esküről is úgy ír, hogy az „Isten és vallás iránti tiszteletnek megszegése, a közbizalom és hit elleni merénylet, mások jogai megrövidítésére irányzott csalás”.⁷³⁵

A régi írók álláspontjainak összegzése

Noha néhány megállapítás megtétele az egyes művek vonatkozó passzusainak ismertetése során elengedhetetlennek tűnt, e rövid szinopszis alkalmat ad az átfogóbb összevetésre. Sommázni lehet mindenekelőtt azt, hogy az áttekintett

⁷³² Uo. 244. p.

⁷³³ Uo. 249. p.

⁷³⁴ Uo. 250., 15–19., 47–48. p.

⁷³⁵ Uo. 80. p.

18–19. századi magyar szakirodalomban többféle, olykor egymással nem egyező nézet bontakozik ki a *stellionatus*ra és a *falsum*ra vonatkozóan. E különbségek értelemszerűen a művek keletkezési idejéből, az éppen aktuális normakörnyezetből és a kifejlődésben lévő büntetőjogi dogmatika folyamatos finomodásából is fakadnak. Emiatt indokoltabb Huszty és Bodó munkáit elsősorban egymással, illetve a 18. században érvényesülő jogforrásokkal vagy tendenciákkal összevetni, majd azt szemügyre venni, hogyan változott a gondolkodásmód bő fél, majd egy évszázad múltán, a 19. század első, illetve második felére, esetleg mi az, ami stabilan tartotta magát, mintegy a szakmai közfelfogás részeként. Mindezek során azonban lényeges, hogy a szerzőknek ugyanarra a fogalomra vonatkozó álláspontjai kerüljenek egymás mellé. A 19. századi büntetőjogi kodifikáció során ugyanis Huszty *crimen falsi* meghatározását állították párhuzamba a Bodónál található *stellionatus* fejtegetésével.⁷³⁶ Ez az összehasonlítás azonban azért nehezen elfogadható, mert megfogalmazója úgy tűnik, nem vette számításba, hogy a *crimen falsi* Bodónál is szerepelt, méghozzá Huszty leírásához igen hasonló tartalommal.

Tehát az első megválaszolandó kérdés, hogy e deliktumokkal vagy deliktumcsoportokkal egyáltalán foglalkozott-e az adott szerző, azoknak csak valamelyikéről, netán mindkettőről írt, s utána lehet azt tanulmányozni, vajon melyik fogalmat ki milyen mélyen és főként milyen értelemben fejtette ki. Az már előrebocsátva is megállapítható, hogy a legrészletgazdagabb e téren Bodó Mátyás kézikönyve, illetve Pauler Tivadar munkája, utóbbiról viszont megjegyzendő, hogy az előszavában megfogalmazottakhoz híven – bár nem történeti és összehasonlító mű írására vállalkozott – gyakran hivatkozott a római jogra, a kánonjogra, a német és olasz közönséges jogra, vagy az újabb törvényhozások eredményeire, és különös figyelmet szentelt az osztrák Btk. rendelkezéseinek, tehát a merítése szándékoltan terjedelmesebb volt.⁷³⁷

Az elemzett művek némelyike a *stellionatust* egyáltalán nem említette, hanem a csalárdság különféle, részint a *Praxis Criminalis*, részint egyéb országos jogforrások által szabályozott egyes eseteit *falsum* vagy *crimen falsi* név alatt sorolta, míg olyan is akad, amely az utóbbi elnevezést nem alkalmazta. Kifejtette a *stellionatust* Bodó Mátyás, szintén összefoglalta az erre vonatkozó tudnivalókat Szlemenics Pál, míg Vuchetich Mátyás és Szokolay István csupán utaltak rá mint római jogi intézményre, Pauler Tivadar pedig a csalással azonosítva taglalta. Utóbbi három jogtanár a bűncselekményt voltaképpen a *falsum*, illetve a *crimina falsi* (avagy Szokolay esetében már csak magyarul az ún. csalási bűntettek) körén belül helyezte el, míg a két 18. századi szerző, Bodó és Huszty ezeket a *stellionatustól* függetlenül részletezte, Szlemenics

⁷³⁶ *Képviseelőházi Irományok* 1875–78. IX. 372. sz. 300. p.

⁷³⁷ PAULER Tivadar: *Büntetőjogtan*. 1. kötet. Pest, 1864. III–IV. p.

pedig egyáltalán nem rögzített *falsum* összefoglaló név alatt deliktumokat. Huszty István a *Jurisprudentia practicában* éppen fordítva, csupán az utóbbi meghatározásait és eseteit ismertette, s nála nem is került elő a *stellionatus*, művének későbbi, korrigált-bővített kiadásában sem.⁷³⁸

A 19. századi munkákba továbbá az újabb törvényhozás eredményeként bekerült a csalárd bukás (*fallimentum fraudulentum, dolosa decoctio, fallimentum poenale*) is – hol a *falsum* körében, hol attól elválasztva. Szlemenics – mivel *crimen falsi*ról nem értekezett – nyilván külön tárgyalta. Vuchetich ugyan a *falsum* törvényeinkben meghatározott változatai között nem említette, és az idegen javak ellen irányuló erőszak nélküli bűncselekményeket követő újabb szakaszban helyezte el, azt viszont úgy indította, hogy a csalárd bukás a törvényeinkben megállapított számos csalások egyike („inter innumera falsa legibus nostris specialiter notata est”), vagyis mégiscsak e kifejezés alatt értekezett róla. Szokolay a törvényekben néven nevezett csalási bűntettek közül ennek szentelt a legnagyobb figyelmet. Pauler úgy nyilvánult meg, miszerint a *fallimentum fraudulentum* az általa *falsumnak* nevezett „csalási bűntettek természetével bír”. Ezt hamis bukásnak nevezte, szemben az 1840. évi XXII. törvénycikken alapuló, a csak kereskedők által gondatlanul is elkövethető vétkes bukással, amelyet szerinte egyesek helytelenül soroltak ide.⁷³⁹

A *falsum*, illetve a *crimen falsi* tágabb és szűkebb értelemben vett meghatározása a korai szerzőknél szinte azonos volt: az előbbi körbe tartozik minden, ami nem igaz, végső soron a hazugság is, míg szűkebben, a *falsum* bűntettének azt kell tekinteni, amit ebből a (köz)jog büntetni rendel.⁷⁴⁰ Vuchetich már nem írt le ilyen különböztetést, ő egyszerűen a *falsum* szót használta az utóbbi (*crimen*) vonatkozásban. Paulernél ezzel szemben pusztán *falsum* már nincs, kizárólag mint bűntetteket tisztázta a *crimina falsi* különféle típusait, Szokolay pedig e latin kifejezéssel nem élt.

Ami a kategorizálást illeti, a 18. századi művekben még azt látni, hogy mindekelelt a leglényegesebb annak az elválasztása volt, hogy vannak olyan „hamisságok”, amelyek nem tartoznak a jog területére, és olyanok, amelyekre a törvények büntetést szabnak ki, ezzel szemben a 19. századi szerzők ezt már egyértelműen csak a büntetőjog körében szemlélték, és fel sem merült, hogy kitérjenek általánosabb fogalmakra, mint például az egyszerű hazugság. Függetlenül immár attól, ki pontosan milyen névvel illette a bűncselekményként tárgyalt *falsumot*, többféle további osztályozási lehetőségeket is megjelöltek. Bodó ment bele a legkimerítőbben a lehetséges tipizálásokba, hiszen foglalkozott

⁷³⁸ HUSZTY 1745. 120. p., HUSZTY 1778. 116–118. p., HUSZTY 1794. 121–123. p.

⁷³⁹ SZLEMENICS 1833. 109. p., VUCHETICH 2010. 341–343. p., VUCHETICH 1819. 290–291. p., PAULER 1865. 255. p.

⁷⁴⁰ BODO 1751. 300. p., HUSZTY 1794. 121. p.

mind az elkövetési magatartás jellege szerinti (*dicto, scripto, facto, usu/usurpatione*), mind pedig – ezt így természetesen még ki nem mondva – a bűncselekmény tárgya alapján történő elhatárolással (azaz hogy az a személyek vagy pedig a vagyon ellen irányul), s mindezek során számos példát hozott az ideillő deliktumok közül. A számtalan csoportosítási lehetőség közül, amelyekre utalt, Vuchetich már csak a *falsum nominatum*, illetve *falsum innominatum* megkülönböztetést emelte ki, ám nem mondta ki egyértelműen, csak sejtetni engedte, hogy a *stellionatus* is e második körbe tartozna. Noha a *falsum* kifejezést nem használta, de az annak megfeleltethető csalási bűntettek körében Szokolay is azt tekintette a különböztetés alapjának, hogy a törvények megnevezik-e az adott bűncselekményeket vagy sem, amennyiben pedig nem, akkor álláspontja szerint *stellionatus*ról van szó. Pauler a tágabb értelemben vett *falsum*on belül szintén a törvényekben külön nevesítetteket, valamint a nem nevesítetteket különítette el, és utóbbit ő is kétségtelenül a csalással, azaz a *stellionatus*szal azonosította, emellett pedig a *crimina falsi* speciális, egészen szűk értelmét világította meg, amelybe csak a hamisítást sorolta. Pauler tehát eszerint valamivel másképpen, részletesebben csoportosított, mint bármelyik bemutatott szerző, ami nem meglepő, ha a könyvének keletkezési idejét nézzük. Noha még nem különült el nála egyértelműen csalás és hamisítás, mégis az utóbbi elválasztással tett egy lépést ebbe az irányba.

A *falsum* mint bűncselekmény egyes ismérvei egészen világosan ugyanazok voltak mindegyik ismertetett szerzőnél, aki érintette ezt, így Husztynál, Bodónál, Vuchetichnél és Paulernél egyaránt: a szándékosság, a valóság eltorzítása, valamint másnak kár, illetve jogsérelem okozása, vagy legalábbis erre irányuló magatartás, amelyhez a jog rendje szerinti büntetés járul.⁷⁴¹ Az előbbi három tényező a közönséges jogban is elterjedt nézettel⁷⁴² egybevágóan tehát Magyarországon is áthatotta a definíciót.

Nem egészen azzal azonosan határozták meg azonban a régi magyar írók a *crimen falsi* körébe tartozó cselekményeket, hiszen a honi szerzők természetesen elsősorban a hazai jogforrásokból indultak ki, s ezek alapján jelölték meg ama deliktumokat, amelyeket okvetlenül ide kellett sorolni, noha némi eltérés köztük ebben is mutatkozott.⁷⁴³

Ezek taglalása során viszont rendszerint nem taxatív felsorolások olvashatók, hanem valamilyen utalás történik arra, hogy a megjelölt cselekményeken túl továbbiakra is lehet gondolni, akár csak oly módon, hogy a felsorolást „stb.” zárta.

⁷⁴¹ HUSZTY 1794. 121. p., BODO 1751. 300. p., VUCHETICH 2010. 341. p., PAULER 1865. 242. p.

⁷⁴² SCHAFFSTEIN 1978. 291. p.

⁷⁴³ Eltekinve itt most attól, hogy Pauler könyvének rendszere és tartalma eleve valamelyest más volt, hiszen az említettek szerint ő a magyar jog mindennemű forrásai mellett az osztrák büntető törvénykönyv rendelkezéseit is összegezte, továbbá sok kitekintést is beiktatott. Az összehasonlításba tehát csak az általa a magyar jog rendje szerint felsoroltakat emeltem be.

Hogy ki melyeket emelte ki *expressis verbis* is, az inkább egyfajta súlyozásként fogható fel. A korábban tárgyalt, a 19. század második felére kialakuló „*falsum* egyenlő hamisítás” értelmezésnek annyi alapja mindenféleképpen található a szakirodalomban, hogy csupán az oklevél- illetve pecséthamisítás (továbbá ezek szándékos felhasználása) volt az, amelynek idetartozásában mind a négy, illetve ha Szokolayt is idevesszük, akkor öt szerző megegyezett. Némelyik mű rövidebben, másik hosszabban fejtette ezt ki, hiszen ezen belül több típusú okirat meghamisítása is szóba jöhetett (pl. közokiratok, magánlevelek, *passualiák*, bizonyítványok), továbbá Bodó ezt a hiteles helyi pecsétek, oklevelek visszaadásának makacs megtagadására, míg Vuchetich a küldött magánlevelek letartóztatására is kiterjesztette. Szokolay ugyancsak felsorolta a törvényben megnevezett csalási bűntettek körében mindkét utóbbi körbe tartozó cselekményt, amelyek közül a másodikkal Pauler nem értett egyet, és – Szokolayra hivatkozva – megjegyezte, hogy egyesek ezt tévesen számítják a csalási esetek közé.⁷⁴⁴

A többi deliktum vonatkozásában főként Huszty és Bodó felsorolásai között feltűnő az azonosság, így a *falsum* körében mindketten elsőként említették a hamis esküt, illetve esküszegést, az álorcásságot, valamint a vértagadást és vérárulást, de ebben Pauler is ugyanígy csatlakozott hozzájuk. A legbővebb a Bodó Mátyás által a *falsum* keretei között felsorolt – és esetenként más címek alatt részletesebben is kifejtett – deliktumok köre (hamis tanúzás, hamis bíró, képviselő, vádló, pénzhamisítás, borhamisítás, mérlegek, súlyok, mértékek meghamisítása, hamis áru, „alátolt” csecsemő, hamis cím használata), amelyek egy részét az osztályozás alkalmával példaként rögzítette. Szokolaynál újdonság a csalási bűntettek sorában a már külön kiemelt hamis és vétkes bukáson túl a váltóhamisítás, a gyámság hűtlen viselése, továbbá a törvényes kamatmaximum túllépése volt. Pauler – meghatározásának köszönhetően – az előbbieket közül végső soron mindennemű hamisítással foglalkozott, és azokon túl a rágalmat, valamint szintén az uzsorát (az 1868. évi XXXI. törvénycikk előtti jogunkban) vette még e körbe.⁷⁴⁵ Sajátos, és másnál nem fordult elő, csak Vuchetichnél, hogy a sikkasztást (köz munkára beszedett pénzek elsikkasztása) is a *falsum* alatt tárgyalta.

A fentiekből már kiderült, hogy a *stellionatust* három szerző gyakorlatilag a *falsum* vagy *crimina falsi* körén belül helyezte el (Vuchetich, Szokolay, Pauler), míg ketten (Bodó, Szlemenics) ettől elkülönítve foglalkoztak vele, nem elfelejtve, hogy Szlemenicsnél nem jelent meg viszonyítási pontként a *falsum* mint deliktumcsoport. Úgy tűnik, Vuchetich és Szokolay, akik a *stellionatust* tehát épp csak érintették, és mint római jogi intézményt nevezték meg, illetve definiálták, ahhoz a 18. századi közönséges jogban megfigyelhető hozzáálláshoz

⁷⁴⁴ SZOKOLAY 1848. 303. p., PAULER 1865. 251. p.

⁷⁴⁵ PAULER 1865. 243–244. p.

közelítettek, amelyik hasonlóképpen csak egyfajta római jogi emlékként kezelte ezt. Ám talán valószínűbb, hogy Vuchetich azért nem szentelt az intézménynek nagyobb figyelmet, mivel munkája olvasói ajánlásában is hangsúlyozta, hogy azokat a bűncselekményeket és büntetéseiket foglalja rendszerbe, amelyek a *Corpus Juris Hungariciben* szétszórva találhatóak meg.⁷⁴⁶

A *stellionatus* definiálásában nem mutatkozott komoly eltérés, tehát alapvetően olyan csalási cselekmények gyűjtőfogalmaként fogták fel, amelyek a törvényekben külön nem voltak nevesítve. Abban is egyetértés látszott, bár nem minden szerző fejtegette részletesen a *stellionatust*, hogy ami a hasonló magatartásoktól megkülönbözteti, az a különös fondorlat vagy ravaszság. Ez Bodónál fogalmazódott meg a legélesebben (*fraus specialiter astuta, et iniqua*),⁷⁴⁷ de Pauler is rögzítette azt, hogy a bűncselekmény lényege ravasz állításokban vagy tettekben, valamint más tévedésének álnok kihasználásában rejlik.⁷⁴⁸

A bűncselekmény kifejtésében és e magatartások példálózó felsorolásában ismét csak Bodó volt a legprólékosabb. Ő a *Praxis Criminalis*ban felsorolt összes esetet visszaadta, sőt eggyel még ki is egészítette, míg mások már csak néhányat említettek. Szlemenics Pál könyvének latin nyelvű kiadásában ugyanis még felsorolt ezek közül kettőt, azonban a későbbi magyar nyelven megjelentek már nem, viszont ezeket a továbbiakban (Ökröss átdolgozásában) felváltotta alacsonyabb szintű magyar jogforrásokban (alapvetően a Helytartótanács által kibocsátott normákban) szabályozott néhány példa.

Lényeges továbbá, hogy a *stellionatus* megvalósulásához megkívántak-e eredményt, vagy magával a csalárd megtévesztéssel megvalósultnak tekintették-e azt. Ennek a fejtegetésében Pauler járt élen, aki nyilván már több időközben kialakult – akár külföldi – nézetet is figyelembe tudott (és szándékozott) venni. Ő a korábban kifejtettek szerint úgy vélte, hogy a bűncselekmény befejezettségéhez szükséges, hogy a csaló magatartásának következményeképpen mások vagyoni vagy egyéb jogaik sérüljenek. Szlemenics csak sommás megállapításokra szorítkozott, így erre nem tért ki, ahogyan Szokolay sem, aki valójában nem is taglalta a *stellionatust*. Vuchetich is épp csak a római jogi definíciót idézte, vagyis egyedül Bodó álláspontjáról lehet bővebbet megtudni. Ő kimondottan nem rögzítette, hogy elvárt volna a kár vagy jogsérelem okozása a *stellionatus* megvalósulásához, ezt csupán a *crimen falsi* vonatkozásában bontotta ki. Viszont a *stellionatus*ról értekezve is található olyan megállapításai, amelyekből arra lehet következtetni, hogy ennek során is megkövetelt volt ilyen eredmény, még akkor is, ha ezt itt külön nem hangsúlyozta. Eleve a felsorolt példák mindegyike olyan, amelyből a másik fél károsodása következik, másrészt, amikor a további

⁷⁴⁶ VUCHETICH 2010. 17. p., VUCHETICH 1819. V. p.

⁷⁴⁷ BODO 1751. 314. p.

⁷⁴⁸ PAULER 1865. 242. p.

lehetséges magatartásokra utalt, akkor is úgy fogalmazott, hogy egyesek „embertársaik elveszejtésére és kárára” tévesztenek meg másokat. Mindezekon túl az, amit a büntett elkövetőinek büntetéséről írt, nevezetesen, hogy ezeket az okozott károkra is tekintettel kell megbüntetni, szintén oda konkludál, hogy a kár okozása nála is hangsúlyosan szerepelt az ismérvek között.

E kérdés szorosan összefügg azzal, mit tekintettek az egyes korszakok szerzői a *stellionatus*, illetve a *falsum* által sértett tárgynak. Huszty és Bodó meghatározásaiban, különösen a *falsum* esetében hangsúlyos az igazság (valóság) eltorzítása, és még Pauler definíciójában is megjelenik ez. Ennek ellenére, korábbi megállapításaimmal ellentétben ma már inkább hajlok arra a finomított álláspontra, hogy ez a magyar szerzőknél már mégsem feltétlenül kizárólag az igazság sérelme, hiszen szükséges elemként már a 18. századi hazai elméleti munkákban mint kritérium feltűnik emellett nem csupán bármely jogsérelem, hanem a vagyoni érdek sérelme is, ami a másik személynek okozott kár formájában jelenik meg.

Ha összevetjük azután Vuchetich, Szlemenics, Szokolay nézeteit a korábbi munkákkal, akkor mégis kiderül, hogy a csalásra, a csalás jogi tárgyára vonatkozó felfogás persze nyilvánvaló változáson ment keresztül. Természetesen már az eleve komoly eltérést jelentett, hogy – bár tiszta formában ezt még nem feltétlenül fogalmazták meg –, de egyáltalán az osztályozásuk már a sérelmet szenvedett érdekek alapján történt. Épp ezért e művekben már egyszerű megállapítani, hogy konkrét bűncselekményt a szerző pontosan hová sorolt, mi alapján kategorizált, ám amíg az ilyen alapú tipizálás hiányzott, kizárólag a művek szerkezetéből, az egyes cselekmények egymáshoz képest elfoglalt helyéből és az azokról kifejtettekéből lehet kiindulni. Tekítve, hogy az európai és a hazai kodifikációs folyamatokban ez még nem feltétlenül így jelent meg, hanem a csalás esszenciájának az igazság elferdítését, annak sérelmét tekintették,⁷⁴⁹ a hazai szakirodalom – ha nem is teljesen egységesen vagy nem mindig nyíltan kifejtve – javarészt már ettől eltérő állásponton volt, és egyre inkább kirajzolódott az az igény, hogy a csalást a vagyon elleni bűncselekmények körében kell szabályozni.

Már Bodónál tetten érhető továbbá, hogy a *stellionatus*nak, illetve a csalásnak is kétféle (magánjogi és büntetőjogi) megközelítése is van, és hogy ezeket egymástól külön lehet választani, ami leginkább az eljáró fórum különbségében manifesztálódott.

Ahogy a *Praxis Criminalis* is a veszedelmes csalókat a tolvajokéval azonos, sőt olykor súlyosabb módon ítélte meg és rendelte büntetni, akár főbenjáró büntetéssel, annak kiszabásánál a szándékosságot, valamint (ahogy a tolvajlásnál is) a bűncselekménnyel okozott kár mértékét alapul véve. Eljárási szempontból

⁷⁴⁹ ANGYAL 1939. 33. p.

a *stellionatus*, tehát a különösen súlyos csalási ügyekben a lopás, illetve hamisítás esetére megszabott rendet írta elő; ezek pedig egyértelműen olyan közbűncselekmények voltak, amelyek esetében hivatalból induló rendes büntetőpernek volt helye. Felmerülhet végül a kérdés, hogy mi lehet az „egyszerű csalárdság”, amelynek megvalósítója tehát polgári keresetre marasztalandó el. Más szerző is említette tudniillik, hogy a csalás egyes esetei egyértelműen magánbűncselekmények. Vuchetich, noha szó szerint nem a *stellionatus*ról, hanem a *falsum*ról beszélt, de írt erre példákat, és a csalásnak ama válfajait sorolta ide, amelyek – ahogyan ő fogalmazott – szerződésekben fordultak elő, így például, ha valaki tudva idegen dolgot, vagy már lefoglalt dolgot másnak újra kötelezettséggel felajánlotta, vagy arany helyett rézpénzt tett zálogba.⁷⁵⁰

⁷⁵⁰VUCHETICH 2010. 341–342. p. VUCHETICH 1819. 290–291. p.

STELLIONATUS A PRAXISBAN

Arra a kérdésre, hogy vajon a *stellionatus* csupán elméleti fogalomként létezett, vagy jelentett-e valaha is ténylegesen élő és alkalmazott tényállást a magyar jogban, a használatban lévő és javarészt a praxison alapuló kézikönyvek már eligazítást nyújthatnak, azonban ennél bővebb információk nyerhetők a megyei, esetleg városi joggyakorlat megvizsgálásából. Különösen érdekes eredmények rajzolódnak ki a vonatkozásban, hogy ténylegesen milyen magatartások megvalósítása esetén indultak *stellionatus* címén eljárások.

Az erre irányuló kutatás egyrészt épít néprajzi feldolgozásokra, ugyanis volt olyan nevezetes csaló, akinek viselt dolgait balladaszerűen mesélték, aminek valós hátterét aztán a 20. században a törvényszéki forrásokat részint közre is adva tárták fel.⁷⁵¹ Támaszkodik továbbá peres anyagokat megjelentető gyűjteményekre is – később magyarázandó okból –, különösen a boszorkányperek némely közzétételeire,⁷⁵² a szűkségszerű és a jogtörténeti szakirodalom által már

⁷⁵¹ NAGY Gusztáv: A csökmői sárkány története a korabeli okiratok tükrében. *Etnographia*, 1957. 2. sz. 292–305. p. Ebben a tanulmányában is írja, hogy a per egy dokumentumát először 1933-ban, majd nem sokkal később is közölte helyi lapokban, és vélhetően később ezeket használta fel Szüics Sándor *A régi Sárrét világa* című kötetének első kiadásához is. Uo. 293. p. Bővebben lásd mindezekről később.

⁷⁵² KOMÁROMY Andor (szerk.): *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*. Budapest, 1910. Magyar Tudományos Akadémia, Schram Ferenc: *Magyarországi boszorkányperek 1529–1786*. I–II. kötet. Budapest, 1970. Akadémiai Kiadó, III. kötet. Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó, SUGÁR István (szerk.): *Bűbájosok, ördögösök, boszorkányok Heves és Külső-Szolnok vármegyében*. Budapest, 1987. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, BESSENYEI József (szerk.): *A magyarországi boszorkányság forrásai I*. Budapest, 1997. Balassi Kiadó, BESSENYEI József (szerk.): *A magyarországi boszorkányság forrásai II*. Budapest, 2000. Balassi Kiadó, PÁL-ANTAL Sándor – KISS András (szerk.): *A magyarországi boszorkányság forrásai III*. Budapest, 2002. Balassi Kiadó, TÓTH G. Péter (szerk.): *A magyarországi boszorkányság forrásai IV*. Budapest, 2005. Balassi Kiadó

jelzett óvatossággal kezelve azokat.⁷⁵³ Sajnos sok esetben a jogtörténész számára azért kevésbé használhatók ezek az anyagok, mivel a közlésekből helykímélés okán szándékoltan kimaradtak éppen azok a nem jogász által „sztereotíp formulának” titulált, jogi szempontból viszont lényegi részek, amelyek a *levatát* és a vád előadását, így tehát rendszerint a bűncselekmény megnevezését, az alkalmazandó normára való hivatkozást és a kiszabni kért büntetést tartalmazták.⁷⁵⁴ Mindezek mellett a 18–19. századi Zala megyei büntető törvényszékek iratait vizsgáltam meg.⁷⁵⁵

A *stellionatus*

Zala megye büntető gyakorlatában

Sajnos 1790-ig az erre vonatkozó levéltári anyag igen töredékes, mivel a 20. század elején helynyerés miatt a selejtezés az 1878 előtti bűnpereket érintette, így azokból csak véletlenül maradt meg három csomó.⁷⁵⁶ Viszont az 1592–1787-ig tartó időszakból fellelhető a büntetőperek elenchusa,⁷⁵⁷ tudniillik a jogszolgáltatással kapcsolatos iratanyagot először 1786 és 1791 között rendezték, a csoportosítás után elenchust és extractusokat, továbbá mutatókat készítettek, és ekkor különítették el először a polgári és büntetőpereket.⁷⁵⁸ Az 1790–1848-ig tartó időszakból már bőségesen van forrás, a lajstrom több mint 4200 ügyet ölel fel a megyei büntető törvényszék gyakorlatából, és ezek ténylegesen is megtalálhatóak, kutathatóak.

Az említett irathiány ellenére az elenchust végigtekintve is tehető néhány megállapítás. A jegyzék által felölelt első bő évszázadból meglehetősen kevés

⁷⁵³ Utalni kell arra is, hogy – amint azt Bató Szilvia is megállapította – noha a „boszorkányper” kifejezés használata elterjedt, annak nem volt egy egységes definíciója. Így e gyűjteményekbe olyan ügyek is bekerültek, amelyeket a jogtörténész esetleg nem sorolt volna a boszorkányeljárások körébe. A korábbi kiadványok összeállításakor továbbá főként a néprajzi szempontokat vették figyelembe, így az anyagok közlése hiányos, pedig esetenként a jogtörténész számára az elhagyott részek is tartalmaznának lényeges információkat. BATÓ Szilvia: Boszorkányok és/vagy magzatelhajtók, csalók, tolvajok? *Jogtörténeti Szemle*, 2004. 1. sz. 34–36. p., SCHRAM 1970. I. kötet 8. p.

⁷⁵⁴ SCHRAM 1970. I. kötet 9. p.

⁷⁵⁵ Itt szeretnék köszönetet mondani a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára munkatársainak és különösen dr. Kulcsár Bálintnak, aki nagy segítségemre volt az anyagok keresésében, és a fellelhető iratokra vonatkozó informatív közléseivel segítette munkámat.

⁷⁵⁶ DEGRÉ Alajos: Boszorkányperek Zala megyében. In SZENTMIHÁLYI Imre (szerk.): *A Göcseji Múzeum Jubileumi Emlékkönyve 1950–1960.* (A Göcseji Múzeum Közleményei 15.) Zalaegerszeg, 1960. Zala megye Tanácsa V. B. Művelődésügyi Osztálya, 227. p.

⁷⁵⁷ MNL ZML IV. 1. b) *Elenchus Chronologicus Processum Criminalium in Archivo I. [incltyti] Cottus [Comitatus] Szalad[iensis] reperibi*

⁷⁵⁸ BILKEI Irén: 16–18. századi polgári perek a Zala Megyei Levéltárban. *Levéltári Szemle*, 2012. 3. sz. 51–57. p., DEGRÉ 1960. 227. p.

a bejegyzés, 1625 és 1711 közöttől egyáltalán nem volt már a megyei archívumban megtalálható irat, viszont a 18. század jobban adatolt, különösen az utolsó néhány évtized. A kivonat 1711–1787-ig összesen 2569 bűnpert tartalmaz,⁷⁵⁹ az időrendi mutatóban szokás szerint feltüntetve a rendszerint *fiscus magistratualis* felperes és a terhelt alperes nevét, valamint az ügy meritumaképpen általában csupán annyit, de annyit szinte kivétel nélkül, hogy milyen bűncselekmény vagy bűncselekmények elkövetői ellen indult az eljárás. Csak elenyésző azoknak a soroknak a száma, amelyekből nem derül ki konkrétan, mi volt az elkövetett cselekmény, igen ritkán azért, mert kimaradt ennek megnevezése, illetve néhány esetben amiatt, mert a terheltet többféle büntetéssel lehetett kapcsolatba hozni (pl. *contra [XY], pluribus criminibus innodatum, variorem criminum reum, ratione nonnullorum imputatorum*). Az ügyek túlnyomó többségében azonban a listában egyértelműen néven nevezik az eljárás alapjául szolgáló bűncselekményt. A teljes segédletben a *stellionatus* mindössze két alkalommal fordul elő: 1766-ban állt a törvényszék elé *stellionatus* miatt

⁷⁵⁹ Az elenchnus alapján az alábbi kimutatást készítettem a benne feltüntetett ügyek számáról, éves bontásban.

Év	Ügyek száma	Év	Ügyek száma	Év	Ügyek száma	Év	Ügyek száma
1711	1	1731	13	1751	24	1771	63
1712	1	1732	4	1752	24	1772	87
1713	0	1733	10	1753	7	1773	77
1714	0	1734	7	1754	22	1774	68
1715	0	1735	6	1755	33	1775	114
1716	0	1736	6	1756	22	1776	98
1717	2	1737	8	1757	34	1777	112
1718	3	1738	20	1758	20	1778	69
1719	2	1739	10	1759	42	1779	100
1720	0	1740	9	1760	41	1780	94
1721	2	1741	8	1761	44	1781	89
1722	2	1742	5	1762	47	1782	123
1723	2	1743	14	1763	38	1783	102
1724	1	1744	9	1764	27	1784	102
1725	13	1745	6	1765	53	1785	98
1726	6	1746	8	1766	54	1786	91
1727	11	1747	13	1767	29	1787	43
1728	12	1748	21	1768	41		
1729	14	1749	20	1769	53		
1730	17	1750	16	1770	82		

Herczegh György (akit még két alkalommal – 1765-ben és 1766-ban – Németh Annával együtt házasságtöréssel is vádoltak), valamint 1786-ban Moger Flórián ellen lopás és *crimen stellionatus* miatt indítottak büntetőeljárás.⁷⁶⁰ Emellett pedig még három olyan ügyet tüntet fel a lajstrom, amelyben a terhelt minden bizonnyal csaló, de nem a *stellionatus* kifejezést alkalmazzák: egyiket egyértelműen *impostornak* (1768) nevezik, illetve található még eljárás *seductor* (1737), valamint *subditus* (1730) ellen.⁷⁶¹ Utóbbiak vélhetően azért tekinthetők csalóknak, mert e kifejezéseknek egy büntetőügyeket soroló kivonatban mindenképpen a dehonesztáló jelentését kell figyelembe venni. A *seductor* ilyen értelemben tehát mást megcsaló, megvezető személy, amelynek szinonimái lehetnek még a *corruptor*, *solliciator*, míg a *subditus* jelenthet nem csupán alávetettet, szolgát, hanem ebben a kontextusban alattomban kicserélőt (esetleg így ösztöngzőt), de mindenképpen alattomos módon cselekvőt, vagyis például olyasvalakit, aki nem azt adta az ügylet során, amit ígért. Sajnos mivel azonban e csalásokkal, csalókkal foglalkozó perek tényleges iratai ebben az állagban már nincsenek meg, nem lehet többet kideríteni az ügyekről, nem lehet megbizonyosodhatni további részletekről, így arról sem, volt-e közülük a *stellionatus*hoz.⁷⁶²

A következő, 1790–1848 közötti időszakot tekintve az arányok a *stellionatus* vonatkozásában hasonlóképpen alacsonyok, mint a megelőző irathányos időszakban, mindössze 2–3 valóban „csalási” ügyet lehet köztük találni. Ezek közül pedig szintén csupán kettő olyan tétel, amelynek iratai expressis verbis említik a *stellionatust*, vagy legalább utalást a *Praxis Criminalis* 94. artikulusára. A talált peranyagokban, amelyek magyar nyelvűek, a cselekmény elkövetőjét „csalfa ámitónak”, az általa elkövetett cselekményt „csalfa ámitásnak” nevezik. A jogszabályi hivatkozás pedig nem az ítéletekben, hanem a tisztii ügyész előterjesztésében található, ahogyan ezt az 1817-ben indult ügy perfelvételéről szóló irat is tanúsítja: „Kivánja azért a Felperes Tisztii Ügyész ötet mint csalfa améttót a’ szokásbéli Büntető 94-ik más Hazai Törvények utmutatásához képest meg ítéltetni, felebarátyaitul el csalt vagyonokat vissza adattatni, a’ megkáros-takknak kárát vagyonaibul más minemű költségekkel együtt térítettni.”⁷⁶³ Mind ekkor, 1817–18-ban, mind pedig 4 évvel később, 1821-ben ugyanaz a személy, bizonyos Hosszú vagy Bedő Kata állt a bíróság előtt mint „lélekszabadító” és „csalfa ámitó”. Az újabb elfogását követően azonban már szigorúbb a vádló indítványa: „Kivánná azért a’ fent irt felperes Tisztii Ügyész a’ meg nevezett ’s vasban álló, Isteni Tsodatevő erővel birónak magát ki adó, tsalfa gonosz Rab

⁷⁶⁰ MNL ZML IV. 1. b) 1766. F. 27. No. 3., 1786. F. 76. No. 24.

⁷⁶¹ MNL ZML IV. 1. b) 1768. F. 29. No. 18., 1737. F. 6. No. 3., 1730. F. 4. No. 4.

⁷⁶² Csak összehasonlítás képpen, más feldolgozások is azt mutatják, hogy a csalási ügyek nem tartoztak a leggyakoribb bűncselekmények közé. Lásd M. ANTALÓCZY Ildikó: *Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. század közepén*. Debrecen, 2001. Csokonai Kiadó, 190–192. p.

⁷⁶³ MNL ZML IV. 14. n) *Büntető és tisztii fenyítő perek 1790–1848*. 1817. F. 9. No. 66.

személyt Bilintsekből idéztetni, Mentségének, ha mellyek volnának, előadására szorítottani, 's az meg lévén a' Criminalis Praxis 94.ik czikk helye értelme és utmutatása szerént, mint Stellionatus Bünbe keveredett; a H.T. I. 15-ik Része szerént pedig mint qualificata tolvajt, az Élők száma közül Hohér Pallosa által ki töröltetni, minden általa okozott károk és Költségek és Tömlöczi Tartása megtérittetésében meg marasztalni, 's eképpen Törvényt és Igazságot valóságos végre hajtás által is kiszolgáltatni.⁷⁶⁴ Utóbbi esetben tehát a bűnlajstrom kiegészült még a lopással is.

Hosszú Kata előbbi eljárása elfogatásától kezdve csaknem két évig tartott. Az iratokból kiderül, hogy még 1816 őszen tartóztatták le, novembertől már tömlöcben volt. A terhelt szabadvallása 1817. május 3-án kelt, a büntetőper felvételére május 6-án került sor a Zalaegerszegen tartott megyei büntető *sedria* előtt, majd ennek határozata nyomán további vizsgálatokat végeztek a vallomásban foglaltak ellenőrzésére, így több zalai helységben kérdeztek ki tanúkat és károsultakat, és az ügy többször került a büntető törvényszék elé, újabb és újabb eljárási cselekmények miatt, mivel a terhelt vallomása és a felvett tanúvallomásokban foglaltak egymástól eltértek. Hosszú Kata (akit ügy tűnt, mindenütt inkább Bedő Kataként ismertek)⁷⁶⁵ tudniillik nem volt hajlandó elismerni, hogy magát lélekszabadítónak és jövőmondónak állítva csalt ki főként pénzt, élelmiszereket, ruhákat az emberektől, és rendre azt vallotta, hogy amit elfogadott, azt vagy ajándékba kapta, vagy pedig azért, hogy a holtakért misét mondasson, s ezeket olyankor át is adta a szerzeteseknek, illetve rendfőnököknek. Csak egy pénzásását ismerte be, amelyért elfogták, de azt is úgy tüntette fel mint valós kincstalálást, amelynek során az edényben eredetileg lévő pénz pár nap múlva ismeretlen okból földdé változott. Állította továbbá, hogy a pakodi szőlőhegyen él, ott van telke és pincéje, szomszédait is megnevezte. A jelentőlevelekből viszont nem csupán az vált világossá, hogy pontosan kiket, mivel károsított meg, de az is, hogy kijelentéseivel ellentétben nem volt semmiféle szőlője és pincéje a pakodi szőlőhegyen, sőt ott őt magát és az általa megnevezett állítólagos határosokat sem ismerte senki. Ítélethozatalra végül 1818. szeptember 1-jén került sor. Az ítélet megállapította, hogy Hosszú vagy Bedő Kata több helységben is csalfa és vakmerő ámitásai által felebarátaitól pénzt zsarolt ki, és eképpen őket tetemesen megkárosította. A törvényszék azonban a büntetés kiszabása alkalmával számításba vette, hogy már közel két éve tömlöcöztették, ezért 20 korbácsolást szabott ki rá, amelynek elszenvedését követően szabadon engedni rendelte. Az ügy irataiból az is

⁷⁶⁴ MNL ZML IV. 14. n) 1821. F. 17. No. 151.

⁷⁶⁵ Nem derül ki, hogy így mutatkozott-e be, ám egy későbbi, ellene lopás miatt indult eljárásban tett vallomásában, amikor arról kérdezték, ki ő, mi a neve stb., azt mondta, hogy Hosszú, vagy csúfnéven Bedő Kati. MNL ZML IV. 14. n) 1822. F. 18. No. 22.

kiviláglott, hogy nem ez volt az első bűnelkövetése; főként lopásért már többször volt fogva és fenyítve, amelyekből szabadvallásában csak annyit ismert el, hogy egyszer tyúklopásért már testi büntetésben részesült (12 korbácsütés), illetve egyszer Vas megyei csavargókkal együtt is elfogták, de mivel semmit nem bizonyíthattak rájuk, szabadon is engedték őket.⁷⁶⁶

Az 1821. évi eljárás sokkal gyorsabban zajlott, a bűnper felvételére október 5-én, az ítélelhozatalra már két napra rá sor került. Az október 3-án kelt és a törvényszék előtt megerősített vallomásában Hosszú Kata tagadta, hogy lélekszabadítónak mondta magát, állítása szerint ismét csak arra vett át pénzt, illetve egy keszkenőt, hogy azt a barátoknak misére átadja, illetve valakit, aki már hét esztendeje nem gyönt, a napa kérésére rá akart a szentgyónásra beszélni. Ez viszont nem sikerült neki, sőt az illető olyannyira megharagudott rá, hogy ezért ráfogta, miszerint lélekszabadító, és el is fogatta. A *sedria* ennek ellenére úgy ítélte meg, hogy a nő csalásait részint elismerte, illetve korábbi hasonló cselekményeit is figyelembe véve végül a tiszti ügyész igen szigorú indítványától eltérően a cselekménye súlya szerint még további tömlőre sem tartotta „érdemesnek”, hanem újfent testi büntetést, most már több, szám szerint 25 korbácsütés szabott ki rá, továbbá elrendelte, hogy térítse meg az eddigi rabtartásának 1 Ft 50 krajcárra rúgó költségeit.⁷⁶⁷

Az egerszegi büntető törvényszék elé kerültek még ehhez tartalmilag igen hasonló esetek, azonban ezekben a tiszti ügyész és az ítélet sem hivatkozott *stellionatus*ra, sem pedig konkrét jogszabályhelyre, csupán általánosságban a megyei végzeményekre vagy rendeletekre, még hozzá azoknak a kuruzslók elleni rendelkezéseire. Az eljárások alá vont személyek által elkövetett tetteket tudniillik az iratokban kuruzslásnak nevezték, azonban ennek kifejtésekor

⁷⁶⁶ Ezekről az ügyekről nem találtam iratokat. Nem sokkal később valóban hasonló gyanúba keveredett, amikor két rablóval „társalkodva” fogták el, akiket aztán egy csárda kirablása miatt el is ítélték, rá viszont ezzel kapcsolatban nem bizonyult semmi. Mivel azonban alapos volt a gyanú, hogy ő lopásokat követett el, így Hosszú Kati ügyében e tolvajlások miatt a nyomozás folytatódott (az újabb, 1819. december 4-én tartott törvényszék alkalmával rögzítették is, hogy ellene a perfelvétel már szeptember 7-én megtörtént, és hogy ez mintegy az előző ügy folytatása), és amiatt aztán 40 korbácsütésre és az okozott károk megtérítésére ítélték. MNL ZML IV. 14. n) 1819. F. 11. No. 24., 1819. F. 11. No. 48.

⁷⁶⁷ A fellelt eljárási anyagok és az azokban foglaltak szerint Hosszú vagy Bedő Kata ekkor már legalább ötödször állt a büntető törvényszék előtt, és ezt követően 1822-ben is volt újabb ügye, amelyben lopás és csavargás miatt büntették meg 40 korbácsütésre, súlyosbító körülménynek tekintve, „hogy az ő csalfa vétkes ámtításaiért és csavargásaiért már háromszor fogva volt, és mindenkor 12 korbács csapásokkal büntetve lévén magát még sem jobbitotta meg”. (Megjegyzendő, hogy a három alkalommal 12 korbácsapásra ítéltetés a szabadvallásában elmondottaknak megfelelően áll az ítéletben, noha az előző, itt feldolgozott eljárásokat ismerve azok ítéleteiből kiolvasható, hogy újabban már 20, illetve 40 korbácsot kapott.) 1822. F. 18. No. 46. (A korábbi eljárásokra vonatkozó ügyiratok: MNL ZML IV. 14. n) 1817. F. 9. No. 66., 1819. F. 11. No. 24., 1819. F. 11. No. 48., 1821. F. 17. No. 151.)

a korábbival szinte azonos megfogalmazás szerepelt, nevezetesen az, hogy az elkövető mások ámitásával csalt ki embertársaitól pénzt.

Így például 1845-ben Péntek Istvánné, Győrvári Katalin „ámittással eszközölt csalásról és károsításról vádoltatott”.⁷⁶⁸ A *fons*ban foglalt tanúvallomások és a szabadvallás is ugyanazt tartalmazzák, nevezetesen, hogy az elkövető elhitette a „babonás hitű köz-néppel azt, hogy ő rá-olvasás, külömbféle ön-készítette szerek erejével beteg embereket és marhákat kuruzsolni tud”, és „így azokat azon babonás hiedelemben: hogy reá olvasással veszedelmes nyavalát elhárítani tud, meg erősítvén, ebbéli tettének jutalmául 10 Vftokat fel is vett.” Kiderül, hogy azért hívták a faluba, mert a marhák megnyalogattak egy, a határban agyonvert veszett kutyát, és a nő segítségével szerették volna jószágaik megbetegedését megelőzni. Mivel ő – a vallomásában foglaltak szerint is – korábban már különféle füvekkel, gyökerekkel és más patikaszerekkel többször sikeresen gyógyított állatokat, a kérésnek most is eleget tett, és részletesen el is beszélte, hogyan hajtotta végre a „gyógyítást”, hárította el a veszedelmet. Előbb a faluháza udvarában elé terelt marhákra olvasott rá „szokott módja szerint”, majd pedig – immár bezárkózva egy szobába – a falubéliek által meghagyása szerint összegyűjtött sóra, korpára és kenyérre, valamint saját szereire, majd ezeket összekeverte. Ezt követően kiment és szétosztotta a keveréket a bajban lévő gazdák között, meghagyva nekik, hogy hazatérvén etessék azt meg az állataikkal, majd a falubírótól felvette „szolgáltatásának díját”, 10 váltóforintot. Az ítélet szerint nem azért büntették meg, mert a hívásnak eleget tett, hanem azért, mert nyilvánosan ráolvasott az állatokra, és „azon balgatag cselekedete mindazáltal: hogy a marhákra a nép előtt vett reá olvasással azon együgyű embereket babonás hiedelmükbe megerősíteni merészelte, nékie el nem nézhetvén”, elmarasztalták. Büntetésébe viszont beszámították a már addig letöltött fogságát, így azon felül már csak utóbbinak díját (vasdij és tartásbér) és az ellene állított tanúk napibérét kellett megtérítenie.⁷⁶⁹

Erlich Baris (vagy Barizs) szintén azzal keveredett gyanúba, hogy a kuruzslás mesterségét gyakorolja, és a köznép hiszékenységét kihasználva őket babonás cselekvéseivel ámitja, így csikar ki tőlük elsősorban pénzt és élelmiszereket. Mint kiderült, annyit tett, hogy bátyjától örökölt érvágó eszközökkel az őket megkeresőknek „ereit megnyitotta”, és felmerült a gyanú, hogy ezáltal egy személynek halálát is okozta. A törvényszék azonban azt állapította meg, hogy sem érvágással, sem kuruzslással senkinek veszedelmet vagy betegséget nem okozott, és a haláleset sem tulajdonítható neki. Ezért és mivel az érvágással fel is hagyott, miután attól eltoltották, végül nem marasztalták el súlyosan, csupán „megdorgálásra” ítélték, és az eszközeit kobozták el. Testi büntetést azért nem

⁷⁶⁸ MNL ZML IV. 14. n) 1845. F. 25. No. 93.

⁷⁶⁹ Uo.

hajtottak rajta végre, mert a megyei főorvos „elaggottnak, ezért vénsége miatt a testi büntetés elviselésére alkalmatlannak tapasztalta”.⁷⁷⁰

Még egy, a fentiekhez hasonló ügyet lehet említeni Zala megye e korszakra vonatkozó gyakorlatából. Egy terjedelmes peranyag foglalkozott egy cigány-asszonyokból álló kompánia viselt dolgaival, ellenük mint „varázslással, ’s mesterséges csalásokkal ’s tolvajságokkal czégérezett” rabszemélyek ellen indult meg az eljárás.⁷⁷¹ Közülük többen a *sedria* által korábbról ismert, visszaeső bűnelkövetők, „már számtalanszor példásan megbüntettetett czégéres roszsz személyek” voltak. E bűncselekmények jó része különböző helyeken (Szombat-helyen, Steiermarkban stb.) elkövetett lopás volt, de az ügyben a legfontosabb vád mégsem ez volt, hanem hogy néhányan közülük, akiket elsőrendűeknek is neveztek – Karka vagy Burka Nani, Paki Juli, Viola Klári és Horváth vagy Zsiba Nani „régóta űzött varázsló mesterségüket” folytatták, és akkoriban éppen egy zalaegerszegi fiatal lánytól csaltak ki szerelmi varázslás címén jelentős értékű dolgokat. A sértett atya által benyújtott lista oldalakon keresztül sorolta mindazokat a javakat, amelyeket a csalóknak juttatott leánya. Az elkövetők közül a „főszereplő” Karka vagy más néven Burka Nani volt, akiről azt állították, hogy a kiszemelt ifjú szerelmének felkeltése érdekében „Plutó Király” segítségét tudja kieszközölni, mi több ez a Plutó Király egyenesen Nani hatalmában van, s így „ördögi mesterségével tehetségében állana mindent véghez vinni, ’s bármely sziveket házasságra és örökre lekötni”. A rászédett lány, Malesiczky Etelka életkora nem derült ki az iratokból, ám róla úgy emlékeznek meg a jegyzőkönyvben, mint akit tapasztalatlansága és a fiú miatti epekedése miatt könnyen meg tudtak környékezni és tévesztetni, így tudták „[...] mesterségesen körül vevén ’s azon tapasztalatlan leánynak bűbajos csalárdkodásaik által úgy szólván eszénkívüli létét gonoszra használni”. Eme gonoszság pedig mindenekelőtt abban állt, hogy mágikus „közreműködésük” fejében nem átallottak a lány atyjától, nemes Malesiczky Józseftől több mint 900 váltóforint értékűre becsült vagyontárgyat „álnokul elhordani”. Ezek jó része ruhanemű volt, amelyeket vagy eladtak, vagy pedig maguk használtak. A tettesek megbüntetését nem csupán azért kívánta a tisztí ügyész, mert bűbajos mesterkedéseikkel számos embert tetemesen megkárosítottak, hanem mert ezzel sokakat „a legnagyobb szégyenbe döntöttek”. Burka Nani és Paki Juli csak emiatt a csalás miatt álltak a törvényszék előtt, s mivel ők az orvosi vélemény alapján szoptatós anyaként testi büntetésben nem részesülhettek, ahogyan Viola Klári sem, így fél esztendei, testi büntetés és böjt nélküli, fogságra ítélték őket. Két másik társukra lopás, sőt Zsiba Nanira még házasságtörés is bizonyult, így őket szintén fél év fogságra ítélték, amit Zsiba Naninak negyedévente 25 korbácsütéssel

⁷⁷⁰ MNL ZML IV. 14. n) 1846. F. 29. No. 21.

⁷⁷¹ MNL ZML IV. 14. n) 1839. F. 46. No. 20.

toldottak meg. Emellett mindannyiukat közmunkára is kötelezték, valamint elmarasztalták a vasdíjban, a tömlöci tartásuk bérében, továbbá a Malesiczky Józsefnek okozott kárból az addig meg nem térült 363 forint összegben.

Akadott továbbá egy olyan eset is, amelyben az eddigieknél tapasztalt, a hétköznapi emberek képességeit felülmúló tulajdonságok nem játszottak szerepet, mondhatni egyszerű, „földhözragadt” családi ügyről volt szó. Ebből a Szájer Mihály ellen lefolytatott perből csak egy irat maradt fenn, amely az ítéletet tartalmazta. Szájer mint rezneki mészáros és kocsmáros több helybéli lakostól annyi pénzt vett fel „külömbféle alattomos és csalfa módokon [...] jövődóbbéli megadás fejében”, amelynek megtérítésére egész vagyonának többszöröse lett volna csak elegendő. Az okozott károk summája 837 Ft 32 krajcár volt, míg „mindennémű vagyonjának eladása után is” csak 62 Ft 25 ½ krajcár folyt be. Ezért a *sedria* őt is „mint valóságos csaló, és részszerént mesterséges tolvaj elkövetett ártalmas csalásaiért” az ítélet kihirdetésétől számítandó, „nyüig vasban, közmunkákon, hetenként két napi böjtölés mellett eltöltendő egy fertál esztendei Tömlöcztetésre”, 30 pálcacsapásra, valamint a megkárosítottak kárainak megtérítésére ítélte.⁷⁷² Ebben az ügyben az a különlegesség a többihez képest, hogy a bűncselekmény egyértelműen a vagyon ellen irányul, nincsen más – babonás stb. – színezete, az elkövető mesterségével és a falubéliek minden bizonnyal ehhez kötődő bizalmával visszaélve vett fel olyan pénzkölcsönöket, amelyekről előre tudta, hogy képtelen lesz visszafizetni. Nem csupán az elkövetett cselekmény jellege, hanem a büntetőiratok szóhasználata is egész más, mint az előbb tárgyalt bűnügyekben. Nem használják tudniillik az ámtítást, csalfaságot, hanem őt tehát már 1824-ben „valóságos csalónak” hívják, és „ártalmas csalásaiért” büntetik meg, ami mindenképpen figyelemre méltó. Emellett viszont tolvajnak is nevezik, azaz érezhetően nincsen éles megkülönböztetés a két vagyon ellen irányuló cselekmény között, és sajnos (elképzелhető, hogy ez esetben az iratok hiányossága miatt) jogszabályi hivatkozást sem lehet fel-
lelni, pedig könnyen lehet, hogy az 1807. évi 12. törvénycikk szerinti csalárd bukásról van szó.

Imposztorok az úri társaságban

Egy másik szférába pillantva, a reformkori társasági életben, különösen Pesten és a felkapott fürdőhelyeken, szintén felbukkantak különféle csalók, elsősorban maguknak játékpárnereket kereső hamiskártyások és hasonló imposztorok, akik az előbbiektől lényegesen eltérő szociális közegben mozogtak, és annak megfelelő életet éltek. A társadalomtörténeti szakirodalom Füred példáján

⁷⁷² MNL ZML IV. 14. n) 1824. F. 22. No. 3.

beszámol arról az ott is megjelenő karakteres rétegről, akik nem tartoztak sem a fő-, sem a köznemesi, sem a tisztos polgári társasághoz, hanem már-már regénybe illő alvilági alakokként az előbbieket kihasználásából, a törvényesség határait gyakran átlépve tartották fenn magukat.⁷⁷³ A helyi szórakozások egyik központi alakjáról, a „nemzet bárójáról” bizonyos Bizay Mihályról is kiderül, hogy egyáltalán nem volt főrendű, annál inkább ügyeskedő ingyenélő; nyáron a fürdőhelyen, az év többi részében főként Pesten szélhámosságokkal, kerítéssel, kártyások részére „palimadarak” becserkészésével foglalatoskodott, ebből tartotta fenn magát.⁷⁷⁴ Sőt a század húszas éveiben Bécsben és Itáliában elkövetett csalásaiért, amelyek során magát Bizey, Bizay vagy Zichy grófnak kiadva tévesztett meg embereket és csalt ki tőlük adományokat vagy egyéb előnyöket, Bécs magisztrátusa mint büntető törvényszék folytatott ellene eljárást, amelynek keretében megkeresést is intézett Békés vármegyéhez.⁷⁷⁵ Róla és további szereplőkről a kortárs források alapján nem egy konkrét történet is fennmaradt, amelyekből nyilvánvalóvá válik, hogy ezek a svindlerok hogyan jártak túl mások eszén, akár csak nagyvilági módon magukat – természetesen a sértett pénztárcájának a rovására – megvendégeltetve, vagy éppen házassági ígérettel komolyabb összeget kicsalva. Egy bizonyos vitás ügyben például ellenlábasaírói – azok előéletének nyomoztatása után – azt derítette ki a panaszos, hogy professzionális játékosok, hamiskártyások, akik voltaképpen csalásból élnek, de magukat álorcáskodva ügyvédnek adják ki, sőt egyikük ellen nem csupán hamis játék miatt indult már eljárás, hanem az illető „valóságos *stellionatus*” miatt már két büntetőpert is kiállt, amelyekben csak a bizonyítékok elégtelensége miatt mentették fel.⁷⁷⁶ Sajnos nem derül ki, vajon ez utóbbi perek hol és pontosan milyen sérelmek miatt indultak, pedig fontos adalékkal szolgálhatnának annak megállapításához, ténylegesen még milyen magatartások esetén alkalmazták a *Praxis Criminalis* 94. cikkelyét. Könnyen lehet azonban, hogy e kalandorok, ha nem is voltak olyan gazdagok és előkelőek, mint amilyenek kiadták magukat, nemesi státusszal bírtak, így a *stellionatus* mint a csak a *Praxis Criminalis*on alapuló, és a magyar törvényi jogba be nem emelt intézmény elvileg velük szemben nem is volt alkalmazható, hanem az előbbi

⁷⁷³ KATONA Csaba: A szerencsejátékos haszonbérő és a „professionatus spielerek” (Egy pillantás a reformkori társadalom peremvidékére). *Acta Papensia – A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei* 2008. 1–2. sz. 28., 46–47. p., KATONA Csaba: „Hírességét az tette, hogy mindenki ismerte, minden valódi ok nélkül.” Adatok Bizay Mihály életéhez. In KATONA Csaba – TÓBIÁS Krisztián (szerk.): *Professionatus spielerek. Arcok és történetek Balatonfüred múltjából.* (A Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 71.), Balatonfüred, 2014. 149. p.

⁷⁷⁴ KATONA 2008. 39. p., KATONA 2014. 176–180., 182. p.

⁷⁷⁵ KATONA 2014. 178–179. p.

⁷⁷⁶ KATONA 2008. 40., 43–45. p., KATONA 2014. 144., 147–149. p.

esetben is esetleg álorcásság miatt álltak bíróság elé. A vonatkozó iratok hiányában azonban mindez csak feltételezés marad.

A rendi büntetőjog rendszere ugyanis még más volt, mint a modern büntetőjogé, azaz nem feltétlenül volt definiált tényállás, illetve ha volt is, nem csupán annak elemei határozták meg azt, hogy vajon milyen bűncselekmény valósul meg, és azt mely jogforrás alapján ítélik meg és büntetik, hanem lényeges szerepet játszott abban az elkövető, illetve a sértett jogállása is. Az alapvető szabály az volt, hogy a *Praxis Criminalist* nemesekre nem lehetett alkalmazni. Ebből következően előfordulhatott, hogy míg a nemtelen jobbágy vagy polgár esetében a csalás *stellionatus* alatt rögzített tényállási elemeinek megvalósítása hivatalból üldözendő, a lopással azonos súlyú bűntett volt, addig ha illet nemes követett el, akkor őt nem e szabályok, hanem más normák, az országos jog alapján ítélték csak el – esetleg kizárólag a sértett keresetére indult eljárásban, sőt végső soron akár még az is, hogy e sérelem megtorlását ő magánjogi per útján követelte.

Kincsnézés, pénzásás

Mint az egyik fenti, zalai példából (és több hamarosan említendőből) kiderül, a *stellionatus*ra vonatkozó perek közül nem egy esetben az elkövető azzal áltatta a hiszékeny, egyszerű embereket, hogy elásott pénz helyét tudja, vagy esetleg meglátja a földben. Az ilyen és egyéb bűbájos (pl. gyógyító) képességekkel bíró személyt a magyar nyelvben nézőként emlegették.⁷⁷⁷ Ennek eredete az, hogy funkciójuk a közönséges emberek elől elrejtett dolgok tértől és időtől független meglátása, „nézése” volt. Elsősorban kincseket, elveszett dolgokat, eltűnt embereket láttak meg, de esetenként a jövőt is, azaz jóslási tevékenység is kötődött hozzájuk.⁷⁷⁸

Magyarországon több területen fordult elő földrajzi névként is a „Pénzásás”, jelezve a helység valamely részét. Így hívtak Pest-Pilis-Solt megyében Mogyoródon egy szőlőhegyet, Hevesben Csépa faluban egy szántóföldet, az Esztergom megyei Bajóth községben egy legelőt,⁷⁷⁹ Komárom megyében pedig Ács

⁷⁷⁷ SUGÁR 1987. 29., 54., 71., 114., 173., 174., 176., 212. p. A pénzt nézni kifejezés már 1664-ben feltűnt bírósági iratokban. KIS-HALAS Judit: *Divinatio diabolica és bűbájos orvoslás*. In KLANICZAY Gábor – PÓCS Éva: *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában – Vallástudományi tanulmányok Közép-Kelet-Európából*. Budapest, 2014. Balassi Kiadó, 327. p.

⁷⁷⁸ Ezzel szemben az ún. látók alatt inkább a halottlátókat értették, bár egyes adatok szerint a kifejezésnek volt a nézővel azonos jelentése is. PÓCS Éva: *Néphit*. In PALÁDI-KOVÁCS Attila – DÖMÖTÖR Tekla – HOPPÁL Mihály (szerk.): *Magyar néprajz VII. kötet. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Budapest, 1990. Akadémiai Kiadó, 601–602. p., DEGRÉ 1960. 234. p.

⁷⁷⁹ PESTY Frigyes: *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben 1*. Budapest, 1888. Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottsága, 254. p.

és Gyermely községekben is volt Pénzásás nevű dűlő, amelyek közül az ácsiról azt jegyezték fel, hogy ott „a lakosok azelőtt pénz után szoktak kutatni és találtak is, de csak római pénzeket”, míg a gyermelyiről azt, hogy nevét arról kapta, miszerint ott „hajdan, a hagyomány szerint, kincseket leltek”.⁷⁸⁰ A mai napig van ilyen elnevezésű nyereg Nógrád megyében is, Nagyoroszi közelében. Emellett előfordulnak még a Pénzes domb, Pénzes gödör, Pénzverem vagy Pénzesverem, Pénzvermi telek, Pénzeskő, Pénzes föld, Pénzlyuk, Pénzeskút, Pénzeshalom nevek. Közülük a Szabolcs megyei Vencsellő faluban található Pénzverem hegyről írták azt, hogy háborús időkben a lakosság ott szokta a pénzét elrejtetni, de a hasonló elnevezést nem viselő helyekről is fennmaradtak olyan mendemondák, hogy ott – akár neves elődök – nagy mennyiségű pénzt vagy nemesfémeket ástak el. Ilyen például Rákóczi-sánca Solt mezőváros területén, ahol a fáma szerint a fejedelem rejtett el sok hadiszert és kincset.

Olyan legendák is éltek a néphitben, hogy létezik barlang (Kolozs mezőváros területén, a Tündérváron, egy meredek, kopasz hegyoldalon), amelyben Dárius kincsei vannak elrejtve, s amelynek szája minden hetedik évben egyszer, méghozzá Szent György napján éjfélkor megnyílik: az azt elzáró kő egy óra időtartamra elgurul előle. A kincskereső ez idő alatt ki tudja vinni a javakat, ha viszont túlságosan kapzsi és tovább bent marad, a kő visszazárja a nyílást, ő pedig éhen vész el, hiszen csak hét év múlva juthatna ki legközelebb.⁷⁸¹ Más elbeszélések a kincseket átkokkal kötötték össze, amelyek miatt nem szabad azokat a földből kiszedni, mert bajt hoznak a megtalálókra,⁷⁸² vagy a mesebeli hagyományoknak megfelelően csak megpróbáltatások árán, a kiváltságosok juthatnak hozzá.⁷⁸³

Mindezekből nem csupán arra lehet következtetni, hogy az emberek esetenként földre dugták el a pénzüket, hanem hogy ennek okán mindig is fogékonyak voltak a hasonló történetekre, vonzotta őket a földi javakhoz való könnyű hozzájutás reménye.⁷⁸⁴ Hajlamosak voltak elásott értékek után kutatni, és mivel olykor találtak is ilyesmit, hittek abban, hogy egyeseknek vannak erre szolgáló eszközeik. 1582-ben, Kolozsváron például egy *investigatio* során

⁷⁸⁰ VENDE Aladár: Komárom vármegye községei. In BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai, Magyarország monografiája – A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közmívelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája*. 12. kötet. Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város. Budapest, 1907. Országos Monográfia Társaság, 40., 65. p.

⁷⁸¹ PESTY 1888., 254–255., 278., 402. p. Ez csak az egyik leírás. A kincsről gyakorlatilag minden (erdélyi) vidék népessége úgy véli, hogy az épp az ő sziklaüregeiben rejtetik, és saját legendáik kapcsolódnak hozzá. KÖVÁRY László (gyűjt.): *Száz történelmi rege*. Kolozsvár, 1857. Stein János könyvkereskedése, 13. p.

⁷⁸² SZÜCS Sándor: *A régi Sárrét világa*. Budapest, 1992. Fekete Sas Kiadó, 180. p.

⁷⁸³ DÖMÖTÖR Sándor: A csökmői sárkány históriája. *Debreceni Szemle*, 1934. 7. sz. 322. p.

⁷⁸⁴ Uo. 321–322. p.

többek között azt mondták el a tanúk, amikor Kassai Borbáláról és az általa tett bűbájoskodásokról vagy ártásokról kérdezték ki őket, hogy annyit tudnak, miszerint volt egy ördögös könyve, más megfogalmazás szerint kincskereső könyve.⁷⁸⁵ Az ilyen varázskönyvek egyébiránt népszerűségnek örvendtek nem csupán Magyarország területén, és hazánkban is fennmaradt néhány ilyen kézirat, valamint további perekben is említették használatukat.⁷⁸⁶ Más periratokban a tükör, különösen az acéltükör tűnik fel, mint amivel kincset lehetett nézni.⁷⁸⁷

Egy 1725-ből származó debreceni eset egyik tanúja pedig azt vallotta, hogy az a reménység táplálta, miszerint az öregatyja valahol a házához tartozó kertben pénzt ásott volna el, és annak kitudására keresett alkalmas személyt, amelyre a perben álló kenőasszonyt, Barthánét találták meg. Ő azonban csak magában beszélt, és mutogatott nekik, hol kellene ásniuk, majd amikor semmire sem mentek, „szerre” 18 forintot kért. Mivel azonban így sem találtak semmit, „látván [...] csalárdságát a 18 forintokat sok szóval, haraggal és ivódással visszafizettették véle”.⁷⁸⁸

A szélhámosok természetesen szívesen alkalmazták azt a mesét a jövedelem-szerzésre, hogy azt állították magukról, miszerint nézők, sőt táltosok, így fel tudják fedni a valaha elásott értékes dolgok rejtekhelyét, és kisebb-nagyobb összegek fejében hajlandóak voltak „elárulni” ezt, vagy a módszert, pontosan hogyan lehetne azokat fellelni, veszedelem nélkül birtokba venni, és vállalkoztak eltűnt, ellopott vagyontárgyak vagy akár a tolvaj hollétének, sőt kilétének a „meglátására” is.⁷⁸⁹ Az ezzel foglalkozó újabb szakirodalom szerint különösen az 1740-es évektől szaporodott meg a hasonló kincskeresők, pénznézők száma, akik gyakran nem is a magyar etnikumhoz tartozó idegenek voltak, vándorló életet éltek, és főként a nagyobb népességmozgású vidékeken bukkantak fel.⁷⁹⁰

⁷⁸⁵ KOMÁROMY 1910. 25. p.

⁷⁸⁶ TÓTH G. Péter: *Boszorkánypánik és babonatéboly*. Budapest, 2020. Balassi Kiadó 186–189. p., 191. p. A fennmaradt kincskereső kézikönyveket, továbbá az ilyen könyvek használatát említő, kincsnézéssel kapcsolatos peranyagokat adja közzé LÁNG Benedek – TÓTH G. Péter (szerk.): *A kincskeresés 400 éve Magyarországon. Kézikönyvek és olvasóik*. Budapest–Pécs, 2009. L'Harmattan Kiadó–PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék. Lásd még KRISTÓF Ildikó: „Istenes könyvek – ördögös könyvek” (Az olvasási kultúra nyomai kora újkori falvainkban és mezővárosainkban a boszorkányperek alapján) In SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Népi kultúra – népi társadalom 18. – Folklorműveltség a 18. századi Magyarországon* (Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve, 1995) Budapest, 1995. Akadémiai Kiadó, 86–89. p.

⁷⁸⁷ SZÉLL Farkas: Törvénykezési adatok alföldi babonákról. Debreczen város törvényszéki jegyzőkönyveiből. *Ethnographia*, 1892. 111., 113–114. p., M. ANTALÓCZY 2001. 112. p.

⁷⁸⁸ BESSENYEI 1997. 395. p. Egy másik tanú elmondása szerint a vádlott neki úgy mesélte ugyanazt a történetet, hogy egy vasládát találtak pénzzel a fenti tanúnál, amit a háztulajdonos csak este akart bevinni, meg ne lássák, másnap viszont már azzal fogadta Barthánét, hogy elszaladt a láda pénzestől. Uo. 389–390. p.

⁷⁸⁹ KIS-HALAS 2014. 333. p., SZÉLL 1892. 114. p., TÓTH G. 2020. 205., 213–217. p.

⁷⁹⁰ TÓTH G. 2020. 186., 188., 191., 213., 217. p.

Voltak olyan kincsnézők, akik mintegy ennek voltak a specialistái, míg egyesek más mágikus cselekményekre koncentráltak, és ezt csak mintegy „mellékesen” űzték.⁷⁹¹ A nép ajkán pedig – még jóval később, a 20. század első felében is – keringtek különféle, táltosokról szóló mendemondák, akik aszerint, épp hogyan bántak velük, bajt vagy szerencsét is tudtak hozni másokra, és nem egyszer kincsek lelőhelyét mutatták meg az arra érdemeseknek, eligazítva őket arról is, miként lehet az átkot elkerülni.

A néprajz egyébiránt a táltosokat, a látókat és a nézőket nem sorolja egy kategóriába, noha a nézőnek tulajdonított hiedelmek esetenként összemosták e személyeket az ún. tudós vagy tudományos fogalommal, amely az említettek közül a legtágabb kört fedte le, amennyiben „így neveztek minden, természetfeletti képességgel, mágikus többlettudással rendelkező hiedelemalakot, valamint a néphit működő specialistáit, akiknek ezt tulajdonították: a táltost, gyógyítót, halottlátót, nézőt. De így nevezték a parasztitól eltérő foglalkozások tudományosait is, a tudós kocsist, tudospásztort, és ebbe a kategóriába tartozik a szintén gyakran tudósnek nevezett vagy ilyen jelzővel ellátott gyógyító és bába is.”⁷⁹² A táltosok a közösségben többféle funkciót is betöltöttek, a nézőket pedig – mivel az előbbieknél tulajdonítottak közül csak az egyik tehetséggel rendelkeztek – nem is feltétlenül tartották igazi táltosnak, akiket sokszor speciális testi jegyek is megkülönböztettek az átlagemberektől, mint valamilyen testi rendellenesség (leggyakrabban plusz csontok, pl. dupla fogsor, eggyel több ujj, esetleg, hogy az ember fél szemére vak – ám talán épp ezért annál többet lát), elképesztő testi erő, esetenként pedig átváltozva, valamely állat képében jelentek meg (pl. fekete csikó, vagy bika), és ellentáltosokkal, gonoszokkal viaskodtak.⁷⁹³

Nevezetes imosztor volt a szintén gyenge látású Csuba Ferenc, akit a folklór ténylegesen mint táltost tartott számon, és neki tulajdonítottak egy-egy valós meggazdagodást, vagy valamely veszedelemnek elhárulását is.⁷⁹⁴ Csuba Ferenc vagy Ferke leghíresebb története – amelyet több változatban is meséltek – bekerült a magyar anekdotakincsbe,⁷⁹⁵ sőt azt versbe is szedték, több irodalmi

⁷⁹¹ Ilyenekről számol be például Kis-Halás 2014. 327., 334., 349–353. p. (Csótiné és Milkó Marci)

⁷⁹² Pócs 1990. 603. p. A nézőkről és látókról még részletesebben lásd Pais Dezső: *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből*. Budapest, 1975. Akadémiai Kiadó, 250–255. p.

⁷⁹³ Pócs 1990. 583–584., 601–602. p., Szűcs 1992. 145–157., 180–181. p., Solymossy Sándor: *Hitvilág*. In Viski Károly (szerk.): *A magyarság néprajza. IV. kötet. Szellemi néprajz II*. Budapest, 1943. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 368–369. p., Tóth G. 2020. 203–217. p., Pais 1975. 251–255., 73–108. p.

⁷⁹⁴ Dömötör 1934. 324. p., Szűcs 1992. 140–145., különösen 145. p.

⁷⁹⁵ Szűcs 1992. 141. p., Tóth Béla: *A magyar anekdotakincs V*. Budapest, 1882. Singer és Wolfner, 15–18. p., Nagy G. 1957. 303. p., Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*, Budapest, 1977. Akadémiai Kiadó, *sárkány*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/s-739B6/sarkany-739E9/>

hivatkozás is említi,⁷⁹⁶ és magát az esetet már 1914-ben a *Pesti Hírlap* is megírta,⁷⁹⁷ továbbá a néprajz is feldolgozta már a 20. század első felében.⁷⁹⁸ Ügyének valós adalékai azonban csak akkor kerültek napvilágra, amikor az 1930-as években Nagy Gusztáv megtalálta a büntetőper iratanyagát a gyulai levéltárban, és publikálta annak egyes részeit.⁷⁹⁹

Ezekből a bírósági iratrészletekből kiderül, hogy Csuba *stellionatus* miatt állt bíróság előtt, az 1789-ben indult perben immár nem először. Az 1780-as években többször is volt büntetve pénzsásás miatt, amelyeket Szentesen és Békésben követett el, és amelyekben már megmutatkozott sajátos meseszövevényi hajlama.⁸⁰⁰ Az emberek kincsvágyára és mohóságára épített furfangos ötletével tudott mind több pénzt kicsalni, tudniillik azt ígérte, hogy mindenki a neki lefizetett összeg arányában részesül majd a találandó nagy értékű kincsből.⁸⁰¹ 1788–89 telén tartóztatták le eme bűnyűgyben, amely a csökmői sárkányhúzás históriájaként híresült el, országszerte ismertté téve elkövetőjét. A Nagy Gusztáv által közreadott jegyzőkönyvek szerint ennek lényege az volt, hogy a csömöiek is pénzsására fogadták fel Csubát, akinek a megbízhatóságáról a szélhámos egy állítólagos „társa” álnéven írt levelekben kezeskedett. Mivel hosszú hónapokon keresztül az állandó ámításon és italozásokon kívül nem történt semmi, a hébe-hóba végzett ásások is eredménytelenek maradtak, majd már a levélben érkező ígérgetések sem nyugtatták meg a helybélieket, így másik mesével kellett előállni. A csaló – miközben egy újabb mély gödröt már kiástak a határban – azzal áltatta a falubélieket, hogy akkor lesz sikeres a művelet, ha egy sárkányt fognak, és azt vetik bele a lyukba, hogy betörje a kincset rejtő pince boltozatát. Köteleket hozatott és utasításokat adott nekik, hogyan tudják ezt elvégezni, miközben a kötél nála lévő végét természetesen nem a sárkányra hurkolta, hanem a földbe leásta.

⁷⁹⁶ A verses feldolgozásnak több változata is ismert volt, az eredeti verset Szívós Mihály, más forrás szerint Szívós János berekböszörményi jegyző, vagy Új Péter írhatta. DÖMÖTÖR 1934. 319–321. p., SZÜCS 1992. 144. p. Egy Arany Jánosnak tulajdonított költeményben, *A dévaványai juh-behajítás* címűben, vagy Jókai Mór *Egettvívó asszonyszív* című regényében is utalnak a történetre. Arany János összes költeményei, Budapest, 1998. Arcanum, 367. p., JÓKAI MÓR: *Egettvívó asszonyszív*. Szentendre, 2006. Mercator Stúdió, 95. p.

⁷⁹⁷ MOLNÁR Imre: A csökmői sárkány. *Pesti Hírlap*, 1914. (május 17.) 116. sz. 69–70. p.

⁷⁹⁸ DÖMÖTÖR 1934. 318–329. p., SZÜCS 1992. 140–145. p. (A kötet első megjelenése 1942-ben volt.)

⁷⁹⁹ NAGY G. 1957. 293. p. Egyes kisebb részletek már korábban is megjelentek a peranyagból, de Dömötör az 1934-ben megjelent cikkében még azt írta, hogy nem akadt a csökmői sárkányfogás hiteles történetére. DÖMÖTÖR 1934. 323–325. p.

⁸⁰⁰ „Csuba Szentesen a bírót három hétig éjjél előtt egy óra hosszat térden állva járatta minden éjszaka a kertjében azon hely körül, ahol a kincset ki akarta vele ásatni. »Az idő leteltével a bíró 11 óraker egymagában rosariummal a nyakában, hozzáfogott a kincs kiásásához, de csak egy lóganéval telt rossz teknőt talált ott, amit Csuba tett oda. A kincsesást megelőző este a bíró Csubát, 2 szép lovát befogva, liszttel, szalonnával és egyéb éléssel megrakott kocsján kivitte a városból, hogy a sárkány Csubát szét ne tépje afeletti mérgében, hogy a kincset a bírónak megmutatta.«” NAGY G. 1957. 295–296. p.

⁸⁰¹ Uo. 303. p.

A „sárkányhúzás” vége többszöri nekiveselkedést követően az lett, hogy a kezdetben még lelkes résztvevők java részét azzal ijesztette el Csuba, hogy „ha kentek közt van olyan ember, akinek nőtelen korában valakivel köze volt, vagy más asszonyával hált, az innét eltávozzék, mert a sárkányok azt azonnal széllyel szagatták”.⁸⁰² Így persze a fogás nem sikerült, kis híján az imposztort földelték el haragjukban, de ő ekkor is kimagyarázta magát, és később még arra is vállalkozott, hogy megküzd a sárkányokkal, amelyek valójában a kincset őrzik; sőt még ezt követően is beszedett pénzt, arra hivatkozva, azért nem lelik az ásók az elrejtett pénzt, mert még némi híja van az erre szánt kasszának. A periratok tanúsága szerint közel 1500 forintot csalt így ki a csökmőiektől, amelynek csak egy részét vallotta be, illetve arról is azt állította, hogy (a nyomozás szerint nem létező) társainak adta le, akiknek ő maga csak eszköze volt a kincstalálásban. Az ügyben 1791-ben kelt (másodfokú) ítélet úgy szólt, hogy börtönbüntetése mellett „elhatározatik személyleírásának eközben való elkészítése, s a szédelgő ezen hű személyleírásának közhírré tétele, megelőzendő őt, nehogy akár a földben elrejtett kincsek megtalálásának ravasz ürügyével, akár kéregetés közben, ismert módon, a becsületes emberek hiszékenységét, vagy könyörületességet furfangosan kihasználja, további csalásokat kövessen el”.⁸⁰³ 1801-ben Túrkeve városának körözési jegyzőkönyvében is szerepel személyleírása mellett az is, miszerint a népet már 12 esztendeje azzal hitegeti, hogy ő tálto és képes a földbe rejtett kincseket meglátani.⁸⁰⁴

A periratokból úgy tűnik, nem volt ennyire fantáziadús a korábban már tárgyalt zala megyei Hosszú vagy Bedő Kata története. Amikor őt 1816-ban Söjtörön elfogták, arra az szolgáltatott indokot, hogy a helyi községi szolgát pénzásás ürügyén próbálta becsapni. A tételben megtalálható szabadvallása szerint azt állította, hogy a söjtöri kisbíró szőlőhegyén, a pincénél a földben pénz van elrejtve, majd annak megbízásából egyik éjjel ötödmagával kimentek és egy gránátalmafa alól kiemelték egy régi borégető edényt, amelyet szekéren bevittetek a kisbíró kamrájába, ott azonban a benne lévő pénz három nap múlva földdé változott.⁸⁰⁵ Későbbi megkérdezései során is kitartott amellett, hogy az edényben pénz volt, és az csak később lényegült át földdé. Az iratokból ennél több pontosan nem rekonstruálható, de az bizonyos, hogy nem

⁸⁰² Uo. 294. p.

⁸⁰³ Az ítéletet latin eredetiben és fordításban is közli Nagy Gusztáv. Uo. 301–302. p.

⁸⁰⁴ „Leírása Békési születésű Csuba Ferencnek, aki már 12 esztendeje, mióta a népet azzal hitegeti, hogy ő tálto és a földbe rejtett kincseket meglátja. 34 éves, református, feleséges, gyermekes barna, szikár természetű, hibás szemeivel csak sajtít, de jól nem lát. Ha gondolkozik, úgy beszél, amnyival inkább, ha csalni akar. Azon rossz szemeit csodálatosan forgattya, nagyon tudja szóval, sőt énekléssel is tóditja a dolgot, azonban a magyar versek mondására természetlő nagy hajlandósága van. Rendszerint szűrben, csizmában s gatyában szokott járni.” GyÖRFFY István: Csuba Ferenc tálto körözése. *Ethnographia*, 1921. 1–6. sz. 136. p.

⁸⁰⁵ MNL ZML IV. 14. n) 1817. F. 9. No. 66.

ingyen ajánlkozott a pénz lelőhelyének felfedésére és annak kiásására, és az is nyilvánvaló, hogy a „lelet” valójában értéket nem tartalmazott. Az viszont nem derül ki, hogy a sértett miért nem észlelte már az edény elhelyezésekor, hogy abban pusztán föld van. Lehetséges, hogy – ahogyan azt a csökmői esetről is elterjedt – a megtévesztettek szégyellvén magukat, amiért lóvá tették őket, a tanúvallatások során nem beszéltek el teljes részletességgel, még mi mindent hitetett el velük a csaló.⁸⁰⁶ Elképzelhető, hogy hasonló fortélyokkal tántorította el a „kincses edény” megismerésétől a pincetulajdonost, mint a következőként ismertetendő ügyben.

Az előzőeknél jóval korábban, 1764 nyarán zajlott Virág Judit impostornő jóindulatú vallatása az ellene a Kalocsai Érseki Úriszék előtt *crimen stellionatus* miatt indított eljárásban.⁸⁰⁷ Sajnos a Schram Ferenc gyűjteményébe felvett anyag nem teljes, csak néhány további iratot tartalmaz, a szintén fogságban lévő szállásadó vallomását, a pálfaiak káraitól szóló jelentést, ám a perfelvételre és az ítéletre vonatkozóan csak rövid feljegyzést.⁸⁰⁸ Ezekből azonban egészen jól rekonstruálhatóak mind a történetek, mind pedig a jogkövetkezmény, illetve lényeges, hogy az említett benevoláisi jegyzőkönyv *expressis verbis* tartalmazza, hogy *stellionatus* volt az ügy tárgya.⁸⁰⁹ Virág Jutkát vagy más néven Rusinkát Kalocsán fogták el, ahol a neki és férjének már egy éve szállást adó Sági Istvánt is azzal áltatta, és annak fejében kért tőle öt forintot, hogy neki pénzt néz és gazdaggá teszi. Vele és még néhány kalocsai emberrel korábban több ízben ásatott is különféle helyeken, de csak egy alkalommal került elő egy edény, amelyet azonban suttyomban a csaló vitt magával. Annak tartalmát azonban nem engedte megnézni Ságiéknak, azt állítva, hogy előbb a pénzt meg kell mosnia, illetve majd csak egy bizonyos jeladást követően lehet belőle költeni, akkor is kizárólag a településen kívül. Közvetlenül elfogatása előtt ennél jelentősebben károsított meg Tolna megyébe utazva számos pálfai gazdát, akiktől 33 forintot, ágyneműket, férfi és női ruhákat csalt ki ugyanazzal, hogy pénzlátó, megtoldva a történetet egy, a budai hegyekben lévő, sebesült táltossal, és azzal, hogy neki magának azért szükséges a pénz mellett a rendes öltözet is, mert számos templomban kell misét mondatnia a kincstalálás sikeréért. Annak érdekében tehát, hogy a rejtett pénzt megszerezzék, magát a javakkal együtt Budára vitette, majd a pálfaiakat a táltos felkeresésére küldte, ő maga pedig kerekét oldott a portékáikkal, majd hazatért Kalocsára. Vallatása során kiderült, hogy hasonló mesével több helyütt is próbálkozott jövedelemhez jutni, így

⁸⁰⁶ SZÜCS 1992. 142–143. p.

⁸⁰⁷ SCHRAM 1982. 220–221. p.

⁸⁰⁸ Uo. 220–223. p.

⁸⁰⁹ „*Benevola fassio Judithae Virág imposturae, et stellionatus criminis reae coram jure elicita.*” Uo. 220. p.

Fehérváron és a Veszprém megyei Palotán is. 1764. augusztus 8-án született ítélete, amely részleteiben nem szerepel az anyagban, pallos általi halálra szölt, azonban azzal, hogy mivel négy hónapos terhesnek mondja magát, meg kell győződni állapotáról. Végül a következő évben, 1765. június 26-án az ítéletet kihirdették, és 28-án reggel 9 órakor végre is hajtották rajta.⁸¹⁰

Nem derülnek ki a közölt iratokból a pontos részletek abban az ügyben, amelyben 1741-ben Debrecen város magisztrátusa hozott ítéletet Vajda Adám és Rostás Boldizsár „szemfény vesztők” ellen, akik több személytől „pénzt csaltak”, és noha a máriásokat „viszsa adták nekik, mégis kivesszett a’ sebekből és erszényekből”.⁸¹¹ Sajnos a körülményekről mindössze ennyit lehet csak megtudni, de a módszer mindenképpen legalábbis hasonlít a *stellionatus* egyik elkövetési magatartására. A büntetésről szintén szűkszavúan szóltak: „Mint tolvajok büntetődgyenek, és a kárt fizessék meg”. Nem lehet pontosan rekonstruálni, hogy valójában lopás vagy *stellionatus* miatt marasztalták végül el őket, tekintettel arra, hogy a *Praxis Criminalis* utóbbi bűncselekmény elkövetőire is a tolvajokkal azonos büntetést írt elő.

Egy Csillám János nevezetű pénznéző és „tátos” magát már ifjú korában „álnok csalásnak követésére adván” 1742-ben állt a debreceni városi törvényszék előtt.⁸¹² A perben felhozták ellene, hogy „sokakat hazugságával, hogy ő pénznéző, tátos, elcsábított, és gonosz csalárdságával azoknak pénzeket kicsalta, mellyért is ugyanitt ezelőtt 3-ik esztendőben, ugy Hadházon, ugyanazon időtájban, hasonló gonoszságáért megbüntettetett, de azon büntetése után, nem hogy megjobbult volna, sőt inkább azon gonosz csalárdságban megerősödvén” újabb bűncselekményeket követett el, amelyek részint csalások, részint tolvajlás és orgazdaság voltak. Itt viszont az ítéletből egyértelműen kitetszik, hogy őt a lopásra vonatkozó jogszabályokra hivatkozva mint tolvajt ítélték akasztófára, a *Hármaskönyv* I. rész 15. címére és a *Praxis Criminalis*nak a *furtumra* vonatkozó 84. artikulusa alapján.⁸¹³

Egerben 1768-ban fogtak meg egy nagyon hasonló módon ámító nézőaszszonyt, az ott átutazóban lévő bizonyos Török Katát. A nő egy helyi mesteremberrel hitette el, hogy házában egy vasfazékban elrejtve pénz van, és azt el is kezdték felásni, de persze semmit nem találtak. Az ásás kezdetén a sértettől azzal szedett ki a csaló 33 forintot, hogy ha nem fizet neki „el fog onád menni a Kincs”, azonban ő maga oldott kereket. A szemfüles gazda végül rájött, hogy

⁸¹⁰ Uo. 223. p.

⁸¹¹ BESSENYEI 1997. 433. p.

⁸¹² SZÉLL 1892. 110. p. A cikkben több helyen sajtóhiba vagy elütés található az évszámokban (1700-as évek helyett 1800-as évszám), így ennél az ügynél is 1842. július 9. a feltüntetett dátum, azonban az anyag időrendi összeállításából és a bennük foglaltakból (Pl. kínvallatás alkalmazása) is egyértelmű, hogy 18. századi esetekről van szó. Uo. 110., 113. p.

⁸¹³ SZÉLL 1892. 110. p. Az ítélet érdekessége, hogy még Carpzov művére is hivatkozott.

átverték, utánaeredt, és el is tudta csípni a szemfényvesztő asszonyt, aki a pénz egy részét már gyorsan elköltötte. A nőt testi büntetésre ítélték, és kitiltották a városból: „Azért is az illetin botránkoztató Törvénytelen Cselekedetéért, másoknak példájára, magának pedig Jobbulására 50 Korbács ütéssel az Egri Piarczon Lévo Deresben büntettetett és azonnal hajdú által az Váras határjából Ki vezetettett.”⁸¹⁴

Noha a joghatóság és a normák szempontjából Erdély a vizsgált korszakban alapvetően külön kezelendő, ám a közös szokásjogi előzményekből is eredően, az erdélyi jog nem szakadt el teljesen a magyartól.⁸¹⁵ A *Diploma Leopoldinum* fenntartotta az addigi jogforrások alkalmazhatóságát, sőt előfordult, hogy ítéletek például Bodó kézikönyvére is hivatkoztak,⁸¹⁶ azon keresztül – közvetett módon – a *Praxis Criminalis*ban foglaltak is eljutottak e területre, noha ott az nem terjedt el és nem alkalmazták.⁸¹⁷ Érdemes viszont már csak azért is kitérni egy Torda megyei esetre,⁸¹⁸ mivel a szófordulatok igen hasonlóak a korábban megismertekhez, illetve azért e helyütt, mert – bár az ügy lényege nem ez – elveszett jószág meglátását, megkerítését is állította az elkövető. 1803-ban, Torda vármegye alsó kerületi filiális széke (fiúszék) előtt zajlott Beán vagy Beán Iliá pere „[n]émely babonás varásló cselekedetekért, imposturákért, csalásokért, nevezetesebben pedig az emberi természetben irtóztató s hallatlan azon cselekedetért,” mert egy öthetes leánygyermeket „gonoszul és Istentelenül, előre a szülőket fondorkodó hamis ámitásokkal meggyőzván” ördögnek mondván a kemencében elégette.⁸¹⁹ Ennek az ügynek és egy ehhez kapcsolódó másik eljárásnak az irataiban, amely az ellen a személy ellen indult, aki jelen volt, és a tettet nem akadályozta meg, Beán Iliát még kuruzslónak, varázslónak, idézőjelbe tett „orvos”-nak, babonás orvosnak, illetve impostornak vagy ámitó impostornak is nevezték.⁸²⁰ A szülők a csenevész, nyugtalan és folyton síró csecsemőjük csillapítása miatt fordultak a terhelthez, aki – vallatása során is – magát Isten által álmában adott tudással felruházott gyógyítónak, fiúvekben járatosnak mondta.⁸²¹ A nyomozás és vizsgálat kezdeti eredményei alapján – a megye által a Guberniumnak készített felterjesztésben⁸²² – a nőt elmebetegnek vélték,

⁸¹⁴ SUGÁR 1987. 212. p.

⁸¹⁵ LÁSZLÓ 2022. 13. p.

⁸¹⁶ NÁNÁSI László: Erdély a Habsburg Birodalomban és az Osztrák–Magyar Monarchiában. Büntetőjog. In VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, 2018. Forum Iuris, 298–299. p., LÁSZLÓ 2022. 18. p.

⁸¹⁷ PÁL-ANTAL–KISS 2002. 35. p.

⁸¹⁸ Uo. 339–365. p.

⁸¹⁹ Uo. 356–359. p.

⁸²⁰ Uo. 339–340., 350–353., 355., 360–361. p.

⁸²¹ Uo. 343. p.

⁸²² Beán Iliát Gyéresen fogták el, és a városi eljárók jelentették az ügyet a királyi Guberniumnak. PÁL-ANTAL–KISS 2002. 339. p.

ezért „minthogy különben is sem a jó rend, sem hazánk törvényei a bolondat pereltetni nem engedik tanácsasobbnak vélnök, hogy minden megpereltetése nélkül a szomosújjvári közfogságban holtig tartandó rabságra rendeltetnék, mely által babonás álmadazásainak szerencsétlen következéseitől a könnyen hívó gyengék is megmentettnének”.⁸²³ A Főkörmányszék azonban válaszában utasította a megyét, hogy bővebben vizsgálják előéletét és csalásait, mivel az embereket „külömbféle babonázásaival gyógyította”, sőt egy elveszett csikót is előkeríteni ígért, „következésképpen inkább ámtító impostornak, mintsem bolondnak tartattathatik”. Megparancsolták tehát, hogy „elkövetett babonás imposturáiért és a Farkas Sámuel gyermeke elégetéséért criminalis kereset alá vetni s kimeneteléről a királyi Guberniumot 8-ber végéig tudósítani el ne mulassák”.⁸²⁴

A perfelvétel ezt követően 1803. szeptember 12-én volt Tordán, itt már Beán Ilia „mint alperes gyilkos” ellen. A vádló-felperes azonban a keresetében részletesen ismertette, a nő mi mindent tett „babonás mesterségei, imposturái által”, amelyek során gazdag jutalmat kért gyógyító közbenjárásaiért. A fennforgó ügyben szintén „csalárdság színe alatt a veszedelmes curához hozzáfogott”, ami a csecsemő megöléséhez vezetett. A rettenetes bűnre rettenetes büntetést, azaz halálbüntetést kért a tisztí ügyész, azért is, „hogy ebben a keresztyén világban ezután több efféle csalárd impostorról még csak ne is hallattassanak”.⁸²⁵ A kirendelt védő („az alperes boldogtalan rab dativus procurator”) többek között hivatkozott arra is, hogy a terhelt meg volt háborodva, de a felperes ezt a felvetést épp a korábbi csalásokkal is cáfolta: „Nem is egy cselekedettel tette magát bűnössé, hanem sok csalárdságaival. [...] Olyan volt hát, a milyennek az actióban leíratott: ártalmas i[nd]ulatú és cselekedetű, álnak, csalárd, hitegető varásló, végtire egy ártatlan csecsemőgyermeket irtóztató módon megölő gyilkos.”⁸²⁶

Az ítéletben a fentieknek megfelelően szintén kitértek rá, hogy a nő „babonás mesterségei által az ügyis könnyen hívó köznépet arra vette, hogy ő mindenféle nyavalyákat meggyógyíthat, csankákat, bénákat éppé tehet, az időtlenekeket elváltosztattya”. A súlyos ítéletet, a fővételt, azonban egyértelműen nem a nő csalásai és korábbi kuruzslásai, hanem a gyermekölés miatt szabták ki: „Példátlon ezen vakmerő és törvénytelen cselekedet, példásnak kell hát lenni a büntetésnek is.”⁸²⁷

⁸²³ Vagy „Bolondságát bizonyítják, más, az esketésben kitecő orvaslása is, de tagadhatatlan bizansága ennek csak a jelen való szerencsétlen és szomorú példa is, mely szerint, vélekedésünk szerint, ebben is nem annyira vétkének büntetése, mind az arra kellett ügyelet lehetne a polgári társaság vigyázatnak tárgya, hogy ezután is babonás álmadazásaival másakat elámítván, így szomorú áldazatakat ne okazzan.” PÁL-ÁNTAL-KISS 2002. 350. p.

⁸²⁴ Uo. 352. p.

⁸²⁵ Uo. 354. p.

⁸²⁶ Uo. 355. p.

⁸²⁷ Uo. 357. p.

A *stellionatus* és a magia

A fenti ügyek némely közös vonásai alapján további lényeges megállapítások tehetők. Noha a vonatkozó perek száma viszonylag csekély, egyértelműen kirajzolódik belőlük, hogy e *stellionatus*szal vagy csalfa ámtással vádolt csalók magatartása valamiféle nem hétköznapi, vagy egyenesen természetfeletti képességre alapoz. A terheltek azt állították magukról, vagy ez a vélekedés alakult ki róluk a nép, a megtévesztettek körében, hogy ők a földben elrejtett kincsek vagy elveszett dolgok lelőhelyét látják meg, hogy lélekszabadítók, táltosok, csodás gyógyításokat vagy szerelmi kötést tudnak – akár túlvilági erők segítségével – véghezvinni, és ennek alkalmazása fejében pénzt és különféle javakat kértek és fogadtak el. Esetenként ez kimerült az eltartásukban, megvendégelésükben, vagy élelmiszerek, ruházati cikkek, különböző szövetneműk átvételében, azaz ritka esetektől eltekintve az egy-egy személynek okozott kár mértéke nem volt tetemes, ám együttesen már komolyabb becsértéket jelentett.

Nem nehéz észrevenni, hogy a fenti tevékenységek és különleges adottságok korábban a boszorkányság ismérvei közé tartoztak. A VIII. Ince pápa 1484. évi bullájának magyarázatául szolgáló, 1486-ban közreadott *Boszorkányok pörölye* (*Malleus maleficarum*) nyomán kikristályosodó démonológiai rendszertan ugyanis három nagy csoportba sorolta a boszorkányokat: varázslók, varázsszerekkel élők és átváltozók. Azok a látnokok (*pythonici, fitonici*), akik az elveszett, ellopott dolgok rejtekhelyeit voltak képesek felfedni, az első körbe tartoztak. A másodikba sorolták a varázsszerrel mesterkedőket (*veneficae*), akik füvekből, ásványokból, gyökerekből stb. készített itallal, étellel okoztak betegséget, járványt, illetve befolyásoltak valamilyen testi funkciót, gerjesztettek valamely vágyat, indulatot.⁸²⁸ A 18. századi magyar szerzők már nem feltétlenül ugyanezen módon tipizálták a boszorkányokat, de például Gochetz könyvében a boszorkányság alatt külön szerepeltek azok, akik ugyan az ördöggel nem cimboráltak, de babonassággal, valázslással, idegen szavakkal gyógyítottak, tehát végső soron kuruzsoltak, és Huszty is említette számos fajtájukat, többek között a varázsigét mondókat (*incantatores, incantatrices*), vagy a szemfényvesztőket (*praestigiatrices*), valamint Bodó meghatározásában is az állt, hogy a boszorkányság voltaképpen *veneficium*, gonosz és ártalmas ráolvasásokkal, igézésekkel és ámtításokkal (*incantationibus et praestigiis*) az életben, a tagokban vagy a vagyoni javakban okozott ártalom.⁸²⁹

⁸²⁸ BÉLI 2000. 121. p.

⁸²⁹ GOCHETZ 1846. 47. p., HUSZTY 1794. 83–84. p., BODO 1751. 216. p., lásd még LÁSZLÓ 2022. 39. p. Az első magyar említése az ún. nézőknek egy 15. századi levelesítésben fordult elő. PAIS 1975. 251. p.

A 18. század folyamán azonban a boszorkányság megítélése jelentősen átalakult, és Magyarországon Mária Terézia már 1756-ban és 1758-ban is rendelkezett arról, hogy az ilyen ügyeket elé kell terjeszteni, majd 1768-ban meg is tiltotta, hogy kizárólag ilyen váddal eljárást indítsanak. Innentől kezdve tehát a *Praxis Criminalis* 60. artikulusán alapuló, boszorkányság miatt lefolytatott eljárásoknak nem volt helyük.⁸³⁰ Ez azonban nem jelentette azt, hogy egyik napról a másikra eltűntek volna azok, akik például az előbbi tevékenységeket folytatták, akik magukat mágikus képességekkel felruházott, különleges személyeknek mondták, vagy hogy a rájuk vonatkozó társadalmi megítélés egy csapásra megváltozott volna.⁸³¹ Velük szemben immár azonban egyéb vádnak is fenn kellett állnia, csak akkor lehetett büntető törvényszék elé citálni őket. Ehhez – a feldolgozott ügyekből is kirajzolódóan – fontos ismérv volt a károkozás, mások javainak e fondorlatos mesterkedésekkel való kicsalása, amely a *stellionatus* lényegét képezte. Végző soron olybá tűnik, hogy a *stellionatus* tehát az ilyen ügyekben is szubszidiáriusan vált alkalmazhatóvá, amennyiben más néven nevezett bűncselekmény megvalósulását nem lehetett felfedezni. Mindehhez érdemes még azt is hozzátenni, hogy egy jóval korábbi korszakban, még mielőtt a boszorkányság alapjául az ördöggel való szövetséget tekintették volna meghatározónak, az egyházi felfogás szerint a boszorkányokban inkább csak a pogány szokásokat és kultuszokat követő megtévedt embereket, tanítással megjavítható képzelgőket, illetve csalókat láttak.⁸³² Huszty István a kézikönyvében – noha az isteni tekintély ellen irányuló bűncselekménynek tartotta – a *crimen magiae* definícióját azzal kezdte, hogy a mágia gyakorlása általában véve szemfényvesztő mesterkedés (*magia, in genere sumpta, est ars illusoria*), és többször is hangsúlyozta, hogy *magia* az, aminek nincsen semmi-féle kapcsolata a valósággal.⁸³³

Vagyis mintha egy közbeiktatott, a boszorkányüldözéseket a voltaképpen eretnek, ördögi kapcsolaton alapuló módon középpontba állító, elvakult felfogás helyett lassan ismét visszatértek volna e magatartások racionálisabb megítéléséhez, ahhoz, hogy aki ilyen cselekményeket végez, vagy aki magáról azt állítja, hogy csodás talentumokkal bír, és az ennek fejében beszedett ellenszolgáltatás által valakit javaiban megkárosít, az voltaképpen másokat szemfényvesztő módon megtévesztő csaló.⁸³⁴

⁸³⁰ PAULER 1865. 78. p.

⁸³¹ TÓTH. G. 2014. 81. p.

⁸³² BÉLI 2000. 120–121. p., KONCZ Ibolya Katalin: *A boszorkányüldözés jogtörténeti kérdései a Német-római Birodalomban és a királyi Magyarországon*. PhD-értekezés. Miskolc, 2007. 7. p.

⁸³³ HUSZTY 1794. 83. p.

⁸³⁴ TÓTH G. Péter: *A mágia dekriminalizációja és a babonaellenes küzdelem Magyarországon és Erdélyben 1740–1848*. In KLANICZAY GÁBOR – PÓCS ÉVA: *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában – Vallástudományi tanulmányok Közép-Kelet-Európából*. Budapest, 2014.

Meg kell ehhez jegyezni azt is, hogy a magyarországi boszorkányeljárások esetében a boszorkányokat leggyakrabban ártással, kuruzslással, állatoknak és embereknek betegségek, baj okozásával, fenyegetések után történt szerencsétlenségekkel stb. vádolták, és kevés kivételtől eltekintve nem a boszorkányszombatok látogatásával, ördöggel való közösüléssel, fajtalankodással stb., ami a nyugati boszorkányüldözésre volt inkább jellemző.⁸³⁵ Noha az újabb kutatások során megismert hazai eljárásokban az utóbbi magatartásokra vonatkozó állítások is fellelhetők, a Komáromy Andor 1910-ben kiadott gyűjteménye előszavában írottakat későbbi, további szerzők is részben megerősítették:⁸³⁶ „a mi boszorkányaink lényegileg kuruzsló asszonyok s kisebb számban ugyanilyen foglalkozású férfiak voltak”.⁸³⁷ Talán épp ez az oka, hogy a szépszámú megjelentetett különféle – úgymond – boszorkánypereket tartalmazó gyűjteményekbe több olyan eljárást is felvettek, amelyeket jogtörténeti szempontból nem lehet annak tekinteni, hiszen azok az uralkodói tilalmat követően indultak, és esetenként nem is tartalmazták a – főként a *Praxis Criminalis* 60. artikulusára, illetve néhány korábbi magyar törvényre alapozott *magia* vádját.⁸³⁸ Tény továbbá, és ezt a szerkesztők is rögzítik, hogy a válogatás gyakran inkább az elkövetett tettek, az elkövetőnek tulajdonított „boszorkányos” adottságok hasonlósága alapján történt, vagyis mindazok az eljárások belekerülhettek e kötetekbe, amelyek során a terheltről valamilyen „tudákosságot”, bűbájosságot feltételeztek, vagy az ördöggel való cimborálásról szó esett bennük.⁸³⁹ Ahogyan azt a boszorkányság

Balassi Kiadó, 80. p. Később, a 19. század második felében is hasonlóképpen vélekedett a boszorkányságról Pauler Tivadar: „E vélt büntett, melynek európaszerte annyi áldozatja esett, ma, minthogy lehetetlensége általán elismertetik, csak mint a csalásnak egyik faja válhatik bűnvádi keresetnek tárgyává.” PAULER 1865. 77. p.

⁸³⁵ KOMÁROMY 1910. XVII–XXI. p., BALOGH Elemér: A *Praxis Criminalis* hatása a szegedi boszorkányperre. In BÉLI Gábor – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – HERGER Csabáné (szerk.): *Ut juris ordo exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. Pécs, 2016. Publikon Kiadó, 31. p.

⁸³⁶ KONCZ 2007. 20–22. p., TAKÁR Zsuzsánna: Boszorkányperek Marosszéken és Marosvásárhelyen. In PÓCS Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről IV.), Budapest, 2004. Balassi Kiadó, 575., 580. p. Ezzel ugyan ellentétesen nyilatkozik Degré, de csak ami a számszerűséget illeti: az általa feldolgozott zalai ügyeknek (48 per, amelyekből 14-ben csak a vádlott neve volt ismert, azaz ténylegesen 34) csak kisebb részét tették ki keresetszerűen kuruzslással foglalkozók pererei (10 ügy). Viszont ő is megjegyezte, hogy a furcsa gyógyításokkal kapcsolatos tevékenységek könnyen szolgálhattak gyanújelül, indulhatott eljárás ezek alapján, illetve hogy a boszorkányok elleni perek tanúkihallgatásai során gyakorta fordult elő, hogy arra kérdeztek rá, a terhelt vajon ördögös cselekedeteivel valakiket vagy marhákat megrontott-e, és csak kivételesen utaltak a kérdőpontok az ördöggel való szövetségre. DEGRÉ 1960. 228., 232., 235. p.

⁸³⁷ KOMÁROMY 1910. XXXIII. p.

⁸³⁸ Egyértelmű kivétel ez alól Schram Ferenc háromkötetes gyűjteménye, amelynek a címében is megjelölt időintervalluma kizárólag 1768-ig terjed, és ő maga is rögzíti az első kötet bevezetőjében, hogy az csak eddig bezárólag tartalmaz eljárásokat. SCHRAM 1970. I. kötet, 10. p.

⁸³⁹ Uo. 8. p., SUGÁR 1987. 7., 9., 13. p.

kutatásával foglalkozó történész szerzők is megállapítják, ezeknek a magatartásoknak a jogi megítélése azonban a 18. század végétől már feltétlenül egészen más volt,⁸⁴⁰ amelyet – mintegy átmenetként – mutatnak az alább ismertetendő, részben vagy egészben még boszorkányság miatt indult ügyek is. Ezek egy része szintén az előző szakaszban bemutatottakhoz hasonló, kincslátással összefüggő eljárás volt.

A 18. század közepén tehát ténylegesen akadt olyan boszorkányper is, amelyben a terhelt bűnlajstromára a *magia* mellé a *stellionatus* is felkerült, s akinek története több hasonlóságot mutat némely már bemutatott, időben későbbi csalóéval. Sugár István Heves és Külső-Szolnok vármegyére vonatkozó boszorkánypereket tartalmazó gyűjteményében szerepel Farkas Demeter vagy András 1748-as ügye, amelyben a vád úgy szól, hogy „ezen vádlott nem tudni mitől indíttatva, a gonosz lélektől is ingerelve tevékenysége révén az idő változása és az alkalmak különbözősége közepette csalásokat és mágikus cselekedeteket végezni és lopni nem félt”, ezért a tiszti ügyész a gaztettek „felderítésére kívallatásnak alávetni és a *Praxis Criminalis* 60. és 94. cikkelyének értelmében sújtani” kívánta.⁸⁴¹ A vizsgálati iratokból az derül ki, hogy Farkas már az előző évtizedben is a környéken „imposztorkodott”, „különös praxisokkal” keresett pénzt, Szent Mihály arkangyalnak és látónak mondvá magát – olykor sajátos külsőségek között, mint magának megköötöttese és -zabolázása, leginkább viszont női ruhákba öltözve – másokkal pénzadásokat végeztetett, elveszett jószágokat ígért megtalálni, de ezek soha eredményre nem vezettek. Viszont mindezek fejében hol ezt, hol azt (lovat, nyeret, pénzt, étellel-itallal tartást stb.) csalt ki az emberektől, ezért több helységről már kitiltották. Jelen perben is hasonló okból állt az Egerben tartott megyei büntető törvényszék előtt. Farkas annyit vallott meg mindezekből, hogy társával egy ún. néző asszonyt keresett fel, hogy segítsen nekik egy a misei pusztában elrejtett kincset fellelni, amelyről hallott. Az asszony felvilágosította, hogy ott nincs mit keresniük, viszont egy másik helységben 3000 Ft értékű arany és ezüst van elásva, és azt milyen módszerekkel és eszközökkel lehet meglátni: 33 napig női ruhába öltözve meghatározott imákat mondvá, majd egy törvénytelen leánygyermeket szereve, annak ujját bizonyos olajjal megkenve, a gyermek tudja megmutatni

⁸⁴⁰ Sz. KRISTÓF Ildikó: Boszorkányüldözés a kora újkori Magyarországon: kutatástörténet, eredmények, teendők – 2013-ban. In KLANICZAY Gábor – PÓCS Éva: *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában – Vallástudományi tanulmányok Közép-Kelet-Európából*. Budapest, 2014. Balassi Kiadó, 41. p., TÓTH G. 2014. 79–80. p.

⁸⁴¹ SUGÁR 1987. 173. p. Közlük a Farkas ellen folytatott perek anyagait: LÁNG–TÓTH G. 2009. 126–135. p. Szintén ismerteti az ügyet: TÓTH G. 2020. 214. p. A forrásközlésekhez kapcsolódó jegyzetekben azonban tévesen szerepel az, miszerint a *Praxis Criminalis* 60. és 94. cikkelyei a mágiáról és a tortúráról szólnak. SUGÁR 1987. 173., 179. p., LÁNG–TÓTH G. 2009. 134. p. A 60. artikulus valóban a boszorkányságra vonatkozott, azonban a 94. artikulus a *stellionatus*t tartalmazta. A kívallatással és az így kivett vallomás megerősítésével a *Praxis Criminalis* 37–40. cikkelyei foglalkoztak.

a kincs helyét.⁸⁴² Az ítélet végül azt állapította meg, hogy mágikus tettek és tolvajlás nem bizonyult rá, azonban az általa „ténylegesen elkövetett tettek jöllehet csalások”, ilyenek miatt pedig már korábban kétszer is megbüntették, „sőt annál inkább az efféle csaló tettek miatt börtönbe is zárták”, most pedig „hasonló csalásokat elkövetni, és ilyenképpen többeket botrányok közepette rászedve nem riadt vissza megkárosítani”.⁸⁴³ Mindezek miatt megszegényítő és testi büntetés mellett megbélyegzésre és az egész megyéből való kiutasításra ítélték: „a nevezett tettes előbb a nyílt piacon állítandó ki, azután pedig poroszló útján a városból kivezetve Eger város külvárosa végéig teljesen ép vesszőkkel 80 csapással megvesszőzendő, és azután a város végén az akasztófaig vezetendő, ott az akasztófa alatt homlokán bélyeg égetendő be, s holmiai, melyeket babonás módon az emberek félrevezetésére használt, az akasztófa alatt mind elégetendő; ezt követően pedig ezen vármegyéből örökre száműzendőnek ítéltetett.”⁸⁴⁴

Egerben a város szenátusa 1725-ben Rác Éva boszorkányt a kicsalt pénzek visszafizetése mellett 24 pácára és a városból való kiűzetésre ítélte „Varáslása és Álmitása” miatt. Az *incatta* megvallotta, hogy sem a varázsláshoz, sem pedig a gyógyításhoz nem ért, viszont elszegényedett, és „azért atta magát álmitásra és álmitotta az Embereket hogy azzal magát táplálhassa”.⁸⁴⁵

1732-ben a Györgyi Deák Erzsébet elleni eljárást kizárólag a *Praxis Criminalis* 60. artikulusa, azaz boszorkányság alapján indították, de végül nem a boszorkányokra előírt büntetést szabták ki rá, mert a vizsgálat során esetében is az derült ki, hogy „mindennemű tett és cselekedet inkább csalásban összpontosul, mint az ördög művével végezettnek gondolhatjuk, sőt inkább tarthatjuk; tehát ezen vármegyéből felderített balul kiűtött csalásaival nehogy több embert botránkoztasson meg, vagy szedjen rá, száműzendő legyen, és 30 botütéssel megverendő”.⁸⁴⁶

⁸⁴² Érdekeség, hogy már itt feltűnt egy olyan motívum, ami később a csökmői sárkányhúzás történetében is megjelent, nevezetesen, hogy olyan asszony ruháját kellett a kincslátást megelőző többnapos imádkozások idejére felhúzni, aki „az Urán kívül mással nem közösködött”. Továbbá a 33-as szám is feltűnően sokszor fordul elő a hasonló ügyekben (épp 33 forintot kér, 33 napig imádkozik stb.), valószínűleg ennek is lehetett mágikus jelentése. A magyar néphitben a hármas, a hetes és a kilences (3*3) számnak van kitüntetett szerepe, és a hármast általában valamilyen mágikus eljárás elvégzésével kapcsolatban említik. ORTUTAY 1977. *számok* <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/sz-73AFD/szamok-73B66/>, *mágia* <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/m-732AC/magia-732C2/>. Folytatható lenne a sor a 33 mint dupla hármas, emellett Krisztus életkorát jelző szimbólum, és a számmissztika irányába, de ez már valóban túl messzire vezetne.

⁸⁴³ SUGÁR 1987. 173–178. p.

⁸⁴⁴ Uo. 179–180. p.

⁸⁴⁵ Uo. 104. p.

⁸⁴⁶ Uo. 140. p.

1733-ban Udvarhelyen vették fel Incze Jutka perét, mivel „az incatta bozorkánysággal, varáslással, földben való pénzkeresés, tátossággal, kurvasággal mondotta volna, hogy él”, s ezzel mások is vádolták.⁸⁴⁷ 1733 áprilisában 45 böződ-újfalusi lakost kérdeztek ki, s a tanúkihallgatásokból úgy tetszett, e vádlottnak is a kincskeresés volt a fő tevékenysége, amelyet számos különös módon végzett: tömjénezéssel, imádsággal vagy egyéb hókuszpókuszokkal.⁸⁴⁸ A legtöbben úgy vallottak, hogy a sánta asszony sokakat elámított és megcsalt, esetenként őket magukat is, főleg azzal, hogy „pénzt vesz ki az földből”,⁸⁴⁹ három mérföldről meglátja a földben a pénzt, de még a halottakat is,⁸⁵⁰ és hasonló ígéretekkal kínálta szolgálatait, amelyre őt saját kijelentése szerint az Isten választotta ki már csecsemő korában.⁸⁵¹ Egyeseknek csak annyit mondott, egy fazék pénz van az örökölt földjükben,⁸⁵² másnál egy rézfazekat „látott” tele pénzzel, mellette pedig még két aranyekét, amelyeket a tulajdonos mind neki is ígért, csak az aranypénzből szeretett volna megtartani egy marékkal.⁸⁵³ Persze semmi nem került elő, pedig az utóbbi károsult elbeszélése szerint „eleget tömjénezte a’ pincémet, úgy elfüstölte, hogy azután harmadnapig alig járhattam benne”, ráadásul 3 szekér fát is elcsalt tőle, és eltartatta magát olyannyira, hogy a végén a sértettnek már saját magának is alig volt mit ennie.⁸⁵⁴ A nő azt is tudni vélte, miszerint az egyik falubéli kertjében egy egész kádnyi törökök által elrejtett pénz van, de ehhez még bonyolultabban lehetett volna hozzájutni. Több tanú vallomása szerint is azzal ámította az embereket, hogy előbb 12 fekete kakast és 12 fekete tyúkot kell szerezni, majd azok saját tojásaiból kelt 12 fekete csibét, s azokat mintegy „feláldozva”, a pénz állítólagos helyén nyakukat kell szegni.⁸⁵⁵ Volt, hogy keresztet rajzolva a földre, majd azt kissé felbontván egy fedőszerűséget fedezett fel, és azt állította, 6 susták (kétgarasos) ellenében 6 hét múlva elkezdik a galambok kiadni a pénzt a földből, de ez sem teljesült, hiába fizetett neki a megkárosított.⁸⁵⁶ Máskor egy 5 ejtelnyi (7–8 literes) korsót mutatott, látszólag teli pénzzel, de nem engedte, hogy bárki hozzányúljon, mondván, akkor a galambok abbahagyják a pénzhordást, s amikor aztán

⁸⁴⁷ PÁL-ANTAL–KISS 2002. 630. p.

⁸⁴⁸ A tanúvallatásról felvett jegyzőkönyv: Uo. 631–636. p.

⁸⁴⁹ Uo. 633. p.

⁸⁵⁰ Uo. 634. p.

⁸⁵¹ „Ismét magától hallottam azon asszonytól, hogy mikor a’ bába föröszöttöte őtet, akkor változott ő el erre az mesterségre, ő arról nem tehet, a’ mire az Isten őtet választotta” Uo.

⁸⁵² Uo.

⁸⁵³ Uo. 632. p.

⁸⁵⁴ Uo. 631–632. p.

⁸⁵⁵ Uo. 631–632., 636. p.

⁸⁵⁶ Uo. 632. p.

rákérdeztek, hová lett a pénz, azt hazudta, hogy visszaadta a galamboknak.⁸⁵⁷ Hasonló megtévesztéssel élt, amikor üres fazekat mutogatott, hogy abban lett volna a pénz,⁸⁵⁸ vagy néhány pénzérmét főzött vízben, állítva, hogy most vette ki őket a földből és épp tisztítja,⁸⁵⁹ sőt valakinek adott egy kisebb összeget (14 polturát) és meg is mondta neki, „hogya ezt csak azért adgya, hogy elhídgye, hogy többet is tud adni”.⁸⁶⁰ Volt, aki azt látta, hogy az asszony letérdelt a földre, ahol a pénz helyét mondta, és valamit imádkozott,⁸⁶¹ vagy elbeszéltek, hogy egy konkrét helyen velük magukkal, családtagjaikkal vagy ismerőseikkel két alkalommal is majdnem egy hétig hiába ásatott már ember magasságú gödröt, miközben szentelt gyertyát égetett, tömjénezett.⁸⁶² Itt azzal magyarázta nekik Incze Jutka az eredménytelenséget, hogy megkergették a pénzt, s az elfutott előlük.⁸⁶³ Többek szerint is úgy nyilatkozott a vádlott, hogy amíg valakinek szolgál és pénzt lát, addig máshoz ilyen célból nem tud elszegődni, és hogy csak azoknak a pénze árán lehet hozzájutni az elásottakhoz, akik számára keres, a sajátja erre nem alkalmas.⁸⁶⁴ A kincslátáson kívül különféle szerelmi bájölásokat is végzett, némelyeket azzal kecsegtetett, hogy „emberré teszi őket”, vagy hogy „úgy megcsinálja a’ kit ő akar, hogy kételen hozzá kel menni”, hogy bárkit összeházasson azzal, akivel csak akarja, s hogy egy legényt egy leánnyal is már „eszvekurusolt”.⁸⁶⁵ Emellett azzal is ijesztgette a falusiakat, hogy mindent jól tud, bárki valamit a háta mögött is „rámond”.⁸⁶⁶ Efféle és „hasonló sok mesterséges praktikáit eleget hallottam másoktól” – vallotta mintegy összegezve az egyik bögzújfalusi tanú.⁸⁶⁷ A felperes büntetésképpen a vádlott megégetését indítványozta. Az ítélet megállapította, hogy az alperes valóban többeket hitetgetett hazugságokkal, pénzadásra és kincskeresésre is rávette őket, azonban a sértetteknek figyelmesebbnek és okosabbnak kellett volna annál lenniük, mintsem elhiggyék a „szegény asszony” meséjét, és kihasználni engedjék magukat, tehát kárukat végső soron maguknak köszönhették. A bíróság úgy ítélte meg, minthogy már egy ideje fogva tartották, a hazugságaiért kellően meglakolt,

⁸⁵⁷ Uo. 632–633., 634. p. Az egyik szemfülesebb tanú úgy adta ezt elő, hogy látott ugyan az asszony szállásán egy korszót „bészínelve pénzzel, de mi volt alól benne, nem tudom”. Uo. 635. p.

⁸⁵⁸ Uo.

⁸⁵⁹ Uo. 634. p.

⁸⁶⁰ Uo. 633. p.

⁸⁶¹ Uo. 632. p.

⁸⁶² Uo. 633., 634., 635. p.

⁸⁶³ Uo. 635. p.

⁸⁶⁴ Uo. 631–632., 633. p.

⁸⁶⁵ Uo. 632., 633., 634. p.

⁸⁶⁶ Uo. 635. p.

⁸⁶⁷ Uo. 633. p.

és azzal a feltétellel bocsátották szabadon, hogy amennyiben ismét hasonló, „vagy küssebb dologban deprahendáltatik, perengérben megcsapattassék”.⁸⁶⁸

Nem sokkal később a Torda megye Szászrégenben tartott *sedria filialis* alkalmával 1735-ben szintén olyan ítélet született minden bizonnyal ugyanezen Incze Judit ügyében, miszerint a boszorkányságot kellően nem lehetett igazolni, azonban azt igen, hogy „sok rendbeli tsalárdsági, nevezetesen, hogy eltött kintsek és pénz keresésével sokakat megsalt”. Ezekért részint már másutt megbüntették, ám újabban ismét néhányszor felelevenítette ezt a foglalatosságát, így „[m]indazonáltal, mivel már jó üdőtől fogvást rabságot szenvedett, tettzett a nemes vármegyének, hogy tsapattassék rajta mennél jobb húsz pálca, s botsáttassék szabadon.”⁸⁶⁹ Az eset – a büntetésével együtt – igencsak emlékeztet a zalai Hosszú Kata ügyeire, azzal a különbséggel, hogy azokat a 19. század elején már nem boszorkányság, hanem *stellionatus* miatt indították.

1738-ból csak egy tanúvallatási jegyzőkönyv iratának címe őrzi annak az emléket, hogy Máramaroszigeten egy bábaasszonyt is csalással, babonasággal és boszorkánysággal vádoltak egyidejűleg.⁸⁷⁰

Nem lehet pontosan megállapítani, hogy mire alapozták a vádat, de szintén az alperes „nézőségét”, „bűvös bájos voltát” említi Barna Erzsébet 1745-ös eljárásáról a Széll Farkas által 1892-ben közreadott anyagok, Debrecen város törvényszékének jegyzőkönyveiből.⁸⁷¹ Nem sokkal őt követően, vélhetően az ő vallomása alapján egy Szatthmáriné Nagy Judit nevű személyt is boszorkánysággal vádoltak, aki tortúra alatt csak annyit vallott meg, hogy éjnek idején valóban pénzt nézett és másokkal vermeteket ásatott, „és azzal sokakat elhíttetett és bolondított”. A közölt *deliberatum* szerint büntetesképpen a városból és annak határaiból is kitiltották.⁸⁷² Noha a megjelentetett jegyzőkönyvi részletekben még további személyek által végzett pénznézésekről is vannak adatok, azonban a hiányosságaik miatt nem derül ki egyértelműen, hogy milyen bűncselekmény

⁸⁶⁸ „hogy az incatta detenta egy más hazugságokkal edgyeket, másokat pénzásásokra, keresésekre adanimált, hitegetett, azoknak fizetésért hazudozott, velle pénzt kerestetett, mellyek is pro reali fundamento fel nem vétethetnek, kellett volna oculatusoknak és prudenseknek azoknak lenni, az kiket fizetésért mint szegény asszony megesalt, hogy ne csalattassanak meg, ha invigilánsok voltak, sibi imputent, importáltatik azon fatensek fassióiból, hogy paráznaságban elegyítette volna magát, sőt az pénz ásásának színe alatt láttatik azokat is fascináltatottnak lenni, importáltatik az is, hogy gyermekket csináltatni magának, másokat fizetésért urgeált, de nem importáltatik paráznasága rationibus ergo praemissis, minthogy az detenta ab aliquo tempore szenvedett hazugságiért, szenvedésit az nemes szék elégségesnek ítéli lenni, és absolváltatik ab impetitione domini actoris per imposita[?] conditione, hogy ha többször illyeten színű vagy küssebb dologban deprahendáltatik, perengérben megcsapattassék.” Uo. 630. p.

⁸⁶⁹ BESSENYEI 2000. 197–198. p.

⁸⁷⁰ TÓTH G. 2005. 190. p.

⁸⁷¹ SZÉLL 1892. 110–111. p.

⁸⁷² Uo. 112–113. p. Az eredeti levéltári forrásokat felhasználva szintén feldolgozta az ügyet M. Antalóczy Ildikó. M. ANTALÓCZY 2001. 112. p.

miatt indultak az eljárások.⁸⁷³ E perekben az volt még a sajátos, hogy alkalmasint azokat a károsultakat is kisebb elzárásra ítélték, akik azzal, hogy maguk kérték, hívták az elkövetőket pénzt nézni, vagy egyáltalán házaiknál megengedték nekik ezt, elősegítették, hogy mind többekre „átragadjon” a kincskereső mánia, és így végső soron a csalárdul eljárók működését segítették elő.⁸⁷⁴ Ki nem mondva tehát egyfajta bűnsegédi tevékenységet látott ebben a bíróság.

1773-ban, azaz már Mária Terézia említett rendelkezését követően Eger városában a világeletemben korhely életet élő Szabó Ferencnek nem is az volt a fő bűne, hogy „Contractussa szerint Maga vériverrel Subscribált Neve alatt 66. aranyot Kérvén az Ördögtül Sirok helységben magát Testestül lelkestül nékie ajánlotta”, hanem sokkal inkább ama csalások, hogy hamis kérvényekkel földesúrtól földesúrhoz vándorolva imposztorkodik „és ravasságával Alaminát ügyekszik Csábítani”.⁸⁷⁵ Már Csuba Ferenc esetében is említették a korabeli feljegyzések és a hivatkozott ítélet is, hogy eredendően koldulásból próbált jövedelemhez jutni, de nem egyszerűen csak kéregetett, hanem annak során is különféle furfangokkal használta ki a becsületes emberek hiszékenységét és könyörületességét.⁸⁷⁶

Ezekből az esetekből az látszik, hogy a különféle mágikusnak mondott ténykedések és a csalás gyakorta kéz a kézben jártak, ezek elkövetői gyakran voltaképpen csalók voltak, amit még akkor is nemegyszer megállapítottak az ítéletek, amikor az ellenük irányuló eljárások boszorkányság miatt indultak. Később pedig, miután pusztán *magia* miatt már nem lehetett őket felelősségre vonni, más bűncselekmény megvalósulását kellett rájuk bizonyítani. Figyelembe veendő továbbá az is, hogy praktikus okokból a tisztí ügyész általában a szóba jöhető legsúlyosabb bűncselekményből és annak büntetéséből indult ki (pl. Farkas Demeter esetében még a boszorkányság volt a súlyosabb vádpont a *stellionatus* mellett, míg Baán Ilia ellen gyilkosság miatt indult az eljárás, noha kuruzslásait, imposztorságát is felrótták neki, Csillám Jánosra lopásai miatt kérték a halálbüntetést). Ha a vizsgálat lefolytatása során az derült ki, hogy a vád tárgyává tett bűncselekményeknek nem mindegyike valósult meg, lehetséges és nyilván egyszerűbb volt enyhébb büntetést hozni és némelyik alól felmenteni a terheltet, mint fordítva, ha valami még a számlájára írandó, amiatt újabb pert felvenni. A forrásokon túl a szakirodalom is azt rögzítette, hogy az enyhébb „boszorkányos mesterkedéseket” elkövetők büntetése már a 18. században is

⁸⁷³ SZÉLL 1892. 113–116. p.

⁸⁷⁴ Uo. 111., 114–115. p., M. ANTALÓCZY 2001. 112–113. p.

⁸⁷⁵ SUGÁR 1987. 213. p. Tóth G. Péter szerint a vád a terhelt részszegére és a bolondságára helyezte a hangsúlyt, azonban véleményem szerint legfőbb bűne sokkal inkább a kiemelt ámtás, mások megcsalása volt, tekintettel arra is, hogy önmagában a részszegség vagy a „bolondság” nem minősülhetett deliktumnak. TÓTH G. 2020. 190. p.

⁸⁷⁶ NAGY G. 1957. 296., 301–302., 303. p.

rendszerint a megcsapatás, korbácsolás, illetve a joghatóság területéről való kiűzés volt, amelyet a *Praxis Criminalis* mágiára vonatkozó artikulusa is megengedett, ha az ördöggel való cimborálás nem volt bizonyítva, és a boszorkány nem okozott nagyobb kárt.⁵⁷⁷ A testi büntetés mint jogkövetkezmény szintén összekapcsolja az említett cselekményeket, jóllehet a *stellionatus* büntetése eredetileg súlyosabb lett volna, és a 94. cikkely nem említette a korbácsolást. A büntetésekről szólva még két kérdésre kell kitérni. Az imént említett tények, tehát hogy valamely elkövetőt nem feltétlenül egyszerűen csak „varázslatos mesterkedése miatt”, hanem az ezekkel összefüggően elkövetett további bűncselekményeiért is felelősségre vonták, súlyosabb büntetéshez is vezetett, ezen túl pedig nem egy esetben más olyan tényezők is szerepet játszottak a büntetés kiszabásában, amelyeket a korabeli jog általában véve is súlyosító vagy éppen enyhítő körülményekként tartott számon, továbbá az elítéltek testi állapota bizonyos büntetések végrehajtását is befolyásolhatta (pl. az orvosnak meg kellett vizsgálni, hogy a testi büntetés elviselésére alkalmasnak találja-e őket). Enyhítő körülmény lehetett az elkövető életkora, illetve ha még felelősségre vonása előtt megtérítette az általa okozott kárt a sértetteknek, míg súlyosító körülményként jött számba nem egy esetben a bűnismétlés, vagyis az, hogy valaki már korábban ilyen cselekmények miatt büntetve volt. Vagyoni büntetesképpen jóvátételi büntetést pedig olyan személyre szabtak ki, akinek volt vagyona, amiből a károkat reparálni lehetett. Mindezeket a vonatkozásokat együttesen kell figyelembe venni, amikor a jogkövetkezmények oldaláról bármiféle összehasonlítás történik. Ha ez előbbieket nem veszi alapul, akkor jogi szempontból kevésbé állja meg a helyét egy olyan összehasonlítás, amely azt firtatja, vajon az ún. „táltos karakterek” megítélése hogyan változott. Arról nem is beszélve, hogy feltétlenül kiigazításra szorulnak azok a – boszorkányperekkel foglalkozó néprajzi, antropológiai irodalomban olykor feltűnő – megállapítások, amelyek a beismerő vallomás kinyerésére szolgáló kínvallatás elrendelését büntetesként aposztrofálják.⁵⁷⁸ A jogtörténész feladata többek között az is, hogy a más tudományterület művelői által is kutatott témákban felhívja a figyelmet a jogász szemléletmód fontosságára, vagy akár egyes jogi fogalmak megfelelő értelmezésére.

Az sem elhanyagolható, hogy a boszorkányság esetében gyakran nehezen rögzíthető valamiféle konkrét elkövetési magatartás, illetve ezek igen sokfélék lehettek, épp ezért, ahogyan azt több szerző is megállapította vagy bemutatta, és a vizsgált anyagok egy részéből is kitetszett, a boszorkányperként induló eljárások és ügyek is számos összefüggést mutattak más bűncselekményekkel,

⁵⁷⁷ DEGRÉ 1960. 229–231. p.

⁵⁷⁸ Például „A decsi Galagonya Tamás is megmenekült a kivégzéstől, bár enyhébb fokozatú tortúrára még elítélték 1744-ben.” TÓTH G. 2020. 217. p.

például parázsnasággal, méregkeveréssel, magzatelhajtással, vagy éppen a csalással.⁸⁷⁹ A boszorkányság „tényállásának” átalakulása és a „boszorkányper” kategóriájába sorolt eljárások valóban érdemesek volnának részletesebb jogtörténeti kutatásra, ahogyan ez például a magzatelhajtás vonatkozásában már megvalósult.⁸⁸⁰ Annak a vizsgálata azonban, hogy a korábban tisztán boszorkányság miatt lefolytatott büntetőpereknek vajon mekkora hányadában játszottak szerepet ténylegesen hasonló csalások és kuruzslások, a jelenlegi munka keretein már túlmutatna, illetve ez a történeti-néprajzi irodalomban részint már feldolgozott.⁸⁸¹ Az itt említett példák egyrészt csupán a kapcsolódásra kívánták rámutatni, másrészt pedig azt támasztják alá, hogy miután már nem volt lehetséges boszorkányság vádjával bíróság elé citálni valakit, hogyan „szelídültek” ezek az eljárások csalási, pontosabban csalárd ámtítás vagy kurzslás miatt induló büntetőperekké. Ahogyan tudniillik az e fejezetben feldolgozott – főként a zalai – periratokból is kitűnik, a 19. század első felében már alapvetően nem csupán azért találták büntetésre érdemesnek a kuruzslással vádolt bűncselekményeknek az elkövetőit, mivel az ilyen személy a „könyvenhívő köznép közt a babonát terjeszteni nem félemlét”,⁸⁸² hanem legfőképpen azért, mert nem ártotta „a’ neveletlen népnek vakhitét nem csak öregbíteni, hanem azt magának hasznára fordítván, azokon nagyobb özvegeket zsarolni”,⁸⁸³ azaz az embereket babonás cselekvéseivel ámtítani, ezért pedig fáradsága díjaként pénzt és egyéb javakat kicsikarni.⁸⁸⁴

Jogtechnikai szempontból épp azért lehetett kézenfekvő a *magia* és a *stellionatus* összekapcsolódása, illetve az, hogy amikortól már nem indultak boszorkányság vádjával eljárások, a *stellionatus* szolgálhatott a gyakorlatban használatónak bizonyuló tényállásul a korábban ördögi mesterkedéseknek tartott, és a társadalom által továbbra sem elfogadott magatartásokra, mert egyik bűncselekménynek sem volt igazán kézzelfogható elkövetési magatartása és precíz tényállása, és egyik sem feltétlenül kívánt meg jól megfogható eredményt, noha

⁸⁷⁹ BATÓ 2004a. 36–37. p., KOC SIS Annamária: Adalékok a 18. századi Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyei boszorkányság kutatásához. *Per Aspera ad Astra. A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei*, 2021. 1. sz. 13–14. p., DEGRÉ 1960. 229., 232. p., CZÉGÉNYI Dóra Andrea: Boszorkányképzetek a 18. századi szilágysági periratokban. In KLANICZAY Gábor – PÓCS Éva: *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában – Vallástudományi tanulmányok Közép-Kelet-Európából*. Budapest, 2014. Balassi Kiadó, 176. p., KIS-HALAS 2014. 316., 322. p., TAKÁR 2004. 574., 579. p., SZÉLL 1892. 116. p., M. ANTALÓCZY 2001. 117. p.

⁸⁸⁰ BATÓ Szilvia: A boszorkányság „tényállása”? In PÓCS Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásantológiai fogalmak tudományos megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről IV.) Budapest, 2004. Balassi Kiadó, 637. p.

⁸⁸¹ TÓTH G. 2014. 63–83. p., TÓTH G. 2020. 168–223. p.

⁸⁸² MNL ZML IV. 14. n) 1846. F. 29. No. 21.

⁸⁸³ MNL ZML IV. 14. n) 1845. F. 25. No. 93.

⁸⁸⁴ MNL ZML IV. 14. n) 1846. F. 29. No. 21.

büntetésre rendszerint mindkettőnél akkor került sor, ha mások megkárosítása és az okozati összefüggés kimutatható volt.

A boszorkányság és a *stellionatus* itt kifejtett kapcsolata nemcsak a praxisból világlik ki, hanem erőteljesen megjelenik az erdélyi országgyűlés által az 1811. évi 42. törvénnyel elfogadott, ám a királyi szentesítés hiányában hatályba nem lépett erdélyi büntető törvénykönyvben, amelyet a kodifikációs bizottság lényegében már 1793-ra elkészített.⁸⁸⁵ E kódexjavaslatban ugyanis nyilvánvalóan nem szerepelt már a boszorkányság, viszont megtalálható volt benne a *stellionatus* bűntette, amelynek lehetséges elkövetési magatartásai között – részletesebb taglalás nélkül – megjelent a varázslás és a jövendőmondás is:⁸⁸⁶ „A személyvesztés alatt olyan csalárd cselekményeket kell érteni, ahol az álnokságnak vagy csalásnak több fajtái találkoznak, és valaki megcsalás vagy megkárosítás végett másvalakit különös furfangossággal kihasznál, ahová többek között a varázslás és jövendőmondás koholmánya soroltatik [...]”⁸⁸⁷

Az összehasonlítás kedvéért azt is indokolt hozzátenni, hogy az osztrák büntető törvénykönyv, amelyet a neoabszolutizmus idején hazánkban is hatályba léptettek, szintén tartalmazott hasonló rendelkezést. Kimondta ugyan, hogy a csalás egyes nemei különbözőségük miatt fel nem sorolhatók, 554. szakasza megadott egy példálózó felsorolást, amelynek b) pontjában szerepeltek – Pauler Tivadar „fordításában” – a „babonás vagy más álnok vakítások”.⁸⁸⁸

⁸⁸⁵ A kódexjavaslatról részletesen lásd LÁSZLÓ 2022.

⁸⁸⁶ LÁSZLÓ 2022. 49. p.

⁸⁸⁷ Uo. 155. p.

⁸⁸⁸ PAULER 1865. 246. p.

STELLIONATUS, ÁMÍTÁS, CSALÁS – ÖSSZEFOGLALÁS HELYETT

A jog alapvető, de gyakran legnehezebb kérdése a fogalomalkotás és az egyes jogintézmények lényegének megragadása alapján azok egymástól való elhatárolása, majd további lépésként ezek csoportosítása segítségével valamiféle rendszer felépítése. A jognak a közösségekben betöltött szerepe okán a kiindulás azonban mindig maga a társadalom, valamely társadalmi viszony vagy jelenség, tehát az élet szövete, és ebből kell megfogni, valamint jogi szempontból is leírhatóvá tenni bizonyos mozzanatokot vagy problémákat, még hozzá úgy, hogy azok a mindennapi gyakorlat számára is hasznosak, alkalmazhatóak legyenek. Nem véletlen, hogy a korai jogfejlődést oly gyakran a kazuisztika hatotta át: az emberek konkrét esetekkel találkoztak, amelyek megoldást kívántak. Az egyes kérdésekre adott egyedi, de egymáshoz mégis hasonló válaszok szintetizálása nyomán kapcsolatot lehetett teremteni a különböző elemek között, illetve ezen keresztül el lehetett jutni az absztrakcióig is. Az elvonatkoztatás szintjei azonban különbözőek lehetnek, illetve az egységbe foglalás eredményeképpen ez még nem feltétlenül valósul meg. Kiváló példa erre a hazai büntetőjogi kodifikáció némely korábbi elaborátuma, így az 1795. évi tervezet, amelynek a csalásra vonatkozó rendelkezései épp azt mutatják, hogy bár mindent szintetizálni próbáltak alatta, beleértve az elnevezést is (ami a *stellionatus* és a *falsum* azonosításához mint különleges megoldáshoz vezetett), viszont csak egy végletekig kazuisztikus tényállást sikerült megalkotni.

E folyamat a jog mindenkori működésében is jelen van, azonban a mai (kontinentális) jogász, a jogi tradíciókból, a modern jogélet jellegzetességeiből és az azt átható kötelező elvekből is fakadóan, már sokszor fordítva gondolkodik: arra kényszerül, hogy a „készen kapott” absztrakt fogalmak alá vonja mindazt, amit a világból érzékel. Ezért, amikor egy ma már nem ismert jogintézmény vizsgálatára kerül sor, óhatatlanul az az első reakció, hogy esszenciális ismérvei

alapján hozzá lehessen kötni valamely jelenkori jogban is létezőhöz. Ez kétségkívül segítheti az adott jogintézménynek a jogrendszerben való elhelyezését és didaktikai célú megértését, megértetését, azonban legfeljebb első megközelítésként elegendő. E munka a *stellionatus* és a hozzátapadt jelentés, a csalás példáján mutatta be, hogy egy-egy ilyen egyszerűsítő „összeparosítás” során bizonyos részletek elsikkadnak, az eredeti jelentés torzulhat.

Végső soron az előbb leírt logikai folyamatról van szó akkor is, amikor egy jogrendben alkalmazni kezdenek egy másutt kialakult jogintézményt, és előbb-utóbb szükségessé válik annak magyarázata, valamint a helyben fennálló szabályokhoz és más jogintézményekhez való viszonyának tisztázása. A *stellionatus* a középkori és újkori európai közönséges jogban a római jog recepciója révén honosodott meg, és a történeti kitekintésből kiviláglott, hogy annak ellenére változott a fogalom korszakról korszakra, hogy mindig akadtak törekvések az eredeti, a római jogban betöltött szerepének mintegy a „helyreállítására”, megtalálására.

A *stellionatus* így voltaképpen kettős átvétel nyomán került be a magyar joganyagba, hiszen amikor viszonylag későn, a 17. század legvégétől, a 18. század elejétől a *Praxis Criminalis* tartalmán keresztül Magyarországon is megteremtődött az alap arra, hogy elterjedjen és alkalmazást nyerjen, ez az osztrák jog – egészen pontosan a *Ferdinandea* – által éppen akkor rögzített tartalommal történt meg. A magyar törvényeknek és a *Hármaskönyvön* alapuló országos szokásjognak az áttekintéséből látható, hogy hazánkban már addigra is széles körben nyertek szabályozást mindazok a csalással, csalárdsággal megvalósított magatartások, amelyeknek tilalmazását az éppen fennálló korszak és az abban élő közösség igényei megkívánták. Ez is indokolhatja azt, hogy a már kialakult normák mellett nem csupán eredeti értelmét tekintve, hanem tényleges jelentősége szempontjából is csak szubszidiárius, kiegészítő tényállásként jött számba és volt alkalmazható a *stellionatus*, ráadásul a *Praxis Criminalis* jogforrási jellege miatt alapvetően csak nem nemes státuszúakra. Ebből fakadóan a magyar jogban elfoglalt jelentősége is egészen más volt, mint azokban az államokban, amelyek jogrendjét a *ius commune* mélyebben áthatotta. A 18–19. századi büntetőjogi műveket jegyző jeles magyar szerzők munkái ugyan javarészt foglalkoztak vele, de a *falsum–stellionatus* elkülönítésnek hazánkban szintén nem volt különösebb fajsúlya. A praxisból is az rajzolódik ki, hogy a büntetőperек viszonylag kis hányada indult ténylegesen *stellionatus* miatt, azonban egy sajátosságra feltétlenül rá lehet mutatni. Ez pedig nem más, mint a boszorkányság bizonytalan tényállása és a *stellionatus* bűncselekménye közti összefüggés, amely véleményem szerint meghatározó lett az intézmény magyar jogban elfoglalt szerepe szempontjából. A joggyakorlat azt mutatja ugyanis, hogy a fortélyos csalásnak a *Praxis Criminalis*ban felsorolt, tipikus elkövetési magatartásai helyett a *stellionatus* sokkal inkább vagy a *magia* mellett,

vagy – a boszorkányság miatt induló eljárások megtiltását követően – helyette vált azokban az esetekben a büntetőjogi üldözés alapjává, amikor az elkövető másokat állítólagos bűbajos képességeivel tévesztett és károsított meg.

Mindezt az iratok szóhasználata is egyértelműen alátámasztja. Az ámitás kifejezést a 18. századi és 19. század eleji, magyar nyelven készült jegyzőkönyvekben nemegyszer az ugyanezt markánsabban kifejező varázslás helyett használták, illetve úgy tűnik, főként olyan esetekre vonatkozott, amikor valaki földöntúli dolgokra vagy képességekre vonatkozó hazugságokat mondott. Ezt a következő példákkal lehet szemléltetni: „Ámitó, sok haszontalanságot beszél, és hazugságot, hogy éjjel Horvát Ferenczéknél éczaka egy farkas bement, őzzé vált, a házbelieket megbűzölte, s eltűnt.”⁸⁸⁹ Az egyik ismertetett ügyben a tanúvallatás kérdőpontjai között szerepelt, miszerint „azt hallottad-e ugyan azon sánta asszonytól, hogy úgy elámított sokakat, hogy kencset ás ki az földből nekik”,⁸⁹⁰ és erre számtalan olyan válasz született, miszerint a tanúk valóban tudják „sok ámitását és mesterségét is”.⁸⁹¹ Egy másik eljárásban: „A városon eggyütt és másutt orvos asszonymnak mondván magát, némelly betegeseknek gyógyításához fogott, és akkor azt mondván, hogy nem használ az orvosság, ha más láttára készíti...”, ezért aztán az ítélete úgy szólt, hogy „büntetessék meg, mint afféle ámitó és tolvaj”.⁸⁹² Ennél az esetnél (a forrásgyűjtemény kiadója által hozzáfűzött jegyzet tanúsága szerint) az eredeti iratban az ámitó kifejezés helyén „hamis varázsló” szerepelt, amelyet azonban áthúztak.⁸⁹³ Másutt is előfordult hasonló viszonylatban: „orvos vagy ámitó asszony”,⁸⁹⁴ és szintén a gyógyító tevékenységgel összefüggésben: „elébbeni egészségemre hozol engemet, úgy ámitasz engemet”,⁸⁹⁵ vagy éppen az, hogy a vádlott bevallotta, nem is ért sem a varázsláshoz, sem a gyógyításhoz, mégis ezzel „álmította” az embereket.⁸⁹⁶

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában az ámit kifejezés nem önálló szócikként található meg, hanem az ámul alatt. Ennek első előfordulását a 15. század közepéről regisztrálták (1456), jelentéstartalma ekkor a megrémül, a 16. században elbágyad és csodálkozik értelemben is felbukkant, míg a 19. század közepén (1855) már a csalódik jelentés tapadt hozzá. Az ámit vagy elámít szintén viszonylag korai előfordulása a 16. századból lelhető fel, és már ekkor megtéveszt, netán elbódít értelemmel. Hangfestő rokonságban van az „á” indulatszóval, mint amely „eredetileg a szájtátás, báméskodás hang- és

⁸⁸⁹ BESSENYEI 1997. 444. p.

⁸⁹⁰ PÁL-ANTAL–KISS 2002. 631. p.

⁸⁹¹ Uo. 631–632. p.

⁸⁹² BESSENYEI 1997. 436. p.

⁸⁹³ Uo.

⁸⁹⁴ Uo. 403. p.

⁸⁹⁵ BESSENYEI 2000. 298. p.

⁸⁹⁶ SUGÁR 1987. 104. p.

mozgásképzetét jelenítette meg”, ebből folyik tehát, hogy aki csodálkozásra készlet, elbódít, megtéveszt, az ámít, ő maga pedig nem más, mint ámító.⁸⁹⁷

A megismert és kimondottan *stellionatus*, azaz a *Praxis Criminalis* 94. artikulusa alapján indult eljárások egy részében is a csalfa ámítás („ámíttás”), kifejezést használták a magyar nyelven írt jegyzőkönyvek az elkövetett tette, míg az ámító, csalfa ámító kifejezést annak megvalósítóira.

Akadtt eset, ahol a pénzt csellel kicsalók ténykedését a hasonló jelentésű szemfényvesztés szóval illették.⁸⁹⁸ E szavunknak – Pais Dezső elemzése alapján – már eredetileg is köze volt a varázsláshoz, jelentésének eredete a szemrontásra, szemkápráztatásra vezethető vissza, és esetenként ezzel rokon értelmű módon került elő az „ördögi megvakítás”, ahogyan a német *Blender* szó is jelent szemfényvesztőt, szélhámost, világcsalót.⁸⁹⁹ Ez egyúttal magyarázatot adhat arra a kérdésre, hogy a 19. század eleji szótárak miért fordították leggyakrabban így a *stellionatust*, egyúttal nyelvi oldalról is igazolhatja azt a kapcsolatot, amely a *stellionatus* és a boszorkányság között a praxisból kirajzolódott. Az pedig, hogy a néző, bűvös-bájos, varázsos, varázsló szavakat rendszerint a középkorban és az újkorban a boszorkányok különféle típusaira használt kifejezéseknek (*incantatrix*, *phytonicus*, *phytonissa*, *spectator*) feleltették meg már egészen korán, szintén ezt az okfejtést támasztja alá.⁹⁰⁰ A néző első előfordulása például egy 15. századi levelesítésben található meg, ami utal arra, hogy voltaképpen már akkor a boszorkány egyik típusának szinonimája volt, a jog szemszögéből is: „incantatrix sew ffitonissa wlgo Nezhv”.⁹⁰¹

Mindemellett – leválasztva az előbbiekről a kuruzslás esetköreit – egyértelmű, hogy ezeknek egészségügyi, azaz nem csupán a vagyont, hanem az emberi életet is veszélyeztető jelentősége lehet.⁹⁰² Már az utolsó fejezetben említett ügyek egyikében is az volt a bíróság lényeges szempontja a végítélet meghozatala során, hogy nem a megvádolt érvágó közreműködése vezetett valakinek a halálához, de nem egy másikban szintén az az üldözés célja, hogy a tudatlanul, tilalmas eszközökkel való gyógyítás az emberek egészségét meg ne rontsa.⁹⁰³ A kuruzslókat úgy írja le a művelődéstörténet, hogy ők a beteg emberek fokozottabb

⁸⁹⁷ BENKŐ Loránd (főszerk.) – KISS Lajos – PAPP László (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I. kötet A–GY, Budapest, 1967. Akadémiai Kiadó, 150. p.

⁸⁹⁸ BESSENYEI 1997. 433. p.

⁸⁹⁹ PAIS 1975. 211–212. p.

⁹⁰⁰ Uo. 250–252. p.

⁹⁰¹ Idézi: PAIS 1975. 251. p.

⁹⁰² A másik oldalról, az erre vonatkozó orvostörténeti irodalom is említ olyan 18. század közepén keletkezett feljegyzést, amely szerint a kuruzslók nem csupán az emberek testében, hanem erszényében is „büntetlenül garázdálkodnak”. BALÁZS Péter: *Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete I–II*. Piliscsaba–Budapest, 2007. Magyar Tudománytörténeti Intézet–Simmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 183. p.

⁹⁰³ MNL ZML IV. 14. n) 1846. F. 29. No. 21., M. ANTALÓCZY 2001. 115–116. p.

hiszékenységet igyekeztek önző célból anyagilag kihasználni, és tevékenységük jellege miatt gyakran lettek boszorkányperek terheltjei.⁹⁰⁴ Hozzájárult mindehhez az orvostudomány elmaradottsága, a képzett orvosok hiánya, így a kirurgusokon túl, akik szintén csak a gyakorlatban sajátították el fogásaikat, az emberek többnyire helységbéli, vagy a környéken lakó „tudósokhoz”, javasokhoz fordultak betegség esetén, akik szívesen burkolták misztikus ködbe cselekedeteiket, vagy dicsekedtek „varázserejükkel”, hogy így nimbuszt építve maguk köré, még kelendőbbé tegyék eljárásaikat, amelyből megélhetésüket biztosították.⁹⁰⁵ Maguk a növényi szerekkel való gyógyítások, kenések ekkor még önmagukban nem számítottak üldözendőnek, de az előbbi ködösítések gyanút adhattak a boszorkányság vádjára.⁹⁰⁶ A 18. század utolsó harmadában azonban már egyértelműen az volt a megszilárdult felfogás, hogy a különböző elnevezéssel illetett illegális és úgyszintén a csak eseti engedéllyel bíró „gyógyítók” és a „vándor vajákosok” működését is meg kell akadályozni.⁹⁰⁷ Mária Terézia egészségügyvel kapcsolatos 1770-es rendelete (*Generale Normativum in Re Sanitatis*) és annak 1773. évi kiegészítése ezt egyértelművé tette, továbbá rögzítette azt is, hogy orvosságnak tekintett szereket csak patikusok árulhatnak.⁹⁰⁸ A tiltást egy újabb rendelet, illetve annak magyar nyelven kiadott melléklete, a *Tiszti oktatás a vármegyék orvos doktorainak részére* is kimondta 1786-ban: „Hogy a polgárok egészsége a csalásoknak vagy tudatlanságnak tárgyául ne tétessen, rendeltetik az, hogy senki más a rendszerént megpróbált doktorokon, az Ország, úgy Stábok és Regementek számára approbált chirurgusokon kívül a betegek gyógyításába ne

⁹⁰⁴ KORBULY György: Egészségápolás. In DOMANOVSKY Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. I. kötet. Budapest, 1939. Magyar Történelmi Társulat, <https://mek.oszk.hu/09100/09175/html/11.html>, KORBULY György: Az állami egészségvédelem felé. In DOMANOVSKY Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. IV. kötet. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, <https://mek.oszk.hu/09100/09175/html/67.html>

⁹⁰⁵ DEGRÉ 1960. 233–235. p., TAKÁR 2004. 577. p., M. ANTALÓCZY 2001. 113. p.

⁹⁰⁶ DEGRÉ 1960. 234. p., M. ANTALÓCZY 2001. 114–115. p.

⁹⁰⁷ BALÁZS 2007. 91. p. Ennek több európai előképe is volt, így például a brandenburgi Frigyes Vilmos 1685-ben Potsdamban kiadott orvoslási rendtartása már tartalmazta, hogy „Rendzavarók, csalók és sarlatánok, stb., vagyis egyáltalán mindazok, akik nem az orvoslás mesterségéhez tartoznak, semmilyen türelmet nem élvezhetnek, nem kevésbé egyes vénasszonyok, áldásosztók és mások, akik nem helyénvaló, varázslásra használatos, babonás, vagy egyáltalán ismeretlen szerekkel dolgoznak, kúrákat folytatnak és a vizeletet vizsgálják, és tanácsokat osztogatnak, tehát az ilyen személyek működése nem engedélyezhető, tekintettel az elmaradhatatlan kemény büntetésre.” BALÁZS 2007. 380. p.

⁹⁰⁸ *Generale Normativum in Re Sanitatis*, Első rész IV. §., I. Hivatali normák orvosok részére VI. §., III. Foglalkozási szabályok patikusok részére X. §. BALÁZS 2007. 115., 121., 228–229., 178–179., 196–197. p. Az 1773. évi kiegészítésének magyarországi alkalmazását a Helytartótanács csak 1778-ban egy kivonat közzétételével rendelte el. Uo. 425. p. A korabeli orvosi viszonyokról és az ún. gyógyítói piac kifejlesztéséről részletesebben lásd TÓTH G. 2020. 168–180. p.

merészeljen magát avatni.”⁹⁰⁹ A megyék is megfogalmazták tilalmakat, ahogyan ez a tárgyalt perek anyagából is kiolvasható, például: „több megyei rendeletek dacára a kuruzslás mesterségét gyakorolván”,⁹¹⁰ vagy „az illy kuruzslók ellen ismételve hozott megyei végzéseket is megvetve”.⁹¹¹

Továbbra is megmaradt emellett az a felfogása e tevékenységeknek, hogy azok a keresztény vallás tanításai ellen valók, és az egyház ezért szintén nem nézte jó szemmel a kuruzslókat, amelyre jó példa Nagy Ferenc törökszentmiklósi plébános 1796-ból származó, katekizmus módjára összeállított írása, amely első kézből mutatja be a babonáság, varázslás és jóslás 18. század végi katolikus értelmezését. Eszerint a varázsló orvoslás nem egyéb, mint az egészségnek olyan hívságos jelek és eszközök általi keresése, amelyek sem a természettől, sem pedig Istentől arra nem rendeltettek. Ilyenek lehettek például a beteg emberre, vagy marhára való „hívságos orvoslások”, ráolvasások. Élesen elválasztotta ettől a vonatkozó kérdésre adott felelet azonban a szentelést, mert mint kifejtette, az semmiképp nem tartozott az előbbi körbe, „mert annak az Anyaszentegyház könyörgése révén lesz ereje”.⁹¹²

A 19. század második felében már precízebbé vált az erre vonatkozó jogi szabályozás, és törvények rögzítették a kuruzslás pontos jelentését, valamint tilalmát, így az 1876. évi XIV. törvénycikk 52–53. szakaszai kimondták, hogy orvosi gyakorlatra nem jogosított egyének nem gyógykezeltethetnek betegeket „keresetképpen”, és díjazás mellett gyógyszereket sem rendelhetnek, valamint tilos volt a titkos összetételű, engedély nélküli gyógyszerek használata is.⁹¹³

Az említett, javarészt tehát boszorkányság, *stellionatus* vagy kuruzslás miatt zajló ügyektől tartalmilag is meglehetősen egyértelműen különbözik az a levéltári kutatás során talált – sajnos csak egyetlen – ügy, amelynek az elkövetőjét már kimondottan csalónak titulálták, s amelyben semmiféle bűbájosságról, szemfényvesztésről nem volt szó, csak arról, hogy valaki az emberek bizalmával visszaélve, tőlük pénzt fondorlattal kicsalva tetemes kár okozott.⁹¹⁴ Az elkövető cselekménye sokkal inkább a vagyonbukáshoz hasonlított, hiszen úgy vett fel kölcsönöket a falubéli emberektől, hogy előre tudta, képtelen lesz azok visszafizetésére.

⁹⁰⁹ BALÁZS Péter: *Egészségügyi szabályozás a XVIII. század végén. Magyar Királyság és Erdély I-II. Rendeletek és tervezetek: 1770–1793.* Budapest, 2016. Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, 24., 455. p.

⁹¹⁰ MNL ZML IV. 14. n) 1846. F. 29. No. 21.

⁹¹¹ MNL ZML IV. 14. n) 1845. F. 25. No. 93.

⁹¹² SUGÁR 1987. 281–284. p.

⁹¹³ Az 1876. évi XIV. törvénycikk 52–55. szakaszai tartoztak a *Kuruzslás* címe alá. A büntetőjogi kodifikációt követően a cselekmény a kihágási büntető törvénykönyvbe, az 1879. évi XL. törvénybe került be annak 92. szakaszaként, „A közegészség és a testi épség elleni kihágások” cím alá, majd jóval később az 1948. évi XLVIII. törvénycikk 52. §-a nyilvánította vétséggé. (1948. évi XLVIII. törvénycikk a *büntetőtörvények egyes fogyatékoságainak megszüntetéséről és pótlásáról.*)

⁹¹⁴ MNL ZML IV. 14. n) 1824. F. 22. No. 3.

Az eset ugyan korábbi, de később az 1840. évi XXII. törvénycikk is úgy utalt a csalárd bukást megvalósító személyre mint csalóra: „a 130-ik § értelmében mint csaló fog büntettetni.”

Egyéb feldolgozásokban bemutatott és idézett források hasonlókra engednek következtetni, amennyiben például debreceni mesteremberek agyafúrt haszon-szerzéseiről az 1740-es években úgy esik szó, mint amelyek célja az volt, hogy megrendelőiket, vevőiket „megtsalhassák, magoknak pedig nyereséget hajtasanak”, például a malom őrlőjére szerelt titkos kifolyó, a sörbe töltött víz, vagy a mázsa húsmérő lapja alá egy fém bárd felszerelése, netán aranynak mondott rézpénz ezüstre való átváltása által.⁹¹⁵ Noha az utóbbi esetek egyike-másika, így a mérőeszköz meghamisítása vagy a sör felvizezése a hamis mértékek vagy az élelmiszer-hamisítás körébe sorolható, azonban mind kétségkívül olyan jogosulatlan vagyoni előny szerzésére irányuló „valóságos” csalásokat jeleznek, amelyek során a csodás képességekkel való ámításnak nincsen szerepe.

Noha ennyiből messzemenő következtetést nyilván nem szabad levonni, de visszautalva a 19. század elején, illetve első felében készült szómagyarázatokra és említett munkákra, a joggyakorlatot megismerve mégis érthetőbbé válik, hogy a *stellionatus*t abban a korszakban miért fordították tehát inkább csaláságnak vagy szemfényvesztésnek s nem pedig csalásnak. Sőt, a Bartal-féle nagyszótár az ámítás kifejezést is feltüntette. Úgy vélem, e ponton érhető tetten egy fontos különbség, amely a korábbi jogból fennmaradt *stellionatus* és a 19. századi jogban kialakuló csalás fogalmát is elválasztja egymástól, és amely nemcsak azt a kijelentést igazolja, hogy a kettő nem azonosítható egymással, hanem azt is megmagyarázza, hogy a büntetőjogi kodifikáció már csak a tisztán a vagyon megkárosítására irányuló csalás bűncselekménnyé nyilvánításával foglalkozott, félretéve azt a kérdést, hogy az elkövetés módja, az abban megmutatózó fondorlat mire vonatkozó állításokban nyilvánult meg.

A jelenlegi munka során kinyert adatok alkalmasak e feltételezés kellő megalapozására, de további iratok feltárása szükséges az állítás részletes igazolásához, ami tehát összességében egy további izgalmas kutatási feladatnak ígérkezik.

Szintén további kapcsolódási pontokat lehetne feltárni egyéb, titkon megvalósított vagyon elleni bűncselekményekkel, ugyanis ismertek voltak az „alattomos tolvaj”, sőt a „csaló tolvaj” szókapcsolatok is, amelyek arra utalnak, hogy esetenként a dolog eltulajdonítása is megvalósulhatott úgy, hogy a tolvaj a sértettet megtévesztette, és a mai napig a lopás minősített esetei közé tartozik, ha például azt helyiségbe megtévesztéssel, hamis vagy lopott kulcs használatával bejutva követik el, vagy a zsebtolvajlás, amelyben fontos momentum az észrevétlenség.

⁹¹⁵ M. ANTALÓCZY 2001. 191–192. p.

Az itt részletesen tárgyalt kérdéskör egyúttal arra is rámutat, hogy a definiáláshoz elválaszthatatlanul kapcsolódik a terminológia kérdése. Az pedig, hogy egy, a jogi normában szereplő, ráadásul idegen nyelvű szakkifejezést milyen értelemben fognak használni, és melyik magyar szavunkkal lehetséges helyettesíteni, egyrészt szemantikai probléma, másrészt a jog és a lexikológia határterületére vezet el, hiszen a jog által használt kifejezések is egy adott nyelv szókészletébe tartoznak, a jogalkotó vagy a jogalkalmazó is ezekből merít. A jogtörténeti kutatás képes megmutatni, nagyobb időtávon hogyan változik, alakul egy szó jogi jelentéstartalma, mikor mi tartozik annak lényegéhez, és hogy annak milyen vetületei lehetnek – elsősorban jogi kontextusban.

A *stellionatus* mint egy ilyen formájában ma már nem létező bűncselekmény jogtörténeti szempontú vizsgálata nemcsak azt tárta fel tehát, mit értettek e kifejezés alatt a 18–19. századi magyar jogban, hanem egyúttal arra az örök problémára is rámutatott, amely a fogalomalkotás és -értelmezés terén újra meg újra kihívások elé állítja a jogászt.

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

Jogszáályok, források és forráskiadványok

2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről
Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung. Patent von 13ten Januar 1787, für alle Länder. In *Joseph des Zweyten Römischen Kaisers Gesetze und Verfassungen im Justiz-Sache*. Wien, 1817. 7–60. p.
- BAVIERA, Joan – FURLANI, J.: *Fontes iuris Romani antejustiniani II*. Firenze, 1968. G. Barbèra
- BESSENYEI József (szerk.): *A magyarországi boszorkányság forrásai I*. Budapest, 1997. Balassi Kiadó
- BESSENYEI József (szerk.): *A magyarországi boszorkányság forrásai II*. Budapest, 2000. Balassi Kiadó
- Büntetőtörvény a bűncselekményekre megfelelően rovandó méltó büntetéseket illetően, hogy az Erdélyi Nagyfejedelemség és a hozzá tartozó Partium minden bíróságának szabályként szolgáljon. Ford. LÁSZLÓ Balázs. In LÁSZLÓ Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat*. (Jogtörténeti Értekezések 55.) Szerk. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán, Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 69–206. p.
- Codex de delictis eorumque poenis (1830). In BALOGH Elemér: *Die ungarische Strafrechtskodifikation im 19. Jahrhundert*. Anhang. Berlin, 2010. LIT Verlag, 145–203. p.
- Codex de delictis eorumque poenis pro tribunalibus regni Hungariae partiumque eidem adnexarum per regnicolarem juridicam deputationem elaboratus (1795). In BALOGH Elemér: *Die ungarische Strafrechtskodifikation im 19. Jahrhundert*. Anhang. Berlin, 2010. LIT Verlag, 49–143. p.
- RADBRUCH, Gustav – KAUFMANN Arthur (Hrsg.): *Die Peinliche Gerichtsordnung Kaisers Karls V. von 1532 (Carolina)*, Stuttgart, 1978. Philipp Reclam
- Corpus Juris Canonici emendatum et notis illustratum Gregorii XIII. Pont. max. jussu editum. Libro VII. Decretalium et Jo. Pauli Lancelotti Institutionibus adauctum. Accesserunt loci communes uberrimi et indices titulorum canonumque omnium summa diligentia ac nova methodo concinnati*. Tomus Primus. Coloniae Munatianae, MDCCXVII. [1717] Impensis E. et J. R. Thurnisiorum Fratrum

- Corpus Juris Hungarici, seu, Decretum generale inclyti Regni Hungariae. Tomus Primus.* Budae, MDCCCXLIV. [1844] Typis et Sumtibus Typographiae Reg. Universitatis Hungaricae
- Corpus Juris Hungarici, seu, Decretum generale inclyti Regni Hungariae. Tomus Secundus.* Tyrnaviae, MDCCCLI. [1751] Typis Academicis Societate Jesu
- Der Römischen Kayserlichen / auch zu Hungarn und Böhaimb ic. königlichen Majestät Ferdinandi Deß Dritten / ic. Ertzhertzogens zu Oesterreich: Anders allergnädigsten Herzn. Neue peinliche Landtgerichtsordnung in Oesterreich unter der Ennß. Erster und Anderter Thail.* Wien, 1657. Johann Jakob Kürner
- FAYER László (szerk.): *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye.* I. kötet, Budapest, 1896. Magyar Tudományos Akadémia
- Folytatása a büntető törvénykönyv indokolásának. (372. sz.) In *Az 1875. évi augusztus hó 28-ra hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai.* IX. kötet, Budapest, 1876. Schlesinger és Wohlaer
- Generale Normativum in Re Sanitatis. Szervezett egészségügyünk 1770-es alaprendelete. In BALÁZS Péter: *Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete I–II.* Piliscsaba–Budapest, 2007. Magyar Tudománytörténeti Intézet–Simmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 109–160. p.
- Kódex a büntettekéről és azok büntetéséről. Ford. HAJDU Lajos. In HAJDU Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet.* Függelek. Budapest, 1971. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 387–512. p.
- KOLLONICZ, Leopoldus (ed.): *Forma processus iudicii criminalis, seu praxis criminalis.* Editio II. Tyrnaviae, 1697. Typis Academicis, per Joannem Andream Hormann
- KOMÁROMY Andor (szerk.): *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára.* Budapest, 1910. Magyar Tudományos Akadémia
- Közönséges törvény a vétkekről és azoknak büntetésekről.* Budán, 1788. a Királyi Akadémia betűivel
- Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára IV. 1. b) *Elenchus Chronologicus Processum Criminalium in Archivo I. [inclyti] Cottus [Comitatus] Szalad[iensis] reperibi*
- Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára IV. 14. n) *Büntető és tisztí fenyítő perek 1790–1848.*
- MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár 1000–1526. évi törvénycikkek.* Budapest, 1899. Franklin-társulat
- MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár 1526–1608. évi törvénycikkek.* Budapest, 1899. Franklin-társulat
- MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár 1608–1657. évi törvénycikkek.* Budapest, 1900. Franklin-társulat
- MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár 1657–1740. évi törvénycikkek.* Budapest, 1900. Franklin-társulat
- MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár 1740–1835. évi törvénycikkek.* Budapest, 1901. Franklin-társulat
- MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár 1836–1868. évi törvénycikkek.* Budapest, 1896. Franklin-társulat

- NAGY Imre: *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I. (1301–1321)*. Budapest, 1878. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala
- PÁL-ANTAL Sándor – KISS András (szerk.): *A magyarországi boszorkányság forrásai III*. Budapest, 2002. Balassi Kiadó
- Planum tabulare sive Decisiones Curiales, per excelsam deputationem a piae memoriae imperatrice et regina Hungariae diva Maria Theresia eatenus ordinatam collectae et in ordinem redactae anno 1769. Posonii, 1817.*
- Sanctio Criminalis quoad poenas delictis aequas prompte irrogandas, pro omnibus tribunalibus Magni Transylvaniae Principatus, Pertiumque eidem adnexarum pro Norma deserviens. In *Az Erdélyi Nagy Fejedelemség MDCCCIXdik esztendőről MDCCCXdikre által nyújtott, és Sz. Jakab Havának 9dik napjától fogva, Kolozsvár várossában folytatva tartott országos gyűlésének jegyző könyve*. Kolozsvár, 1811. Nyomtatott a Réformátum Kollégium betüivel, Török István által
- SCHRAM Ferenc: *Magyarországi boszorkányperek 1529–1786. I. kötet*. Budapest, 1970. Akadémiai Kiadó
- SCHRAM Ferenc: *Magyarországi boszorkányperek 1529–1786. II. kötet*. Budapest, 1970. Akadémiai Kiadó
- SCHRAM Ferenc: *Magyarországi boszorkányperek 1529–1786. III. kötet*. Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó
- SUGÁR István (szerk.): *Bűbájosok, ördögösök, boszorkányok Heves és Külső-Szolnok vármegyében*. Budapest, 1987. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
- TÓTH G. Péter (szerk.): *A magyarországi boszorkányság forrásai IV*. Budapest, 2005. Balassi Kiadó
- Werbőczy István Hármaskönyve*. Budapest, 1897. Franklin-Társulat, Reprint kiadás, Pécs, 1989.
- WERBŐCZY István: *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve*. Ford. CSIKY Kálmán. Budapest, 1990. Téka Könyvkiadó

Szótárak, lexikonok, nyilvántartások

- BARTAL Antal: *A magyarországi latinság szótára*. Budapest, 1901. Franklin Társulat
- BENKŐ Loránd (főszerk.) – KISS Lajos – PAPP László (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I. kötet A–GY*, Budapest, 1967. Akadémiai Kiadó
- CZUCZOR Gergely – FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára. 1. kötet*, Pest, 1862. Emich Gusztáv
- FINÁLY Henrik: *A latin nyelv szótára*. Budapest 1884. Franklin Társulat <http://mek.oszk.hu/03500/03502/>
- GOZMÁNY László (szerk.): *Vocabularium nominum animalium Europae septemlinguis redactum I–II*. Budapest, 1979. Akadémiai Kiadó
- Gradus ad parnassum sive synonymorum epithetorum*. Buda, 1827.
- Integrated Taxonomic Information System* <https://www.itis.gov/>
- KOVÁCS Béla (szerk.): *Syllabus latino – hungaricus*. Eger, 1990. Heves Megyei Levéltár

- KÖBLER, Gerhard: *Zielwörterbuch integrativer europäischer Rechtsgeschichte*. 6. Aufl. 2014. <http://koeblergerhard.de/Zielwoerterbuch6.htm>
- Közhasznu esmeretek tára A' *Conversations-Lexicon szerént Magyarországra alkalmaztatva*. 1. kötet. Pest, 1831. Wigand Ottó
- Közhasznu esmeretek tára A' *Conversations-Lexicon szerént Magyarországra alkalmaztatva*. 11. kötet, Pest, 1834. Wigand Ottó
- ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. Budapest, 1977. Akadémiai Kiadó <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/>
- Pallas Nagy Lexikona. Budapest, 1893–1897. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/index.html>
- PÁPAI PARIZ, Franciscus: *Dictionarium Latino-Hungaricum*. Leutschoviae, MDCCVIII. [1708] apud Haeredes Samuelis Brewer
- SZARVAS Gábor – SIMONYI Zsigmond (szerk.): *Magyar Nyelvtörténeti Szótár. A legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig*. I. kötet (A–I) Budapest, 1890. Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése
- SZILY Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára: a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével*. I. kötet. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor
- SZILY Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára: a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével*. II. kötet. Budapest, 1908. Hornyánszky Viktor
- The Official Registry of Zoological Nomenclature*. (Zoológiai nevezéktan hivatalos nyilvántartása) <http://www.zoobank.org/>
- The Reptile Database*. <http://www.reptile-database.org/>
- Törvénytudományi műszótár. Magyar Tudós Társaság 1843.
- Trecanni Vocabolario. <https://www.treccani.it/vocabolario/>
- ZEDLER, Johann Heinrich: *Grosses Vollständiges Universal-Lexikon*. 9. Band. Halle und Leipzig, 1732.

Irodalom

- ANDREOZZI, Ricardo: Categorizing reptiles in Ancient Egypt: an overview of methods. In BRÉMONT A. – BOUDES Y. – THUAULTS S. – BENN SAAD M. (ed.): *Appréhender les catégories zoologiques dans les sociétés du passé* / *Appréhender les catégories zoologiques dans les sociétés du passé*. *Anthropozoologica*, 55 (9). 129–144. p. <http://anthropozoologica.com/55/9>
- ANGYAL Pál: *A család*. (A magyar büntetőjog kézikönyve 16.) Budapest, 1939. Athenaeum
- Arany János *összes költeményei*. Budapest, 1998. Arcanum
- BAIG, Khalid Javed – WAGNER, Philipp – ANANJEVA, Natalia B. – BÖHME, Wolfgang: A morphological revision and checklist of the genus *Laudakia* GRAY, 1845 (Squamata: Agamidae). *Vertebrate Zoology*, 2012. (Print: 1175-5326 Online: 2625-8498) 213–260. p.
- BALÁZS Péter: *Egészségügyi szabályozás a XVIII. század végén. Magyar Királyság és Erdély I-II. Rendeleték és tervezetek: 1770–1793*. Budapest, 2016. Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet

- BALÁZS Péter: *Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete I–II*. Piliscsaba–Budapest, 2007. Magyar Tudománytörténeti Intézet–Simmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
- BALOGH Ágnes: *Büntetőjog I. Általános rész*. (Jogi szakvizsga segédkönyvek), hatodik, jelentősen átdolgozott kiadás, Budapest–Pécs, 2015. Dialóg Campus Kiadó
- BALOGH Ágnes: *Büntetőjog II. Különös rész*. (Jogi szakvizsga segédkönyvek), harmadik, jelentősen átdolgozott kiadás, Budapest–Pécs, 2014. Dialóg Campus Kiadó
- BALOGH Ágnes – TÓTH Mihály: *Büntetőjog. Általános rész*. Budapest, 2010. Osiris
- BALOGH Elemér: A gyanúbüntetés jogintézménye a német történeti forrásokban. In VÉKÁS Lajos – VÖRÖS Imre (szerk.): *Ünnepi kötet Bodnár László 70. születésnapjára*. Szeged, 2014. Complex, 11–22. p.
- BALOGH Elemér: A magyar büntetőjogi dogmatika kezdetei. *Jogtörténeti Szemle*, 2008. 4. sz. 1–8. p.
- BALOGH Elemér: A pénzhamisítás bűncselekménye a XIX. század első felének néhány német kódexében és a korabeli magyar büntetőtörvénykönyv-tervezetekben. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae*, Szeged, 1988. 21–36. p.
- BALOGH Elemér: A Praxis Criminalis hatása a szegedi boszorkányperre. In BÉLI Gábor – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – HERGER Csabáné (szerk.): *Ut juris ordo exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. Pécs, 2016. Publikon Kiadó, 29–40. p.
- BALOGH Elemér: Anfänge der ungarischen Strafrechtsdogmatik. *Jogtörténeti Szemle*, 2021. Sonderheft 1–9. p.
- BALOGH Elemér: Az „első” magyar büntetőkódex-tervezet. In KAJTÁR István – SZEKERES Róbert (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok VII*. Pécs, 2001. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 45–51. p.
- BALOGH Elemér: *Die ungarische Strafrechtskodifikation im 19. Jahrhundert*. Berlin, 2010. LIT Verlag
- BALOGH Elemér: *Die Verdachtsstrafe als Erscheinungsform der Schuldvermutung*. (Acta Juridica et Politica, Tomus XLIV. Fasciculus 2.) Szeged, 1993.
- BATÓ Szilvia: „A használt erőszak miatt valakinek halála következett”. Az élet és testi épség elleni cselekmények szabályozási rendszere Csatskó Imre tervezetében, 1868–1869. In *Acta Universitatis Szegediensis. FORVM Acta Juridica et Politica*, 2018. 65–77. p.
- BATÓ Szilvia: A boszorkányság „tényállása”? In PÓCS Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásnéptudományi fogalmak tudományközi megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről IV.) Budapest, 2004. Balassi Kiadó, 630–643. p.
- BATÓ Szilvia: Az osztrák és magyar büntetőjogi szakirodalom a 19. század első felében. *Jogtörténeti Szemle*, 2006. 4. sz. 32–43. p.
- BATÓ Szilvia: Boszorkányok és/vagy magzatelhajtók, csalók, tolvajok? *Jogtörténeti Szemle*, 2004. 1. sz. 34–40. p.
- BATÓ Szilvia: *Mert az Ördög velem volt. Élet elleni bűncselekmények a 19. század első felében*. Budapest, 2012. L’Harmattan Könyvkiadó
- BÉLI Gábor: A hatalmaskodás fogalmának megjelenése. In KAJTÁR István – SZEKERES Róbert (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok VII*. Pécs, 2001. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 53–71. p.

- BÉLI Gábor: Az eskütétel sajátos módjai a középkori Magyarországon. In MEZEY Barna (szerk.): *A szimbólumok üzenete. A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak*. Budapest, 2011. ELTE Eötvös Kiadó, 67–86. p.
- BÉLI Gábor: Börtönviselés perbeli egyezség alapján a XIII. században. In MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ T. Mihály – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi Tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2013. ELTE Eötvös Kiadó, 66–72. p.
- BÉLI Gábor: Egy különös törvényszék, a generale iudicium működése 1264 és 1266 között. *Jogtörténeti Szemle*, 2013. 1. sz. 1–9. p.
- BÉLI Gábor: Hamis oklevelek és hamisítók a XIII–XIV. századi Magyarországon. *Bűnügyi Szemle*, 2010. 1. sz. 93–102. p.
- BÉLI Gábor: Közöséges gonosztevők elleni eljárás a nádor és más bírók közgyűlésén. *Jogtörténeti Szemle*, 2020. 4. sz. 10–20. p.
- BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest–Pécs, 2000. Dialóg Campus Kiadó
- BÉLI Gábor: Magyar jogtudományi munkák a Klimo Könyvtárban. In CSÓKA-JAKSA, Helga (szerk.): *A Klimo-könyvtár a tudományos kutatások szolgálatában. A 2001. szeptember 28-án megrendezett konferencia előadásai*. Pécs, 2001. Pécsi Tudományegyetem Könyvtára 29–52. p.
- BÉLI Gábor: Strafrechtspraxis und Strafrechtswissenschaft in Ungarn im 18. Jh. In MEZEY Barna (szerk.): *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes*. (Jogtörténeti Értekezések 27.) Budapest, 2003. Gondolat Kiadó, 110–121. p.
- BÉLI Gábor: Undertaking of a Guarantee towards Contracting Party in the Traditional Hungarian Law. In BÉLI Gábor et al. (szerk.): *Institutions of Legal History with Special Regard to the Legal Culture and History*. Bratislava–Pécs, 2011. Publikon Kiadó, Faculty of Law University of Pécs, Institute of History of Slovak Academy of Sciences, 47–66. p.
- BÉLI Gábor: *Városi szokásjog az Ars Notaria alapján*. Pécs, 2014. Publikon Kiadó
- BÉLI Gábor – KAJTÁR István: Az osztrák (német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században: A Praxis Criminalis. In ÁDÁM Antal (szerk.): *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből XIX*. Pécs, 1988. Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 29–64. p.
- BELOVICS Ervin – GELLÉR Balázs – NAGY Ferenc – TÓTH Mihály: *Büntetőjog I. Általános rész. A 2012. évi C. törvény alapján*. Budapest, 2014. HVG–ORAC
- BENEDEK Ferenc – PÓKECZ Kovács Attila: *Római magánjog*. Budapest–Pécs, 2010. Dialóg Campus Kiadó
- BICZÓ András: Kísérlet a poena extraordinaria egy jelentésének feltárására a 18. század második felének debreceni ítélkezési gyakorlatában. *Debreceni Jogi Műhely*, 2017. 3–4. sz. 121–135. p. DOI 10.24169/DJM/2017/3-4/9
- BILKEI Irén: 16–18. századi polgári perek a Zala Megyei Levéltárban. *Levéltári Szemle*, 2012. 3. sz. 51–57. p.
- BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *A bíbor méltóság, a sárga árulás. Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben*. Budapest, 2014. Balassi Kiadó

- BODO, Matthias: *Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones Hungaricas*. Posonii, MDCCLI. [1751]
- BÓNIS György: *A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben*. Budapest, 1934. Sárkány Nyomda Rt.
- CLARUS, Iulius Alexandrinus: *Liber Qvintus sive practica criminalis*. In *Iulii Clarii Alexandrini iuris-consulti Opera Omnia sive Practica civilis atque criminalis*. Lugduni, MDCLXXII. [1672]
- CZÉGÉNYI Dóra Andrea: Boszorkányképzetek a 18. századi szilágysági periratokban. In KLANICZAY Gábor – PÓCS Éva: *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában – Vallástudományi tanulmányok Közép-Kelet-Európából*. Budapest, 2014. Balassi Kiadó, 171–237. p.
- CZÖVEK István: *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások*. Pest, 1822. Petrózai Trattner János Tamás
- CSEMEGI Károly: A vagyon elleni büntettek és vétségek. (A m. btkv. javaslatának 26–37. fejezetei) *Magyar Igazságügy*, 1876. 6. k. 4. sz. 203–229. p.
- DANTE, Alighieri: *Isteni színjáték*. Ford. BABITS Mihály, <https://mek.oszk.hu/00300/00362/html/>
- DANTE, Alighieri: *Isteni színjáték*. Ford. NÁDASDY Ádám, Budapest, 2020. Magvető Kiadó
- DEGRÉ Alajos: Boszorkányperek Zala megyében. In SZENTMIHÁLYI Imre (szerk.): *A Göcseji Múzeum Jubileumi Emlékkönyve 1950–1960*. (A Göcseji Múzeum Közleményei 15.) Zalaegerszeg, 1960. Zala megye Tanácsa V. B. Művelődésügyi Osztálya, 227–238. p.
- DERZSI Júlia: A pénzhamisítás bűncselekménye az erdélyi szászok jogkönyvében (1583). *Korunk*, 2009. 6. sz. 82–86. p.
- DIESTEL Theodor: Beiträge zur älteren Verfassungsgeschichte des Schöppenstuhls zu Leipzig. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung*, 1887. 7. sz. 89–136. p.
- DÖMÖTÖR Sándor: A csökmői sárkány históriája. *Debreceni Szemle*, 1934. 7. sz. 318–329. p.
- EDVI ILLÉS Károly: *A Büntető törvénykönyv magyarázata*. I. kötet. Budapest, 1894. Révai Testvérek Kiadása
- FABRICZY Sámuel: Szlemenics Pál magyar fenyítő-törvénye. *Figyelmező*, 1837. [Második félv] 6. sz. 81–92. p.
- FEUERBACH, Anselm Ritter von: *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts*. Mit vielen Anmerkungen und Zusatzparagraphen und mit einer vergleichenden Darstellung der Fortbildung des Strafrechts durch die neuen Gesetzgebungen herausgeben von C. J. A. MITTERMAIER, Dreizehnte Originalausgabe, Giessen, 1840. Druck und Verlag von Georg Friedrich Heyer
- FÉZER Tamás: *Az erkölcsi károk megtérítése de lege lata és de lege ferenda*. PhD-értekezés. Miskolc, 2008.
- FOGARASI János: *Magyar közpolgári törvénytudomány elemei*. (Kövy Sándor után) Pest, 1842. Eggenberger József és fia

- FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, 2021. Novissima Kiadó
- FRANK Ignác: *A közigazgatás törvénye Magyarhonban I–II*. Buda, 1845. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda
- GLÖCKNER, Hans Peter: *Stellionatus*. In ERLER, Adalbert – KAUFMANN, Ekkehard: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* 32. Lieferung, Berlin, 1990. Erich Schmidt Verlag, 1951–1956. p.
- GOCHETZ (de Tarnó), Gabriel: *Systema praxis criminalis inclyti Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum in duas partes divisum quarum prima, de maleficiis et malefactoribus in genere, altera de criminibus in specie continet articulos*. Buda, 1846.
- GRIESEBNER, Andrea: *Konkurrierende Wahrheiten. Malefizprozesse vor dem Landgericht Perchtoldsdorf im 18. Jahrhundert*. Wien–Köln–Weimar, 2000. Böhlau Verlag, (Frühneuzeitstudien, Neue Folge, 3)
- GRUBER Lajos: Csalás. In MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon*. II. kötet. Budapest, 1899. Pallas, 744–754. p.
- GYÖRFFY István: Csaba Ferenc táltos körözése. *Ethnographia*, 1921. 1–6. sz. 136. p.
- HAJDU Lajos: Adalékok a magyar büntetőjogi kodifikációs kísérletek történetéhez. In CSIZMADIA Andor (szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok I*. Budapest, 1966. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 111–127. p.
- HAJDU Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Budapest, 1971. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó
- HAJDU Lajos: II. József büntető törvénykönyve Magyarországon. *Jogtudományi Közöny*, 1974. 1–2. sz. 48–55. p.
- HAJNIK Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt*, Budapest, 1899. Magyar Tudományos Akadémia
- HAMZA Gábor: A magánjog és a közjog kapcsolata az európai jogtudományban. *Jogelméleti Szemle*, 2007. 2. sz. <http://jesz.ajk.elte.hu/hamza30.html>
- HAMZA Gábor: La lex Remmia de calumniatoribus. (In Monografias de la Universidad de Santiago de Compostela 95. Santiago de Compostela, 1984.) *Acta Juridica. A Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Közleményei*, 1988. 1–2. sz., 264–266. p.
- HEIL Fausztin: A ravasz fondorlat mint a csalás tényeleme. *Jogtudományi Közöny*, 1888. 16. sz. 133–134. p., 17. sz. 141–143. p., 26. sz. 213–214. p., 28. sz. 230–231. p., 32. sz. 261–262. p., 34. sz. 277–278. p., 35. sz. 286–287. p., 37. sz. 303–304. p., 39. sz. 318–320. p.
- HUPE, Erich: Fälschungsdelikte. In ERLER, Adalbert – KAUFMANN, Ekkehard: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* 5. Lieferung, Berlin, 1971. Erich Schmidt Verlag, 1059–1066. p.
- HUSZTY, Stephanus: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum*. Buda, 1745.
- HUSZTY, Stephanus: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum*. Agraria, 1778.

- HUSZTY, Stephanus: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum*. Agriae, 1794.
- ILLÉS József: *Bevezetés a magyar jog történetébe*. Budapest, 1910. Rényi Károly Könyvkiadó-Vállalata
- ILLÉS Károly: A vagyon elleni bűntettekről. Tanulmány, tekintettel a magyar büntető törvénykönyv javaslatára. (Első közlemény) *Magyar Igazságügy*, 1875. 4. k. 5. sz. 289–310. p.
- JÓKAI Mór: *Az elátkozott család*. Budapest, 1963. Akadémiai Kiadó
- JÓKAI Mór: *Egetvívó asszony szív*. Szentendre, 2006. Mercator Stúdió
- KAHLER Frigyes: A pénzhamisítás bűncselekményének alakulása Magyarországon. In *Jogtörténeti Tanulmányok* 5. Pécs, 1983. 97–113. p.
- KAHLER Frigyes: Pénzhamisítás Magyarországon a XVI. században. In *A Magyar Numizmatikai Társulat évkönyve*. Budapest, 1971. Magyar Numizmatikai Társulat, 84–95. p.
- KAJTÁR Istán – HERGER Csabáné: *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Budapest–Pécs, 2013. Dialóg Campus Kiadó
- KARAMETA, Emmanouela – LYMBERAKIS, Petros – GRILLITSCH, Heinz – ILGAZ, Çetin – AVCI, Aziz – KUMLUTAŞ, Yusuf – CANDAN, Kamil – WAGNER, Philipp – SFENTHOURAKIS, Spyros – PAFILIS, Panayiotis – POULAKAKIS, Nikos: The story of a rock-star: multi-locus phylogeny and species delimitation in the starred or rougtail rock agama, *Laudakia stellio* (Reptilia: Agamidae), *Zoological Journal of the Linnean Society*, 2022. 1. sz. 195–219. p. DOI: 10.1093/zoolinnean/zlab107/6517658
- KATONA Csaba: „Hírességét az tette, hogy mindenki ismerte, minden valódi ok nélkül.” Adatok Bizay Mihály életéhez. In KATONA Csaba – TÓBIÁS Krisztián (szerk.): *Professionatus spielerek. Arcok és történetek Balatonfüred múltjából*. (A Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 71.) Balatonfüred, 2014. 176–182. p.
- KATONA Csaba: A szerencsejátékos haszonbérő és a „professionatus spielerek” (Egy pillantás a reformkori társadalom peremvidékére). *Acta Papensia – A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei* 2008. 1–2. sz. 27–50. p.
- KAUFMANN, Ekkehard: Betrug. In ERLER, Adalbert – KAUFMANN, Ekkehard: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* 5. Lieferung, Berlin, 1971. Erich Schmidt Verlag 398. p.
- KELEMEN, Emericus: *Institutiones iuris Hungarici privati*. Budae, 1818.
- KERTÉSZ Gábor: Csőd és csődbűncselekmény a reformkorban. *Jogtörténeti Szemle*, 2020. 4. sz. 30–37. p.
- KIS-HALAS Judit: Divinatio diabolica és bűbájós orvoslás. In KLANICZAY Gábor – PÓCS Éva: *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában – Vallástudományi tanulmányok Közép-Kelet-Európából*. Budapest, 2014. Balassi Kiadó, 307–362. p.
- KITHONICH, Joannes: *Directio methodica processus iudicarii iuris consuetudinarii, inclyti regni Hungaria*. Rövid igazgatas a’ nemes Magyar Orszagnak es hozzá tartozó részeknek szokott törvény folyasirol. Ford. KÁSZONI János, Leutschoviae, 1650.
- KNINI BOJNICIĆ, Iván: *Az oklevélhamisítás a középkorban különösen Magyarországon és társországaiban*. Zágráb, 1880. Albrecht Károly Könyvnyomdája

- KOCSIS Annamária: Adalékok a 18. századi Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyei boszorkányság kutatásához. *Per Aspera ad Astra. A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei*, 2021. 1. sz. 7–23. p.
- KOHÁRI Anna – MANDL Orsolya (szerk.): *Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa. Kihalt, elfeledett és kiveszőben lévő szavak, szóalakok és szójelentések magyarázata*. Budapest, 2012, Tinta Könyvkiadó
- KONCZ Ibolya Katalin: *A boszorkányüldözés jogtörténeti kérdései a Német-római Birodalomban és a királyi Magyarországon*. PhD-értekezés. Miskolc, 2007.
- KORBULY György: Egészségápolás. In DOMANOVSKY Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. I. kötet. Budapest, 1939. Magyar Történelmi Társulat <https://mek.oszk.hu/09100/09175/html/11.html>
- KORBULY György: Az állami egészségvédelem felé. In DOMANOVSKY Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. IV. kötet. Budapest, 1942. Magyar Történelmi Társulat <https://mek.oszk.hu/09100/09175/html/67.html>
- KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: A calumnia mint perbeli csalárd magatartás a Hármaskönyv alapján. In BÉLI Gábor (szerk.) *Benedek Ferenc professzor emlékezete. A Zalaegerszegeen 2019. június 6. napján megtartott emlékülés előadásai*. Zalaegerszeg, 2019. Bíbor Kiadó, Magyar Jogászegylet Zala Megyei Szervezete, 91–99. p.
- KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: A család a Ferdinandea szabályozásában, avagy miért éppen stellationatus. In BÉLI Gábor – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – HERGER Csabáné (szerk.): *Ut juris ordo exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. Pécs, 2016. Publikon Kiadó, 147–155. p.
- KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: A család és a hamisítás elhatárolási nehézségének előzményei a 19. századi magyar büntetőjogi kodifikáció fényében. In MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. (Jogtörténeti Értekezések 50.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 87–94. p.
- KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: A család törvényi szabályozásának alakulása a XIX. századi büntetőjogi kodifikáció előtt. *Acta Universitatis Szegediensis. FORVM Acta Juridica et Politica*, 2019. 99–111. p.
- KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: A család törvényi tényállásának és jogi tárgyának változása a magyar büntetőjog történetében. In GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2018. ELTE Eötvös Kiadó, 153–158. p.
- KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: A perbeli képviselőre vonatkozó szabályok a tradicionális jogban. *Jogtörténeti Szemle*, 2004. 4. sz. 35–40. p.
- KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: A stellationatus és a falsum jelentéséhez. In BIRÓ Zsófia – JUSZTINGER János – PÓKECZ Kovács Attila (szerk.): *Antecessores Iuris Romani. Óriás Nándor és Benedek Ferenc emlékezete: Tanulmányok a római jog és a jogtörténet köréből*. (Publicationes Cathedrae Iuris Romani Quinqueecclesiensis 4.) Pécs, 2016. PTE ÁJK Római Jogi Tanszék, 185–199. p.
- KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: A stellationatus meghatározásához, különös tekintettel a 18. századi magyar büntetőjogi irodalomra. *Jogtörténeti Szemle*, 2014. 1. sz. 38–43. p.

- KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: Álarcosság és stellionatus. In PERES Zsuzsanna – BATHÓ Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére. Labor est etiam ipse voluptas*. Budapest, 2021. Ludovika Egyetemi Kiadó, 675–685. p.
- KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: Csalárdság a Hármaskönyvben. In BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Tripartitum trium professorum. Három szegedi jogtörténetész*. Szeged, 2017. Pólay Elemér Alapítvány, Iurisperitus Kiadó, 95–106. p.
- KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: Definitions and Interpretations of Stellionatus in 18th Century Hungarian Law. *Jogtörténeti Szemle*, 2021. Különszám, 37–41. p.
- KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: Der Betrug in der ungarischen Strafrechtskodifikation an der Schwelle des 19. Jahrhunderts. *Journal on European History of Law*, 2018. No. 2. 240–246. p.
- KOVÁCS Ferenc: *A magyar jogi terminológia kialakulása*. Budapest, 1964. Akadémiai Kiadó
- KÓHALMI László: A hamis vád tényállása a szabályozási változások sodrásában. *Jogelméleti Szemle*, 2013. 2. sz. 92–102. p.
- KÖVÁRY László (gyűjt.): *Száz történelmi rege*. Kolozsvár, 1857. Stein János könyvkereskedése
- KÖVY Sándor: *A magyar polgári törvény*. Sárospatak, 1822. Nyomtatott Nádaskay András által
- KRISTÓF Ildikó: „Istenes könyvek – ördögös könyvek” (Az olvasási kultúra nyomai kora újkori falvainkban és mezővárosainkban a boszorkányperek alapján) In SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Népi kultúra – népi társadalom 18. – Folklorműveltség a 18. századi Magyarországon* (Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve, 1995) Budapest, 1995. Akadémiai Kiadó, 67–104. p.
- LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana*. Budapest, 2017. Szent István Társulat
- LACTANTIUS, L. Caelius Firmianus: *Isteni tanítások*. Divinae Institutiones. Ford. DÉR Katalin, Budapest, 2012. Kairosz Kiadó
- LÁNG Benedek – TÓTH G. Péter (szerk.): *A kincskeresés 400 éve Magyarországon. Kézikönyvek és olvasóik*. Budapest–Pécs, 2009. L’Harmattan Kiadó – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék
- LÁSZLÓ Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőködex-javaslat*. (Jogtörténeti Értekezések 55.) Szerk. MECYERI-PÁLFFI Zoltán, Budapest, 2022. Gondolat Kiadó
- M. ANTALÓCZY Ildikó: *Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. század közepén*. Debrecen, 2001. Csokonai Kiadó
- MADAI Sándor: A család bukás néhány történeti és dogmatikai kérdése. *Jogtörténeti Szemle*, 2004. 1. sz. 31–34. p.
- MADAI Sándor: *A család büntetőjogi értékelése*. Budapest, 2011. HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- MADAI Sándor: A család tényállásának hazai előképei az államalapítástól a felvilágosodás koráig. *Jogtörténeti Szemle*, 2009. 4. sz. 17–20. p.
- MADAI Sándor: Paradigmaváltás – kontinuitás? Magyar kodifikációs törekvések a család definiálására a 18. század második és a 19. század első felében. *Jogtörténeti Szemle*, 2010. 1. sz. 13–19. p.

- MARTON Géza: *A római magánjog elemeinek tankönyve. Institúciók*. Budapest, 1960. Tankönyvkiadó
- MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *Név és jog. A névviselés jogi szabályozásának fejlődéstörténete Magyarországon*. Budapest, 2013. Gondolat Kiadó
- MESZER Artúr: *Álorczások*. In MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon*. I. kötet. Budapest, 1898. Pallas, 528–529. p.
- MEZEY Barna: *A börtönügy a 17–19. században*. Budapest, 2018. Gondolat Kiadó
- MIREISZ Tímea: A büntetőjogi és a magánjogi felelősség szétválásának áttekintése a magyar jogtörténetben I. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 1. sz. 35–40. p.
- MIREISZ Tímea: A büntetőjogi és a magánjogi felelősség szétválásának áttekintése a magyar jogtörténetben II. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 2. sz. 56–62. p.
- MOLNÁR Imre: A csökmői sárkány. *Pesti Hirlap*, 1914. (május 17.) 116. sz. 69–70. p.
- MOLNÁR Imre: Magánjogi és büntetőjogi felelősség találkozási pontjai az ókori római jogban. In SZABÓ Imre (szerk.): *Tanulmányok Dr. Besenyei Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Universitatis Szegediensis. FORVM Acta Juridica et Politica*, 2007. 511–536. p.
- MOMMSEN, Theodor: *Römisches Strafrecht*. Leipzig, 1899. Verlag von Duncker & Humblot
- NAGY Ferenc: A (büntetőjog-)tudomány ismérveiről, hazai előzményeiről és kezdeiről. In JUHÁSZ Zsuzsanna – NAGY Ferenc – FANTOLY Zsanett (szerk.): *Sapientia sat... Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára*. Szeged, 2012. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 353–363. p.
- NAGY Ferenc: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Budapest, 2013. Akadémiai Kiadó
- NAGY Gusztáv: A csökmői sárkány története a korabeli okiratok tükrében. *Etnographia*, 1957. 2. sz. 292–305. p.
- NAGY Noémi: *A hatalom nyelve – a nyelv hatalma. Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében*. Budapest, 2019. Dialóg Campus
- NÁNÁSI László: A magyar jogtudomány első akademikusa, Szlemenics Pál (1783–1856). *Magyar Tudomány*, 2014. 1. sz. 32–41. p.
- NÁNÁSI László: Az első magyar jogász-akadémikus, Szlemenics Pál élete és munkássága (1783–1856). *Acta Universitatis Szegediensis. FORVM Acta Juridica et Politica*, 2013. 2. sz. 171–195. p.
- NÁNÁSI László: Erdély a Habsburg Birodalomban és az Osztrák–Magyar Monarchiában. Büntetőjog. In VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, 2018. Forum Iuris, 297–337. p.
- Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján*. Budapest, 2013. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat
- P. SZABÓ Béla: *Segédanyag a római öröklési jog tanulmányozásához*. Budapest, 2012. Szent István Társulat
- PAIS Dezső: *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből*. Budapest, 1975. Akadémiai Kiadó
- PAULER Tivadar: *Büntetőjogtan*. 1–2. kötet. Pest, 1864–1865. Pfeifer Ferdinánd
- PAULER Tivadar: *Büntetőjogtan*. II. kötet. Buda-Pest, 1873. Pfeifer Ferdinánd
- PAULER Tivadar: *Büntetőjogtan*. II. kötet. Pest, 1870. Pfeifer Ferdinánd

- PAULER Tivadar: Emlékbeszéd Mittermaier Károly József Antal fölött. In *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*. XI. kötet. XII. darab. Pest, 1869. Eggenberger Ferdinánd Magyar Akadémiai Könyvtár, 1–13. p.
- PESTY Frigyes: *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben I.* Budapest, 1888. Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottsága
- PÉTERVÁRI Máté: Az első magyar csódtörvény országgyűlési vitája és az azt meghatározó alapelvek. *Glossa Iuridica*, 2022. 4. sz. 245–269. p.
- PLINIUS: *Természetről VII–VIII. Az emberről és a szárazföld élőlényeiről.* Ford. DARAB Ágnes, Budapest, 2014. Kalligram Kiadó
- PÓCS Éva: Néphit. In PALÁDI-KOVÁCS Attila – DÖMÖTÖR Tekla – HOPPÁL Mihály (szerk.): *Magyar néprajz VII. kötet. Népszokás, néphit, népi vallásosság.* Budapest, 1990. Akadémiai Kiadó, 527–692. p.
- RAYMUNDUS, Parthenopeis: *A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata.* Fordította, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta BLAZOVICH László, szerk. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (Jogtörténeti Értekezések 49.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó
- RIPA, Cesare: *Iconologia or Moral Emblems by Caesar Ripa, illustrated by I. Fulle.* London, CDXXIX. [1709] Benj. Motte
- RIPA, Cesare: *Iconologia, overo descrittione dell'imagini universali cavate dall'antichità et da altri luoghi da Cesare Ripa Perugino, opera non meno utile, che necessaria à Poeti, Pittori, Scultori, per rappresentare le virtù, vitij, affetti, et passioni humane.* Roma, MDXCIII. [1593] e-text: https://www.classicistranieri.com/liberliber/Ripa,%20Cesare/iconol_p.pdf
- RIPA, Cesare: *Iconologia.* Ford. SAJÓ Tamás, Budapest, 1997. Balassi Kiadó
- RIPA, Cesare: *Iconologia.* Siena, 1613.
- RIPA, Cesare: *Iconologia. Tomo Terzo.* Perugia, MDCCLXV. [1765] Nella Stamperia di Piergiovanni Constantini
- SÁRY Pál: *Sulla büntetőjogi reformjai.* PhD-értekezés. Miskolc, 2002.
- SÁRY Pál: A tévedés értékelése a római büntetőjogban. In JAKAB Éva (szerk.): *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára,* Szeged, 2011. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 185–200. p.
- SCHAFFSTEIN, Friedrich: Das Delikt des Stellionatus in der gemeinrechtlichen Strafrechtsdoktrin. Eine Studie zur Entstehungsgeschichte des Betrugsbestandes. In BEHREND, Okko – DIESELHORST, Malte – LANGE, Hermann – LIEBS, Detlef – WOLF, Joseph Georg – WOLLSCHLÄGER, Christian (Hrsg.): *Festschrift für Franz Wieacker zum 70. Geburtstag.* Göttingen, 1978. Vandenhoeck & Ruprecht, 281–295. p.
- SCHNIERER Aladár: A csalásról és hamisításról. *Jogtudományi Közlöny*, 1868. 17. sz. 129–133. p., 18. sz. 134–142. p., 19. sz. 145–148. p.
- SEBESTYÉN Pál: Glossák a bíróságok hatáskörét és illetőségét szabályozó 1871. évi XXXI. törvényhez. Két közlemény. II. *Pesti Napló*, 1872. (január 31.) 25. sz. 2. p.
- ŠMÍD, Jiří – MORAVEC, Jiří – KODYM, Petr – KRATOCHVÍL, Lukáš – YOUSEFKHANI, Seyyed Saeed Hosseinian – RASTEGAR-POUYANI, Eskandar – FRYNTA, Daniel: Laudakia Gray, 1845. In ŠMÍD, Jiří – MORAVEC, Jiří – KODYM, Petr – KRATOCHVÍL, Lukáš – YOUSEFKHANI, Seyyed Saeed Hosseinian – RASTEGAR-POUYANI, Eskandar – FRYNTA, Daniel:

- Annotated checklist and distribution of the lizards of Iran. *Zootaxa*, 2014. 3855 (1), DOI: 10.11646/zootaxa.3855.1.1
- SOLYMOSY Sándor: Hitvilág. In Viski Károly (szerk.): *A magyarság néprajza. IV. kötet. Szellemi néprajz II.* Budapest, 1943. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 286–382. p.
- SPANELI, Vassia – LYMBERAKIS, Petros: First record of *Stellagama stellio* (Linnaeus, 1758) from Crete, Greece. *Herpetology Notes*, 2014. 7. sz. 367–369. p.
- STEIN, Peter: *A római jog Európa történetében.* Budapest, 2005. Osiris Kiadó
- STEIN, Peter: The Origins of *Stellionatus*. *IURA*, 41. 1990. 79–89. p.
- SÜLI Tünde: „A csalásnak e ronda képe”: Dante Geryon-értelmezése. *Antikvitás & Reneszánsz*, 2021. 4. sz. 111–128. p. DOI: 10.14232/antikren.2021.8.111-128.
- SZ. KRISTÓF Ildikó: Boszorkányüldözés a kora újkori Magyarországon: kutatástörténet, eredmények, teendők – 2013-ban. In KLANICZAY Gábor – PÓCS Éva: *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában – Vallástudományi tanulmányok Közép-Kelet-Európából.* Budapest, 2014. Balassi Kiadó, 17–62. p.
- SZÉLL Farkas: Törvénykezési adatok alföldi babonákról. Debreczen város törvényszéki jegyzőkönyveiből. *Ethnographia*, 1892. 110–116. p.
- SZILÁGYI Péter: *Jogi alaptan.* Budapest, 2006. Osiris Kiadó
- SZLEMENICS Pál – ÖKRÖSS Bálint (szerk.): *Magyar fenyítő törvény.* (negyedik, javított s a legújabb törvények- és rendeletekkel bővített kiadás) Pest, 1865.
- SZLEMENICS Pál: *Fenyítő törvényszéki magyar törvény.* Buda 1836. A' Magyar Kir. Egyetem' Könyvnyomtató Intézetéből
- SZLEMENICS Pál: *Fenyítő törvényszéki magyar törvény.* Pest, 1847. Eggenberger J. és Fia
- SZLEMENICS Pál: *Közönséges törvényszéki polgári magyar törvény.* III. kötet. Pozsony, 1823. Snischeck Károly G. betűivel
- SZLEMENICS Pál: *Magyar fenyítő törvénykönyve.* Pest, 1872. Heckenast
- SZLEMENICS, Paulus: *Elementa Juris Hungarici Judiciarii Criminalis.* Posonii, 1833.
- SZOKOLAY István: *Büntető jogtan a codificatio és tudomány legújabb elvei szerint, különösen bíráink s ügyvédeink számára.* Pest, 1848. Heckenast Gusztáv
- SZÜCS Sándor: *A régi Sárrét világa.* Budapest, 1992. Fekete Sas Kiadó
- TAKÁR Zsuzsánna: Boszorkánypercek Maroszáéken és Marosvásárhelyen. In Pócs Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről IV.) Budapest, 2004. Balassi Kiadó, 572–582. p.
- TOPSELL, Edward: *The History of four-footed Beasts, Serpents, and Insects.* London, 1658. T. Muffet
- TÓTH Béla: *A magyar anekdotakincs V.* Budapest, 1882. Singer és Wolfner
- TÓTH Dávid: A pénzhamisítás jogtörténete. In SZABÓ István – BOHONYI Noémi – HAFFNER Tamás – HORVÁTH Orsolya – MÁRHOFFER Nikolett – MOLNÁR Emese – PÁL Eszter – SCHAUB Anita – VARGA Zoltán (szerk.): *IV. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2015. 4th Interdisciplinary Doctoral Conference 2015.* Pécs, 2015. Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, 41–55. p.
- TÓTH G. Péter: A mágia dekriminalizációja és a babonaellenes küzdelem Magyarországon és Erdélyben 1740–1848. In KLANICZAY Gábor – PÓCS Éva: *Boszorkányok,*

- varázslók és démonok Közép-Kelet Európában – Vallástudományi tanulmányok Közép-KeletEurópából.* Budapest, 2014. Balassi Kiadó 63–83. p.
- TÓTH G. Péter: *Boszorkánypánik és babonatéboly.* Budapest, 2020. Balassi Kiadó
- VARGA Csaba: *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség.* Budapest, 2002. Akadémiai Kiadó
- VARGA Endre: *A királyi curia 1780–1850.* Budapest, 1974. Akadémiai Kiadó, Magyar Országos Levéltár kiadványai III., Hatóság- és hivataltörténet 4.
- VENDE Aladár: Komárom vármegye községei. In BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai, Magyarország monografiája – A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája.* 12. kötet. Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város. Budapest, 1907. Országos Monográfia Társaság
- VUCHETICH Matthias: *Institutiones juris criminalis Hungarici in usum academiarum regni Hungariae.* Buda, 1819.
- VUCHETICH Mátyás: *A magyar büntetőjog rendszere. I. könyv: elméleti büntetőjog Magyarország felsőiskoláinak használatára.* Ford. KIRÁLY Tibor, Budapest, [2010] Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó
- VUCHETICH Mátyás: *A magyar büntetőjog rendszere. II. könyv: gyakorlati büntetőjog Magyarország felsőiskoláinak használatára.* Ford. KIRÁLY Tibor, Budapest, [2007] Magyar Hivatalos Közlönykiadó
- WERNER, Y. L.: Identity and distribution of *Agama stellio picea* Parker (Sauria: Agamidae), endemic to the volcanic desert of Jordan. *Zoology in the Middle East*, 1992. 59–63. p.
- WIRTH-DUNCAN, Bettina: *Rechtsberatung in der römischen Antike. Von der Ehrentätigkeit zum Beruf.* Münster–Hamburg–Berlin–Wien–London, 2020. LIT Verlag
- ZLINSZKY János: *Római büntetőjog.* Budapest, 1995. Nemzeti Tankönyvkiadó

Jogtörténeti Értekezések

(alapította Kovács Kálmán)

1. RÉVÉSZ Tamás: *A központi állami ellenőrzés szervezetének kialakulása Magyarországon 1867 után*. Budapest, 1971
2. BUZÁS József: *Székesfehérvár és Fejér vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom idején*. Budapest, 1971
3. MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ Tamás: *Az esti- és levelező tagozatú oktatás fejlődése az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán (1945–1970)*. Budapest, 1972
4. RÁCZ Lajos: *A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon*. Budapest, 1972.
5. BUZÁS József: *Veszprém vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom első két hónapjában*. Budapest, 1973
6. KOVÁCS Kálmán (hrsg. und eingeleitet von): *Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht. Studienband*. Budapest, 1974
7. NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *A jogtörténet-tudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után (helyzetelemzés)*. Budapest, 1975
8. DEGRÉ Alajos: *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig*. Budapest, 1977
9. RÉVÉSZ T. Mihály: *A sajtópolitika egyes kérdései Magyarországon a kiegyezés után*. Budapest, 1977
10. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A tanács hatalom jogpolitikája 1919-ben*. Tanulmánykötet. Budapest, 1979
11. MEZEY Barna: *A Rákóczi-szabadságharc országgyűlései*. Budapest, 1981
12. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből. XVIII–XIX. század*. Tanulmánykötet. Budapest, 1982
13. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon*. Budapest, 1983

14. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében*. Tanulmánykötet. Budapest, 1984
15. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon. 19–20. század*. Tanulmánykötet. Budapest, 1986
16. KOVÁCS, Kálmán – RÉVÉSZ, T. Mihály (hrsg. und eingeleitet von): *Zu den gegenwärtigen rechtsgeschichtlichen Forschungen*. Studienband. Budapest, 1987
17. MEZEY Barna: *A magyar polgári büntönügy kezdetei*. Budapest, 1995, Osiris–Századvég Kiadó
18. POMOGYI László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest, 1995
19. MEZEY Barna (szerk.): *Hatalommegosztás és jogállamiság*. Tanulmánykötet. Budapest, 1998, Osiris Kiadó
20. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEZEY Barna (szerk.): *A magyar büntönügy kutatásának alapjai*. Tanulmánykötet. Budapest, 1997 (2. kiadás, Budapest, 2000, Gondolat Kiadó)
21. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEZEY Barna (hrsg.): *Strafrechtskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert*. Studienband. Budapest, 1997
22. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga (szerk.): *Tanulmányok a magyar büntönügy történetéből*. Tanulmánykötet. Budapest, 1998, Gondolat Kiadó
23. GÖNCZI Katalin: *Magyarok az amerikai Legfelsőbb Bíróság előtt*. Budapest, 2000, Osiris Kiadó
24. POMOGYI László: *Szegényügy és közösségi illetőség a polgári Magyarországon*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó
25. FÖGLEIN Gizella: *Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944–1949*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó
26. MEZEY Barna (szerk.): *A praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére (1826–1899)*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó
27. MEZEY Barna (hrsg.): *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes*. Studienband. Budapest, 2003, Gondolat Kiadó
28. MEZEY Barna (szerk.): *Eckhart Ferenc emlékkönyv*. Budapest, 2004, Gondolat Kiadó
29. HAJNAL Hugó: *Csemegi Károly*. Budapest, 2003, Gondolat Kiadó
30. KÉPES György: *A tökéletesebb unió: az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya*. Budapest, 2003, Gondolat Kiadó
31. MEZEY Barna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére*. Budapest, 2005, Gondolat Kiadó
32. BECCHI, Paolo – SEELMANN, Kurt: *Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás*. Budapest, 2005, Gondolat Kiadó
33. HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, 2006, Gondolat Kiadó

34. LADÁNYI Andor: *Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890–1944.* Budapest, 2007, Gondolat Kiadó
35. CHAUVEAU, Adolphe – HELIÉ, Faustin: *A bűnrészesség.* Budapest, 2008, Gondolat Kiadó
36. HORVÁTH Attila – KOLTAY András – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sapienti iniuria non potest fieri. Ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére.* Budapest, 2009, Gondolat Kiadó
37. KÉPES György: *Dánia alkotmánytörténete a 13. század végétől napjainkig.* Budapest, 2009, Gondolat Kiadó
38. MEZEY Barna (szerk.): *Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig.* Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
39. MEZEY Barna (szerk.): *Bor és jogtörténet.* Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
40. BRAUNEDER, Wilhelm – KOHL, Gerald: *A jogtörténet-tudományi kutatások Ausztriában.* Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
41. KÉPES György (szerk.): *Az abszolút monarchia.* Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
42. ROKOLYA Gábor: *A közjegyzői intézmény fejlődése a polgári korban.* Budapest, 2013, Gondolat Kiadó
43. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás.* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
44. STIPTA István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem.* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
45. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – GOSZTONYI Gergely (szerk. és előszó): *A rendszerváltás harminc éve, avagy determinált volt-e a jogrendszer transzformációja?* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
46. NAGY Noémi (szerk. és előszó): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században.* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
47. KARÁCSONY András (szerk. és előszó): *Szuverenitáskérdések. Elméletek, történetek.* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
48. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *Hivatás és függetlenség.* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
49. RAYMUNDUS PARTHENOPEIS: *A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata.* (Fordította, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta BLAZOVICH László) Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
50. MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában.* Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
51. MÁTHÉ Gábor: *Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemi forrásai. 16–20. század.* Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
52. HORVÁTH Boldizsár: *Emléktörédek köz- és magánéletemből.* (Sajtó alá rendezte CIEGER András és MATOLCSI Réka) Budapest, 2021, Gondolat Kiadó

53. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk. és előszó): *Ábrázolt és épített jog*. Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
54. GOSZTONYI Gergely (szerk. és előszó): *A velünk élő történelmi cenzúra*. Budapest, 2022, Gondolat Kiadó
55. LÁSZLÓ Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat*. Budapest, 2022, Gondolat Kiadó
56. NAGY JANKA Teodóra – BÉLI Gábor (szerk.): *A jog kulturális holdudvara*. Budapest, 2022, Gondolat Kiadó
57. KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő (szerk. és előszó): *Kihívások a büntetőjogi jogalkotás terejében a 19–21. században. Külföldi minták és nemzeti megoldások*. Budapest, 2022, Gondolat Kiadó
58. BEKE-MARTOS Judit (szerk. és előszó): *Összetett állammodellek és a hatalommegosztás elve*. Budapest, 2022, Gondolat Kiadó